

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

ATATÜRK'ÜN DAVA ARKADAŞLARINDAN KILIÇ ALİ

Sedat İLİK

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TÜTÜNCÜ**

İZMİR-2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : SEDAT İLİK
Öğrenci No : 2015800608
Tez Başlığı : Atatürk'ün Dava Arkadaşlarından Kılıç Ali

Savunma Tarihi : 10/06/2019
Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Gülsüm TÜTÜNCÜ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>
Dr.Öğr.Üyesi Gülsüm TÜTÜNCÜ	-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.Hakkı UYAR	-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.Şaduman HALICI	- Anadolu Üniversitesi

İmza

SEDAT İLİK tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği(☒) / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Atatürk’ün Dava Arkadaşlarından Kılıç Ali” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ /
Sedat İLİK

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Atatürk'ün Dava Arkadaşlarından Kılıç Ali
Sedat İLİK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Kılıç Ali, kendine has pek çok özelliği ile yakın siyasi tarihimizin önemli simaları arasında yer alan bir şahsiyettir. Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal'e iltihak eden ve o günden itibaren adeta hayatını Atatürk'e adayan Kılıç Ali, Atatürk son nefesini verinceye kadar yanından ayrılmadı. Güney cephe-sinde Maraş ve Antep muharebelerine katılarak Fransızlara karşı savaştıktan sonra Yozgat ve Zile'de ayaklanan asilere karşı mücadele verdi. Antep muha-rebeleri sürerken yapılan seçimlerde Antep milletvekilliğine seçildi ve 1939'a kadar ilk beş dönem kesintisiz olarak bu görevini sürdürdü. Bu süre zarfında pek çok farklı görev üstlenen Kılıç Ali, özellikle Ankara İstiklâl Mahkemesinin kudretli hâkimlerinden biri olarak hafızalarda yer etti.

Kendisi hakkında yapılan menfi ve müspet propagandalar ile şahsi duygularımızın etkisinde kalmamaya dikkat ederek; arşiv belgeleri, hatıralar, kaynak ve araştırma eserler ile sürekli yayınlardan elde ettiğimiz bilgileri objek-tif bir şekilde ortaya koymaya çalıştığımız bu araştırmanın amacı, Kılıç Ali'yi bütün yönleri ile tanıtmaktır. Bu çalışmanın; şahsi özellikleri ve yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu aşamalarında üstlendiği görevler açısından yakından tanınıp bilinmeyi hak ettiğini düşündüğümüz Kılıç Ali'nin doğru bir şekilde tanınmasına katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kılıç Ali, Atatürk, Zevatımutade, Maraş ve Antep Muharebe-leri, Gaziantep, İstiklâl Mahkemeleri.

ABSTRACT

Master's Thesis

Kılıç Ali: One of The Member of Atatürk's Team

Sedat İLİK

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of History

Program of the Turkish Republic History

Kılıç Ali is one of the important figures of our close political history with his many special (unique) features. In the days of Sivas Congress, Kılıç Ali has joined the Mustafa Kemal and who has dedicated his life to Atatürk from now on than did not leave him until his death. He fought against the French by joining the battles of Maras and Antep on the Southern Front of Anatolia, and then he fought against the rebellious rebels in Yozgat and Zile. In the elections held during the Battle of Antep, he was elected to the parliament from Antep. Until 1939, the first five periods continued uninterruptedly. During this time, Kılıç Ali took on many different roles and took his place as one of the mighty judges of Ankara Independence Court.

The purpose of this research; Kılıç Ali to introduce with all aspects. Paying attention not to be influenced by personal feelings with negative and positive propaganda made about him; archival documents, memories, sources and research works and the information obtained from the broadcast-term research works were tried to be presented objectively. This study; personal characteristics and the establishment of the new Republic of Turkey in terms of the duties undertaken in these stages, It is hoped that it will contribute to these convictions about Kılıç Ali who deserves to be known.

Keywords: Kılıç Ali, Atatürk, Zevatımutade, Maraş and Antep Combats, Gazi-antep, İstiklâl Courts.

ATATÜRK'ÜN DAVA ARKADAŞLARINDAN KILIÇ ALİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
EKLER LİSTESİ	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE TANIŞMASI VE MİLLİ MÜCADELE'YE KATILMASI

1.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE TANIŞMASI	11
1.2. KUVAYİMİLLİYE SAFLARINDAKİ MÜCADELESİ	16
1.2.1. Milli Mücadele'nin Örgütlenmesi ve Güney Cephesi	17
1.2.1.1. Maraş Muharebeleri ve Kılıç Ali'nin Çalışmaları	24
1.2.1.1.1. Karabıyıklı Çarpışması	31
1.2.1.1.2. Eloğlu (Türkoğlu) Çarpışması	31
1.2.1.1.3. Arabdar Çarpışması	33
1.2.1.1.4. Harabe Çarpışması	34
1.2.1.1.5. Şehir İçinde Meydana Gelen Çarpışmalar	35
1.2.1.2. Antep Muharebeleri	44
1.2.2. Yozgat ve Boğazlıyan Ayaklanması	63
1.2.3. Zile-Yenihan Ayaklanması	74

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLETVEKİLLİĞİ VE BU SÜREÇTEKİ FAALİYETLERİ

2.1. TBMM ÜYELİĞİ VE MECLİS HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	77
2.2. RESMİ TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ ÜYELİĞİ	79

2.3. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BAŞKOMUTANLIK GÖREVİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	84
2.4. TEKÂLİFİMİLLİYE EMİRLERİ	88
2.5. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ ÜYELİĞİ	90
2.5.1. Ali İhsan Sabis Davası	96
2.5.2. Komünistlerin Davası	97
2.5.3. Gazeteciler Davası	99
2.5.4. Şapka Kanunu'na Muhalefet Edenlerin Davaları	100
2.5.5. İzmir Suikastı Davası	109
2.6. İŞ BANKASININ KURULMASI	109
2.7. TÜRKİYE MİLLÎ İTHALAT VE İHRACAT ANONİM ŞİRKETİ	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRA KILIÇ ALİ'NİN HAYATI

3.1. KILIÇ ALİ'NİN İSMET PAŞA TARAFINDAN POLİTİKADAN DIŞLANMASI	120
3.2. CUMHURİYET HALK PARTİSİNDEN İSTİFASI	124
3.3. YENİDEN SİYASETE DÖNME DENEMELERİ	126
3.4. KALEME ALDIĞI HATIRATI	129
3.5. KILIÇ ALİ'YE YÖNELTİLEN BAZI ELEŞTİRİLER	131
3.5.1. İstiklâl Mahkemeleri Üyeliği	133
3.5.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın Yakılan Kitabı	134
3.5.3. Ateş-Güneş Takımının Kapatılması	139
3.5.4. Aferistlik	142
SONUÇ	147
KAYNAKÇA	151
EKLER	

KISALTMALAR

AP	: Adalet Partisi
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATBD	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
DCA	: T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Gen.	: General
Haz.	: Hazırlayan
HF	: Halk Fırkası
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İSH	: İstiklâl Harbi
K.	: Komutan
Kol.	: Koleksiyon
Kor.	: Kolordu
T.	: Türkiye
THİF	: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TMİİAŞ	: Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi
Top.	: Toplayan
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan (lar)
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

EKLER LİSTESİ

EK 1: Kılıç Ali'nin Adının da Geçtiği Gaziantep Savunmasına Dair Türkü, Ağıt ve Destanlar	ek s.1
EK 2: Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey'in "Tercüme-i Hal Varakası"	ek s.4
EK 3: Kılıç Ali'nin "Safahat Cedveli"	ek s.6
EK 4: Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtarılmasında Birinci Derecede Görev Alan ve Sorumluluk Üstlenenlerin İsim Listesi	ek s.7
EK 5: Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey ile Gaziantep Müdafii Arslan Bey	ek s.8
EK 6: 13. Kor. K. Albay Ahmet Cevdet'in Kılıç Ali'yi Heyetitemsiliyeye Şikâyet Ettiği Yazısı	ek s.9
EK 7: 3. Kor. K. Albay Selahattin'in, Kılıç Ali'nin 13. Kor. K. Albay Ahmet Cevdet'ten Özür Dilemesi Gerekliğini İhtar Eden Yazısı	ek s.10
EK 8: Kılıç Ali'nin Birinci Dönem Milletvekili Seçim Mazbatasını	ek s.11
EK 9: Mustafa Kemal'in, Kılıç Ali'ye Yanına Alacağı 500 Kişi ile Antep'ten Ankara'ya Hareket Etmesini Bildiren Emri	ek s.13
EK 10: Antep Halkının Kılıç Ali'nin Antep'te Kalması İçin Büyük Millet Meclisi Reisliğine Çektiği Telgraf	ek s.14
EK 11: Gaziantep'teki "Kılıç Ali Caddesi" ve Kılıç Ali Büstünün Fotoğrafları	ek s.15
EK 12: Ankara ve Vilayâtışarkıye İstiklâl Mahkemeleri İçin Seçilenler	ek s.17
EK 13: İş Bankasının Kuruluşuna Dair Kararname	ek s.19
EK 14: Şişe ve Cam Fabrikasının Temel Atma Töreni ve Fabrikasının Açılış Töreni Münasebetiyle Atatürk'ün Kılıç Ali'ye Çektiği Telgraf	ek s.20
EK 15: Şişe ve Cam Fabrikasının Kılıç Ali'nin Vefatı Dolayısıyla Gazeteye Verdiği İlan	ek s.21
EK 16: Beşiktaş Kulübünün Kılıç Ali'nin Vefatı Dolayısıyla Gazeteye Verdiği İlanlar	ek s.22
EK 17: Kılıç Ali'nin CHP'nden İstifasının Ardından Partinin Genel Başkanı İsmet İnönü'ye Yazdığı Mektup	ek s.23
EK 18: Kılıç Ali'nin Başbakan İnönü'ye Çektiği Tebrik Telgrafı	ek s.32
EK 19: Kılıç Ali'nin Zincirlikuyu Mezarlığındaki Kabri	ek s.33
EK 20: Kılıç Ali'nin Bazı Fotoğraf ve Karikatürleri	ek s.34

ATATÜRK'ÜN DAVA ARKADAŞLARINDAN KILIÇ ALİ

GİRİŞ

“Maraş ve Antep Kahramanı”¹ ve “İstiklâl Mahkemelerinin Simgesi”² olarak hafızalarda yer eden ve kahramanlıkları; türkölere, destanlara konu olan Kılıç Ali, yakın tarihimizin en tanınmış ve en önemli siyasi simalarından biridir³. O, Atatürk'ün en yakınındakiler sayılırken akla gelen ilk isimdir. Kılıç Ali'yi Atatürk'ten ayrı düşünmek ve anlatmak imkânsızdır. Zira Kılıç Ali'yi hem gerçek anlamda hem de mecazi anlamda *Kılıç Ali* yapan Mustafa Kemal ile tanışması ve onunla yaptığı dava arkadaşlığıdır. Onun; vatanına, milletine ve devletine karşı duyduğu sevgi adeta Atatürk sevgisi olarak somutlaşmış ve tezahür etmiştir.

Kılıç Ali'yi Atatürk'ün diğer arkadaşlarından ayıran ve kendine özgü bir şahsiyet olarak değerlendirilmesini gerektiren bazı özellikler vardır. Onu bu şekilde özel kılan hususların en başında; herhangi bir resmi görevi ve zorunluluğu olmamasına rağmen daima Atatürk'ün yanında ve emrinde olması gelir. O, Atatürk'ün “fahri yaveri”dir. Kılıç Ali'nin oğlu Altınur Kılıç babasının Atatürk'e bağlılığını şöyle ifade ediyor: “*Babam Kılıç Ali 1919'dan 10 Kasım 1938'e kadar, kelimenin tam anlamıyla kendisini Atatürk'e adanmış, onun yanından hiç ayrılmamıştı. Atatürk'ün manevi evladı Sabiha Gökçen Hanımefendi'nin bir televizyon programında ifade ettiği gibi, Kılıç Ali, Atatürk'ün en denenmiş ve sadık arkadaşıydı*”⁴. Zamanının büyük bir kısmını Atatürk'ün yanında geçiren Kılıç Ali; pek çok konuda Atatürk'e yardımcı oluyor, onun çeşitli zevatla ilişkilerini düzenliyor, onlara Atatürk'ün duygu ve düşüncelerini telkin ediyor, aralarında haber akışını sağlıyordu. Atatürk'e doğrudan söylenemeyen bazı hususlar Kılıç Ali vasıtasıyla Atatürk'e ulaştırılıyordu. Atatürk de ortamın ve arkadaşlarının nabzını tutmak için sık sık Kılıç Ali'den bilgi ve havadis alma yoluna gidiyordu. İnsanları kabiliyetlerine göre kullanmasını iyi bilen Atatürk'ün çevresinde ve so-

1 “Kılıç, Ali (Süleyman Asaf Kılıç)”, **Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005, s. 507; Nizamettin Nazif, “Kılıç Ali ve Bazı Hatıralar”, **Yedigün**, Cilt: 11, Yıl: 6, No: 262, 15 Mart 1938, ss. 14-16; “Kılıç Ali”, **Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Görsel Yayınlar, 1993, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda “Kılıç Ali Görsel” olarak gösterilecektir), s. 4982; Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: 2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1981, (Nutuk 1981), s. 453.

2 Mete Tunçay, “İstiklâl Mahkemeleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, Eylül 1983, (İstiklâl), s. 940.

3 Kılıç Ali'nin adının da geçtiği Gaziantep savunmasına dair türkû, ağıt ve destanlardan örnekler için bkz. EK 1.

4 Hulusi Turgut (Der.), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Baskı: 7, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Nisan 2006, s. 17.

rasında yer verdiği kişilerden başka bir de hususi ve mahrem hayatını paylaştığı arkadaşları vardı. Kılıç Ali de Atatürk'ün özel hayatına dâhil ettiği az sayıdaki insandan biriydi. Kendisi hatıralarında bu durumunu şöyle anlatmaktadır:

“Atatürk'ün muhitine girenlerle hususiyet ve mahremiyetinde bulunanları ayırt etmek lazımdır. Atatürk mahremiyetine çok güç olarak arkadaş alırdı. Bir defa da mahremiyetine aldı mı artık o arkadaşta çok itimat eder, onunla hususi hasbıhallerinde aynı seviyede, aynı hakları haiz bir arkadaş olarak dertleşir, görüşürdü. Atatürk, harimine girmiş olan yakın arkadaşları ile mahrem olan her şeyi ni konuşabilirdi. İşte bunlarla ötekiler arasındaki fark burada idi.”⁵

1930'lu yıllarda gazeteler Atatürk'ün her zaman çevresinde, sofrasında ve yolculuklarında yanında bulunan kişilerden söz ederken “zevatımutade” veya “huzurumutad zevat” tabirini kullanıyorlardı. Bu şahıslardan pek hazzetmeyenler de daha çok “malum zevat”⁶ı tercih ediyorlardı. Zevatımutadenin sayıları 15 civarındaydı. Nuri Conker, Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Recep Zühtü, Çolak İbrahim, Cevat Abbas, Muzaffer Kılıç, Salih Bozok, Rizeli Rauf, Tefvik Rüştü, Şükrü Kaya, Hamdi Ülkümen, Mahmut Soydan, Fuat Bulca ve İsmail Hakkı Beyler ilk akla gelen isimlerdir⁷. En tehlikeli görevleri gözlerini kırpmadan yerine getiren huzurumutad zevat hayatlarını Atatürk'e adanmışlardı. Atatürk de yanından ayrılmayan bu arkadaşlarına karşı aynı vefayı gösterdi ve ömrü boyunca onları hem maddi hem de manevi yönden koruyup kolladı. Huzurumutad zevat Atatürk'ün sofrasının daimi konukları idi. Atatürk onları sofrada göremeyince nerede olduklarını sorardı. Bu sebeple Atatürk tarafından emredildikleri zaman derhal bulunabilmeleri için gittikleri yeri sofrada bulunanlara ve nöbetçi yaverlere haber verirdi. Kılıç Ali bu kesimin en itibarlı kişisi olarak Atatürk'ün sofrasının vazgeçilmez mutadı idi. Sofradan uzaklaştırılanların tekrar çağırılması onun sayesinde mümkün olabilirdi⁸. Bu heybetli ziyaretçinin her gelişi de Çankaya'da önemli bir olay olarak değerlendirilirdi⁹. Atatürk gibi bir şahsiyet tarafından aranan bir şahıs olmaktan mutluluk ve gurur duyan Kılıç Ali en çok bu *zevatımutade* unvanı ile iftihar ederdi¹⁰. 1 Kasım 1931 ile 10 Kasım 1938 tarihleri arasında cumhurbaşkanlığı nöbetçi yaverleri tarafından tutulmuş olan ve cumhurbaşkanının yirmi dört saatlik zaman zarfını nasıl kullandıklarını, kimleri kabul ettiklerini gösteren “Atatürk'ün Nöbet Defteri” adlı esere baktığımızda; Atatürk'ün gerek mutad zevat gerekse diğer dost ve arkadaşları içinde en çok görüştüğü kişinin Kılıç Ali olduğunu görü-

5 Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 10 Mart 1955, (Atatürk), ss. 90-91.

6 Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Şubat 1997, s. 331.

7 İsmail Akbal, **Cumhuriyet'in Karanlık Yılları Derin Cinayetler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, (Derin Cinayetler), s. 51.

8 Akbal, Derin Cinayetler, s. 275.

9 Yılmaz Karakoyunlu, **Üç Aliler Divanı**, Baskı: 4, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Şubat 2001, s. 160.

10 Turgut (Der.), s. 17.

yoruz. Bu tarih aralığında, Kılıç Ali'yi 601 kez köşkte kabul eden Atatürk, 21 kez de Kılıç Ali'nin evine gitmiştir¹¹. Gazi'yi herkesten iyi kavrayarak bir dava adamı hüviyetini keskin çizgilerle takınmış olan Kılıç Ali'nin diğerlerinden ayrıcalıklı durumu herkesçe takdir edilen bir hakikatti. Bir davanın esasını ve liderinin beklentisini en çabuk kavrayan ve o davaya on koldan nüfuz eden oydu. Lord Kinross, Kılıç Ali'nin bu ayrıcalıklı durumunu şöyle ifade etmektedir: "*Gazi'nin yakınları arasında en sert de oydu. Efendisinin ne düşündüğünü iyi bilir ve onun verdiği bir emri yerine getirmek için hiçbir şeyden çekinmezdi.*"¹². Kılıç Ali'nin bir başka özelliği de yine resmi bir görevi olmamasına rağmen Atatürk'ün "fedaisi" olması idi. Onun fedailiği ve Atatürk'ü canıyla koruması, can yoldaşlığının ve sırdaşlığının bir göstergesi idi. Bununla ilgili olarak Park Otel'in şef garsonu Karabet Efendi'nin kendisine anlattığı bir hatırayı Altemur Kılıç şöyle nakletmektedir:

"Tarihi Park Otel'in sahibi olan Ermeni asıllı vatandaşımız yıllar önce bana şu öyküyü anlatmıştı: 'Atatürk, otelde arkadaşlarıyla yemek yerken, birden elektriker söndü. Birkaç dakika sonra yine geldi. Ortalık aydınlandığında görünen manzara şu idi: Atatürk'ün yanında bulunan Kılıç Ali ve diğer kişiler, ellerinde çıplak tabancaları, Gazi'nin üzerine vücutlarını siper etmiş, bekliyorlardı.'"¹³.

Huzurumutad zevat içinde bir de *kabadayılar grubu* vardı. Gözünü budaktan sakınmayan bu *kabadayılar grubu* üyeleri silahları ile birlikte Atatürk'ün emrinde idiler. Cebelibereket Milletvekilleri Topçu İhsan ve Avni, Afyon Milletvekili Ali [Çetinkaya], Rize Milletvekili Rauf, Kozan Milletvekili Ali Saib gibi Antep Milletvekili Kılıç Ali de bu gruba dâhildi. *Kabadayılar grubu* her zaman silahlı olarak bulunuyorlardı. İçtüzükte yasak olmasına rağmen Meclise de silahla gelip gidiyorlardı¹⁴. Kılıç Ali de yanında sürekli olarak en az iki tabanca ile dolaşıyordu. Füreya Hanım ile evlendikten sonra silahlardan pek hoşlanmayan karısını kıramayan Kılıç Ali tabanca sayısını bire in-

11 Özel Şahingiray (Top.), **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, ss. 3-750. Atatürk'ün Kılıç Ali'den sonra köşkte en çok görüştüğü ilk 50 kişi ise şunlardır: Nuri Conker (587 kez), Salih Bozok (544), Müfit Özdeş (517), İsmail Müştak Mayakon (510), Şükrü Kaya (481), Saffet Arıkan (445), T. Rüştü Aras (404), Cevat Abbas Güler (367), Falih Rıfkı Atay (356), Hasan Cavit Belül (348), Tahsin Uzer (305), Edip Servet Tör (304), İsmail Hakkı Kavalalı (280), Ahmet Cevat Emre (277), Celal Bayar (251), İbrahim Necmi Dilmen (238), İsmet İnönü (236), Hacı Mehmet Somer (230), Dr. Ziya Naki Yıldırım (211), Hasan Reşit Tankut (206), Hikmet Bayur (203), Naim Hazım Onat (188), Recep Peker (184), Fuat Bulca (180), A. Muzafer Göker (179), Yusuf Ziya Özer (172), R. Eşref Ünaydın (162), Dr. Hilmi (157), Hasan Cemil Çambel (153), Refik Saydam (149), Rasim Ferit Talay (148), Dr. Cemile Tunca (147), Reşit Galip (136), Hasan Saka (131), Fuat Köprülü (122), Sadri Maksudi (105), Ali Çetinkaya (99), Dr. Neşet Ömer İndel (95), Şükrü Saraçoğlu (95), Abdülkadir İnan (90), Muhlis Erkmen (89), İ. Hakkı Uzunçarşılı (79), Zekai Apaydın (77), Yunus Nadi (73), Fazıl Nazmi (71), Necmettin Sadak (64), H. Tarık Us (63), Fethi Okyar (62), Yusuf Akçura (62), S. Ali Dilemre (62).

12 Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Baskı: 5, çev. Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul, Ekim 1973, s. 648.

13 **Milliyet**, 18.11.1981, s. 7; Altemur Kılıç, "Atatürk'ü Anarken; Hatıralarım ve Endişelerim...", Yeniçağ, 23 Mayıs 2010, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ataturku-anarken-hatiralarim-ve-endi-selerim-13359yy.htm>, (03.8.2018).

14 Feridun Kandemir, **Siyasi Cinayetler**, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955, s. 93.

dirmişti. Bu durum Atatürk'ün gözünden kaçmamış, bir gün; “Çıkart bakayım taban-
calarını Kılıç” diyen Atatürk, Kılıç Ali'nin cebinden tek tabanca çıkınca; “Görüyorum
ki senin hakkından hanımın gelmiş” diyerek ona takılmıştı¹⁵.

Uzun yıllar Atatürk'ün yanında bulunmuş olan Kılıç Ali'nin bu süre zarfında
Atatürk'ün dehasına yakından şahit olduğunu ve her konuda kendisinden feyz aldı-
ğını görüyoruz. Hatıralarında bu derslerden sık sık söz eden Kılıç Ali, Atatürk'ün
Türk milletinin zafiyetlerine dikkat çekerek nasihatlerde bulunduğu bu derslerden
birini şöyle aktarıyor:

“Atatürk; Osmanlı, Selçuk ve bilhassa umumi Türk tarihini çok iyi tetkik etmiş,
Türk'ün milli uyanışına ve haklarını tanımaya hail olan engelleri, geçirdiği fela-
ket ve musibetlerin hakiki illetlerini iyi tespit etmiş bir bilgi sahibi olduğu için fır-
sat düştükçe muhitine: ‘Tarihimizi tetkik ediniz. Türk'ün çektiği bütün felaketler,
maruz kaldığı tehlikeler ve musibetler hep kendi öz benliğini, milli varlığını ihmal
ederek nereden geldikleri ve ne oldukları, hangi nesle mensup bulundukları be-
lirsiz bir takım kimseleri kendilerine reis tanıyarak onların şuursuz bir vasıtası
olmak mevkiine düşmüş olmasındadır’ der ve bize kimseye, milli şuur ve benli-
ğimizin ilhamatına aykırı bir istikamette, körü körüne bağlanmamamızı nasihat
ederlerdi.”¹⁶.

Askeri ve siyasi hayatını detaylı olarak incelemeye başlamadan önce Kılıç
Ali'nin aile hayatına da kısaca göz atalım. Kılıç Ali 1890 yılında İstanbul'da, “Beşik-
taş, Valide Çeşmesi Kılıç Ali Mahallesi”nde doğdu. Asıl adı “Asaf”tı¹⁷. Sivas'ta Mus-
tafa Kemal'e katılınca; “Tamam, bundan sonra senin adın Kılıç Ali'dir, artık Asaf
Tevfik yok... Sadece Kılıç Ali var...”¹⁸ diyen Mustafa Kemal, Asaf adını kaldırdı ve
ona oturdukları semte izafeten Osmanlı kaptanıderyalarından Kılıç Ali Paşa'nın adı-
nı verdi¹⁹. Ancak Kılıç Ali olmak hiç de kolay olmayacaktır. Mustafa Kemal kendisini
“Kuvayimillîye Kumandanı” olarak Maraş'a uğurlarken “Bak Kılıç!.. Başaramazsan
ismini geri alırım!..” diyecektir. Fakat o, aldığı ismin hakkını verdi ve o günden sonra
da herkes onu “Kılıç Ali” olarak tanıdı. Soyadı Kanunu çıkınca da “Kılıç” soyadını
aldı ve nüfusa “Ali Kılıç” olarak kaydedildi²⁰.

15 Ayşe Kulin, **Füreyâ**, Baskı: 49, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 2000, ss. 155-156.

16 Kılıç Ali, Atatürk, s. 53.

17 Altemur Kılıç, **Kılıç'tan Kılıç'a Bir Dönemin Tanıklığı**, Baskı: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ekim 2005, (KK), s. 20; **TBMM Arşivi**, Kılıç Ali Dosyası, “Tercüme-i Hal Varakası”, (Bu kaynak bundan son-
raki dipnotlarda “Tercüme-i Hal Varakası” olarak gösterilecektir). Bkz. EK 2.

18 Turgut (Der.), s. 55.

19 Kılıç Ali Paşa (1496-1587); Büyük Türk deniz komutanlarından. Barbaros Hayrettin Paşa ile
Turgut Reis'in gemilerinde yetişmiştir. II. Selim ve III. Murat devirlerinde 16 yıl kaptanıderyalık yapmış-
tır. İnebahtı'da Haçlı donanması tarafından Osmanlı donanmasının yakılması sırasında gösterdiği
direnme üzerine Padişah II. Selim onu kaptanıderya yapmış ve o zamana kadar taşıdığı *Uluç* lakabını
Kılıç'a çevirmiştir. İstanbul'un bir semti onun adını taşımaktadır. Tophane'de büyük bir camisi, medrese
ve hamamı, Beşiktaş'ta bir mescidi ve bazı hayratı vardır. “Ali Paşa, Kılıç, Uluç”, **Türk Ansiklopedisi**,
Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 92.

20 A. Kılıç, KK, s. 20; Turgut (Der.), s. 84.

Kılıç Ali'nin babası Miralay Tevfik Bey, annesi Demsaz Hanım'dı. Vesiret, Naime ve Nedime - çok genç yaşta ölmüş - adlarında üç kız kardeşi vardı. Kılıç Ali dört çocuğun en büyüğü idi. Baba tarafının Rodos'tan geldiği bilinen Kılıç Ali'nin babası Tevfik Bey, saray muhafız alayında miralaylığa kadar yükselmiş alaydan yetiştirme bir zabitti. Anne tarafı ise Abaza-Çerkez kökenli idi. 93 Harbî'nden sonra Hendek civarına göçen aile, kızlarını saraya vermişti. Orada Demsaz adını alan kızları, saraydan *çırağ* edilince Tevfik Bey'le evlenmişti. Oğlu Asaf'ın Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal'e katılması ve padişaha başkaldırması, saltanata bağlı olan babası Tevfik Bey için büyük üzüntü kaynağı oldu. Kılıç Ali'nin ve Demsaz Hanım'ın yeğeni Muzaffer'in, Mustafa Kemal'le beraber gıyaben idama mahkûm edildiklerini öğrenen babası bu haber üzerine ansızın vefat etti²¹.

Asaf, ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Mülkiye İdadisine geçti. 1906'da Mülkiye İdadisinden askeriye "Gedikli Küçük Zabıt Mektebi"ne nakil oldu²². Buradaki tahsilini tamamlamayı müteakip 3 Mart 1906'da Osmanlı ordusunun hizmetine girdi²³. Çeşitli birliklerde görev yaptı. Bu görevlerinde gösterdiği başarılı hizmetleri nedeniyle 9 Ağustos 1909'da teğmenliğe terfi etti²⁴. 1 Eylül 1909'dan 1 Ocak 1910'a kadar Hicaz'da, 28 Mayıs 1910'dan 6 Eylül 1912'ye kadar Yemen'de görev yaptı. 18 Eylül 1912-16 Eylül 1913 tarihleri arasında Balkan savaşına katıldı²⁵. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. Cemiyetin vurucu gücü olan Teşkilatımahsusada teşkilatın ileri gelenlerinden; Yakup Cemil, Eşref Kuşçubaşı, Yenibahçeli Şükrü Bey ve Çerkes Ethem'le çalıştı²⁶. Onun sert görünüşlü, kabadayı, hata affetmeyen ve disiplin düşkünü karakterinin ortaya çıkmasında bu dönemde yaptığı görevlerin büyük etkisi oldu. Örgütün komitacı ruhu ona da sirayet etti²⁷. Askerliğe adım attığı ilk günlerden itibaren kendini savaşların içinde bulan Asaf; cesaret, feragat ve kahramanlık gerektiren bu ortamlarda kişiliğini buldu. Balkan savaşında maiyetinde çalıştığı Binbaşı Cevdet Bey'in bir toplantıda orada bulunanlara anlattığı şu hatıra, Kılıç Ali'nin kahramanlıklarına bir örnektir:

21 A. Kılıç, KK, ss. 62-63.

22 Tercüme-i Hal Varakası.

23 Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923**, Cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları No: 6, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş), (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Parlamento: 1-3" olarak gösterilecektir), s. 423.

24 Milli Savunma Bakanlığı, **Cepheden Meclise**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Cepheden Meclise" olarak gösterilecektir), s. 81.

25 **Milli Savunma Bakanlığı Arşivi**, "Kılıç Ali'nin Safahat Cedveli" (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Kılıç Ali'nin Safahat Cedveli" olarak gösterilecektir). Bkz. EK 3.

26 A. Kılıç, KK, ss. 17-18.

27 Akbal, Derin Cinayetler, s. 276.

"Balkan harbinin feci günleri. Düşman İstanbul'un burnu dibinde. Alay kumandanının emri ile ikinci mülazım Asaf ve Yüzbaşı Şevket keşfe memur edilmişlerdir. İki subay hatlarımızdan ayrılıp düşmana doğru ilerliyorlar. Mülazım mütemadiyen etrafı kollamakta ve ikide bir kroki almaktadır. Bir ara yüzbaşı mülazımın kolundan yakalıyor:

— Bak... diyor, sol tarafa bak.

— Ne var orada yüzbaşım.

— Düşman... Bulgar hatlarının içindeyiz.

— Mükemmel. İlerleyelim yüzbaşım.

— Olmaz. Geriye dönmeliyiz.

— Fakat yüzbaşım, düşmanın bizi görmediği muhakkak.

— Olsun. Ya görürlerse.

— Yanımızda askerimiz var, harbede ede gerileriz. Düşman hatlarını rahat rahat geçtikten sonra keşif vazifemizi yarıda bırakmak doğru olmaz.

Yüzbaşı Şevket Araptır. Mülazımın bu sözü üzerine göğsünü açıp koynundan ne çıkarsa beğenirsiniz Bir Bulgar askeri şapkası. Evet. Ve bu şapkayı mülazıma gösterip tehdide geçiyor:

— Ya geriye dönersin yahut ben bu şapkayı şimdi başıma geçirir ve düşmana teslim olurum.

Mülazım Asaf'ın bu tehdide verdiği cevap da şudur: Hemen tabancasını çekip yüzbaşının burnuna uzatıyor ve kulağına fısıldıyor:

— Sen onu yaptın mı yüzbaşım, ben de şu tetiği çekiveririm.

İkinci mülazım yüzbaşığı hatlarımıza döndürdü ve getirdiği keşif raporu cephenin çok işine yaradı.²⁸

Balkan savaşıdan sonra İstanbul'da bir süre *kanun zabıtlığı* - inzibat subaylığı - de yaptıktan sonra 4 Haziran 1915'te üsteğmenliğe terfi eden Asaf, 16 Ekim 1914'ten 30 Ekim 1918'e kadar Birinci Dünya Savaşı'nın çeşitli cephelerinde savaştı²⁹. Çanakkale muharebeleri sırasında Alçıtepe'de ayağından yaralandı. Almanya'ya, Wiesbaden'e giderek tedavi oldu³⁰. Bu savaşlardaki gösterdiği başarılarından dolayı "Birinci Sınıf Harp Nişanı" ile taltif edildi³¹. 1918'de rütbesi yüzbaşılığa yükseltilerek Enver Paşa'nın kardeşi Nuri [Killigil] Paşa'nın komuta ettiği Azerbaycan'daki "Maverayıkafkas İslam Ordusu Kumandanlığı Seryaverliği"ne tayin edildi³². Buradaki görevi sırasında Azerbaycan Türklerini yakından tanıma fırsatı buldu. O günlerin bir hatırası olarak Azerbaycan'a ve Azerbaycanlılara karşı sevgi ve zaafı ömür boyu devam etti. Bakü'nün Ruslardan kurtarıldığı günlerde pek çok Türk subayı ve aydını gibi Yüzbaşı Asaf da bir *Turan İmparatorluğu* hayaline kapıldı. Komitacılık ruhuna eklenen *Turancı* milliyetçilik duyguları da Azerbaycan'da geçirdiği o günlerin izlerini taşımaktadır³³. Mütareke'den sonra ordunun dağılması üzerine İstanbul'a dönen Yüzbaşı Asaf, 2 Nisan 1919'da askerlikten istifa ederek *bir ferdimücahit* olarak ça-

28 Nazif, s. 17.

29 Kılıç Ali'nin Safahat Cedveli; A. Kılıç, KK, s. 17; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, s. 57.

30 A. Kılıç, KK, ss. 17-18.

31 Turgut (Der.), s. 14.

32 Tercüme-i Hal Varakası.

33 A. Kılıç, KK, s. 18.

lışmak üzere Sivas'ta Heyetitemsiliye'ye iltihak etti³⁴. Milli Mücadele cephelerinde Kuvayımillîye Komutanı olarak savaştı. 4 Mayıs 1920'de yapılan seçimlerde Antep milletvekili seçildi ve bu görevini 1939'a kadar aralıksız sürdürdü. 7 Haziran 1934'te süresini doldurduğunu bildirerek ordudan emekliliğini istedi. Askeri hizmetleri nedeniyle 408 sayılı Kanun'un 3. maddesi gereğince "Milis Albayı" sayılarak emeklilik işlemi yapıldı³⁵.

Kılıç Ali hayatı boyunca oğlu Altumur Kılıç'ın ifadesiyle *isimleri kafiyeli* olan; Hümeysra, Füreya, Lamia ve Seria isimli hanımlarla dört evlilik yaptı³⁶. 1916 yılında evlendiği ilk eşi Hümeysra Hanım'dan; Fahir (1917-?), Gündüz (1919-1979), Mahmut (1920-?) ve Altumur (1924-2016) isimlerinde dört oğlu oldu³⁷. Yıllar sonra Atatürk öz Türkçe akımı içinde; Fahir'in adını *Yalın'a*, Mahmut'un adını da *Keskin'e* çevirdi³⁸. Çankaya'ya yönelik beklentiler içinde yaşamak, neredeyse bütün zamanını Atatürk'ün yanında geçiren Kılıç Ali'nin hayat tarzı haline gelmişti. Atatürk'ün peşi sıra sık sık İstanbul'a, Bursa'ya, Eskişehir'e gitmesi gerekiyordu. Altumur Kılıç o günleri şöyle anlatmaktadır: *"Atatürk ölene kadar babamızı çok nadir olarak görürdük. Diyebilirim ki on beş yaşma gelinceye kadar babamla aynı çatı altında bulunmamız on-on beş defayı geçmemiştir. O hep Atatürk'ün yanındaydı..."*³⁹. Ankara'da ailesi ile yeterince ilgilenemeyen Kılıç Ali, onları İstanbul'a gönderdi. Hümeysra Hanım ve çocukları İstanbul'da Kılıç Ali'nin annesi Demsaz Hanım ve kız kardeşleri Vesiret ve Naime ile aynı evde yaşamak zorunda kaldılar. Babaanne Demsaz Hanım'ın iyi niyetli çabalarına rağmen, halaların tahakkümü altındaki ağır yaşam şartları bu evliliğin daha fazla devam etmesine imkân vermedi. Nihayetinde Kılıç Ali ve Hümeysra Hanım boşandı ve aile dağıldı. Mahkeme dört küçük çocuğun velayetini babalarına verdi. Çocuklar İstanbul'da babalarından uzakta, babaanneleri ve halaları ile yaşam mücadelesine devam ettiler⁴⁰.

Kılıç Ali ilk eşinden boşandıktan sonra Füreya Hanım ile evlendi. Füreya; güzel, alımlı, dil bilen, modern bir hanımdı. Kılıç Ali Füreya'yı hoş tutmak için elinden geleni yaptı. Ona dönemin şartlarına göre oldukça lüks bir hayat yaşattı. Füreya 1940'ların sonunda vereme yakalandı. Kılıç Ali onun iyileşmesi için hiçbir masraftan

34 Tercüme-i Hal Varakası; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, ss. 502-503.

35 Cepheden Meclise, s. 81.

36 A. Kılıç, KK, s. 81.

37 Akbal, Derin Cinayetler, s. 277.

38 A. Kılıç, KK, s. 19.

39 A. Kılıç, KK, s. 35.

40 A. Kılıç, KK, ss. 36-38.

kaçınmadı. Füreya'yı Avrupa'da değişik doktorlara götürdü ve iyileşmesini sağladı. Füreya iki yıl İsviçre Alpleri'nde sanatoryumda yattı. Bu tedavi günlerinde can sıkıntısından seramik sanatı ile ilgilenmeye başladı. Anadili gibi konuştuğu Fransızcası, gençliği ve güzelliği de onun bu konuda çevresinden yardım almasını kolaylaştırdı. Kısa sürede başarılı bir seramik sanatçısı olan Füreya, kendini sanat camiasının içinde bularak farklı bir hayat tarzına doğru değişmeye başladı. Düzenli bir ev hayatı beklentisi içinde olan Kılıç Ali, karısının bu yeni hayatını benimseyemeyince 1935'te başlayan bu evlilik 1954'te sona erdi⁴¹. Daha sonra bir vali kızı olan Lamia Hanım'la evlendi. Fakat bu evliliği de ancak üç ay sürdü. Son eşi ise Romanya Türklerinden Seria isimli bir hanımdı. Kendisinden yaklaşık 40 yaş küçük olan Seria Hanım ile evliliği Kılıç Ali ölünceye kadar devam etti⁴².

Kılıç Ali çocuklarıyla laubali olmayan bir baba idi. Çocukları onunla senli benli konuşamaz, sözlerine itiraz edemezlerdi⁴³. Bunun yanında çocuklarının iyi bir eğitim almaları için çaba sarf etti. Gündüz, Fahir ve henüz beş-altı yaşlarında olmasına rağmen Mahmut'u Galatasaray Lisesine yatılı olarak verdi. En küçük oğlu Altemur'u da okulun en küçük öğrencisi olarak Nişantaşı'ndaki İngiliz Okulu "English High School For Boys"a yazdırdı. Gündüz'ü ve Fahir'i daha sonra Almanya'ya tahsile gönderdiyse de, onlar tahsillerini tamamlayamadan döndüler. En büyük oğlu Fahir, Arnavutköy'de bir evden halı ve mücevher eşyası çalarken yakalanınca bu suçtan dolayı üç buçuk yıl hapis cezası aldı⁴⁴. Bu olay neticesinde babası ve kardeşleri tarafından aileden dışlandı. Hapislere düşen Fahir, 1960'lı yıllarda genç yaşında veremden öldü. Altemur Kılıç, Fahir ağabeyini; "*Aslında sanatkâr ruhlu ve elinden her iş gelen iyi bir insan olmasına rağmen, aile yaşantısının neden olduğu ruhi çarpıklıklar sebebiyle ziyan olmuş bir insandı*"⁴⁵ diye yâd etmektedir. Türk futbol tarihinde "Baba Gündüz" lakabıyla büyük ün kazanan Gündüz Kılıç, babası ve kardeşleri için bir iftihar vesilesi oldu. Futbolculuğunun yanı sıra centilmenliği ve efendiliği ile de adını Türk futbol tarihine yazdırmış olan merhum *Baba Gündüz*, bugün hâlâ sporculara ve spor yöneticilerine örnek olarak gösterilen şahsiyetlerden biri olmaya devam etmektedir⁴⁶. Herkes tarafından sevilen Mahmut da başarısız bazı ticari girişimler-

41 Kulin, ss. 143-257.

42 A. Kılıç, KK, ss. 80-81.

43 A. Kılıç, KK, s. 41.

44 "Fahir Kılıç 3,5 yıl hapis yatacak", **Milliyet**, 30 Mart 1951, s. 5.

45 A. Kılıç, KK, s. 115.

46 Kulüp yöneticileri, teknik adamlar ve futbolcuların centilmenliğe sığmayan davranış ve beyanatları üzerine Gençlik ve Spor Bakanı Mehmet Kasapoğlu 09.11.2018 tarihinde televizyonlara şu demeci veriyordu: "*Yeni spor aktörlerinin; Baba Hakkı, Baba Gündüz, Metin Oktay ve Lefter gibi örnek olması gerek.*". **CNN Türk**, 09.11.2018.

den sonra bir süre İskenderun'da Karayolları'nda memurluk yaptı. Daha sonra otelerde müdürlük yaparak emekli oldu ve İstanbul'da vefat etti⁴⁷. En küçük oğlu Altemur Kılıç ise Robert Kolejinden sonra Amerika'da Massachusetts Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümü'nden master diploması aldı. Çeşitli gazetelerde; sekreterlik, yazı işleri müdürlüğü, köşe yazarlığı, genel yayın yönetmeliği ve genel müdürlük yaptı. 1950 yılında gönüllü olarak Kore Tugayında askerliğini yaptıktan sonra devlet hizmetine giren Altemur Kılıç, bu süre zarfında basın yayınla ilgili pek çok değişik görevde bulundu⁴⁸. Kore Gazisi Altemur Kılıç 20 Ekim 2016 tarihinde 92 yaşında vefat etti.

Kılıç Ali; ortadan biraz uzun boylu, yapılı ve dinç görünümlü bir kişiydi. Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaşmalarında Paşa iri cüssesi yüzünden kendisine; *"Maşallah, siz Muzaffer'in iki katısınız"* diyerek latife etmişti⁴⁹. Kabadayı ve sert mizacına rağmen; mütevazı, cana yakın, nüktedan ve zarif tavır ve hareketleri ile bir İstanbul beyefendisi idi. Babacan halleri herkesin hoşuna gider, bulunduğu ortamlarda kendisini selamlayanlar etrafında geniş bir halka oluşturlardı⁵⁰. Sır saklamayı ahlaki bir şart sayan, kin tutmayan, az konuşan, çok dinleyen, zeki bir insandı. Davranışlarında mert ve samimi idi. İtinacı ve şık giyinirdi. Ölünceye kadar çocukları dâhil onu sakal tıraşı olmamış halde, etrafta pijamayla, entariyle dolaşır halde gören olmadı⁵¹. Ayrıca onu tanıyanlar tarafından; sorumluluk almaktan çekinmeyen, cesur ve atılgan karakteri, kuvvetli muhakemesi ve irade gücü ile kendisine verilen zor görevlerin üstesinden gelmesini bilen bir kişi olarak anlatılmaktadır.

Hatıralarını, yazdığı dört kitapta toplayan, ayrıca gazete ve dergilere yazılar yazan, röportajlar veren Kılıç Ali'nin; okuyan, yazan, aydın bir insan olduğu görülmektedir. Bir röportaj sırasında muhabirin *"Terceme eserler hakkında ne düşünüyorsunuz?"* sorusuna verdiği şu cevap Kılıç Ali'nin bu konudaki ilgisini ve hâkimiyetini göstermesi bakımından ilginçtir:

"Elime geçenler arasında zevkle ve lezzetle okunabilecek gibi olanları çok değil. Bence terceme işini mutlaka bir intizama sokmak lazım. Mütercimler hep kolay işlere başvuruyorlar. Garp klasiklerinden tercemeye kalkışanlar görülmüyor. Hâlbuki İngiliz, Fransız, Alman ve Rus edebiyatlarının belli başlı, temel kitaplarını dilimize çevirmeden Avrupa edebiyat âlemine ayak uydurmak zor olacak.

47 A. Kılıç, KK, s. 212.

48 "Altemur Kılıç", **Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Görsel Yayınlar, 1993, s. 4982; A. Kılıç, KK, ss. 17-306; "Altemur Kılıç'ı Kaybettik", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/altemur-kilici-kaybettik-148657h.htm>, (05.4.2018).

49 Kılıç Ali'nin dayısının oğlu olan Yüzbaşı Muzaffer Kılıç, Mustafa Kemal'in yaveri idi. Turgut (Der.), ss. 52-53.

50 Nazif, ss. 14, 16.

51 Turgut (Der.), s. 79; A. Kılıç, KK, s. 41; Nazif, s. 16.

*İşin garibi şu ki, Avrupa edebiyatlarının bu temel eserlerini kütüphanemize ve irfan âlemimize kazandırmadan âdî terceme eserleri bile okuyanların anlamalarına imkân olmadığı kanaatindeyim. Bazen modern Avrupa muharrirlerinin öyle bir takım satırlarına raslıyoruz ki, bunlardaki 'İmale'leri anlamak için mutlaka bu temel eserleri okumuş olmak lazım geliyor.*⁵².

Kılıç Ali aynı zamanda iyi bir hatipti. Gerek Mecliste gerekse Meclis dışında farklı kürsülerde konuşmalar yaptı. 19 Mayıs nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisi tarafından radyoda kendisinden bir konferans vermesi istenmişti. Kılıç Ali'nin konuşmasını Atatürk de Salih Bozok'la birlikte radyodan dinledi ve çok beğendi. Salih Bozok'a *"Kılıç iyi konuşuyor"* diyen Atatürk, ertesi gün de bütün bakanların önünde Kılıç Ali'yi tebrik ederek; *"Aferin çocuk, akşam bana iyi bir diskur dinlettin"* diyerek kendisini onurlandırmıştı⁵³. Kılıç Ali bütün bu kişilik özellikleri ile Atatürk'e resmi ve özel her konuda yardımcı olabilen, onun gözü kulağı bir dava arkadaşı oldu. Babıâli'nin renkli simalarından Nizamettin Nazif'in dönemin basınında çıkan bir makalesinde Kılıç Ali hakkındaki şu sözleri, onun üstün karakter özelliklerinin çevresi tarafından da takdir edildiğini göstermektedir:

*"Kılıç Ali, inkılâbımızda canlı bir vatanseverlik ve kahramanlık sayfasıdır. Kılıç Ali'yi sade Gaziantep ve Maraşta değil, Balkan Harbinden beri her tehlikeye düşen ve hücum uğrıyan vatan parçasında dövüşürken görüyoruz. Kılıç Ali, Balkan harbinde, Umumi harpte Türk cephelelerinde kan döktükten sonra İstiklâl savaşında ve inkılâbın bütün seyrinde Mustafa Kemal'e sarsılmaz bir imanla bağlanmış olan çok erkek, çok atılgan, çok feragatli ve vatansever bir Türk neslinin en göz alıcı, tam ve kâmil nümunesidir.*⁵⁴.

52 Nazif, s. 17.

53 Turgut (Der.), s. 345.

54 Nazif, ss. 14, 16. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu (1901-1970): Türk gazeteci ve yazardır. Deniz Harp Okulu, Hukuk Fakültesi, Ticaret Akademisi ve Moskova Üniversitesinde okudu. Gazeteciliğe 1919'da başladı. İstanbul'un İngilizler tarafından işgali üzerine Anadolu'ya geçti ve TBMM'de memurluk yaptı. Hâkimiyetilliyi gazetesinde çalıştı. Cumhuriyet'ten sonra çeşitli gazetelerde fıkra yazarlığı, başyazarlık yaptı. Tarihi roman türünde de eserler veren Nizamettin Nazif'in bu romanlarından bazıları şunlardır: Deli Deryalı (1928), Kolkola (1944), Karlı Dağlar (1945). "Tepedelenlioğlu Nizamettin Nazif", **Büyük Ansiklopedi**, Cilt: 14, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 5213.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE TANIŞMASI VE MİLLİ MÜCADELE'YE KATILMASI

1.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE TANIŞMASI

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermek üzere olduğu günlerde Yüzbaşı Asaf, Azerbaycan'da bulunan Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın başyaveri idi. Bakü'yü; İngiliz, Ermeni ve Rus kuvvetlerinden kurtarmış olan Kafkas İslam Ordusu, Mütareke ilan edildiğinde Azerbaycan'da duruma tamamen hâkim vaziyetteydi. Fakat İstanbul hükümeti ordunun silahlarını teslim edip terhis edilmesini, emri kabul etmeyenlerin asi ilan edileceğini bildirince bölgeyi terk etmekten başka çare kalmadı. Ordu terhis edilince Yüzbaşı Asaf da Azerbaycan'dan İstanbul'a döndü. Fakat İtilaf devletleri askerleri tarafından işgal edilmiş olan İstanbul'daki manzara oldukça kasvetliydi. Cepheden yeni gelmiş askerler için İstanbul'un bu haline ve düşman askerlerinin taşkınlıklarına tahammül etmenin imkânı yoktu. Bu arada İzmir de Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. İşgali protesto etmek için her yerde mitingler yapılmakta, konferanslar düzenlenmekteydi. Askerlikten istifa eden Asaf ve silah arkadaşı Süvari Yüzbaşısı Yörük Selim [Kurtoğlu] yaşananları içlerine sindiremediler ve tekrar düşmana karşı savaşmanın yollarını aramaya başladılar. Nereden başlayacaklarını düşünürken bu sırada Yüzbaşı Asaf'ın eski komutanı Nuri Paşa'dan bir haber aldılar. O günlerde Orta Asya'da bulunan ve Rusya Türk ve Müslümanları ile birlikte savaşan Enver Paşa'nın genç zabıtlar aradığını öğrendiler. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa da Sivas'ta Milli Mücadele için gerekli hazırlıklarla meşguldü. Önlerinde iki seçenek vardı; ya Enver Paşa'ya ya da Mustafa Kemal Paşa'ya katılacaklardı. İki arkadaş Sivas'a gidip Mustafa Kemal'e katılmaya karar verdiler⁵⁵. Eğer Mustafa Kemal tarafından kabul edilmezlerse o zaman yollarına devam ederek *Turan*'a gidecekler ve Enver Paşa'ya katılacaklardı. Fakat bu yolculuk için paraya ihtiyaçları vardı. Akıllarına, geçmiş yıllardan tanıdıkları İttihat ve Terakki'nin muhasibi Celâl Bey [Bayar]'den yardım istemek geldi. Celâl Bey o sırada Ege Bölgesi'nde Akhisar cephesinin komutanı idi. Ona ulaşarak hem düşüncelerini anlattılar hem de para konusunda yardımını istediler. Celal Bayar "Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Gidiş" adlı

55 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, (Hatıralar), ss. 5-7; Turgut (Der.), s. 14.

eserinde bu genç subaylarla karşılaşmasını ve haklarındaki intibalarını şöyle anlatıyor:

“Cephede mutad günlük işlerimizle meşgul oluyorduk. Bir haber geldi, Marmara bucağın merkezine İstanbul’dan üç efendi gelmiş... Salihli’den geçerek Sivas’a doğru yollarına devam edeceklermiş. Bunlar kim olabilirdi? Yolculuklarının hedefi ne idi? Tabii merak ettim. Bu sırada umumi durumdan sıhhatli haber almak bizim için çok zordu. Muntazam surette gazete okuyamıyordum. Elimize geçen gazeteler de İtilaf Devletleri mümessillerinin sansüründen geçtiği için gerçeği öğrenmek mümkün olamıyordu. Bizi tenvir edecek bilgiyi verecek merkezimiz yoktu. Daha doğrusu merkezlerdeki milli heyetler buna layık olduğu önemi verecek halde değildi.

Hemen atlara atladık, akşamüzeri Marmara bucağına vardık. Gelenler sivil giyinmiş üç subaydı Yüzbaşı Asaf Bey [Kılıç Ali] Enver Paşa’nın kardeşi Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa’nın Başyaveri, İnebolulu Yüzbaşı Selim Bey [Yörük Selim] Enver Paşa’nın yaverlerinden, üçüncüsü de Binbaşı Dayı Mesut Bey... İleride Milli Mücadele tarihinde yer alacak bu üç genç, İstanbul’da barınmamışlar, kendileri için çalışacak ateşli bir saha arıyorlardı. Bu sırada Kafkas’a geçtiği söylenmekte olan eski kumandanları Enver Paşa’nın yanına gitmeyi düşünmüşlerdi. Fakat bir de yolları üzerinde Sivas’a uğrayıp Mustafa Kemal Paşa’yı görecekler, müsaade ederse emrine gireceklerdi. Bizim Marmara heyeti, şereflerine bir akşam yemeği verdi. Yemek boyunca İstanbul’daki durum konuşuluyor, memleketin kurtuluş çareleri -akla geldiği gibi- anlatılıyordu. Fakat misafirlerimiz söylemekten ziyade, dinlemeyi tercih eder görünüyorlardı. Çünkü yolculuklarının dikkati çekmemesini istiyorlardı. Hâlbuki hamiyetli Marmaralıları kendilerini sinelerine basmışlardı. Vasıta bulmak suretiyle seyahatleri kolaylaştırılmış, Salihli’ye uğurlanmışlardı.”⁵⁶

Celâl Bey’den para konusunda gerekli yardımı gören iki arkadaş Sivas’a doğru yola çıktılar ve 1 Eylül 1919’da Sivas’a ulaştılar⁵⁷. Biri Nuri Paşa’nın, biri de Enver Paşa’nın eski yaverleri olan bu iki zatın Sivas’a gelmeleri Mustafa Kemal’de bir şüphe uyandırdı. Zira İstanbul’dan bazı fedailerin suikast için Anadolu’ya geçtikleri haber alınmıştı. Paşa önce kendilerini kabul etmedi ve geri gitmelerini istedi. Paşa’nın yakın arkadaşları genç subaylara bir müddet ortalıkta görünmemelerini tembihlediler. Bir aralık bu subayları tekrar gören Kemal Paşa *“Hâlâ burada mıdır?”* diyerek öfkelenildi. Nihayet kendilerine bir vazife verilerek Sivas’tan gönderilmelerine karar verildi⁵⁸. Kılıç Ali ve Yörük Selim 16 Ekim 1919 tarihine kadar Sivas’ta kaldılar⁵⁹. Mustafa Kemal bu süre zarfında bazı görevler vererek onları daha yakından tanımaya çalıştı. Bu görevlerden biri İstanbul hükümeti tarafından Mustafa Kemal ve beraberindekileri yakalamakla görevlendirilen Mamuretülaziz Valisi Ali Galip ve bölgede Bedirhan Aşireti’nin de desteğiyle bağımsız bir Kürt devleti kurulması için çalışmalar

⁵⁶ Celâl Bayar, **Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt: 8, Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997, ss. 74-75.

⁵⁷ Turgut (Der.), s. 14.

⁵⁸ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966, ss. 341-342.

⁵⁹ Turgut (Der.), ss. 83-87.

yapan işbirlikçisi İngiliz ajanı Binbaşı Edward Noel'i yakalamaktı⁶⁰. Sivas Kongresi, Mustafa Kemal ile yakın arkadaşlarına karşı somut bir tehdidin gölgesinde başlamıştı. Padişah ve hükümet, Sivas Kongresinin yapılmasını önlemek ve Mustafa Kemal'i ele geçirmek için büyük bir çaba sarf ediyordu. Kongrenin başlamasından bir gün önce Dâhiliye Nazırı Adil Bey⁶¹ ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa⁶²; o sırada Mamuretülaziz Valisi olan Ali Galip'e, Kürtlerden bir süvari müfrezesi teşkil ederek Kongreyi basmasını ve Mustafa Kemal'le birlikte Milli Mücadele'nin elebaşlarını yakalayarak İstanbul'a göndermesini emretmişlerdi⁶³. Eski bir kurmay yarbay olan Ali Galip savaş tecrübesi olan atak ve pervasız biriydi⁶⁴. Malatya'ya gelmiş ve orada İngiliz Binbaşısı Noel'le buluşmuştu. Ali Galip'in faaliyetlerinden haberdar olan Mustafa Kemal bu adamların tutuklanıp Sivas'a getirilmeleri için görev taksimi yaparak gerekli emirleri verdi. Kılıç Ali İstanbul'dan yeni geldiği için bölgede onu tanıyan yoktu. Üzerinde hâlâ "Kafkas Ordusu Yaverliği" resmi belgesi vardı. Kılıç Ali, 3. Koloradunun Emir Subayı Recep Zühtü ve hazırlanan kafile Sivas'tan yola çıktı. Kâhta'da 15. Alay Komutanı İlyas Bey'in makineli tüfekli iki manga ve 50 kadar süvariden oluşan müfrezesi ile birleştiler. Malatya'ya vardıklarında Ali Galip'in, Malatya Mutasarrıfı Halil Bey ve Mister Noel'le birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) Malatya Reisi Mehmet Bey'in evinde ziyafette olduklarını öğrendiler. Bu sırada peşlerindeki müfrezenin takibini haber alan Ali Galip, kaçmadan önce beraberindekilerle birlikte hükümet binasına gelerek mal müdürüne vezneyi açtırıp kasadaki mevcut parayı almak istedi⁶⁵. Fakat takip edildiklerini ve yakalanacaklarını anlayınca parayı alamadan kaçtılar. Takip müfrezesi hükümet konağına ulaştığında burada HİF Reisi Mehmet Bey'le karşılaştılar. Mehmet Bey onlara olanı biteni anlattı. Yemeğin sonuna doğru evin kuşatıldığını öğrendiklerini; Ali Galip, Noel ve mutasarrıfın otomobillerine binerek hükümet dairesine geldiklerini, bir gün önce almayı kararlaştırdıkları 6000 lirayı vez-

60 Daha önce Süleymaniye'de beş yıl konsolosluk yapan ve çok iyi Kürtçe de bilen İngiliz istihbarat subayı Edward Noel, İngilizler tarafından Doğu illerimizde "Kürtçülük hareketi" başlatmak üzere görevlendirilmişti. Ahmet Necip Günaydın, **Milli Mücadelede Sivas 108 Gün**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, Sivas, 2009, s. 134.

61 Damat Ferit hükümetinde dâhiliye nazırı. "150'likler" listesiyle yurt dışına çıkarılmıştır. İlhami Soysal, **150'likler**, Baskı: 3, Gür Yayınları, İstanbul, 1988, s. 269.

62 1919'da üç aylığına harbiye nâzırlığı yaptı. İstanbul hükümetinin Kuvâymillîye'ye karşı kurduğu Kuvâyiinzibâtiye'nin komutanı olduğu için vatandaşlıktan çıkarılarak "150'likler" listesine alındı ve sürgüne gönderildi. Soysal, s. 290.

63 Osman Selim Kocahanoğlu (Yay. Haz.), **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2005 s. 208; Sina Akşin ve diğerleri, **1908-1980 Yakınçağ Türkiye Tarihi 1**, Doğan Gazetecilik, İstanbul, 1989, s. 83.

64 Ali Galip, İstiklâl Harbi'ni müteakip "150'likler" listesine alınarak yurt dışına sürülmüştür. Soysal, ss. 270-271.

65 Teoman Ergül, **Vahidettin-Mustafa Kemal Ekseninde Milli Mücadele**, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2013, ss. 164-177.

neden çıkarttıklarını, fakat nal seslerini duyunca paranın da, senedin de veznede kaldığını söyledi. Masanın üzerinde buldukları senette şunlar yazıyordu: “*Mustafa Kemal ve avenesinin tenkili masarifine karşılık olmak üzere olbaptaki emrine tevfi-kan altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919 İmza: Harput Valisi Ali Galip, Mutasarrıf Halil Rami*”. Kılıç Ali ve beraberindekiler kaçakları yakalayamadılar fakat İngilizler tarafından Ali Galip’e gönderilen 6000 altın lirayı ele geçirdiler. O günün şartlarında büyük bir servet olan bu para Milli Mücadele’nin adeta sermayesi oldu⁶⁶. Ali Galip ise yanındakilerle birlikte önce Kahta’ya oradan da Halep’e kaçmak zorunda kaldı. Operasyon tam olarak hedefine ulaşmasa da, Ali Galip ve işbirlikçilerinin muzır faaliyetleri engellenerek büyük bir musibetin meydana gelmesi önlenmişti⁶⁷.

Kılıç Ali’nin Sivas’ta iken memur edildiği bir başka görev de Amerikan Generali James C. Harbord’a ve heyetine Erzurum’a kadar refakat etmektir. General Harbord; refakatinde ikisi general olmak üzere 15 subay ve 31 sivil personelden oluşan kalabalık bir heyetle Anadolu ve Kafkasya’da bir ay sürecektir bir inceleme gezisine çıkmıştır. Gezinin asıl amacı; Ermenilerin Anadolu ve Kafkasya’daki durumlarını yerinde inceleyerek, Amerikan mandasında bir Ermenistan kurmanın imkânlarını araştırmaktır. Aynı zamanda İstanbul ve Türkiye üzerinde bir manda yönetimi tesis etmenin mümkün olup olmadığı da tespit edilecektir⁶⁸. General Harbord bu gezi sırasında Sivas’ta Mustafa Kemal ile de görüştü. Mustafa Kemal, haklı davasını bir dünya devleti olarak gördüğü ABD’ye anlatabilmek ve onların desteğini almak, hiç olmazsa engellemelerinden sakınmak için bu misafirin gelişine çok önem vermişti. Misafirler için imkânlar ölçüsünde bir karşılama merasimi hazırlandı. Şehrin yakınında üstü Sivas kilimleriyle örtülü bir çadır kuruldu. İyi giydirilmiş ve donatılmış bir piyade birliği ile bir süvari birliği sıra halinde dizildi. Öğrenciler ve Sivas’ın yerel kıyafetleri içinde atlı yörükler de bu karşılamada hazır bulundular. Karşılama heyetinde sivil ve askeri erkân ile Heyetitemsilîye’nin ileri gelenleri bulunuyordu. Rauf [Orbay], Rüstem [Alfred] ve Bekir Sami [Kunduh] Beylerin başkanlığındaki heyet, misafirleri içtenlikle karşıladılar⁶⁹. Buradaki mütevazı bir ikramdan sonra Mustafa Kemal ve

66 Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: 3 Vesikalar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, ss. 960-961; A. Kılıç, KK, s. 20; Kansu, s. 261; Turgut (Der.), s. 62.

67 Günaydın, ss. 136-138.

68 Sevil Akgün, **General Harbord’un Anadolu Gezisi Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s. 116; Kansu Şarman, “General Harbord’un Anadolu Notları”, **Popüler Tarih**, Yıl: 2, Sayı: 2001/16, Aralık 2001, s. 14.

69 Mustafa Kemal karşılama törenine katılmadı. Bunu General Harbord istemişti. Gen. Harbord söz konusu geziden sonra yazdığı raporda bu durumu şöyle açıklıyordu: “*İstanbul Hükümetine karşı isyan ve ihtilal sayılabilecek bir davranışın önderi olan zatın, bizi hoş geldiniz diyerek resmi surette karşılayacak kimselerin arasında bulunmasını ve bu yüzden seyahatimizin kötüye doğru gitmesini*

General Harbord iki buçuk saat süren bir görüşme yaptılar. Mustafa Kemal bu görüşmede ağırlıklı olarak Yunan vahşeti ve bu olaylar üzerine gelişen Milli Mücadele hareketi ile Kongrenin amacı üzerinde durdu. Eğer İmparatorluk parçalanacak olursa Türk milletinin devletini korumak için ölmeyi milli bir şeref bileceğini, bağımsız bir devlet dışında bir seçeneğin asla kabul edilmeyeceğini söyledi⁷⁰. Bu görüşmede tercümanlık yapan, Robert Koleji tarih öğretmeni Hüseyin Pektaş o güne ait hatırasını şöyle anlatmaktadır:

“General Harbord, Atatürk’le konuşurken elektrik cereyanına tutulmuş gibi sinirlenmiş, onun cazibesine kapılmıştı. Tesbihini çekerek ve devamlı yere bakarak ve sıtma nöbeti içinde tane tane konuşan Mustafa Kemal Paşa, ‘neden hiç yüzüme bakmadan, bana bakmadan konuşuyor?’ diye General Harbord’ın soruşunu ve İngilizler için: ‘Buradaki ahaliyi birbirine boğazlatmak için neler yapmamışlar?’ diye verilen bilgiler üzerindeki olumlu hükmünü şimdiki gibi hatırlıyorum.”⁷¹

İncelemelerini yapan General Harbord ve heyeti, 22 Eylül 1919’da Sivas’tan ayrıldılar⁷². Mustafa Kemal, Erzurum’a gitmek üzere yola çıkan heyete refakat etmek üzere Kılıç Ali ve Hüsrev Gerede’yi görevlendirdi ve onlara yolculuk esnasında Amerikalı General’e ve heyetine Ermenilerin bölgede yaptıkları vahşet, talan ve her şeyi olduğu gibi yerinde göstermelerini emretti. Verilen emre uygun olarak yol boyunca ücra köylere kadar sirayet etmiş olan Ermeni vahşeti, yanık, yıkık beldeler kendilerine gösterildi. Bölgede karşılaşılan özellikle yaşlı Ermeniler de bu mezalime tanıklık ettiler. Heyet Sivas’tan sonra önce Erzincan’a uğradı. Adliye Sarayı’nın üzerine boydan boya asılmış olan “*Vive l’Art. 12 des Principes de Wilson (Yaşasın Wilson Prensipleri’nin 12. Maddesi)*” yazılı pafta onları hayli şaşırttı⁷³. Burada da fakirliğe rağmen yine büyük bir konukseverlikle karşılandılar. Erzincan’da açlık tehlikesi ile karşı karşıya olan halkın kendileriyle görüşmeye gelen bu birkaç Amerikalıya hem maddi açıdan hem de siyasal açıdan ne denli büyük ümitlerle sarılmakta oldukları ve karşılığında heyetin çaresizliği, gerek Harbord’a gerekse diğer üyelere çok acıklı geldi⁷⁴. Halkın bu durumuna tanık olan heyet, mandater ülkenin yükleneceği sorumluluklar arasında sağlık ve gıda sorununun da siyasal ve askeri sorunlar kadar etkin-

istemediğim için, bizi karşılayacak olan heyette Mustafa Kemal Paşa’nın bulunmasını istemediğimi söyledim”. Kocahanoğlu (Yay. Haz.), s. 228; Akgün, s. 108.

70 Kocahanoğlu (Yay. Haz.), ss. 230-231.

71 Fethi Tevetoğlu, “Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin [Pektaş]”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, Kasım 1987, s. 206.

72 Akgün, s. 119.

73 Akgün, s. 120.

74 Maj. Gen. James G. Harbord, **Report of the American military mission to Armenia**, Washington, 1920, s. 191’den aktaran Akgün, s. 120.

liğı olduğunu ve yatırım gerektirdiğini saptadı⁷⁵. Heyet 25 Eylül 1919 günü Erzurum'a ulaştı. Kılıç Ali kfileden bir durak önce ayrılarak onlardan önce şehre girdi ve Mustafa Kemal'in özel mektubunu Kâzım Karabekir Paşa'ya verdi. General Harbord'un Sivas'taki temasları ve resmi görüşmeler dışındaki yaşantısı ile ilgili olarak Kâzım Karabekir'in sorduğu soruları cevapladı. Erzurum'daki oldukça görkemli karşılama töreni General Harbord ve heyetini çok etkiledi⁷⁶. Heyet Erzurum'da kaldığı iki gün boyunca burada da, görmeden inanılamayacak bir Ermeni vahşeti ile karşı karşıya geldi. Amerikan heyeti Erzurum'daki temaslarını tamamlayıp Kars'a doğru yola çıkarken Kılıç Ali ile Hüsrev Bey de Sivas'a hareket ettiler⁷⁷.

1.2. KUVAYİMİLLİYE SAFLARINDAKİ MÜCADELESİ

Kılıç Ali ve arkadaşı Süvari Yüzbaşı Selim, 16 Ekim 1919'a kadar Sivas'ta kaldılar. Mustafa Kemal Paşa verdiği görevleri başarı ile yerine getiren bu genç subayların sadakat ve yeteneklerine kâni oldu. Bir gece yatmak üzere olan Kılıç Ali'yi çağırarak; Antep'ten gönderilen, Antep'in Fransızlar tarafından işgal edildiğini haber veren ve başlarına teşkilat yapacak yetenekte subaylar gönderilmesini isteyen telgrafı okutarak ona; *"Kılıç!.. Sana vereceğim tehlikeli görevi kucaklayabilecek misin? Kendini ateşe atabilecek misin?"* diye sordu. Kılıç Ali bu sahneyi hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

*"Parmağıyla yanan lambayı işaret ediyormuş gibi geldi bana. Cevap vermeden ani bir hareketle sağ elimle yanan lambanın şişesini kavradım. Saatlerce yanan ve eskilerin deyişiyle nar-ı beyza haline gelmiş şişeye elim yapıştı. Yanık bir et kokusu bir anda çevreye yayıldı. Kavrulan derimi sert bir hareketle şişeden nasıl kurtardığımı bilemiyorum"*⁷⁸.

Mustafa Kemal; Kılıç Ali ve Yörük Selim'i, Maraş ve Antep havalisinde Kuvâyımilliye'yi teşkilatlandırmaya ve bu bölgedeki düşman işgallerine karşı koymaya memur etti. Yapacakları görevi şu kısa talimatla belirttikten sonra, *"Haydi Allah yüzünüzü ak etsin"* diyerek onları kutsal görevlerine uğurladı⁷⁹.

"Bu havalideki vatandaşlarımız acil yardım bekliyorlar, derhal yarın hareket etmeniz lazımdır. Vazifeniz; Teşkilat-ı Milliye yapılmış yerlerde halkın maneviyatını yükseltmek, teşkilat yapılmamış yerlerde ise, derhal teşkilat yaparak küçük müfrezeler vücuda getirip, bu müfrezeleri toplayabileceğimiz ihtiyat zabitlerinin kumandasına tevdi ederek sevki idare etmektir. Bu suretle teşkilat tamamlanır"

75 Akgün, s. 120.

76 Akgün, ss. 119, 121-123.

77 Turgut (Der.), ss. 72-75.

78 Turgut (Der.), s. 81.

79 Adil Bağdadlılar, **Uzunoluk İstiklâl Harbi'nde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, (Basım yeri belirtilmemiş), 1974, ss. 128-129; Turgut (Der.), s. 85.

tamamlanmaz, henüz dağınık bir halde bulunan Fransız kuvvetlerine, nerede görülürse ve nerede bulunursa, hemen taarruz edip bu kuvvetleri daima iz'aç edeceksiniz."⁸⁰.

"Garcia'ya mektup götüren çavuş"⁸¹ misali bu görevi hangi şartlarda, nasıl yapacağını sormayan Kılıç Ali, Mustafa Kemal'in de dediği gibi kelimenin tam manasıyla kendini *ateşe attı*.

1.2.1. Milli Mücadele'nin Örgütlenmesi ve Güney Cephesi

Osmanlı Devleti adına 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyetin başkanı Bahriye Nazırı Rauf [Orbay] Bey, İstanbul'a döndüğünde gazetelere verdiği demeçte; *"Müzakereler sırasında İngilizler çok açık kalpli ve samimi hareket ettiler. Bu mütareke ile devletimizin istiklâli, saltanatımızın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır... İstanbul'a tek bir düşman askeri çıkmayacak, Adana işgal edilmeyecektir."*⁸² diyordu. Fakat olaylar hiç de Rauf Bey'in öngördüğü iyimserlikte gerçekleşmedi. İtilaf devletleri Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesine dayanarak Mütareke hükümlerinin yürürlüğe girmesinden hemen üç gün sonra ülkeyi bir baştan öbür başa işgal etmeye başladılar⁸³.

Güneydoğu Anadolu bölgesi; jeopolitik ve jeostratejik konumu, bölgede petrol kaynaklarının bulunması ve petrolün taşınma güzergâhının da bu bölgeden geçmesi sebebiyle hem İngilizler hem de Fransızlar tarafından ele geçirilmek isteniyordu. Daha Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya, Osmanlı topraklarını aralarında çeşitli antlaşmalarla paylaşmışlardı⁸⁴. 16 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot gizli antlaşması ile "Bereketli

80 Bağdadlılar, s. 129.

81 "Amerika Kurtuluş Savaşı'nın bir safhasında İspanya Sömürge Ordusu'nu tecrit edebilmek için Kübalı General Garcia'nın ordusuna talimat göndermek icabetti. Cumhurbaşkanı McKinley, General Garcia'ya bir mektup yazdı. Mektubun süratle yerine ulaşması gerekiyordu. Başkomutanlık karargâhında Garcia hakkında bilgi yoktu, neredeydi, nasıl gidilirdi, hepsi meçhuldü. Mektubu götürmeye Çavuş Rowan görevlendirildi ve ona yalnızca, 'Bu mektubu Garcia'ya teslim ediniz' denildi. Çavuş Rowan mektubu aldı, torbasına koydu, gitti, döndü, tekmiğini verdi. Garcia talimata uyacaktı. Çavuş Rowan mektubu alınca: 'Bu Garcia da kimdir?, Nerede bulunuyor?, Oraya nasıl gidilir?, Atla mı, trenle mi?, Harcırâhımı kim verecek?, Arkadaşım Thomas ata daha iyi biner, onu gönderirseniz olmaz mıydı?, Eşim biraz rahatsız, hem bu hafta izin sırasındaydım' demedi.", "Garcia'ya Mektup", **Bütün Dünya**, Sayı: 2013/09, 1 Eylül 2013, ss. 36-40.

82 İzzet Öztoprak, "Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 585.

83 "Madde 7: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceys (stratejik) noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır." Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, Baskı: 1, İstanbul, Kasım 2008, s. 33.

84 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 21.

Hilal⁸⁵ in sınırları içinde yer alan Suriye bölgesi ile Musul, Antep, Urfa ve Maraş şehirlerinin Fransızlara verilmesi öngörülmüştü⁸⁶. Fakat aralarındaki bu taksim antlaşmasına rağmen İngilizler; 3 Kasım 1918'den itibaren beş ay içinde; Musul, İskenderun, Kilis, Dört Yol, Antep, Mersin, Osmaniye, Adana, Maraş ve Urfa'yı işgal ettiler⁸⁷. İngilizlerin bu mıntıkaları işgal etmesinin başlıca sebebi; Musul'u Fransızların elinden kurtarmak ve pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmaktı. İngilizler bu mıntikanın işgaline dayanak olarak yine Mondros Mütarekesi'nin elastiki ve zayıf yedinci maddesini ileri sürüyorlardı⁸⁸. Ayrıca bu gibi durumlarda mütareke metnini aleyhimize kullanabilmek için sınırları belli olmayan ve herkese göre farklı olan "Kilikya"⁸⁹ tabiri resmi herhangi bir yazışmada geçmeyen tarihi bir kelime olmasına rağmen mütareke maddeleri arasına kasten sokulmuştu⁹⁰. İngilizlerin işgali sırasında Antep, Urfa ve Maraş'ta bazı küçük kıt'alar dışında Türk askeri bulunmuyordu. İşgalleri süresince Türk idaresine fazla müdahale etmeyen İngilizler silahlı bir direnişle karşılaşmadılar⁹¹. Halk İngiliz işgalinden çok Ermenilerden rahatsızdı. İngilizler, işgal ettikleri bu yerlerde Ermeniler tarafından büyük bir sevinçle karşılandılar. İşgalle birlikte başka yerlere göç etmiş olan Ermeniler de tekrar bölgeye geri dönmeye başladılar. Bu durum ileride kurulması tasarlanan Ermenistan'ın hazırlık çalışmaları idi⁹².

85 "Bereketli Hilal"; Torosların güneyinden Arabistan Çölü'ne, Zağros Dağlarının batısından Doğu Akdeniz'e, Basra Körfezi'nin kuzeyinden Mezopotamya'yı içine alarak Güneydoğu Anadolu Toroslarına kadar uzanan verimli topraklara verilen isimdir. Hale Şıvgın, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", **Türk İstiklâl Harbi'nde Kuvayimilliye, Düzenli Ordu ve Cephele Paneli**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 16 Mayıs 2014, (Güney Cephesi), s. 13; Hale Şıvgın, "Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi", **Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, (Antep), s. 216.

86 Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, (Maraş), s. 46.

87 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 (Kuruluş)**, Zeus Kitabevi, İzmir, Ekim 2015, (Kuruluş), ss. 233-234; Genelkurmay ATASE Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "TİHIV" olarak gösterilecektir), ss. 52-55, 58; "Mütareke ve Milli Mücadele'de Gaziantep", **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, 1981 (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Gaziantep" olarak gösterilecektir), s. 2979; Akbıyık, Maraş, ss. 35-36.

88 TİHIV, ss. 50, 55.

89 İlk defa 15. yüzyıla ait Türkçe ve Arapça eserlerde rastlanan "Kilikya" tabiri ile kastedilen sınırlar farklılıklar gösterir. Bazılarına göre bölge, Adana ve Mersin vilayetlerini içine alır ve 40.000 kilometre kareye ulaşır. Bir başkasına göre ise Kilikya Tarsus Çayı ile Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'nin suladığı ve bugün Çukurova denilen 5.000 kilometre karelik üçgendir. Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1963, s. 1; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 175.

90 Akbıyık, Maraş, s. 9.

91 "Güney Cephesi", **Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Ansiklopedisi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 379-381.

92 Atatürk Araştırma Merkezi, **Türk-Fransız Mücadelesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Türk-Fransız Mücadelesi" olarak gösterilecek-

Ermeni meselesi Avrupa'nın gündemine ilk defa 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile girmişti⁹³. Antlaşmanın Ermenileri ilgilendiren 61. maddesinde;

*“Babiâli, Ermenilerin sakin oldukları vilayetlerin mevki icabı muhtaç oldukları ıslahat ve tanzimatı geciktirmeden yapmayı ve bunların Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve rahatlarını muhafaza etmeyi taahhüt eder ve bu hususta alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere bildireceğinden bu devletler dahi bu tedbirlerin yapılmasına nezaret edeceklerdir”*⁹⁴.

deniliyordu. Bu tarihten itibaren Doğu illerinde “Büyük Ermenistan”ı kurma hayalleri kuran Ermeniler ve onların destekçisi olan Avrupalı devletler, eski “Küçük Ermenistan Krallığı”nın⁹⁵ hüküm sürdüğü Çukurova’da da “Kilikya Ermeni Hükümeti” adında bir devlet kurarak Kilikya’yı yeniden diriltmek emellerini güdüyorlardı. Bundan dolayı, Ermeni komitelerinin en kuvvetli faaliyetleri Kilikya üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu maksatla; Adana, Maraş, Urfa, Antep, Hacın, Kozan bölgelerinde Ermeni nüfusunu çoğaltmak için gayret sarf ediyorlardı. Ayrıca Ermeniler, 2. Abdülhamit zamanından beri gizli gizli silah ve cephane biriktiriyorlardı. Bu suretle Çukurova’daki bütün Ermeniler silahlanmışlardı⁹⁶.

İngilizler yaklaşık sekiz ay işgal ettikleri Suriye ve Çukurova’yı, Fransızlarla aralarında imzaladıkları 15 Eylül 1919 tarihli “Suriye İtilafnamesi” diye bilinen bir antlaşma ile Fransızlara devretmeyi kararlaştırdılar. Bunun karşılığında Filistin İngiltere’nin elinde kalacak, Musul dâhil olmak üzere Mezopotamya da İngiltere’ye tabi olacaktı⁹⁷. Suriye İtilafnamesi gereği İngiliz kuvvetlerinin boşalttıkları bölgelere Fransızlar yerleşmeye başladı⁹⁸. Fransızlar bu bölgede kaldıkları süre boyunca Ermenilerle işbirliği yaptılar. Ermenileri silahlandıran Fransızlar, Ermeni kiliselerini de silah ve cephane deposu olarak kullandılar. Fransız askerleri ile beraber Türklere karşı savaşan Ermeniler bu savaşa duruma göre; ya Fransız üniforması giymiş Fransız askeri kılığında ya örgütlenmiş ve bir emir komutaya bağlanmış Ermeni kuvvetleri halinde ya da silahlı çeteler halinde katılıyorlardı⁹⁹. İngiltere’nin Batı Anadolu’da Yu-

tir), ss. 5-7; Yaşar Akbıyık, “Maraş’ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk’ün Rolü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, Kasım 1987, (Atatürk), s. 226.

93 N. Fahri Taş, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İtilaf Devletleri’nin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlgisi”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 750.

94 Ahmet Hulki Saral, **Ermeni Meselesi**, (Yayınevi, basım yeri ve tarihi belirtilmemiş), ss. 69-70.

95 Akyüz, s. 125.

96 Türk-Fransız Mücadelesi, ss. 5-7; Akbıyık, Atatürk, s. 226.

97 TİHIV, ss. 60-61.

98 TİHIV, s. 61.

99 Mehmet Şahingöz, “Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 727; “Güney Cephesi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye**

nanları kullandığı gibi, Güney’de de Fransa aynı maksatla Ermenileri kullanıyordu¹⁰⁰. Hattızatında Fransızlar bu günleri düşünerek daha önceden hazırlıklarını yapmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusuyla silahlı çatışmaya giren Çukurova Ermenileri bu savaşta başarı kazanamayınca kaçmışlar ve Fransız deniz kuvvetlerinin yardımıyla Port Said’e¹⁰¹ getirilmişlerdi. Bunları daha sonra Osmanlı’ya karşı kullanmayı tasarlayan Fransızlar; savaş sonunda kendi hisselerine düşecek olan Kilikya’yı Ermenilere bırakmayı vaat ederek, burada Ermeni gönüllülerinin “Legion Armenian” veya Ermenice adı ile “Gamavur” denilen silahlı birlikler meydana getirdiler. Fransızlar bu şekilde silah altına aldıkları Ermenileri Kıbrıs’ta eğitmeye başladılar¹⁰². Bu eğitim sonunda Ermenilerden bir alay oluşturularak Fransız subaylarının komutası altında hazır hale getirildi. Ermeni alayı dünyanın dört bucağından koşup gelen beş-altı bin Ermeni gönüllüsünden oluşuyordu. Bunlara yerli Ermeniler de katıldılar¹⁰³. Antep’te Fransız kuvvetlerinin komutanlarından biri olan Yarbay Abadi’nin ifadesi ile “*yaratılıştan muharip olmayan Ermeniler*”, teşkil edilen bu alayda hizmet etmek için şiddetli bir arzu gösteriyorlardı¹⁰⁴.

Mustafa Kemal’in başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye bölgenin Fransızlara devredileceğini öğrendiği andan itibaren buna şiddetli tepki gösterdi. Mustafa Kemal, 26 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine çektiği şifreli telgrafta; mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal edilen bu bölgede mevzu bahis olan devir teslim sebebiyle halkın yaşadığı endişeleri ve işgallere sessiz kalınmayarak elde mevcut bütün vasıtalarla karşı konulacağını bildiriyordu¹⁰⁵. Fransızların işgali ile birlikte bölgede baskı ve zulüm de başladı. Türklerin “Ermeni İntikam Alayı” adını verdikleri Ermeni birliği, Fransızlarla birlikte geldikleri yörelerde Türk ve Müslüman halka akla hayale gelmedik işkence, katliam ve tecavüzlerde bulunmaya başladı. Fransızlar da milli bir orduya yakışmayacak bir tutumla onların bu hallerine göz yumuyor, hatta katılıyorlardı¹⁰⁶.

Ansiklopedisi, Cilt: 5, İstanbul, 1985, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda “TCTA-5” olarak gösterilecektir), ss. 1174-1175.

100 Kılıç Ali, Hatıralar, s. 25.

101 Kahire ve İskenderiye’den sonra Mısır’ın üçüncü büyük şehri olan Port Said (veya Bur Said), Kuzey Mısır’da Akdeniz kıyısında ve Süveyş Kanalı’nın girişinde bir liman kentidir. “Port Said”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt: 18, Milliyet Gazetecilik, İstanbul, s. 9531.

102 Ulvi Keser, “Doğu Lejyonu ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 83-125.

103 Akyüz, s. 180.

104 Abadi, **Türk Verdünü Gaziantep**, çev. Kurmay Yüzbaşı Necmettin, Mürüvvet Matbaası, Gaziantep, 1959, s. 9.

105 **BOA**, HR. SYS, 2542/3_24-25’ten aktaran T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Ankara, 2003, ss. 128-129.

106 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, ss. 102-103.

Buna paralel olarak Anadolu'da Milli Mücadele örgütlerinin kuruluşu ve gelişmesi de Fransız işgali döneminde yoğunlaştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallere karşı ilk direniş de Fransız işgalleri ile birlikte Güney cephesinde başladı. 19 Aralık 1918'de Hatay/Dörtyol'da, Mehmet Çavuş [Mehmet Kara]'un müfrezesi tarafından atılan ilk kurşun Milli Mücadele ateşini tutuşturan ilk kıvılcım oldu¹⁰⁷.

Mütareke'nin beşinci maddesine göre; Osmanlı ordusu, asayiş ve sınırların korunması için gerekli askerler dışında, derhal terhis edilecekti¹⁰⁸. Antlaşma imzalandığı sırada 400 bin mevcudu olan ordu, kısa zamanda 50 binin altına düştü. Ağır silahları da elinden alındı. Meclisin açıldığı günlerde, Doğu'da 15. Kolorduya bağlı toplam 17.860 mevcutlu dört tümen dışında, Osmanlı ordusunun diğer birlikleri iskelet kadro halinde idi¹⁰⁹. Ordunun bu durumu Mustafa Kemal ve arkadaşlarını başlangıçtan itibaren bazı tedbirler almaya ve halkı silahlı direniş için teşkilatlandırmaya yöneltti. Nitekim Mustafa Kemal daha Havza'da iken 29 Mayıs 1919'da; 3, 15 ve 20. Kolordu komutanlıklarına gönderdiği telgrafta, halkla el ele vererek bağımsızlığın sağlanması için gerekli örgütlenmeye girişmenin zorunluluğunu bildiriyordu¹¹⁰. Sivas Kongresinde örgütlenme konusunda somut adımlar atılarak tüm milli teşkilatlar "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirildi¹¹¹. Sivas Kongresinin yaptığı en önemli işlerden biri de, silahlı milli teşkilat kurulması için bazı direktifleri ihtiva eden gizli bir belgeyi kabul etmesi idi. Milli Mücadele'nin sistemli ve belli bir teşkilat disiplini içinde örgütlenmesi Sivas Kongresi Tüzüğü'ne ek olarak hazırlanmış olan "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesine Lahiktir" başlığını taşıyan gizli lahikaya göre gerçekleştirildi. 15 maddeden ibaret olan bu gizli lahikada özellikle şu maddeler dikkat çekiciydi:

"...

3-Teşkilatı milliyemizle ordu arasındaki irtibatı Heyeti Temsiliye muhafaza eder. Ancak bir tehlike anında her merkez mücavirinde bulunan kıt'a kumandanlarıyla dahi irtibatla bulunur.

Milli Müfrezeler:

4-Milli müfrezeler Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti İdare ve Heyeti Merkeziyeleri tarafından teşkil olunur...

5-Milli müfrezeler sabit ve seyyar olmak üzere iki türlüdür. Umumiyetle mücadele ve emniyet ve asayiş temin ve idame icabında ordunun harekâtını teshil

107 Kadir Aslan, **Milli Mücadelede İlk Kurşunun Atıldığı Yer Karakese**, Karakese Belediyesi Kültür Yayını, Dörtyol, 1998, ss. 15-20; Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 41, Temmuz 1998, s. 483.

108 Ural, s. 33.

109 Aybars, Kuruluş, s. 81.

110 Nimet Arsan (Der.), **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, ss. 25-27.

111 Mevlüt Çelebi, **Türk İnkılâp Tarihi**, Baskı: 2, Özal Matbaası, İstanbul, Eylül 2009, ss. 72-75.

maksadiyle seyyar müfrezeler teşkil olunur. Bundan başka eşkiyanın taarruzundan ve anasırı gayrimüslimenin ihtilal ve tecavüzatından kasaba ve köyleri muhafaza ve müdafaa için mahalle, köy ve mıntikalarda sabit müfrezeler vücuda getirilir.

6-Seyyar müfrezeler silah altında ifayı vazife eden efrattan maada bütün milletin eli silah tutan gençlerinden teşkil olunur. Bir tehlike anında vukubulacak davet üzerine orduyu seferber edecek olanlar orduya iltihak eder.

Mütebaki kuvvet mahalli tehlikelere karşı olup bunlara lüzumunda makineli tüfek ve top dahi ilhak olunur... Müfrezelerin teşkili ve emri kumanda ve idaresi tıpkı askeri manga, takım ve bölük gibidir.

Mükâfat, mücazâtı dahi tıpkı askerlikteki gibi olunur.

7-Müfrezeler yalnız kendi mıntikalarında değil ledelicap mücavir mıntika müfrezeleriyle tevhide mesai için diğer mıntikalara da geçerler...

10-Sabit ve seyyar milli müfrezelere muktazi eslihai mütenevvianın temini tedariği mühimdir. Eşkiyadan alınan silahlar, zenginler tarafından para, tedariki mümkün olan tüfek, rovelver, bomba teslihata medar olabilir. Bu hususta ordunun dahi muaveneti talep olunur. Hayatlarını ve iaşelerini temin dahi aynı tarzda olur...¹¹².

Düzenli ordu kuruluncaya kadar “Kuvâyımilliye” denilen *silahlı savunma birliklerine*, bir başka ifadeyle *milis kuvvetlerine* dayanarak bir gerilla savaşı yürütmekten başka çare yoktu¹¹³. Kuvayımilliye çeteleri; ihtiyaçlarını kendileri karşılıyor, asker ve vergi toplama işini kendileri yapıyorlardı. Seyyar divanıharplerinde kendi yargılamalarını da yapan çeteler, istedikleri gibi asıp kesiyorlardı. Bu da halkın şikâyetlerine yol açıyordu¹¹⁴. Şerif Güralp’in, “Kurtuluş Savaşı’nın İçyüzü Bir Albayın Anıları” adlı eserinde anlattığı şu hatıra, *Efeler Kuvayımilliyes’in* şikâyetlere sebep olan uygulamalarına bir örnektir. Demirci Mehmet Efe’yi tedip maksadıyla yürüyüşe geçen kuvvetlerden 3. Alayın komutanı olan ve o günlerde üsteğmen rütbesinde bulunan Şerif Güralp, 15 Ekim 1920 günü Dinar yakınlarındaki Kazanpınar köyünde muhtar ile aralarında geçen konuşmayı şöyle anlatıyor:

“Bir ara odamda yalnız bulunduğum esnada köyün muhtarı yanıma geldi. Üzerinde sevinçli bir hal var. Orta yaşı atlamış güçlü kuvvetli, akli başında bir köylü tipi. Onu yanıma davet ettim. Karşılıklı bağdaş kurduk. Sigara ve kahve ikram ettim. Hal hatır sordum. O da makul cevaplar veriyor ve bana soruyor:

— Kumandan Bey nereye gidiyorsunuz?

— Dinar’a gideceğim. Oradan da Nazilli cephesine ineceğim.

— Hayır kumandan bey. Siz Demirci Mehmet Efe’nin üzerine gidiyorsunuz.

— Ne münasebet Demirci Efe bizim arkadaşımız, biz onunla beraber Yunan’a karşı savaşacağız.

— Şimdi siz bize öyle söylersiniz; ama bir iki gün sonra benim dediğim olacak.

— Bunu da nereden çıkarıyorsunuz.

112 Atatürk, Nutuk 1981, Cilt: 3, ss. 1143-1145.

113 Zeynep Kalyoncuoğlu, “Antep’te Kuva-yı Milliye’nin Oluşumu”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 761; **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, Sayı: 15, Yıl: 5, Mart 1956, Vesika No: 382, 384-387.

114 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt: 1-2, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1988, (İstiklâl), s. 20; Atay, ss. 233-240.

— Biz efelerden, çetelerden, Mustafa Kemal Paşa'ya, o kadar büyük şikâyetlerde bulunduk ki; artık bu adamların zulümlerine hükümet son vermeye mecburdur.

— Bu adamlar ne gibi zulüm yaparlar? Diye sorunca bu koca yiğit, içini çekti. Ağlamaklı bir seda ile şöyle cevap verdi:

— Kumandan bey, köye dört efe gelir ikramda bulunuruz. Elimizden geldiği kadar hizmet ederiz. Koyun keseriz beğenmezler, hindi isterler. Kaz keseriz, tavuk isterler. Her dediklerini yaparız, lakin onlar bunlara kanaat etmezler. Rakı isterler, şarap isterler. Elhamdülillah burası Müslüman köyü. Rakıyı, şarabı nereden bulayım onlara. Haydi atlı çıkarırız kasabaya. Rakı, şarap getirtiriz. İçip sarhoş olurlar. Çeşit çeşit rezalet çıkarırlar. En sonunda bir bahane bulup genç ihtiyar demezler verirler bize sopayı. İşte bu zulümlerinin karşılığını görmek zamanı geldi. Allah büyüktür. İnşallah sonları yakındır. Geçenlerde Sökeli Ali Efe'yi Denizli'de halk vurdu diye Demirci Efe Denizli'de kalem reisi başta olmak üzere eşraf ve memurlardan almış, yetmiş kişinin halı üstünde kafalarını kestirdi. Denizli'yi kana boyayan bu adamları memleketi kurtaracağım diyen bir hükümet meydana bırakır mı? Onların zulümlerine göz yuman bir hükümete inanılır mı?"¹¹⁵.

Celal Bayar da Demirci Mehmet Efe'nin Denizli'de yaptığı bu katliamı olaylara şahit olan Albay Şefik Aker'in ağzından şöyle nakletmektedir:

"...Şehir içinde derin bir sükûnet vardı. Herkes kabuğunun içine çekilmişti. Sokaklarda, kahvelerde kimseler görünmüyordu. Herkes şehre yeni gelen kuvvetten kaçıyordu. Demirci Efe nihayet emir verdi. Mahalle muhtarını bulup getirmelerini ve bu yoldan asıl suçluların elebaşlarını ele geçirmeyi düşündü ve istedi. Güvendiği zeybekler bu iş ile meşgul iken bazıları da Belediye Gazhanesi'ne depo edilmiş gazları şehri ateşe vermek için bulundukları mahale nakil ediyorlardı (9 Temmuz 1920). Cephedeki zeybek ve süvariler takım takım şehre girmişti. Artık yeni icraata girişmek ve şehri yakmak için mani kalmamıştı. Suçlu aramaya memur edilen zeybekler iki yüz kadar vatandaşı Efe'nin huzuruna getirmiş bulunuyorlardı. Albay Şefik Bey'in ısrarlı ricası üzerine toplanan bu kuvvetten gerçek suçluların seçilip meydana çıkarılması kabul olundu. Zeybekler bunlara kurbanlık koyun ayırır gibi, birer birer bakıyorlar: 'Bu da işe karışmıştı' dediler mi, bunlar bir tarafa, hükümet konağı karşısında ve eczane-nin bitişiğindeki evin avlusunda toplanıyorlardı. Albay Şefik Bey'i tatmin için gü-ya ifadeleri alınacaktı. Gerçekte bu talihsizler boğazlanıyordu."¹¹⁶.

Yurdun dört bir yanındaki Yunan, Ermeni ve Pontus tehlikesi ile birlikte Çeteler/Efeler Kuvayımiliyesi de kendini göstermeye başladı. Fakat Yunan ileri hareketi ile birlikte bu çetelerle düzenli ordulara karşı kesin sonuçlu bir başarı şansı olmadığı anlaşıldı ve çetelerin itibarı da böylece sona erdi¹¹⁷.

Güney cephesindeki faaliyetler birkaç bakımdan diğer cephelerden farklılık arz ediyordu. Bunlardan biri bu bölgede verilen mücadelenin metodu idi. Güney şehirlerinde halkın topyekün katıldığı savunma muharebelerini Batı cephesinde görmek mümkün değildi. Ayrıca o günlerde takip edilen dış siyaset gereği Güney'de yaşanan bu şehir savunmalarında askeri güçler mümkün mertebe işe karıştırılma-

115 Şerif Güralp, **Kurtuluş Savaşının İçyüzü Bir Albayın Anıları**, Baskı: 2, Güncel Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2002, ss. 101-102.

116 Bayar, s. 14.

117 Atay, ss. 239-240.

miş ve savaşma görevi halkın ve Kuvayımillîye'nin üzerine kalmıştı¹¹⁸. Bir diğer farklılık da Güney cephesinde mücadele eden Kuvayımillîye'nin örgütlenme şekli ile ilgiliydi. Adana, Maraş, Antakya, Urfa, Kilis ve Antep'te 70 bin kişilik Fransız ordusuna karşı savaşan Güney Kuvayımillîyesi; milli hakları savunmak amacıyla Türklük ve yurtseverlik temaları üzerine kurulmuş gerçek anlamıyla halk kuvvetleri idi. Eşkiya, çete ve zorbalar burada Kuvayımillîye'ye karışmamışlardı. Kuvayımillîye komutanları da, bölgelerinin hatırlı kimseleri ve subaylardı¹¹⁹.

1.2.1.1. Maraş Muharebeleri ve Kılıç Ali'nin Çalışmaları

Millî Mücadele'nin başlarında İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilen Maraş yoğun çatışmaların ve acı olayların yaşandığı şehir savaşlarına sahne oldu. Maraş; 22 Şubat-1 Kasım 1919 tarihleri arasında İngilizlerin ve daha sonra 11 Şubat 1920'ye kadar da Fransızların işgali altında kaldı. Güney cephesindeki savaşın ilk muharebesi 20 Ocak 1920 tarihinde Maraş'ta başladı. Bu tarihte başlayan savunma muharebeleri 11 Şubat 1920'de Fransızların Maraş'tan çekilmesine kadar 22 gün sürdü. Çetin ve kanlı olayların yaşandığı bu süre zarfında her kesimden binlerce insan hayatını kaybetti. Türklerin Maraş muharebelerindeki kaybı 200 ile 4500 arasında değişen rakamlarla ifade edilmektedir. Fakat birçok kaynakta¹²⁰ gösterilen 200-300 rakamının düzenli askeri birliklerin kayıpları olduğu, toplamda 4500 kayıp verildiği değerlendirilmektedir¹²¹. Bu savaşta, topların ve ağır silahların gölgesinden fazla ayrılmadan savaşan Fransızlar 800-1200 civarında kayıp verirken, Ermenilerin kayıpları ise 3500 ile 12.000 arasında değişmektedir¹²².

Fransız işgalinin haber alınmasıyla birlikte Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına Hayrullah Bey, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ali Rıza Bey ve Maraş Mutasarrıfı, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal'e çektikleri telgraflarla takip

118 Yaşar Akbıyık, "Güney Vilayetlerimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 12, Temmuz 1988, s. 785.

119 Atay, s. 237; Şıvgın, Güney Cephesi, ss. 28-29; 119 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Baskı: 4, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 388; Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 47, Temmuz 2000, s. 650.

120 Bağdadlılar, s. 121; Akbıyık, Maraş, s. 219; "Maraş'ta Vaziyet", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1336, s. 3.

121 **ATASE Arşivi**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu: Klasör No: 1162, E/Y Dosya No: 153/81, Belge: 2-12, 13'den aktaran Mehmet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 58, Mart 2004, s. 72.

122 Yetişgin, ss. 72-73; Ahmet Eyicil, "Maraş Savunması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 61, Mart 2005, (Maraş), ss. 47, 75; Bağdadlılar, s. 123.

edecekleri hareket tarzlarının bildirilmesini istediler¹²³. Mustafa Kemal'in işgaller karşısındaki tavrı baştan beri açık ve net olarak; direnmek ve bunun için de örgütlenmekti¹²⁴. Mustafa Kemal, 31 Ekim 1919'da Maraş Mutasarrıflığına ve Elbistan'da Ali Rıza Bey'e çektiği şifreli telgraflar ile şu direktifleri veriyordu:

"31/10/35
Sivas

*Maraş Mutasarrıflığına
C: 30/10/35 Tele.*

Her türlü tedabir-i siyasiyeye tevessül kılınmıştır. Hukuki ve siyasi müracaatlara, protestolara ehemmiyet vermedikleri takdirde fiilen müdafaa ve mukabele için teşkilat-ı milliye hazırlık derecesinin sür'at-ı işarı

*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i Hey'et-i Temsiliyesi namına
M. Kemal"¹²⁵*

"31 Ekim 1919
Sivas

Elbistan'da Ali Rıza Beye

Maraş, Antep ve Urfa hakkında gerek sizden ve gerek bölgelerden gelen bütün telgrafları aldım ve derhal siyasi ve askeri tedbirler alınmaya başlandı.

İşbu haksız işgali kesinlikle ve gerekirse fi'len reddetmek doğaldır.

Hicret asla doğru değildir...

Herhalde halk milli teşkilata dayanarak bizzat ve büyük bir azimle bu haksızlığa karşılık vermede tereddüt göstermemelidirler...

Mustafa Kemal"¹²⁶.

Güneydeki işgal bölgesi üçe bölünmüş batıdan doğuya doğru 20, 3 ve 13. Kolorduların sorumluluğuna verilmişti. Bu kolorduların yapacağı iş milli teşekkülleri takviye ve yardım etmektir¹²⁷. Antep ve Maraş şehirlerinin de dâhil olduğu Osmaniye'den Fırat Nehri'ne kadar olan ikinci bölgeden *Çolak Selahattin*¹²⁸ olarak da bilinen Kurmay Albay Selahattin [Köseoğlu] Bey'in komutasında bulunan 3. Kolordu sorumlu idi. Bu kolordunun merkezi Sivas'ta bulunuyordu. İki tümeninden biri Amasya'da, diğeri de Samsun'da idi. 3. Kolordu, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Adana

123 **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Sayı: 103, Yıl: 46, Ocak 1997, Belge No: 2866, ss. 28-30.

124 Şıvgın, Güney Cephesi, s. 20.

125 **ATBD**, Belge No: 2863, ss. 18-20; **ATBD**, Belge No: 2876, ss. 60-62.

126 **ATBD**, Belge No: 2877, ss. 60-65.

127 Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 11, Mart 1998, s. 487; Bağdadlılar, s. 79.

128 Güney cephesi muharebelerinde iki farklı "Albay Selahattin" vardır. İlk etapta bu bölgeyi takviye görevi, merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu'ya verilmişti. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Köseoğlu (namıdiğer "Çolak Selahattin") idi. Güney cephesinin sorumluluğu daha sonra 26 Haziran 1920'de teşkil edilen "Adana Cephesi Komutanlığı"na geçti. 9 Kasım 1920'de "2. Kolordu Komutanlığı" adını alan bu kolordunun komutanlığını kuruluşundan itibaren 13 Eylül 1921'e kadar Albay Selahattin Adil yaptı. Kılıç Ali'nin bölgede görev yaptığı dönemde adı geçen *Albay Selahattin*, Çolak Selahattin'dir. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Biyografiler" olarak gösterilecektir), ss. 130-132; İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, ss. 231-232; Parlamento: 1-3, ss. 779-781.

bölgesini terk ederek Sivas'a çekilmişti.¹²⁹ Maraş bölgesine uzak olan bu kolordunun fiilen bu bölgeye yardım etmesi oldukça zordu. Merkezi Diyarbakır'da bulunan ve Albay Ahmet Cevdet Bey'in komuta ettiği 13. Kolordu ise 2. Ordunun en derli toplu kuvvetlerinden biriydi. 548 subay ve astsubay, 4255 er, 2389 hayvan mevcudu olan kolordunun; 5737 tüfek, 36 makineli tüfek, 403 kılıç ve 27 topu ile depolarında milyonlarca fişek bulunuyordu¹³⁰. 26 Ekim 1919'da bir şifre ile bu kolorduya da; *"Urfa, Maraş ve Ayıntab'ı Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler bile, orada barındırmamak için her türlü tedbire başvurmak gerekmektedir"*¹³¹ talimatını veren Mustafa Kemal, fiilen müdafaa ve mukabele için milli teşkilat hazırlıklarının hızlandırılmasını istedi¹³². Fakat gerek ordunun gerekse Kuvayımillîye'nin Fransızların Maraş'ı işgalini önlemek için gösterdikleri çabalar bir fayda sağlamadı. Fransızlar 29 Ekim 1919'da Maraş'ı işgal ettiler¹³³.

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali büyük bir paniğe sebep oldu. Bütün bu tehlike ve felaket günlerinde ağızdan ağıza dolaşan; *"Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan Sivas'a geçmiş, bu taraflara da yardım edecekmış..."* söylentisi bir ümit ışığı gibi gönülleri meşgul ediyordu. Ekim ayının son günlerinde serin bir sonbahar akşamının alacakaranlığında taze bir haber ortalığı heyecana boğdu; *"Mustafa Kemal Paşa yardımcı göndermiş! Arkadan kuvvet de geliyormuş!.."* Gazi'nin Dört Süvarisi; Yüzbaşı Kılıç Ali, Süvari Yüzbaşısı Selim ve iki süvari erinden oluşan müfrezeye bu heyecanlı hava içinde Elbistan'a gelerek burada karargâhlarını kurdular¹³⁴. Kılıç Ali, Maraş'ın kurtuluşunun 42. yıldönümü münasebetiyle Maraş'ta çıkan "Edik" dergisine yazdığı yazıda o günkü manzarayı şöyle anlatıyor:

*"1919 senesinin kânunuevvelinde dört kişilik mütevazı bir süvari müfrezesile Sivas'tan Elbistan'a geldiğim gün vaziyet şu idi: Fransızlar, Urfa, Antep, Maraş'ı işgal etmişler, Adana ve havalisindeki Fransız kuvvetleri mütemadiyen takviye edilmekte idiler. Bu meyanda da Zeytun ve Maraş Ermenileri teçhiz edilip silahlandırılıyor, Maraş'taki mevcut kuvvetleri her gün artırılmaya çalışılıyordu. Türk ahalisine karşı yapılan hakaret ve zulüm cidden bir facia halini almıştı. Müstevli kuvvet daha doğrusu bu havalîyi istilaya yeltenen devlet, kendini kolaylıkla yiyip hazmedebileceği bir fütuhât karşısında zannediyordu..."*¹³⁵

129 TİHIV, s. 41.

130 TCTA-5, ss. 1174-1175; TİHIV, s. 40.

131 Fahri Kılıç "Millî Mücadele'de Elbistan", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 186.

132 TİHIV, s. 66; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sayı 12, Ankara, 1970, s. 73.

133 Akbıyık, Maraş, s. 71; TİHIV, s. 65. Bu sayı farklı kaynaklarda 1200'den 3200'e kadar değişmektedir. Mustafa Kemal'in 24.1.1920 tarihli telgrafında 1200 olarak belirtilmektedir. Arsan (Der.), s. 169.

134 Bürhan Cahit, **Gazinin 4 Süvarisi**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932, s. 14.

135 Kılıncı Ali, "Millî Mücadele Tarihinde Maraş", **Edik**, Sayı: 16, Yıl: 16, 12 Şubat 1962, (Maraş), s. 4.

Şehrin ileri gelenleri tarafından, Maraş ve Antep'in kurtarılması mücadelesinde teşkilat çalışmalarının yaygınlaştırılması ve organize edilmesi maksadıyla işgal altında olmayan Elbistan merkez olarak seçilmişti. Burada, eski Şam Sulh Hâkimi Ali Rıza Bey'in ve arkadaşlarının gayreti ile bir Heyetimerkeziye ve Ali Rıza Bey'in başkanlığında Müdafaaiahukuk Cemiyeti kuruldu¹³⁶. Maraş'ta örgütlenen Müdafaaiahukuk Cemiyetinin başına da Komiser Arslan Bey¹³⁷ geçti. Elbistan Müdafaaiahukuk Başkanı Ali Rıza Bey ile Kılıç Ali ve Selim Beyler Maraş ve civarında milli teşkilatı yaygınlaştıracak ve idare edeceklerdi.

Fransızların Maraş'a gelmesinden birkaç gün sonra olaylar da başladı. Fransız ve Ermenilerin tecavüzlerine karşı ilk silahlı direnişi ise 31 Ekim 1919 günü "Sütçü İmam" başlattı¹³⁸. 27 Kasım 1919 günü cereyan eden ve "Bayrak Olayı"¹³⁹ diye bilinen hadiseden iki gün sonra bir araya gelerek toplantı yapan Maraşlı yurtseverler şehri on semte bölerek her semtte bir şube heyeti teşkil ettiler. Teşkil edilen kurullar bölgede mevcut silah ve cephane ile silah kullanabilecek erlerin kayıtlarını düzenledi. Hazırlanan bu kayıtlara göre gruplar oluşturuldu ve her grubun başına komutan olarak çavuşlar ve komutan yardımcısı onbaşılar, her dört grubun başına da yedek subay ve sözü geçen kişiler seçildi. Merkez Heyeti ile İdare Heyeti kurulduktan sonra erzak biriktirmeye, silah ve cephane temin edilmeye başlandı. Bu teşkilatın masraf ve ihtiyaçları tamamen mahalli idare gelirlerinden ve halkın yaptığı yardımlardan karşılanıyordu. Memleketin içinde bulunduğu durumdan dolayı o günlerde buralara

136 TİHIV, s. 66; Şıvgın, Güney Cephesi, ss. 22-23; Akbıyık, Maraş, s. 145. Elbistan Kuvayımilliyesi daha sonra Heyetitemsilîye tarafından Maraş ve Ayıntab Livaları dahilinde milli teşkilatın oluşturulması için teşkilat merkezi olarak tespit edilecektir. **ATASE Arşivi**, İSH, K: 352, G: 166, B: 166-1. (EK-10)'dan aktaran Kalyoncuoğlu, s. 787.

137 Arslan Bey [Toğuzata]; Maraş Kuvayımilliye teşkilatı başkanlığına seçildi. Bölgedeki savaş müddetince şehir içi çarpışmalarını idare etti. Muharebelerden sonra TBMM'de milletvekili olarak Maraş'ı temsil etti. Bağdadlılar, s. 52.

138 Bu olay "Sütçü İmam" veya Maraş'ın hareketli caddesi olan Uzunoluk'ta geçtiği için "Uzunoluk Hadisesi" olarak bilinmektedir. Asıl adı Hacı Ali olan Sütçü İmam, Uzunoluk Camii'nde imamlık yaparken geçimini de yakın bir dükkânda süt satarak temin etmekteydi. Fransız üniformalı Ermeni askerlerinin yoldan geçen bir Türk kadınına saldırıp peçesini yırtması üzerine bu olayı gören Sütçü İmam tabancasını çekerek bir Ermeni'yi yere serdi. Çıkan çarpışmada Ermeni askerlerinden biri yaralanmış ve ertesi günü ölmüş, Türklere de bir vatandaş şehit olmuş ve iki kişi de yaralanmıştır. Olaydan sonra kayıplara karışan Sütçü İmam, Fransız ve Ermeniler tarafından çok arandı fakat ele geçirilemedi. Öldürülen kişinin intikamını almak isteyen Ermeniler ertesi günü Sütçü İmam'ın dayısının oğlunu yakaladılar. Ellerini arkasından bağlayarak kulaklarını ve burnunu kestiler, bütün azalarını vücudundan ayırarak feci şekilde şehit ettiler. **ATASE Arşivi**, Arşiv No: 1/105, Dosya: 4, Klasör: 256, Fihrist: 36-1'den aktaran Akbıyık, Maraş, ss. 112-117; Bağdadlılar, s. 48; **HTVD**, Sayı: 11, Yıl: 4, Mart 1955, Vesika No: 273.

139 27 Kasım 1919 günü Fransızların Maraş'a vali olarak gönderdikleri Yüzbaşı Andre'nin talimatıyla Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağı indirildi. Ulu Camii İmamı Rıdvan Hoca cuma namazı için camiye gelenlere hürriyeti elinden alınan bir milletin cuma namazı kılmasının dinen caiz olmadığını, bayraksız namaz kılınamayacağını söylemesi ile galeyana gelen halk harekete geçerek Türk bayrağını tekrar kalenin burcuna dikti. Bağdadlılar, ss. 59-61.

hükümetin bir yardım göndermesi mümkün olmuyordu¹⁴⁰. Halk, düşmanın zulmünden korunmak için bu hazırlıkları yaparken bölgeden sorumlu olan askeri birliklerin çekingen ve ürkek davranışları ise dikkat çekiyordu. Bölgeden sorumlu 3. Kor. K. Albay Selahattin; *“Silah patlamasın, şayet Fransızlar hücum ederse can yakmadan ellerinden silahları alınsın.”* benzeri emirler veriyordu¹⁴¹. Yüksek mevkilerdeki komutanların bu durumları astlarını da etkiliyordu. Elbistan’daki 3. Kolordunun temsilcisi Binbaşı Ali Bey de, silaha sarılan milletin bu hareketi ile fazla alakadar olmuyordu. Hâlbuki orada kuvvetli bir süvari kolu, top ve makineli tüfekler vardı¹⁴². 3. Kor. K. Selahattin Bey’in 15. Kor. K. Kâzım Karabekir’e çektiği ve bir konu hakkında görüşlerini sorduğu şu şifre, komutanların düşmana karşı savaşta neden isteksiz davranışlarını ortaya koyuyordu:

“31/1/1336
Sivas

15. Kolordu Kumandanlığı’na,
Dakika tehiri caiz değildir.
Heyet-i Temsiliye’ye: Maraş’tan alınan malumat hulasaten bugünkü raporda arzedilmiştir.
1- ... Ancak topların da işe girişmesi meydanda zarurî diğer bazı âsar ve âlaimin bulunması ve bu harekette devam olunması hükümeti İstanbul’da siyasi bir mağlubiyete sürüklemek ve son günlerde yegâne lehimizde bulunan Fransızları da kaybetmek ihtimallerine nazaran Maraş vaziyeti hakkındaki mütalâa-âliyelerinin iş’arını rica ederim.

3. Kolordu Kumandanı Selahattin”¹⁴³.

Kısaca Selahattin Bey; *“askerleri aleni olarak muharebelere iştirak ettirerek İstanbul hükümetini zor duruma düşürmeyelim, lehimizde bulunan yegâne dostlarımız Fransızları darıltmayalım”* diyordu. Kâzım Karabekir de bu fikri uygun bularak kendisine topların kullanılması ile ilgili şöyle bir fikir veriyordu:

“3 Şubat 1336
Erzurum

Sivas’ta 3. Kolordu Kumandanlığı’na,
Ankara’da 20. Kolordu Kumandanlığı’na, (Hey’et-i Temsiliye’ye)
C. 31/1/1336 şifre:

...
2- Filhakiha Maraş cephesinde tarafımızdan işe top karışınca Fransızlar için daha ziyade mucib-i heyecan ve şikâyet olursa da bunu da kitabına uydurmak ve vaktinden evvel herhangi bir garnizondan saika-i yeis ve teessürle mesela bir iki çavuşun ve bir kaç neferin yerli ahali ile birleşerek cebr ve zecr suretiyle

140 TİHIV, s. 66; Eyicil, Maraş, s. 51.

141 Cahit, s. 40; Turgut (Der.), s. 91.

142 Cahit, ss. 40, 44; Turgut (Der.), s. 91. Merkezi Sivas’ta bulunan 3. Kolordunun bölgesi olan Maraş’taki harekât, Sivas’ın uzaklığı sebebiyle Elbistan’dan idare edilmekte idi. Hulki Saral ve Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı Nur Dağları (Amanoslar), Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa’da Yapılan Kuvayı Milliye Savaşları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, (Basım yeri belirtilmemiş), 1970, s. 158.

143 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt: 1, Baskı: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2008, (İstiklâl), s. 507.

müsellehan bir kaç top kaçırdıklarını ve her ne kadar bunların takibine müsaraaat olunmuş ise de ahalinin galeyanını ve işe milletin karışması ve kan dökülmesinden ictinaben daha ileriye varılamadığı tarzında makam-ı nezarete vesaike istinad olacak surette bir iki rapor verilmesi muvafık olabilir...

15. Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Karabekir¹⁴⁴.

Kâzım Karabekir'in bir suretini de Heyetitemsilîyeye gönderdiği bu şifresine Mustafa Kemal de kısa bir cevap vererek komutanların bu düşüncelerini onayladığını bildiriyordu.

"6/2/1336
Ankara

C. 3/2/1336.

Maraş hadisesinde takibi iktiza eden hatt-ı hareket hakkındaki mütalâat-ı âliyeleriyle tamamıyla hemfikiriz. O suretle tedabir ittihaz edilmiştir, efendim.

*Heyet-i Temsilîye namına Mustafa Kemal*¹⁴⁵.

Görülen o ki; büyük komutanlar Güney cephesinde Türk askerinin alenen muharebe meydanına sürülmesinin sakıncalı olacağına hemfikirdi. Oysa Sivas Kongresi Tüzüğü'ne ek olmak üzere hazırlanmış olan gizli teşkilat lahikasının altıncı maddesinde; "...Mütebaki kuvvet mahalli tehlikelere karşı olup bunlara lüzumunda makineli tüfek ve top dahi ilhak olunur..." denirken onuncu maddesinde de; "Sabit ve seyyar milli müfrezelere muktazi eslihai mütenevvianın temini tedariki mühimdir. Eşkiyadan alınan silahlar, zenginler tarafından para, tedariki mümkün olan tüfek, rovelver, bomba teslihata medar olabilir. Bu hususta ordunun dahi muaveneti talep olunur..." denmişti¹⁴⁶. Bu şifreli yazışmalar Milli Mücadele'nin yönetici kadrosunun Güney'de cereyan eden hadiseler karşısında bir kararsızlık yaşadığını gösteriyordu. Bir taraftan halka; "işgale karşı direnin ve savaşın, hicret asla doğru değildir" denirken, diğer taraftan da Türkiye'nin lehinde tek devlet olduğu düşünülen Fransa'yı küstürmemek için askeri birlikler etkin olarak savaşa sürülmekte tereddüt ediliyordu. Bu mütereddit düşünceler içinde ancak bir miktar silah ve mühimmat yardımı ile Kâzım Karabekir'in dediği gibi "iş kitabına uydurabilmek için" büyük bir gizlilik içinde bazı münferit yardımlar yapılmaya çalışılacaktı. Heyetitemsilîyenin ve komutanların kararsız ve çekingen davrandıkları bu durumda, bölgedeki işler tamamen halkın üzerine kalıyordu. Kısacası; askeri, silahı, cephanesi, ikmal ve iaşesi olmayan Maraş, Urfa ve Antep halkı, kendi kaderleri ile baş başa bir şekilde dünyanın en güçlü devletlerinden birine karşı savaş vereceklerdi. Komutanların bu fikir birliğinden haberi olmayan halk ve Kuvayımillîye komutanları ise şehirlerde devam eden muharebeler boyunca askeri birliklerden boşuna kendilerine yardım gelmesini bekleyeceklerdi.

144 Karabekir, İstiklâl, s. 508.

145 Karabekir, İstiklâl, s. 508.

146 Atatürk, Nutuk 1981, Cilt: 3, ss. 1143-1145.

Kılıç Ali Elbistan'a gelince burada bazı Amerikalı misyonierlerin de Ermenilere ve Fransızlara yardımcı olmak için uğraştıklarını gördü. Maraş Amerikan Okulundan bir Ermeni ile Zeytun Mektebi öğretmenini Amerikalı Laymen da, Ermenilerle Fransızların işbirliğini sürdürmeleri hususunda Ermenilere telkinlerde bulunmak maksadıyla Elbistan'da bulunuyorlardı¹⁴⁷. Laymen'ın burada yaptığı toplantıya kılık değiştirerek *zahire tüccarı* gibi katılan Kılıç Ali; bölgedeki Ermenilerle, yabancı misyonierlerin Fransızlarla işbirliği yaptıklarına ve Müslümanlara karşı düşmanca tavırlarına bizzat şahit oldu. Toplantıda sarfedilen tutarsız sözlere karşı; "*Türklerin müstakil yaşamak isteyen bir millet olduğunu, Ermenilerin Türklere zulme başladıklarını*" söyleyen Kılıç Ali'ye şiddetli tepki gösteren Laymen; "*Ermenilere ettiğiniz yeter. Bundan sonra siz onlara hizmet edeceksiniz!*" diye bağırarak orada bulunan Türklere hakaretler etti. Aynı Laymen, Maraş'ın kurtuluşundan sonra Ermenilere merhamet edilmesi için Kılıç Ali'nin huzuruna çıkınca bu sefer sarf ettiği bu sözlerinden ve hareketlerinden dolayı özür dileyecekti¹⁴⁸.

Maraş'a uzaklığından dolayı Elbistan'da fazla kalmayan Kılıç Ali buradaki teşkilatlanma faaliyetlerini tamamladıktan sonra karargâhını Maraş ve Antep arasında bulunan Pazarcık'a taşıdı. Bu şekilde gelişen olaylara daha hızlı müdahale edilebilecekti. Bu arada Yörük Selim Bey de milis teşkilatını oluşturmak için Göksun'a gitti. Bir ay içinde Elbistan-Göksun ve Pazarcık'ta milis teşkilatlarının kurulması işi tamamlandı¹⁴⁹. Baştan itibaren işgal güçlerinin tecavüzlerine karşı en kat'i tedbir ve kararları alıp uygulamakta hiçbir tereddüt göstermeyen Kılıç Ali bu işlerin yanı sıra bir taraftan da telgraf vasıtasıyla Fransız komutanları ile irtibata geçerek; yapılan işkence ve tecavüzleri protesto ediyor, Ermenileri silahlandırılmaktan vazgeçmelerini ihtar ederek, "*Pazarcık'a gönderilecek kuvvetin kurşunla karşılanacağını*" söylüyordu¹⁵⁰. Hazırlıklarını tamamlayan Kılıç Ali, Antep-Maraş ve Maraş-İslâhiye güzergâhlarını kullanarak iç kesimlere doğru ilerleyen Fransız ve Ermeni nakliye kollarını taciz etmeye başladı. Fransızlar bu yolları kullanarak Antep'ten Maraş'a takviye kuvvetler ve ikmal maddeleri gönderiyorlardı. Kılıç Ali bu yolları kontrol altına almak için yol güzergâhı üzerinde bulunan kritik noktalara müfrezeler göndererek buraları tahkim ettirdi. Emrindeki müfreze komutanlarından; Mülazım Hayri'yi Ufacıklı mevkiye, İhtiyat Zabiti Abdullah'ı Aşağı Pazarcık semtine, Pişkin Ali Rıza ve Yakup Hamdi'yi de

147 Ramazan Erhan Güllü, "Milli Mücadele'de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt: 16, Sayı: 2, Ocak 2017, s. 493.

148 Bağdadlılar, s. 134; Cahit, ss. 17, 55-58.

149 Eyicil, Maraş, s. 52; Turgut (Der), s. 88; **ATASE Arşivi**, No: 16218, Dosya No: 153. Fihrist 2-3'den aktaran F. Kılıç, s. 90; Cahit, s. 21.

150 **HTVD**, Sayı: 17, Yıl: 5, 17 Eylül 1956, Vesika No: 431.

Dehliz mevkiine görevlendirdi. Böylece Pazarcık mevkinde silahlandırılmış olan 300 kadar Türk savaşıyla Antep-Maraş yolu tutularak düşman kuvvetlerinin yolu kesilmeye; erzak, silah, mühimmat ve nakliye hayvanlarına el konulmaya başlandı. Kuvayımilliyeye bu şekilde kendilerine lazım olan silah ve cephaneyi de ele geçiriyor-du¹⁵¹.

1.2.1.1.1. Karabıyıklı Çarpışması

Maraş havalisinde Fransızlara karşı tahammül sınırı son haddini bulmuş ve 19 Aralık 1919'tan itibaren Maraş sokaklarına ahaliyi Fransızlarla savaşa davet eden beyannameler yapıştırılmaya başlanmıştır¹⁵². İki gün sonra 21 Aralık 1919'da Fransızlarla ilk çatışma yaşandı. İslâhiye'den Maraş'a gelmekte olan ve yol üzerindeki köylerde halka işkence yaptığı öğrenilen Binbaşı Roze De Ordens komutasındaki bir Fransız taburu ile bir dağ topçu bataryası, Karabıyıklı mevkinde dağ yolunu tırmanmaya çalışırken Gavurboğazı diye bilinen geçitte Eloğlu (Türkoğlu) müfrezesinin kurduğu pusuya düştü. Meydana gelen bu ilk çatışmada; Fransızlar iki ölü, iki de yaralı verdiler. Bu olaydan sonra Fransızlar artık yollarda serbestçe intikal etmenin mümkün olmadığını gördüler¹⁵³. Bunun üzerine Pazarcık civarındaki Türk Kuvayımilliyelerini tesirsiz hale getirmek ve Antep-Maraş yolunu emniyete almak isteyen Fransızların aklına ilk gelen çare bölgedeki Kürt aşiretlerden faydalanmak oldu. Kürtçülük propagandasına başlayan Fransızlar dört-beş bin silahlı adamı olduğunu sandıkları Tapo Ağa isimli bir aşiret reisinin bu konuda kendilerine yardım edebileceğini düşündülerse de bölge halkını yeterince tanımayan Fransızlar bu plan ve teşebbüslerinde bir başarı elde edemediler¹⁵⁴.

1.2.1.1.2. Eloğlu (Türkoğlu) Çarpışması

Fransız Taburu Komutanı Binbaşı Roze De Ordens, hazırladığı bir raporu Adana'daki Tümen Komutanı General Dufieux'a götürmek üzere bir kurye görevlendirmişti. Ancak bu kurye ve atlı muhafızları İslâhiye yakınlarında Kuvayımilliyeye müfrezeleri tarafından pusuya düşürülerek imha edildiler¹⁵⁵. General Dufieux o ana ka-

151 Akbıyık, Maraş, s. 158; Bağdadlılar, s. 78.

152 Abadi, s. 28.

153 Eyicil, Maraş, s. 53; Turgut (Der.), s. 89.

154 Akbıyık, Maraş, ss. 158-159; Cahit, s. 27.

155 Akbıyık, Maraş, s. 161.

dar çete diye nitelendirdiği Türk kuvvetlerini önemsemedi. Kurye ve atlı muhafızların öldürülmelerine hiddetlenen General, 2 Ocak 1920'de iki makineli tüfek grubuyla desteklenen Senegal ve Ermeni bölüklerinden müteşekkil yaklaşık bir tabur askeri, Binbaşı Corneloup'un emrine vererek Antep-Maraş yolunda pusu kurmuş olan Türk kuvvetlerini bulup yok etmekle görevlendirdi. Fakat bu Fransız birliği de İslâhiye-Maraş yolu üzerindeki Sarılar mevkinde Kuvayımiliye'nin kurduğu pusuya düştü ve 7 ölü, 21 de yaralı verdiler. İslâhiye'den gelen bu kuvvetin emniyetini almak ve yolda birleşmek için 5 Ocak 1920'de Maraş'tan hareket eden iki top ve birkaç makineli tüfekle takviyeli 150 kişilik bir Fransız kuvveti de planladıkları birleşme gerçekleşmeden Eloğlu'nun kuzeyindeki Kılı köyüne vardıkları zaman Muallim Hayrullah emrindeki Türk müfrezesinin pususuna düştüler. Burada meydana gelen çarpışmada da 30 Fransız askeri esir alındı¹⁵⁶.

7 Ocak 1920'de İslâhiye'den Maraş'a doğru tekrar yola çıkan Binbaşı Corneloup komutasındaki Fransız taburu, Eloğlu'nun 8 km güneybatısında Muallim Hayrullah ve Benli Ökkeş müfrezesinin baskınına uğradı. Fakat müfreze üstün Fransız kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Bunu fırsat bilen Fransızlar da civardaki Şerefoğlu, Gölpınar, İloğlu, Ceceli, Sarılar, Şekerobası köylerini top ateşine tutarak yakıp yıktılar¹⁵⁷. Müteakiben Maraş'tan gönderilen kuvvetle birleşen Binbaşı Corneloup komutasındaki tabur, Eloğlu köyüne saldırdı. Bu bölgedeki olaylardan sonra yapılan tahkikatta Fransızların bu köylerde çoluk çocuk 23 kişiyi çeşitli işkencelerle öldürdükleri, dört gece askerlerin içinde kalan beş kadına tecavüz ettikleri, evleri yakıp yıktıkları, ahalinin hayvanlarını, erzak ve eşyasını tahrip ve telef ettikleri tespit edildi. Bu mezalim çekilen fotoğraflarla da tespit edilerek Heyetitemsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e bildirildi¹⁵⁸. Eloğlu mevkinde Kuvayımiliye müfrezeleri ile Fransız kuvvetlerinin çarpışması iki gün devam etti. Bu çarpışmada 7 ölü, 20 de yaralı veren Fransızlar bundan sonra Maraş'a gelen bu yoldan da geçemez oldular¹⁵⁹.

156 Akbıyık, Maraş, ss. 161-162; TİHIV, s. 92.

157 HTVD, Sayı: 16, Yıl: 5, Eylül 1956, Vesika No: 422.

158 Bağdadlılar, ss. 84-85; TİHIV, ss. 92-94; Akbıyık, Maraş, ss. 161-167; Eyicil, Maraş, s. 54; "Mütareke ve Milli Mücadele'de Kahramanmaraş", **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, 1981, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Kahramanmaraş" olarak gösterilecektir), ss. 5669-5670; İlyas Gökhan, "Milli Mücadele Dönemi'nde Türkoğlu Cephesi", **Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 589-622.

159 Yalçın Özalp, **Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, İkbal Matbaası, Ankara, 1976, s. 76; Turgut (Der.), s. 89.

9 Aralık 1919'da Antep'e gelerek, Maraş, Antep ve Urfa şehirlerini içine alan "Doğu Bölgesi Komutanlığı"nı üstlenen Tümen Komutanı General Querette'in karargâhı Antep'te bulunuyordu. General Querette, Eloğlu saldırılarından sonra 20 Ocak 1920'de karargâhını Antep'ten Maraş'a taşıdı. Bu taşınmayı müteakip Maraş'ta şehrin ileri gelenlerini görüşmek üzere karargâhına davet etti. Toplantının esas konusu Kılıç Ali'nin faaliyetleri idi. General Querette, Kılıç Ali'nin kim olduğunu bilmiyor fakat Maraş ve Antep'te toplanan kuvvetlerin her halde bu isme tabi olduklarında şüphe etmiyordu. Makine başına çağırarak kendisi de dâhil olmak üzere Fransız komutanlarını tehdit etmekten çekinmeyen Kılıç Ali'nin bütün bu olup bitenlerin de müsebbibi olduğuna karar veren General onu mutlaka safdışı bırakmak istiyordu. Toplantıya davet ettiği kişilerden de, *yol kesen eşkıya başı* olarak nitelendirdiği Kılıç Ali'yi yakalayıp asmak için kendisine yardımcı olmalarını isteyen General Querette; *"Beraatinizi isterseniz Pazarcık için ayırdığım kuvvete refakat ederek el birliği ile Kılıç'ı tedip ve tenkil ediniz"* diyordu¹⁶⁰.

1.2.1.1.3. Arabdar Çarpışması

Fransız komutanlığı Maraş garnizonunu güçlendirmek amacıyla altı makineli tüfek ve dört dağ topu ile desteklenen 400 piyade ve 50 süvarilerden oluşan bir kuvveti Antep'ten Maraş'a doğru yürüyüşe geçirmişti¹⁶¹. Antepli Boynuyoğunoğlu Memik Ağa, emrindeki çetelerle bu konvoyu takibe başladı. Kar fırtınası içinde ilerlemeye çalışan Fransız konvoyu Antep'ten henüz 10 km sonra Sakçagöz'de kayaların arasına gizlenmiş Türk kuvvetleri tarafından pusuya düşürüldü. Üç saatten fazla süren bu çarpışmada Fransızlar 2 ölü ve 23 yaralı verdiler¹⁶². 12-13 Ocak 1920 gecesini Arabdar köyü mevkiine gelen Fransızlar geceyi burada geçirmek istediler. Fakat Arabdar köylüleri köyün bazı binalarında kalmak isteyen ve yiyecek için de baskı yapan Fransızların taleplerine razı olmayınca Fransızlar köye taarruza başladı. Köylülerin canlarını kurtarmak için köylerini terk ederek dağlara doğru kaçmasını fırsat bilen Fransız üniforması giymiş Ermeniler bu esnada türlü işkence ve katliama giriştiler. 15 Türk'ü işkence ile katleden Ermenilerden onlarca kişi iki kadına tecavüz et-

160 Cahit, s. 37; Bağdadlılar, ss. 75, 93; **ATASE Arşivi**, No:5-1774, Dosya: 6, Fihrist: 11,11-1'den aktaran Akbıyık, Maraş, ss. 161, 164.

161 Bağdadlılar, s. 86.

162 Akbıyık, Maraş, s. 168.

tikten sonra bir kız çocuğunu da kadınlık uzvuna ağaç sokmak suretiyle yaraladılar¹⁶³.

Fransız taburunun hareketi Pazarcık'ta haber alınınca Karayılan¹⁶⁴ komutası altında bir müfreze yolu kesmek üzere Antep istikametine sevk edilmişti. 13 Ocak 1920'de yürüyüşe geçen Fransız kolu Sarılar köyü mevkinde Boynuyoğunoğlu Memik Ağa ve Karayılan emrindeki milli kuvvetlerin baskınına uğradı. Baskın karşısında Fransız nakliye kolu dağıldı. Fransız askerleri erzak, silah ve mühimmat taşımakta olan nakliye hayvanlarını yükleri ile birlikte bırakarak kaçtılar. Bu erzak, silah ve cephane çetelerin eline geçti. Kılıç Ali, 16 Ocak 1920 tarihli raporunda Arabdar çarpışmasında Fransızların 50 ölü ve bir o kadar da yaralı bıraktığını, milli kuvvetlerin kaybının olmadığını bildiriyordu¹⁶⁵.

1.2.1.1.4. Harabe Çarpışması

Antep-Maraş yolundaki hadiseler General Querette'i öfkeliyordu. Bu yolun emniyetle geçilememesi Maraş'taki Fransız birliğinin ikmal işlerini tehlikeye düşürmüştü. General Querette bu güzergâhtaki pusu ve baskınları yapan Türk kuvvetlerinin Pazarcık'tan Kılıç Ali tarafından sevk ve idare edildiğini biliyordu. Querette Pazarcık'ta toplanan kuvveti dağıtarak Kılıç Ali'nin faaliyetlerini durdurmak için bir karşı harekât hazırlığına başladı. Bu maksatla 2000 kişilik bir kuvvet toplandı. 18 Ocak 1920'de Maraş'tan, 19 Ocak 1920'de de Antep'ten iki Fransız konvoyu harekete geçti. İki konvoy yolda birleşerek Pazarcık-Maraş yolunu milli kuvvetlerden temizlemek amacındaydı¹⁶⁶. Kılıç Ali Pazarcık'taki karargâhından iki Fransız konvoyunun hareket ettiğini haber alınca her ikisi için de pusu kurdurdu. Antep'ten gelen Fransız konvoyu Aksu yakınlarında Bıyıklı mevkinde Karayılan Kuvayımiliye grubunun pususuna düştü. Pişkin Ali Rıza Bey müfrezesi de Aksu Köprüsü civarında mevzilenmişti. Maraş'tan hareket eden düşman süvarileri de Aksu yakınında Türk birliklerinin saldırısına uğradı. Her taraftan sarılan Fransızlar birçok ölü ve yaralı verdikten sonra

163 **İrade-i Milliye**, 2 Şubat 1336, num. 23'ten aktaran Akbıyık, Maraş, ss. 168-169.

164 Asıl adı Molla Mehmet olan Karayılan, 1888 yılında Pazarcık ilçesi Höcükü Köyü'nde dünyaya geldi. Maraş'ın kurtuluşunda büyük hizmetlerde bulunduktan sonra Antep muharebelerine de katılarak Çınarlı cephesinde harikalar gösteren Karayılan, bütün Anteplilerin sevgisini kazandı. 24 Mayıs 1920'de Sarımsak Tepe'ye hücum sırasında şehit oldu. Ölümünden korkmayan demir yürekli bu genç fedainin şehadeti bütün Anteplileri yasa boğdu. Şehit düştüğü tepeye daha sonra onun adı verildi. M. Nurettin Lohanizade, **Gaziantep Savunması**, Baskı: 1, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, Mayıs 1989, s. 36; Şıvgın, Antep, s. 225.

165 TİHIV, ss. 94-95.

166 Akbıyık, Maraş, s. 171; TİHIV, s. 95.

Harabe köyü yakınlarına çekildiler. Akşam karanlığında köyden ayrılarak Maraş'a doğru kaçmaya başladılar. Kaçan Fransızlar bu seferde Eloğlu yönünden gelen Hüseyin Efe müfrezesinin taarruzuna uğradı. Bu olaylar üzerine takviye birlikler gönderen General Querette'in gönderdiği bu birlikler de aynı akıbete uğramaktan kurtulamadı. Türk kuvvetleri tarafından etrafları sarılan Fransızlar güçlkle çemberi yararak bütün yiyecek malzemelerini, silahlarını ve kamyonlarını kaybetmiş halde Maraş'a dönebildiler. 50 Fransız, 23 de Ermeni askerinin öldürüldüğü bu çatışmalarda 50 kişi de esir alındı. Ayrıca; 100 at ve katır, 2 makineli tüfek, 20 sandık cephane ve 100 de bomba ele geçirildi. Bu mağlubiyet Fransızlar için büyük bir darbe olurken, Türklere de cesaret verdi. Yollarda Türk çetelerinin baskın ve pususuna maruz kalan Fransızlar, Pazarcık'tan Maraş'a kadar bütün bölgenin Kuvayımiliye ile dolu olduğunu düşünmeye başladılar. Elde edilen bu başarıdan sonra Kılıç Ali, General Querette'e bir ultimatom vererek 48 saat içinde teslim olmalarını istedi¹⁶⁷. Querette, Kılıç Ali'yi ele geçirip asamadığı gibi yaşadığı hezimetlerden sonra kendisi Kılıç Ali'nin nefesini ensesinde duymaya başlamıştı. Artık bundan sonra Antep-Maraş yolunu kullanan hiçbir konvoyunun emniyette olmadığını biliyordu¹⁶⁸.

1.2.1.1.5. Şehir İçinde Meydana Gelen Çarpışmalar

Türk Kuvayımiliye müfrezelerinin saldırılarına bir misilleme olmak üzere hükümet konağını işgal eden Querette, Maraş eşrafı ile hükümet görevlilerini karargâhında bir toplantıya davet etti. Şehrin bu ileri gelen zevatının Türk Kuvayımiliyesi ile irtibatla olduklarını ve olayları tahrik ettiklerini düşünüyordu. Toplantıda onları Fransız konvoylarına yapılan saldırılarda suç ortağı olmakla itham etti¹⁶⁹. Konuşmasında asıl elebaşı olarak gördüğü Kılıç Ali hakkında da şunları söyledi:

*"Kılıç Ali'nin Fransız komutanlığını tehdit etmesi ve Türk çetelerinin Maraş yolunda gidiş ve geliş engel olması, kuvvetlerimize saldırması, Fransız hükümetine karşı gelmek demektir; bunların Maraş'tan idare edildiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı bütün sorumluluk Maraşlılara yöneltilecektir. Eğer sorumluluğu kabul etmiyorsanız, Fransız askerleriyle birlikte Kılıç Ali'yi yola getiriniz."*¹⁷⁰

Toplantıda bulunan Maraşlılar bu ithamları kabul etmedi. Kılıç Ali'nin tedibini isteyen ve "Bunu vereceğim müfreze ile siz yapacaksınız" diyen Querette'e itiraz etmeleri ve olumsuz cevap vermeleri üzerine sinirlenen General Querette kapıdaki askerlerine

167 Bağdadlılar, ss. 87-88; Akbıyık, Maraş, ss. 171-173; TİHIV, ss. 95-96.

168 Akbıyık, Maraş, s. 175.

169 Akbıyık, Maraş, ss. 176-177.

170 TİHIV, ss. 98-99; Cahit, ss. 41-42; Turgut (Der.), ss. 91-93.

emir vererek içeridekilerin tutuklanmasını istedi¹⁷¹. Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı, Mühendis Abdullatif, Belediye Reisi Bekir Sıtkı, Kocabaş Hacı Nuri ve Şişmanzade Arif Beyleri alıkoyarak diğerlerini serbest bıraktı¹⁷². Zaten birkaç günden beri çarşı pazar kapalı halde iki taraf da elleri tetikte bekliyordu. Artık çatışmanın başlaması an meselesiydi. General Querette'nin şehrin ileri gelenlerini tutuklaması halkı galeyana getirdi. Bu sırada bir Türk jandarmasının da Fransız askerleri tarafından öldürülmesi bardağı taşıran son damla oldu. Kızılkırlık'ta bulunan Kuvayimilliyeye çeteleri, ateş açan Fransız'ı kurşun yağmuruna tuttular. Artık ok yaydan çıkmıştı. İki tarafın da ihtiyatla ve sinir harbi içinde geçirdiği günler sona erdi. Böylece Maraş'a gelen yollarda başlayan çarpışmalar önce köy ve kasabalara şimdi de Maraş şehir merkezine sıçramıştı. 21 Ocak 1920'de Maraş'ta savaş başladı. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Komiser Arslan Bey, savaşın başlamış olduğunu ilan eden bir bildiri yayınlarak halkı Fransızlara karşı koymaya çağırdı¹⁷³. Silah ve bomba sesleri çarşı ve mahalle aralarında yankılanmaya başladı. Fransız ve Ermeniler dükkânları yağmalıyor, halkın üzerine makineli tüfeklerle ve toplarla ateş ediyorlardı. Her köşe başında, evlerde, hanlarda, türlü tecavüz ve işkencelerle katledilmiş Türkler bulunuyordu¹⁷⁴. Atılan bu bomba ve mermiler şehirde yangınlara da sebep oluyordu. Fakat yangınlar yalnız mermilerden çıkmıyordu. Düşman tarafından kasten çıkarıldığı gibi ev sahiplerinden de düşmanın bazı mevzilerde tutunmasını, gözetlemesini ve irtibatını engelleyebilmek düşüncesi ile kendi evlerini yakanlar oluyordu. Sürekli büyüyen yangın, şehri ateş ve kül yığınına çevirmişti¹⁷⁵.

Kılıç Ali şehirde silahlı çatışmaların devam ettiği bu günlerde 23 Ocak 1920'de yanında 400 kişi ile birlikte Pazarcık'tan Maraş'a geldi. İlk hedefi Fransız askerleri tarafından kullanılan şehrin güneydoğusunda bulunan *Alman Çiftliği* denilen mevki oldu. Buraya yapılan taarruzla yaklaşık 80 kişilik bir Fransız kuvveti imha edildi. Şehrin doğusunu kontrol altına alan Kılıç Ali burada Arapkirli Çiftliği'nde karargâhını kurdu¹⁷⁶. Bir beyanname ile Fransızlarla fiili olarak harbe başladığını şehir halkına bildirerek onlara moral vermeye çalıştı: "*Memleketi kurtarmak, düşmanla*

171 Cahit, ss. 41-42; Bağdadlılar, s. 93.

172 Akbiyık, Maraş, s. 177.

173 Kahramanmaraş, s. 5670; Akbiyık, Maraş, s. 179; Eyicil, Maraş, s. 63; **ATASE Arşivi** No: 1/218, dos. 153-15, fih. 2-1, 3'den aktaran Akbiyık, Maraş, s. 177.

174 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921)**, Cilt: 2, Ankara, 2001, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Katliam Belgeleri" olarak gösterilecektir), s. 757.

175 Kılıç Ali, Maraş, s. 17.

176 Eyicil, Maraş, s. 67.

göğüs göğüse çarpışmak için şehre girdim. Düşmanı şehirden çıkaracağız, Allah'ın inayeti bizimle beraberdir."¹⁷⁷. Ertesi gün karargâhını Haznedarlı'ya nakleden Kılıç Ali ardından Dikilitaş mevkindeki düşmana taarruz etti. Bulanık yolunu kesmiş olan Fransız kuvvetleri imha edildi ve şehrin bu kanadı Fransız kuvvetlerinden temizlendi¹⁷⁸. Harbin dördüncü gününden itibaren Türkler savunmadan taarruza geçmeye başladılar. Herkes elinden gelen gayreti gösteriyordu. Kuvayımiliye ve çeteler savaşırken; kadın, çocuk ve yaşlılar da bu kuvvetlerin iaşesine ve ikmaline çalışıyordu. Evlerde ne varsa meydana çıkarılıyor, muhafazalı yerlerde kazanlar kaynatılıyor, hazırlanan erzak ve mühimmat mücahitlere yetiştiriliyordu. Kılıç Ali bir taraftan işgal kuvvetleri ve işbirlikçileriyle silahlı mücadeleyi yürütürken bir taraftan da protesto ve mitinglerle Türk'ün haklı davasını dünya kamuoyuna duyurmaya çalışıyordu. Bölgedeki bütün faaliyetler kahraman telgrafçılar vasıtasıyla düzenli olarak Mustafa Kemal'e ve 3. Kolordu Komutanlığına da rapor ediliyordu. Bu raporlara karşılık olarak Heyetitemsiye Başkanı Mustafa Kemal; *"Her karış vatan toprağı şehit kanıyla sulanmadıkça ve savunacak bedenler var oldukça, feda edilemez. Bunun en faydalı ve tedbirli tarzı, sizlerin omuzlarındaki kutsal emanettir."* diyerek verilen mücadelenin önemine dikkat çekerken, Kolordu Komutanı Selahattin Bey ise onları sürekli olarak soğukkanlılığa davet ediyordu. Bir fişek bile göndermeyen kolordu, çoğu zaman Kuvayımiliye'nin yardım isteklerini cevapsız bırakıyordu¹⁷⁹.

Şehre giren Kılıç Ali kuvvetlerinin ilk işlerinden biri de, Ermeni zengin ve ileri gelenlerinden Maraş'ın Osmanlı Mebusu meşhur Hırlakyan Agop ve Bulgurcıyan'ın bir kale gibi tahkim edilmiş olan evlerine taarruz etmek oldu. Bu evler Fransız ve Ermeniler tarafından hem karargâh hem de silah ve cephane deposu olarak kullanılan birer direnme noktası haline getirilmişti. Kılıç Ali maiyetindeki kuvvetlerle yaptığı başarılı taarruzlarla bu fesat yuvalarını kullanılamaz hale getirdi¹⁸⁰. Harbin onuncu gününden itibaren Türkler faaliyetlerini bir düzene sokarak inisiyatifi ele aldılar. On beşinci güne doğru harp, şiddetin son derecesini buldu. Artık can ve mal kaygısı kalmayan Maraşlıların tek ülküsü vardı o da; savaşı kazanarak bir neticeye ulaşmaktı. Bunun dışında kimsenin hatırına bir şey gelmiyordu¹⁸¹. Ancak düşman silah, mühimmat ve her türlü askeri malzeme bakımından üstün durumda idi. Kiliselerin çan kulelerine yerleştirilen makineli tüfeklerle şehrin her tarafı ateş altında tutuluyordu.

177 Bağdadlılar, s. 102.

178 **Hizmet**, 27 Ocak 1953'ten aktaran Akbıyık, Maraş, s. 184.

179 Turgut (Der.), ss. 91, 98.

180 Eyicil, Maraş, s. 67; Akbıyık, Maraş, ss. 190, 197.

181 Bağdadlılar, ss. 111-112.

Özellikle düşmanın kullandığı 105 mm.'lik toplar, altı adet dağ topu ve iki adet 40 mm. çapındaki *nordanfield* topunun ateşleri çok büyük zaiyat ve tahribata sebep oluyordu. Bu sırada Elbistan'dan on kişilik bir süvari müfrezesi ile iki de top gönderilmişti. İki topun toplam 22 atım cephaneşi vardı. "*Top geldi*" haberi siperlerde çarpışan kahramanların maneviyatını kuvvetlendirdi. Fakat iki adet *mantelli*¹⁸² topun düşmanın güçlü topları karşısında hiçbir etkisi olmadı. Kılıç Ali bunlarla birkaç atış yaptırdı ise de bir netice alınamadı¹⁸³.

Maraş'taki Fransız kuvvetlerini takviye maksadıyla 8 Şubat'ta İslâhiye'den yola çıkan Albay Normand komutasındaki iki alaya yakın piyade ve 7,5'luk bir topçu bataryası ile bol miktarda cephane ve savaş gereci taşıyan nakliye kolunu Aksu Köprüsü civarında Yörük Selim Bey kuvvetleri ellerindeki yetersiz silahlarla durdurmak istedilerse de buna muvaffak olamadılar¹⁸⁴. Albay Normand ertesi gün Maraş'a girdi. Kılıç Ali de emrindeki müfrezeler ve Elbistan'dan gelen destek kuvvetleri ile bu kuvvetli düşman alaylarını durdurmak istedi. Fakat o da başarılı olamadı. Fransız takviye kuvvetleri bölgeye hâkim olan Sünbüllü, Ağcıl ve Mercimek Tepelerini ele geçirerek buraları tahkim ettiler. Daha sonra şehrin içindeki Fransız kuvvetleriyle irtibatı tesis eden Normand kuvvetleri 48 saat boyunca hiç durmadan makineli tüfek ve toplarlar şehri bombardımana tuttular¹⁸⁵. Bunun üzerine halk ve askerler arasında bir yılgınlık ve panik başladı. Şiddetli kışın sebep olduğu kar ve fırtına ortasında mahşer yerini andıran şehirde, insanlar kendi canlarının derdine düşmüşlerdi. Maneviyatı bozulan ve savaşın kazanılmasından ümidi kalmayan halk, evlerini terk ederek telaş içinde köylere doğru; Göksun, Çardak, Elbistan yönünde kaçmaya başladı. Fakat kaçarak canını kurtarmak isteyen bu insanlar da düşman toplarının hedefi oluyordu. Türk mahallelerinin boşaldığını gören Ermeniler, evleri yağmaladıktan sonra buraları ateşe veriyorlardı¹⁸⁶. Bu panik havası cephelere de sirayet etti ve Kılıç Ali'nin etrafında da pek az kimse kaldı. Kılıç Ali dağılan adamlarını toplamaya ve harbe devam etmeye çalışıyordu. Şehir işgalcilere teslim olmak üzereydi. Soykırım yapılmasından korkan halk, Maraş Kuvayimilliyesi önderlerinden Doktor Mustafa Bey'e, teslim olmaktan başka yol olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Doktor Mustafa Bey halkın isteğini iletmek için Fransız işgal bölgesine girerek Amerikan Kolejinde

182 8,7 mm. çapında Krupp Alman sahra topu. Genelkurmay Başkanlığı, **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988, ss. 114-115.

183 Katliam Belgeleri, s. 760; Eyicil, Maraş, s. 68; Cahit, ss. 47-48.

184 Kahramanmaraş, s. 5670.

185 **ATASE**, Barış Koleksiyonu, Klasör No:1162, E/Y Dosya No:153/81, Belge No:2-11'den aktaran Eyicil, Maraş, ss. 69-70.

186 Eyicil, Maraş, ss. 68-69.

bulunan General Querette ile görüştü. Fakat görüşmeden sonra geri dönerken Hınçak Ermeni Örgütü yandaşlarından iki kişinin saldırısına uğrayarak öldürüldü. Maraşlılar bir taraftan Doktor Mustafa'nın getireceği haberi beklerken bir taraftan da teslim olmaya hazırlanıyorlardı. Ancak onun ölümü ile General Querette'in verdiği cevabı öğrenmek mümkün olmadı¹⁸⁷. Bu durumda aslında Fransızlar Maraş'ta savaşı kazanmışlardı. Bütün bu gelişmelere rağmen anlaşılabilir bir şekilde Fransızlar şehri boşaltmaya başladılar. Aslında işgalin başında Şark Ordusu Başkomutanı General Gouraud da dâhil olmak üzere Fransız komutanları Maraş'ta bir çatışma beklemiyorlardı¹⁸⁸. Muhtemelen Maraş halkının direnişi karşısında şaşırarak ve tedbirsizce giriştikleri bu savaşta ne yapmaları gerektiğini tam olarak kestiremeyen Fransızlar çareyi şehri terk etmekte buldular. Fransızlar 11-12 Şubat 1920 gecesi barındıkları kışlayı da ateşe verdikten sonra ağırlıklarını da alarak şehri boşaltmaya başladılar. Fransız birliklerinin şehri tahliyesi çok kısa sürede tamamlandı. Öyle ki, bu tahliyeden haberi olmayan ve şehirde kalan 100 civarında Fransız askeri Kuvayımiliye tarafından esir alındı¹⁸⁹. Fransız askerleri şehri terk ederken, onlara her türlü desteği vererek Türklere karşı birlikte savaşan Ermeniler de artık Maraş şehrinde hayatlarına kaldıkları yerden devam etme onurunu kaybettikleri için apar topar Fransızların peşine düştüler. Çekilmeyi gizli tutan Fransızlar ise kendilerini kimsenin izlemesini istemiyordu. Türkler tarafından takip edilip öldürülmemek için yollarda kalabalık hedefler oluşturmamaya dikkat ediyorlardı. Buna rağmen 3000 civarında Ermeni Fransızların peşine takıldı. Bunların, Fransız kolunu bir kilometre geriden takip etmelerine izin verildi. Eksi 15 derece soğukta ve kar fırtınalarının içinde yollara düşen Fransız ve Ermenilerden bir kısmı yollarda soğuktan donarak ölürken bir kısmı da donma sonucunda bazı uzuvlarını kaybetti¹⁹⁰.

Maraş muharebeleri ile işgalin sandıkları kadar kolay olmadığını anlayan Fransızlar bu safhadan sonra farklı taktik ve strateji arayışına girdiler. Bu seçeneklerden biri de Güneydoğu Anadolu'nun ve Çukurova'nın tamamen boşaltılması idi. En sonunda bu seçeneği tercih etmeye mecbur kaldılar. Fakat Fransa'nın takip ettiği basiretsiz politika her iki taraf için de ağır can ve mal kayıplarına mâl oldu¹⁹¹. Fransızların Maraş'tan geri çekilmeleri yurt içinde sevinçle karşılanırken yurt dışında da yankılar uyandırdı. Fransız kamuoyu da Ermenilerle işbirliği yapılmasını tenkit ede-

187 Kahramanmaraş, s. 5670.

188 Akyüz, s. 182.

189 Kahramanmaraş, s. 5670.

190 Yetişgin, ss. 71-73.

191 Yaşar Akbıyık, "Milli Mücadele'de Güney Cephesi", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 813.

rek, Fransa'nın Ermeni propagandasına alet olan politikasını Türk-Fransız savaşlarını doğuran nedenlerden biri olarak görüyor ve şu yorumu yapıyorlardı: *"Çukurova'da Ermeni askeri kullanılmakta hata edildi. Bu hatanın iki acı sonucu görüldü; önce Ermeni askerleri Türkleri kışkırtıp olay çıkarıyorlardı; sonra da ilk çarpışmada sınıştıkları için Türklerin karşısında Fransızlar kalıyordu."*¹⁹². Kilikya'da Ermeni birliklerine komutanlık etmiş olan General Gouraud da benzer şekilde şu itirafta bulunacaktı: *"Hiç şüphe yok ki, bu Ermeni taburlarının varlığı 21 Ocak'ta Maraş'ta patlayan ayaklanmanın nedenidir; çünkü bu taburlar Türklerle Ermenileri ayıran derin kin nedeniyle, kaçınılmaz bir öç duygusuyla geliyorlardı."*¹⁹³.

Fransızlar Maraş'ı terk etmelerine rağmen Ermenilerden bir kısmı hâlâ sokak muharebelerine devam ediyorlardı. Ermeni ileri gelenlerini başına toplayan Hırlakyan Agop da bu çetelerin elebaşı olarak bir takım yeni askeri teşkilatlar yapmaya çalışıyordu¹⁹⁴. Fakat Hırlakyan'ın can havliyle giriştiği bu gayretleri pek bir işe yaramadı. Bu gürültü ve ateş içinde dalga halinde hükümete akan halk, sokak muharebesinde tepeledikleri bu komitacı Hırlakyan'ın kafasını getirip hükümet binasının merdivenlerine attılar¹⁹⁵. Sonunda Ermeni Kilisesinde toplanan silahlı Ermeniler de teslim olmaktan başka çare bulamadılar. Bir kısım kuvvetlerini kaçan Fransızları takiple görevlendiren Kılıç Ali hükümet konağına geldiğinde Amerikalı Mister Laymen'in kendisi ile görüşmek istediğini haber verdiler. Laymen, Kılıç Ali'nin karşısına çıktığı zaman onun Elbistan'daki toplantıda konuşan *zahire tüccarı* olduğunu hatırlamadı. Yalnızca; *"aman!"* diyordu, *"Ermenilere merhamet ediniz!"*. Kılıç Ali kendini tanıtınca, Mister Laymen utanç içinde af dilemek için Kılıç Ali'nin ellerine sarıldı¹⁹⁶. Bir süre sonra artık şehirde silah sesleri işitilmez oldu ve 22 gün boyunca kan ve ateşle boğuşan Maraş derin bir sükûna kavuştu. Düşman işgalinden kurtarılan Maraş'ın o günlerdeki durumunu 21 Şubat 1336 tarihli Hâkimiyetimillîye gazetesi şöyle anlatıyordu:

"Maraş'ın Fransızlar tarafından tahliyesi üzerine şehirde derhal sükûn ve asayiş takarrür edilmiş ise de memleketin manzara-i perişaniyesi acınacak bir şekildedir. Kasabanın nısfı yanmıştır, bir salisi de Fransızlar tarafından endah edilip top mermilerinin tahribatına hedef olarak harabeye dönmüştür. Ahali memleketlerini kurtardıklarından dolayı mağrur ve mesut fakat uğradıkları zaiyat ve yirmi günü tecavüz eden müsademe ve muhasaranın verdiği yorgunluk içinde bitab ve perişandır. Şimdiye kadar ahaliden iki yüz şehit, beş yüz mecruh sebt-i defter edilmiştir. Mecruhin, uçları kesik kurşunlarla yaralanmış olduklarından cerihaları

192 Akyüz, s. 183.

193 **L'Asie Française**, Janvier 1921, No:188, s. 9'dan aktaran Akyüz, s. 183.

194 Eyicil, Maraş, s. 71.

195 Cahit, s. 56.

196 Cahit, ss. 57-58.

ağırdır. Mercruhin kasabanın şark ve garb mahallatı içinde küşad ettirilen iki hastaneye toplattırılmakta ve oralarda tedavi ettirilmektedir. Mercruhinin tedavisi hususunda Amerika salib-i ahmer heyetinin gösterdiği muavenet halkın his-i minnetdariyesini celb etmektedir.”¹⁹⁷

Güney cephesinde Fransızlarla yapılan muharebelerde hükümet tarafından bu bölgeye fazla bir yardım yapılmadı. Bunun sebebini 4 Şubat 1921’de Mecliste yapılan gizli oturumda, Heyetivekile Reisi olan Fevzi [Çakmak] Paşa şöyle ifade edecekti:

“... Ancak ehemmi-i mühimme takdim etmek ciheti tercih edilmek lazım geldiğinden Yunanlıların yeni birtakım kuvvetlerle Afyon ve Bursa cihetlerine birçok sevkiyat yaptıklarına dair pek ısrarlı haber alıyorduk. Bunun derece-i sıhhati ne olursa olsun mutlaka tedabir-i mânia ittihaz etmek lazım geliyordu... Bunun için bütün vesaitimizi düşmanın yapacağı manevraya mukabele edecek veçhile tabiyeye mecbur olduk. Şüphesiz ki Adana cephesinde büyük bir faaliyet yapamazdık...”¹⁹⁸

Özetle Fevzi Paşa; “daha önemli olduğu değerlendirilen Batı cephesindeki faaliyetler dolayısıyla Güney cephesine bir yardımda bulunulamadı” diyordu. Fakat buradaki asıl mesele bir kuvvet tasarrufu sağlamaktan ziyade 3. Kor. K. Albay Selahattin’in ve 15. Kor. K. Kazım Karabekir’in telgraflarında belirttikleri gibi Fransızları gücendirmemek için Türk askerinin doğrudan işe karıştırılmaktan imtina edilmesi gibi görünmektedir¹⁹⁹. Türk ordusu, Maraş’a gereken yardımı yapamasa/yapmasa da ateş ve kan içinde çırpınan Maraşlıların acısı bütün yurt sathındaki vatandaşlar tarafından paylaşıldı. Gazeteler sınırlı imkânlarına rağmen burada yaşananları, protestoları ve beyanatları satırlarına aktardılar²⁰⁰. Bu haberler sayesinde halktan savaşmak için Maraş Kuvayımiliyesinin saflarına koşanlar olduğu gibi, açılan yardım kampanyalarında toplanan mütevazı paralarla da Maraşlılara yardım edilmeye çalışıldı²⁰¹.

Kılıç Ali’nin üç süvari ile bu işe başlarken yegâne ümidi, düşmanın cinayet ve işkencelerine karşı galeyana gelmiş olan halkın gittikçe alevlenen hınç ve kininde idi²⁰². Bu asil duygularla yediden yetmişe bir araya gelen Maraşlılar; varlıklarını, şehirlerini ve meşru haklarını savunmak için verdikleri topyekûn mücadele ile bir destan yazdılar. Milli Mücadele’nin ilk zaferi ve Kuvayımiliye’nin ilk başarısı Maraş’ta alındı. 21 Ocak 1920’de başlayan çatışmalar 11 Şubat 1920’de Fransızların Ma-

197 “Maraş’ta Vaziyet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1336, s. 3.

198 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 1, Baskı: 3, Basımevi Şefik Matbaası, İstanbul, Kasım 1999, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda “TBMM GCZ” olarak gösterilecektir), s. 427.

199 Karabekir, İstiklâl, ss. 507-508.

200 İsmail Özçelik, **Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, (Basın), ss. 215-261.

201 “Müslümanlar Maraş’a İmdat”, **İrade-i Milliye**, 9 Şubat 1920, Sayı: 24, ss. 1-2’den aktaran Özçelik, Basın, s. 231.

202 Cahit, ss. 12-15.

raş'tan ayrılması ile sona erdi. Kuvayımilliye'nin Maraş'ta kazandığı başarı ve bu harekâtın bütün Anadolu'ya yayılması ihtimali işgalci güçleri endişeye düşürürken Türk milleti için bir moral ve ümit ışığı oldu. Milli Mücadele'nin ilk muharebesi olan Maraş savunması sırasında Kuvayımilliye de ilk olarak test edildi. Maraş'ta Türkler hemen hemen teslim olmak üzereydi. Fransız saldırılarının genişlemesi durumunda Kuvayımilliye geri çekilebilirdi. Bu ilk muharebede uğranılacak bir hezimet belki Anadolu'nun tarihini de değiştirecekti. Ancak elde edilen başarı, kurtuluş davasına olan inancı ve Kuvayımilliye'nin değerini yükseltti.

Zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa gönderdiği şu telgrafla Fransız ve Ermenilere karşı kahramanca mücadele veren Kuvayımilliye'yi ve zaferde emeği geçen herkesi tebrik etti.

"1- Maruz kaldıkları zulüm ve itisafa karşı kahraman Maraşlı kardeşlerimiz yirmi güne karib bir zamandan beri kan ve ateşler içersinde müstevli Fransızlarla onların teslih ve taslit ettikleri hunhar Ermenilerle uğraşmakta idiler. 10/11 gecesi düşmanı İslâhiye istikametinde makruhen firara mecbur ederek mevcudiyeti milliyelerini istihsale muvaffak olmuşlardır.

2- ... Azmi milli ve Kuvayi Milliye'nin fedakârane istihkarı hayatlarıyla elde edilen işbu muvaffakiyatı tebşir ve bütün vatanımızın istihlâsı ve istiklâli millimizin istidadını temenni eyleriz efendim. 12.2.36

*Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal"²⁰³.*

Mustafa Kemal Paşa, Güney cephesinde Fransızlara karşı yapılan muharebelerin başarı ile sonuçlandırılmasında büyük rolü olduğunu düşündüğü Kılıç Ali hakkında da Nutuk'ta şu lütufkâr ifadelerde bulunuyordu: *"Maraşta, Ayıntapta, Urfada ciddî muhaberat ve müsademat oldu. Neticede işgal kuvvetleri, buralardan çekilmeye mecbur edildiler. Bu muvaffakiyetlerin ihrazında başlıca amil olan Kılıç Ali ve Saip Beylerin isimlerini yadetmeyi vazife addederim."*²⁰⁴.

Maraş kurtulmuştu fakat bu tarihi güzel şehir bir harabe haline gelmişti. Her tarafta yanmış yıkılmış bir sefalet manzarası göze çarpıyordu. Fedakâr Maraşlılar memleketlerini müdafaa için döktükleri kanla yumuşamış topraklar üzerinde aç ve çıplak kalmışlardı²⁰⁵. Düşmanın kaçtığıнын ertesi günü Kılıç Ali, Arslan Bey ve Yörük Selim buluştular. Birbirleri ile kardeş gibi çalışan bu Kuvayımilliye komutanları Maraşlılara son derece şefkatli davranıyor, Maraşlılar da onlara hürmet ve itaatte kusur

203 Arsan (Der.), s. 193.

204 Atatürk, Nutuk 1981, Cilt: 2, s. 453. Maraş'ın düşman işgalinden kurtarılmasında erkekler, kadınlar, yaşlılar ve küçük çocuklara varıncaya kadar bütün Maraşlılarla birlikte Kılıç Ali gibi memleketin dört köşesinden yardıma gelen Kuvayımilliye unsurları düşmana karşı savaşta görev yaptı. Maraş'ın düşman işgalinden kurtarılmasında birinci derecede görev alan ve sorumluluk üstlenenlerin isim listesi için bkz. EK 4. **ATASE Arşivi**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-12,13'den aktaran Eyicil, Maraş, ss. 72-74.

205 Bağdadlılar, ss. 117-118, 121, 124-125.

etmiyordu. Bir heyet teşkil ederek kaçmaya fırsat bulamayıp teslim olan Fransız askerlerini, silahlı Ermenileri, silah ve cephaneyi tespit edip teslim aldılar. Şehirde çatışmaları durdurmak ve asayişin temin etmek için gerekli tedbirleri aldıktan sonra Fransızların geri dönme ihtimaline karşı askeri teşkilatları yeniden yaptılar. Şehrin doğusunda ve batısında da yeni istihkâmlar tesis ettirdiler²⁰⁶. Düşmanın Maraş'ı kesin olarak terk ettiği anlaşıldıktan sonra 16 Şubat 1920'de Maraş'ta örfi idare ilan edildi ve "Divaniharbiyeimilliyeye" kuruldu²⁰⁷. Fransız askeri kendilerini terk edip çekildikten sonra geride kalan Ermenilerin can ve malları emniyet altına alınarak kendilerine şefkatle muamele edildi. Kuvayimilliyeye karşı savaşıyan muharip Ermenilere karşı herhangi bir ceza tatbik etmeyip bilakis onları şefkatle himayesi altına alan Türk milletinin âlicenaplığı karşısında Maraş Ermenileri de minnet ve şükran duyuyorlardı²⁰⁸. Fakat bunlardan bir kısmı, yıllardır barış ve huzur içinde birlikte yaşadıkları Türklere yaptıkları akla hayale gelmeyen mezalim sebebiyle halkın yüzüne bakamaz olduklarından Maraş'tan ayrılmak istediler²⁰⁹. 20 Ekim 1921'de imzalanan ve Güney cephesinde Fransızlarla savaşı sona erdiren Ankara İtilafnamesi'nden sonra Fransızlar; Maraş, Urfa ve Antep'te kalan bu Ermenilerin büyük bölümünü Suriye ve Lübnan'a götürdüler²¹⁰.

Kılıç Ali'nin bundan sonraki hedefi Fransızların Antep'e yığılmalarına engel olmak ve orayı da düşman işgalinden kurtarmaktı. Bunun için de Maraş'taki taktiği uygulayarak düşmanın Antep'e gelen ikmal ve takviye yollarını kesmek gerektiğini düşünüyordu. Bu faaliyetlerin icrasında Urfa Kuvayimilliyeye komutanlığının da yardımlarını talep eden Kılıç Ali Urfa'ya şu telgrafı çekti:

"Durum gayet iyidir. Düşmanlar kahrolarak şehri terk edip kaçmışlardır. Kaçan düşman takip edilmektedir. Şehir içinde bazı noktalarda bulunan düşman kuvvetleri teslim alınmaya başlanmıştır. Maraş-Antep yoluna olağanüstü önem gösterilmesi ve yollardan bir tek dahi Fransız ve Ermeni geçirilmemesinin sağlanmasını rica ederim.

*Kılıç Ali*²¹¹.

Fransızlar Maraş'tan çekildikten sonra bir buçuk ay daha Maraş'ta kalarak şehirde asayişin temini ve gerekli tedbirlerin alınması ile meşgul olan Kılıç Ali, Maraş muha-

206 Bağdadlılar, s. 123.

207 **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi**; Kutu: 319, Gömlek: 42, Belge: 42001.

208 HTVD, Sayı: 18, Yıl: 5, Aralık 1956, Vesika No: 451, s. 2.

209 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, ss. LXXI, 237-239.

210 Erdal İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi 11, Ankara, 1999, s. 78.

211 Ali Sâib Ursavaş, **Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu**, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, (Basım tarihi belirtilmemiş), s. 98.

rebelerini müteakip Antep heyetinin isteği üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından “Antep Kuvayımilliye Komutanlığı”na görevlendirildi²¹². Mustafa Kemal, karargâhı Mardin’de bulunan 5. Tümen Komutanı Cemil Cahit [Toydemir] Bey’e²¹³ de şu telgraf çekerek Kılıç Ali’ye çalışmalarında destek olunmasını rica etti:

*“Cemil Cahit Beyefendi’ye
Kılıç Ali Bey en değerli mücahit arkadaşlarımızdandır. Maraş başarısının sebep ve kahramanıdır.
Kendisinden azami şekilde istifade edilmek üzere zat-ı âlinize özel şekilde takdim eder, yeni başladığınız görevde başarılar dilerim.*

Mustafa Kemal”²¹⁴.

Maraş’ta yapılacak bir iş kalmayınca mevcut kuvvetleri Yörük Selim’in emrine veren Kılıç Ali; yanına Elbistan-Göksun ve Pazarcık kolları ile Maraş’ta kurulmuş birkaç küçük milis grubunu da alarak 25 Mart 1920’de İslâhiye üzerinden Antep’e hareket etti²¹⁵.

Maraş’ın ileri gelenlerinden ve kendi de muharebelerde bizzat savaşmış olan Adil Bağdadlılar, Maraşlıların Kılıç Ali hakkındaki düşüncelerini “Uzunoluk İstiklâl Harbi’nde Kahramanmaraş” adlı kitabının sonunda veciz olarak şöyle ifade etmektedir: “*Kılıç Ali; Mustafa Kemal Paşa tarafından, Maraş ve Antep havalisindeki mücahidlerin yardımına ve maneviyatlarının kuvvetlenmesine medar olsun diye gönderildi. Maraşlılar tarafından ‘Paşa’ diye adlandırılan Ali Kılıç, hakikaten çok faydalı olmuş ve çok fedakârlıklar göstermiştir*”²¹⁶.

1.2.1.2. Antep Muharebeleri

Gaziantep, Milli Mücadele’nin en çetin olaylarına tanık olan kentlerin başında gelmektedir. Fransız işgaline karşı en kanlı ve en uzun çarpışmalar burada oldu. 11 ay düşmanla savaşan Antep halkından bu savaşta on binden fazla şehit verildi²¹⁷. Mütareke döneminde bağımsız bir sancak merkezi olan şehrin o günlerdeki adı

212 Güllü, s. 497; **Cumhurbaşkanlığı Kıtaplığı, Atatürk Arşivi**, 1920 yılına ait 4. karton, 2334, 2335, 2336 sayılı belgelerden aktaran H. Saral ve T. Saral, s. 279.

213 Cemil Cahit Toydemir (1883-1956); 1902’de Kara Harp Okulu’nu bitirerek ordu saflarına katıldı. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşlarına katıldı. 1942’de orgeneralliğe yükseltildi. 1946’da 1. Ordu komutanı iken emekli oldu. Yedinci dönem (1946-1950) İstanbul milletvekili olarak TBMM’e girdi. Aynı dönemde bir süre milli savunma bakanı olarak hizmet gördü. 15 Temmuz 1956’da vefat etti. İstanbul-Edirnekapı Şehitliği’nde medfundur. Biyografiler, ss. 193-195.

214 Turgut (Der.), s. 100; TİHIV, s. 39.

215 Eyicil, Maraş, s. 72; Turgut (Der.), s. 100.

216 Bağdadlılar, s. 151.

217 Lohanizade, s. 201; Şıvgın, Güney Cephesi, s. 26; Celâl Pekdoğan, “Bu kitap beni dehşete düşürdü”, Ekspres Gazetesi, 23 Mayıs 2017, <http://www.gazeteekspres.com/yazar-bu-kitap-beni-dehse%20te-dusurdu-6085.html>, (25.4.2018).

“Ayıntap” idi²¹⁸. Bir mutasarrıf tarafından idare olunan Ayıntap sancağı; Kilis, Ayıntap ve Rumkale kazalarından oluşuyordu. 1914 yılında şehrin 80 bin - 50 bin Türk ve 30 bin Ermeni - olan nüfusu, savaşlar sırasında verilen kayıplar ve göçlerden sonra 1920 yılına gelindiğinde 18 bin Türk, 8 bin Ermeni ve 2 bin de Kürt olmak üzere toplam 28 bine düşmüştü²¹⁹. Fransızların, Kilikya olarak adlandırdıkları bölgeyi Suriye’ye bağlayan kara parçası üzerinde bulunan Antep, konumu itibarıyla Fransızlar için stratejik bir öneme sahipti²²⁰.

Bölgenin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Antep de önce İngilizler tarafından işgal edildi. İngiliz işgali döneminde haklarını korumak ve halkı işgallere karşı örgütlemek isteyen Antep’liler “Cemiyetiislamiye” adında bir örgüt kurdular²²¹. Başkanlığına Bülbülzade Hacı Abdullah Efendi’nin getirildiği Cemiyetiislamiye, şehir merkezinde ve kazalarda örgütlendi. Daha sonra Sivas Kongresi kararları çerçevesinde bütün örgütler Antep Müdafaa-i hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilince hareketin başına Kılıç Ali geçti²²². Türk idaresine müdahale etmeyen İngilizler hiçbir işe karışmadıkları gibi; sık sık geçici surette geldiklerinin altını çizerek, kalıcı olmadıkları yönünde telkinde bulunuyorlardı. Ayrıca Hintli Müslüman askerleri kullanarak işgale karşı halkın tepkisini azaltmaya çalışıyorlardı²²³. Hükümet İngilizlerle iyi ilişkiler kurulması yönünde sürekli talimatlar verirken, Antep ahalisi de durumun belirsizliğinden dolayı herhangi bir teşebbüste bulunmuyor ve şehirde sükûnet devam ediyordu²²⁴. İngilizler Antep’te umduklarından daha rahat bir ortamla karşılaşmışlardı. İlaçları belediye tarafından sağlanıyor, ihtiyaç duydukları; ekmek, et ve hayvan samanı piyasadan kolaylıkla temin edilerek arabalarla karargâhlarına kadar gönderiliyordu²²⁵. Antep’te bulundukları yaklaşık bir yıl boyunca İngilizlere karşı herhangi bir toplumsal hareket gerçekleşmedi²²⁶. İngilizler işgalin sonlarına doğru Türklere karşı baskılarını tamamen kaldırıp serbest bir yönetim takip etmeye başladılar. Hatta An-

218 Gaziantep, s. 2978. Şehrin “Gaziayıntab” olan adı 1928 yılında “Gaziantep” olarak değiştirilmiştir. Gaziantep Valiliği, “İlimizin Tarihçesi”, 28 Mart 2015, <http://www.gaziantep.gov.tr/ilimizin-tarihcesi>, (12.18.2018).

219 Abadi, ss. 11-12; Hulusi Yetkin, **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları-Sayı: 51, Gaziantep, 1968, (Davalar), s. 39.

220 Gaziantep, s. 2978.

221 TİHIV, s. 54; H. Saral ve T. Saral, ss. 265-267; Gaziantep, s. 2979; Güllü, s. 497; Lohanizade, ss. 18-19.

222 Güllü, s. 497.

223 Mehmet Çakar, **Antep Savunması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, Ocak 2014, s. 17.

224 Bilgehan Pamuk, “Ayıntap Direnişi-Mukavemet-i Ayıntap”, https://www.academia.edu/20020061/Ay%C4%B1ntab_Direni%C5%9Fi_Mukavemet-i_Ay%C4%B1ntab, s. 3, (10.4.2018).

225 Eyüp Sabri, **Esaret Hatıraları**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 14.

226 Pamuk, s. 3.

tep'ten çekilirken şehir eşrafını toplayarak silah ve cephane ihtiyaçları olup olmadığı sormuş eğer ihtiyaç varsa yardımda bulunabileceklerini bile söylemişlerdi²²⁷.

İngiliz de, Fransız da neticede düşman devletler olmalarına karşın bu iki işgalciden bölgede yaklaşık olarak bir yıla yakın kalan İngilizlere karşı hiçbir yerde harekete geçmeyen bölge halkı, onların yerine gelen Fransızlara karşı bir ölüm-kalım mücadelesine girişti. Bunun en temel sebeplerinden biri Fransızların takip ettikleri Ermeni politikası idi. Ermenilerin hamiliğine soyunan Fransızlar bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu bile bile iki halkı karşı karşıya getirdiler. Aslında Fransızlar, Ermenilerle Türkler arasındaki ezeli husumeti biliyorlardı. Fransız komutanlarından Kurmay Yarbay Abadi "Türk Verdünü Gaziantep" isimli eserinde bu konuda şunları söylüyor: "... Bunların - Ermenilerin - Türklere karşı kin ve düşmanlıkları pek derin ve vahşidir. Bununla beraber gerek ticaret gerekse sanayi hususunda Türklerle Ermenilerin birlikte çalıştıkları da görülür. Türklerin de Ermenilere karşı düşmanlığı yine büyüktür..."²²⁸. Mustafa Kemal Paşa da Meclisin 1 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Ermeni meselesi üzerinde durarak şunları söylüyordu:

*"Fakat biz aynı zamanda cephelerde, düşmanlarımızı harbe mecbur etmemek için müsademata sebebiyet vermekten daima tevakki ettik. Fakat Fransızlar bura haksız olarak işgal ettikten sonra çok mütecasir (saldırgan) davrandılar ve ahali İslamiyeye karşı çok fena hareketlerde bulundular ve bu hareketleri Fransız üniforması altında Ermenilere tevdi ettiler."*²²⁹.

Aralarında yaptıkları Suriye İtilafnamesi gereği İngilizler 29 Ekim 1919'dan itibaren Antep'i Fransızlara teslim etmeye başladılar. 5 Kasım'da son İngiliz müfrezesi de Antep'i terk etti. İngilizlerden şehri devralan Fransızlar Ermeniler tarafından büyük gösterilerle, bando, mızıka, çiçekler ve bayraklarla karşılandılar. Özellikle Fransız birlikleri arasında bir Ermeni taburunun da bulunması onların bu coşkusunu arttırıyordu²³⁰. Osmanlı ordusu mütareke hükümleri gereği terhis edildiğinden işgal sırasında şehirde piyade ve süvarilerden oluşan yaklaşık 400 mevcutlu bir jandarma bölüğü bulunuyordu²³¹. Fransızların gelişleriyle birlikte nahoş olaylar da yaşanmaya başladı. Fransızlar Ermenileri koruyup kollarlarken Türkleri en küçük bahanelerle ezmeye çalışıyorlardı. Elele vermiş iki düşman unsurun günden güne artan taşkınlık ve tahriklerini Antep halkı bir türlü içine sindiremiyordu. Fransızların, saldırıya uğrayan annesini korumak isteyen on yaşlarındaki Mehmet Kâmil adındaki bir çocuğu

227 İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 78.

228 Abadi, s. 8.

229 Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Baskı:3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 288.

230 TİHIV, s. 72; Abadi, s. 22.

231 Lohanizade, s. 19; Abadi, s. 12.

süngüleyerek şehit etmeleri üzerine şehirdeki bütün dükkânlar kapatıldı. Büyük protestolara sebep olan bu olaydan sonra halk Fransızlara karşı açıkça tepki göstermeye başladı²³².

1919 yılının sonlarına doğru başlayan Fransız işgali kısa zamanda istilaya dönüştü. Gelişen olaylar üzerine pasif direnişle bu sorunla başa çıkılamayacağını anlayan bölge halkı hem şehir merkezinde hem de kırsal kesimlerde savaş için teşkilatlanmaya başladı²³³. Tahrirat Müdürü Ragıp Bey başkanlığında Antep Müdafaaihukuk Cemiyeti kuruldu. Zaten daha önceden Antepliler “Cemiyetiislamiye” adlı bir direniş örgütü kurmuşlardı. Bu örgütün adı “Müdafaaihukuk Cemiyeti Antep Şubesi” olarak değiştirildi. Teşkilat kısa zamanda bütün mahallelere ve köylere kadar genişletildi²³⁴. Cemiyet; halka müracaat ederek gerek maddi gerekse aynı yardımlar topluyor, toplanan paralarla silah, cephane ve Kuvayımillîye’nin ıaşesi için erzak satın alıyordu²³⁵. Müdafaaihukuk Cemiyetinin kuruluşu ile şehirde Fransızlara karşı direniş bir resmiyet kazandı. Cemiyet Fransızlara mevzilerin tahkimatında kullandıkları kereste, hayvanlarına arpa, saman ve erzak satan esnafı çağırarak bunları ihtar etti. Maraş yolu zaten daha önce Fransızlara kapanmıştı. Fransız tümen komutanlığının yoğun olarak kullandığı Kilis-Antep yolu da Kilis Kuvayımillîye Komutanı Şahin Bey tarafından kesildi²³⁶. Kilis yoluna hâkim olan milli kuvvetler, yol boyundaki telgraf hatlarını kestiler, Katma-Kilis-Antep şosesi üzerindeki bütün köprüleri tahrip ettiler²³⁷. İkmal yollarının kesilmesi kentteki işgal birliklerini büyük sıkıntıya soktu. Artık silahlı direniş çeteleri Fransızların gözü önünde kent içinde kol geziyordu.

Antep’te sıkışan kuvvetlerini takviye etmek isteyen Katma’daki Fransız tümen komutanlığı birliklerin yiyecek ve personel ikmali için hazırladığı büyük bir konvoyu

232 TİHIV, ss. 72-73; Lohanizade, s. 22; H. Saral ve T. Saral, ss. 267-268; Abadi, s. 33.

233 Pamuk, s. 5.

234 Lohanizade, ss. 29-30.

235 Sahir Üzel, **Gaziantep Savaşının İcyüzü 1**, Sümer Matbaası, Kayseri, 1946, s. 9.

236 Gaziantep, s. 2979. Bugün Gaziantep’in iki merkez ilçesi ilk şehitlerin adlarını taşımaktadır; birinin adı “Şehitkâmil” diğeriinki “Şahinbey”dir. Efsaneleşmiş kahramanlardan Şahin Bey’in asıl adı Mehmet Sait’tir. Şahin Bey 1877 yılında Antep’te dünyaya geldi. Küçük yaşta yetim kalınca dayısı tarafından büyütüldü. Şam’da bulunan küçük zabıt okulunu bitirdikten sonra Osmanlı ordusuna katıldı. Trablusgarp ve Balkan savaşları ile Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya ve Sina cephelerinde görev yaptı. Gösterdiği başarılar üzerine rütbesi subaylığa yükseltildi ve üsteğmenliğe kadar terfi etti. 1918’de Sina cephesinde İngilizlere esir düştü. 1919 sonlarına kadar Mısır’da bulunan Seydi Beşir esir kampında kaldı. Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasını müteakip serbest kalınca İstanbul’a geldi ve Harbiye nezaretine müracaat ederek yeni bir görev talebinde bulundu. Birecik askerlik şubesi başkanlığına tayin edildi. Antep’in işgali üzerinde Kilis-Antep yolunu kapatmak üzere Kilis’e geldi. “Kilis Kuvayımillîye Komutanı” olarak Kilis ve çevre köylerden topladığı kuvvetin başına geçti. 28 Mart 1920 tarihinde şehit oluncaya kadar Fransızların bu yoldan geçerek Antep’e ulaşmalarını engelledi. Aydın Efe, “Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 53, 2015, s. 233; Şinasi Çolakoğlu, **Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası**, Feryal Matbaacılık, Ankara, Aralık 1991, ss. 87-88.

237 Üzel, ss. 12-13.

25 Mart 1920'de Kilis'ten Antep'e doğru yola çıkarmıştı. Yaklaşık bir alay gücünde piyade ve süvari birliklerinden oluşan konvoy; dört tank, bir dağ topçu bataryası ve bir istihkâm bölüğü ile desteklenen 2500 asker, 1400 hayvan ve 400 araçtan meydana geliyordu²³⁸. Konvoy 26 Mart günü Antep girişinde Şahin Bey'in çetesi ile karşılaştı. Fakat Şahin Bey'in yaklaşık 100 kişilik kuvveti bu güçlü düşman kolu karşısında tutunamadı ve geri çekilmeye başladı. Şahin Bey, Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile irtibat kurarak yardım istedi. Antep Kuvay-ı Milliye yöneticileri de bütün ümitlerini Kılıç Ali'ye bağlamışlardı. Şahin Bey'e biraz daha dayanmasını Kılıç Ali müfrezelerinin hemen yetişmek üzere olduğunu bildirdiler. Şahin Bey Fransız konvoyunu Elmalı Köprü mevkiinde iki gün oyalamaya muvaffak olduysa da, çeteler 28 Mart 1920 sabahı başlayan güçlü Fransız taarruzuna daha fazla direnemeyerek dağılmaya başladı. Arkadaşları Şahin Bey'i de çekilmesi için ikaz ettiler. Fakat o ikaz ve ısrarlara aldırmaz etmedi. En sona kalan arkadaşları da kendilerini kurtarmak için çekilince Şahin Bey orada yalnız kaldı. Tek başına sel gibi akıp gelen düşmana ateş ediyordu. Bu kahraman, son mermisini atıncaya kadar yolu savunmaya devam etti ve orada şehit düştü. Cesedinde tek bir kurşun yarası olmayan Şahin Bey düşman süngüleri ile şehit edilmişti. Kılıç Ali müfrezesi geldiğinde çatışma bitmiş, Albay Andreas komutasındaki Fransız birlikleri fazlaca kayıp vermeden 28 Mart 1920 akşamı Antep'e girmişlerdi²³⁹.

25 Mart 1920 günü Maraş'tan yola çıkan Kılıç Ali bölgeye gelen yolları kontrol altına almak için önce Antep-İslâhiye yolu üzerinde bulunan Sakçagözü köyüne uğradı. Sakçagözü; Antep-Maraş, Antep-Fevzipaşa-İslahiye arasında önemli bir mevkide bulunuyordu. Adana ve Güney şehirleri arasındaki bütün irtibat yolları buradan geçtiği için Sakçagözü köyünün emin ellerde bulundurulması gerekiyordu. Fakat bu mıntıkaya öteden beri başlarına topladıkları avaneleri ile adeta küçük birer derebeylik kurmuş olan ağalar, beyler hâkimdi. Bunlar ne tarafta menfaat görürlerse o tarafa geçiyorlar ve bu yoldan ulaşımı diğer taraf için kapatıyorlardı. Düşmanla işbirliği etmekten çekinmeyen bu insanlar en nazik zamanlarda tehlikeli vaziyetlere sebep oluyorlardı. Bunlardan biri de Hurşit Ağa adında biriydi. Kılıç Ali ilk iş olarak Fransızlara hizmet eden bu Hurşit Ağa'nın üzerine yürüdü. Kılıç Ali'ye direnemeyen Ağa geri adım atarak mahiyetindeki süvarileriyle hizmete hazır olduğunu söyledi. Bu derebeyini tedip ettikten sonra yoluna devam eden Kılıç Ali 28 Mart günü Antep'in

238 Üzel, s. 13; Gaziantep, s. 2980; Öztoprak, s. 816; TİHIV, s. 137.

239 Gaziantep, s. 2980; Öztoprak, s. 816; Üzel, ss. 13-16; TİHIV, s. 270; H. Saral ve T. Saral, ss. 277-279.

15 km güneybatısındaki Burç köyüne ulaştı ve burada karargâhını kurdu. Kılıç Ali Anteplilerle temasa geçerek gerekli bilgileri topladıktan sonra hiç zaman kaybetmeden hazırlıklarına başladı²⁴⁰. İlk hedefi Şahin Bey'i şehit eden Fransız konvoyunu pusuya düşürmektir. 13. Kolordu Komutanlığına bir telgraf çeken Kılıç Ali kendilerine destek için top ve düzenli kuvvet gönderilmesini istedi²⁴¹. Bu arada Antep'in eşraf ve erkânından bazılarının, mal ve mülklerine zarar gelmemesi için şehirde bir çatışma olmasını istemediklerini ve bu tutumlarının halkı da çekimserliğe sevk ettiğini haber aldı. Bu zevatı bir gece evlerinden toplatarak karargâhına getirten Kılıç Ali onlara hitaben; "... Milli kıyama aykırı gitmeniz vatana ihanettir. Bunun cezası da idamdır. Binaenaleyh millet ve memleketin selameti için sizi idam edeceğim." deyince bu adamlar canlandı ve "Ne emrederseniz yaparız. Bize kıymayın!" diye yalvarmaya başladılar. Kılıç Ali'nin maksadı zaten can yakmak değildi. Maksat hâsıl olmuştu. Fransızlara hitaben hazırladığı bir ültimatomla, halkı milli harekete çağıran bir beyannameyi imzalattıktan sonra artık vazifelerini idrak eden bu zevatı serbest bıraktı²⁴².

Kılıç Ali'nin beklediği konvoy 1 Nisan'da görüldü. Şahin Bey'i şehit ederek Antep'e giren Fransız yürüyüş kolu yine Albay Andrea'nın komutasında, değiştirilen erlerle birlikte 1 Nisan 1920 günü top ve makineli tüfeklerin de desteğinde Kilis'e doğru dönüş yoluna çıkmıştı. Konvoyda 800 civarında piyade ve süvari askeri ile 100 boş araba vardı. Kafle Küçükkızılhisar'ın iki kilometre kuzeyinde Gedik civarında mevzilenmiş olan Kılıç Ali kuvvetlerinin pususuna düştü. Çıkan çatışmada biri büyük rütbeli bir subay olmak üzere 20'den fazla ölü bırakan Fransızlar güçlkle yollarına devam edebildiler. O geceyi Bostancık köyü civarında geçiren Fransız birliklerine 2 Nisan sabahı Kılıç Ali müfrezeleri tarafından ikinci bir baskın yapıldı. Bu baskında da Fransızlar 30 civarında ölü verdiler. Bu iki günlük çarpışmada milli kuvvetlerin yalnızca beş yaralı vardı²⁴³. Top seslerinin Antep'e kadar ulaştığı bu çatışmalar sırasında şehirde adi bir kolluk vakasının yanlış anlaşılması sonucu çıkan olaylar Türklerle Fransızlar arasında 11 ay sürecek savaşın başlamasına neden oldu. Elleri tetikte bekleyen Antepli gençler, hükümet hapishanesinden kaçan birkaç mahkûmun arkasından nöbetçilerinin açtığı ateşi Fransızların Türklere saldırısı zan ederek mevzilere koşmuş ve savunma düzeni alıp ateşe başlamışlardı. Ermenilerin de Türklerin bu ateşine karşılık vermesi üzerine 1 Nisan 1920'de Antep'te savaş

240 TİHIV, s. 140; Turgut (Der.), s. 100; Cahit, ss. 67-74; Üzel, ss. 19-21; Güllü, s. 498.

241 Turgut (Der.), ss. 101-102.

242 Cahit, ss. 75-76; Turgut (Der.), s. 101.

243 TİHIV, s. 140; Turgut (Der.), ss. 101-102; H. Saral ve T. Saral, s. 281.

başladı²⁴⁴. Bunun üzerine Kılıç Ali derhal şehre hareket etti. 4 Nisan 1920 günü halkın gözyaşları arasında Antep'e giren Kılıç Ali'yi büyük ve heyecanlı bir kalabalık karşıladı. Kılıç Ali'nin Mustafa Kemal Paşa namına ve milli otoriteyi temsilen Antep'e gelişi halkı oldukça memnun etmiş ve onların manevi kuvvetini arttırmıştı. Kendisini Maraş muharebelerinden tanıyan Antepliler, bu tayini Mustafa Kemal'in Antep'e yardım elini uzatmasının bir başlangıcı olarak görüyor ve onun her emrini derhal yerine getirmek için hazır bekliyorlardı²⁴⁵. İlk olarak halka moral vermek için bir bildiri yayınlayan Kılıç Ali; "*dayanaklarının Cenabıhakk'ın yardımı ve Hazreti Peygamber'in ruhaniyeti olduğunu*" belirterek Fransızlara boyun eğilmemesini istedi²⁴⁶. Arkasından hareket tarzlarını tayin etmek için Heyetimerkeziye ile bir toplantı yaptı. Bu toplantıda; şehrin savunulacak yerleri, ileri karakol mevzileri, ihtiyat kuvvetleri ve yerleri, iâşe ve ikmal hizmetleri, sargı mahalleri ve tedavi yerleri, asker alma işleri, malların muhafazası, göç ve ulaştırma işleri görüşülerek karara bağlandı²⁴⁷. Kilisli Jandarma Yüzbaşı Arslan Bey²⁴⁸ 'i kendisine yardımcı olarak seçen Kılıç Ali, maiyeti ile birlikte savunma hatlarını gezerek mevcut kuvvetleri yaptıkları planlara göre taksim etti. Kılıç Ali Antep'e geldiğinde bu bölgede yer yer birbirinden kopuk milli kuvvetler mevcuttu. Antep'teki milli kuvvetlerin dışında; Kilis'te Kamil Polat'ın başında bulunduğu Kilis Kuvâimilliyesi, Nizip civarında Nizipli Habeş'in önderliğinde Nizip Kuvâyımmilliyesi, Urfa civarında Pehlivanzade Nuri'nin Kuvayımmilliyesi bulunuyordu. Kılıç Ali, bu birbirinden bağımsız direniş teşkilatlarını bir çatı altında toplayıp, düzene koyduktan sonra sevk ve idareyi eline aldı²⁴⁹.

Kılıç Ali çatışmaların yayılmasını önlemek maksadıyla bazı girişimlerde bulunduysa da bundan bir sonuç alamadı. Ermenilerle Fransızlar arasındaki ittifakı sonlandırmak için şehirdeki Ermeni önde gelenlerine Müslümanlarla Ermenilerin bir arada yaşamaları gerektiğini vurgulayan bir mektup gönderdi. Antep halkına yayınladığı bir beyanname ile de; "*Ermenilerle Türkler arasında bir husumet olmadığını, milli kuvvetlerin Ermeni vatandaşlara karşı hiçbir fena maksat ve tecavüz emeli gütmediklerini ve asayiş bozanların şiddetle cezalandırılacağını*" ilan etti. Kılıç Ali, Fransızlarla beraber hareket eden Ermenileri bu saftan ayırmak için Türk ve Ermeni eşraf, Amerikan Koleji Müdürü Mr. Merrill ve Amerikan Hastanesi Başhekim Dr. Lorrin A. Shepard'dan oluşan heyetle bir toplantı yaptı. Onlara; "*Türk ve Ermenilerin*

244 TİHIV, ss. 140-141; Lohanizade, s. 43; H. Saral ve T. Saral, s. 282.

245 Lohanizade, s. 72; H. Saral ve T. Saral, s. 282; Üzel, s. 19.

246 Turgut (Der.), ss. 102-103.

247 TİHIV, s. 141; H. Saral ve T. Saral, ss. 282-283.

248 Üzel, s. 26. Bkz. EK 5.

249 Üzel, s. 22.

asırlardan beri beraber yaşadıklarını, şimdi ecnebi işgali altında iken boğaz boğaza gelmelerinin pek çirkin bir hal olduğunu” söyleyerek Türk ve Ermeniler arasında ateşin kesilmesini istedi. Heyet bu teklifi sevinerek kabul etti. Türkler ateşi kestiler, dükânlarını açtılar. Fakat bütün uyarılara rağmen Ermeniler uzlaşmaya yanaşmadılar. Hazırladıkları siperlerinden çıkmayan Ermeniler ateşe devam ettiler²⁵⁰.

Kılıç Ali teşkilatlanma faaliyetlerine devam ederek her semtten topladığı kabilîyetli gençlerden her biri yüzer mevcutlu dörder bölükten oluşan “Yıldırım” ve “Şimşek” adlarında iki milis taburu meydana getirdi. Şimşek taburu bir süre sonra dağıldıysa da Yıldırım taburu Antep savaşının sonuna kadar görev yaptı ve büyük yararlılıklar gösterdi²⁵¹. Bu taburların eğitimi ile uğraşıldığı sırada 15 Nisan 1920’de Cerablus’tan Albay Norman komutasında yaklaşık 2000 mevcutlu bir Fransız kuvvetinin Nizip yoluyla Antep’e doğru yola çıktığı haber alındı. Kılıç Ali bu kuvveti şehre sokmamak için süratle harekete geçti. Antep’e iki-üç saatlik mesafede bu kabile ile karşılaşan Kılıç Ali müfrezesi, Norman kuvvetleriyle çatışmaya girdi. Ancak Kuvayımillîye’nin ellerindeki piyade tüfekleriyle Albay Norman’ın top, tank ve makinelî tüfeklerle takviye edilmiş olan süvari ve piyadelerini durdurması mümkün olmadı. Daha sonra Yıldırım ve Şimşek taburları da yardıma geldiyse de sonuç değişmedi²⁵². Şehre girmeyi başaran Norman birlikleri kısa zamanda mevzilendikten sonra şehri top ateşine tutmaya başladılar²⁵³. Bu topçu muharebesine şehirde mevcut olan Fransız işgal kuvvetlerine ait toplar da katılınca şehir iki ateş arasında kaldı²⁵⁴. Düşman toplarının gökleri yırtan uğultusunun yarattığı dehşet ve etrafa saçılan şarapnel parçaları halk üzerinde büyük bir korku ve endişeye sebep oldu. Meydana gelen panik havası kısa sürede bütün şehri kapladı. O ana kadar savaşma azminde olan halk ve civar köylerden destek için gelerek mıntıka komutanlarının emrine girmiş olan insanlar birer birer köylerine ve evlerine kaçmaya başladılar. Mevzilerin bozulmasını önlemek için alınan hiç bir tedbir bu insanları durdurmaya yetmedi. En çok güvenilen Yıldırım ve Şimşek taburları bile bu bozulmaya maruz kaldılar. Türk mahallelerine gelişigüzel atılan top mermilerinden evler yıkılıyor, yangınlar çıkıyor ve ortalık şehit ve yaralılarla doluyordu²⁵⁵. Savaşın; kan, gözyaşı ve acımasızlığı ile karşı karşıya gelen halk, bir mateme bürünmüş olarak sonunu beklemeye başladı. Nizip’ten, Kilis’ten şehre akın akın düşman kuvvetleri geliyordu. Bu arada bazı eşraf

250 Cahit, s. 79; Güllü, ss. 498-500; Turgut (Der.), ss. 103-104; H. Saral ve T. Saral, ss. 287-288.

251 Lohanizade, s. 48; Turgut (Der.), s. 104; H. Saral ve T. Saral, s. 283; Üzel, s. 29.

252 Lohanizade, ss. 48-49; H. Saral ve T. Saral, ss. 289-290; Üzel, s. 31.

253 Abadi, s. 44.

254 Lohanizade, s. 49.

255 Lohanizade, s. 50.

ve memurların şehri terk etme girişimleri Kılıç Ali'nin aldığı kat'i tedbirlerle engellendi²⁵⁶. Fransızlar bir taraftan şehri top ateşine tutarken bir taraftan da uçaklardan makineli tüfeklerle halkın üzerine ateş ediyor ve bombalar yağıyorlardı²⁵⁷. Bu uçaklardan aynı zamanda şehir üzerine padişahın iradesi ve şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın fetvalarından atılarak milli kuvvetlerin dağıtılmasına, halkla aralarındaki birlik ve beraberliğin bozulmasına uğraşıyordu²⁵⁸. 17 Nisan'da da Albay Debieuvre komutasında Kilis'ten gönderilen 800 kişilik bir kuvvet Antep'e gelerek şehrin batı kısmındaki sırtları işgal etti²⁵⁹. Arka arkaya yapılan güçlü takviyelerle Antep'teki Fransız askerlerinin mevcudu oldukça artmış, maddi ve manevi olarak güçlenen Fransızlar tarafından şehir çepeçevre sarılmıştı²⁶⁰. Hiçbir yerden yardım almadan zayıf bir kuvvetle her türlü güçlü silaha sahip düşmana uzun süre karşı koymanın imkânı yoktu. Kılıç Ali'nin 13. Kor. K. Cevdet Bey'den yardım talep eden yazılarına karşılık herhangi bir cevap gelmiyordu. Kuvayımilliye ile ilişki kurmaktan kaçınan Kor. K. Cevdet Bey, Antep askerlik şubesi başkanına çektiği telgrafta; "*Kılıç Ali adında birisinden aldığım telgraflara cevap verme imkânım yoktur. Kendisine bildiriniz, Heyetitemsiliye ile temas etsin.*" diyordu²⁶¹. Durumun gittikçe kötüleştiğini görek ümitsizliğe kapılan Kılıç Ali; Mustafa Kemal Paşa'ya ve kolordu komutanlarına arka arkaya çektiği aşağıda örnekleri bulunan telgraflarla feryat ediyordu²⁶²:

"15/4/1336
Köçeki

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

...
3. Ayıntab, Maraş mıntıkasına dâhil olmadığından lazımı kadar muavenet edilemeyeceği evvelce Cemil Cahit Bey tarafından bildirilmişti. On üçüncü Kolordu Kumandanı Cevdet Bey de muavenet etmek şöyle dursun yazılan raporlara ve metaliblere (yardım isteklerine) cevap vermek tenezzülünde bulunmuyor. Halk hiçbir taraftan muavenet görmediğinden pek müşteki ve bundan dolayı da kuvve-i maneviyeleri bozulmuştur. Pek müşkil vaziyetler karşısında pek çok mahrumiyetler içerisindeyim. Ayıntab'a azami muavenet neresi yapacaksa emir ve iş'ar buyurulması müsterhimdir (istirham ederim) efendim.

Kılıç Ali²⁶³

256 Turgut (Der.), s. 106.

257 Lohanizade, s. 67.

258 Üzel, s. 48. Bu fetvada; "Padişahın haberi ve emri olmaksızın asker toplayanların, askeri iase ve teçhiz bahanesi ile vergi alanların, memurin-i ilmiye ve askeriye ve mülkiyeyi hod behod azl ve kendi hempalarını nasb ve merkez-i hilafet ile memalik-i mahsusanın muvasalat ve münakalat ve muhaberatını kat ve taraf-ı devletten sadır olan evamirin icrasını men edenlerin şer'en öldürülmelerin uygun olduğu" ilan ediliyordu. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, Cilt: 2, Baskı: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, ss. 82-83.

259 Abadi, s. 44; Gaziantep, s. 2980; Üzel, s. 34.

260 TİHIV, s. 144; Lohanizade, s. 66; H. Saral ve T. Saral, s. 290; Üzel, s. 34.

261 Turgut (Der.), s. 104.

262 Turgut (Der.), s. 106.

263 **ATBD**, Belge No: 2891, ss. 114-116.

“17/4/1920
Köçeki

Mustafa Kemal Paşa'ya

... Ve öteden beri arz ettiğim vechile her türlü muavenetten mahrum olarak ve-saitsiz, mühimmatsız bir kuvvetle düşmanla uğraşmak Kuva-yı Milliye'ye bir muvaffakiyet ilavesinden ziyade hezimet ve inkisar-ı bari olacağı müsta'ni-i arz-dır (başarı sağlanmasından çok bozguna uğrayacağı üzülererek arz olunur). Muavenet ve vesait için nereye müracaat ettimse hep aksi cevaplar aldım. Bir guna mazhar-ı muavenet olamadım (Bir türlü yardım alamadım). Maraş'a olduğu gibi bu havalide de yardım edilmeyecekse Kuva-yı Milliye harekâtı müntec-i muvaffakiyet olacaktır (başarıyla sonuçlanamayacaktır). Binaenaleyh Maraş ve havalisinde ihraz edilen (kazanılan) muvaffakiyet ve mazhariyeti leke'dar etmekten ise şeref ve haysiyetle bu vazifeden çekilip gitmeği daha merdane telakki etmekteyim. Cenab-ı Hakkın inayeti ve şahsi faaliyet ve azimden başka zuhur ve muavinim olmadığından amal-ı milliyenin (milli amacın) te'min-i istihsali matlub ve müstelzem ise muavenet-i mü'esserinin bir an evvel i'fası aksi halde ileriden beri çektiğimiz zahem ve meşakkate bir hezimet ve mezellet (alçaklık, zelillik) ilave etmemek için bırakıp gitmekliğime müsaade buyrulmasını istirham eylerim. Kılıç Ali²⁶⁴.

Bu görevi mevcut şartlarda daha fazla sürdüremeyeceğini bildirerek istifasına izin verilmesini isteyen Kılıç Ali'nin Antep'teki görevi kısa bir süre sonra sona erecek fakat Antep'in ızdırabı uzun bir süre daha devam edecektir. Nihayetinde de yeterli yardım yapılmayan Antep'te Kılıç Ali'nin haber verdiği büyük hezimet ve felaket yaşanacaktır. Mustafa Kemal'e bu telgrafları göndererek durumunu arz eden Kılıç Ali, hiçbir şekilde destek göremediği 13. Kor. K.'a da aşağıdaki sitemkâr telgrafı gönderince izzetinefsine pek düşkün (!) olan komutanın şimşeklerini üzerine çekecekti:

“13. Kolordu Kumandanı Cevdet Beyefendi'ye

Anlaşmalara aykırı olarak topraklarımızı işgal edip, milletimizi ve vatanımızı zulüm ateşleri içinde yakan düşmanı def etmeyi ve Türk diyarının kurtuluşunu kendisine ülkü edinen Kuva-yı Milliye mensupları top mermilerine göğüs gererek mücadelesine devam etmesine rağmen, düşman Nizip-Kilis yollarından aynı günde Antep'e yeni kuvvetler sokmuş, şehri içeriden ve dışarıdan topa tutmuştur. Yanan evler, namusa tecavüzler ve mahvolmuş insanların dilinden size kin ve esef kelimeleri fırlamaktadır.

Bir Türk kolordusunun kumandanı olmak haysiyetiyle Türk şehirlerinin böyle düşman topları altında inlemesinden elbet birazcık üzüntü duyarsınız zannederim. Birçok kez istenen yardımdan eğer birazını olsun göndermiş olsaydınız, bugün Antep, Anadolu'nun bu mamur şehri ateşler içinde kalmaz, Türk'ün alnı kirlenmezdi. Siz savaşa girmeye bile cesaret edemediniz. Kolordunun taburlarını, silah ve araçlarını zannederim kullanacak bir yer bulamayacaksınız. Zira bugün Antep'i işgal eden düşman, yakında Anadolu'nun içlerine sarkacaktır. Yüz binlerce insan sizin ihmal, başıbozukluk, korkaklık ve ilgisizliğinizle inlemektedir. İslamın şehirleri yanar ve Türk milleti mahvolurken bir Türk Kolordusu'nun, bir İslam kumandanının boş bir endişe ve gereksiz kuruntularla yardım yapmaktan çekinmesi, kaçamak hareketlerle vatani düşman ayakları altında çiğnetiyor. Milletin tarihi bunu pek acı kelimelerle kaydedecektir. Ben milli ve dini görevimi fiilen yaptığım için, peşpeşe başvurularıyla da vicdan huzuru içinde bulunmaktayım, efendim. 17 Nisan 1920

Kılıç Ali²⁶⁵.

Kılıç Ali'nin bu telgrafındaki ifadeleriyle kendisini suçladığını ve bundan müteessir olduğunu öne süren Albay Ahmet Cevdet, Kılıç Ali'yi Heyetitemsiliye başkanlığına şikâyet etti²⁶⁶. Ahmet Cevdet Bey Heyetitemsiliye'ye gönderdiği 19/20.4.1336 tarihli yazısında Kılıç Ali hakkında şunları dile getiriyordu:

“... Bu ahval zahir iken ahvali iyice takdir edemiyen Kılınç Ali Beyin sıkıştığı zaman uluorta zebandrazlık etmesi (dil uzatıp, atıp tutması) şayanıteessüftür. Mercii olan Üçüncü Kolorduca ihtar-ı lazimedde bulunulmasını rica ederim. Aksi halde Kılınç Ali Beyin hiçbir telgrafını mıntıkam dâhilindeki merakizde (merkezlerde) kabul etmem. Terbiyesini takınsın, vazifesini ve mercii bilsin. Vaziyetimize göre mıntıkamızın bile ziyasını mucip hareket icrasına imkân yoktur.”²⁶⁷.

Bu şikâyetler Kılıç Ali'ye ihtar olarak geri dönüyordu. Heyetitemsiliyenin ardından Ahmet Cevdet'e yazdığı mektuptan dolayı Kılıç Ali'yi ihtar edenlerden biri de 3. Kor. K. Çolak Selahattin'di. Bunca zaman sonra Kılıç Ali'nin kendi komutanlığına bağlı olduğunu hatırlayan Selahattin Bey, acele bir telgraf çekerek bir amir edasıyla Kılıç Ali'yi azarlıyor ve kendisinden 13. Kor. K. Ahmet Cevdet'in teessürünü giderecek tedbirleri almasını istiyordu²⁶⁸.

Mustafa Kemal, Kılıç Ali'nin yardım isteklerine karşılık askeri birliklere yazılar yazarak bölgeye azami yardımın yapılması için uğraşıyordu²⁶⁹. Fakat bu yazılar hiyerarşik bir sistem içindeki devlet kademelerinin emirlerinden ziyade; bir rica, bir istirham mahiyetinde idi. Dolayısıyla Heyetitemsiliyenin ve Mustafa Kemal'in her yazdığı da emir telakki edilip yerine getirilmiyor, işler daha çok kişilerin vicdani kanaatlerine göre yürüyordu²⁷⁰. Kılıç Ali'nin yoğun uğraşmaları sonucunda Bertiz ve Pazarcık'tan 700-800, Halfeti ve Birecik'ten 120 ve Besni'den de 70 savaşı 19 Nisan 1920'de Antep'e geldi. Aynı tarihlerde Sivas ve Tokat'tan Maraş'a gelmiş bulunan 9. Kafkas Alayının yaklaşık iki yüzer mevcutlu iki taburu ve iki dağ topu Binbaşı Fikri Bey'in komutası altında Kılıç Ali'nin karargâhının bulunduğu Düllük'e geldi²⁷¹. Bu kuvvetin gelmesiyle birlikte zayıf olan cepheler takviye edilerek sağlamlaştırıldı²⁷². 25/26 Nisan'da Mağarabaşı ve 30 Nisan/3 Mayıs'ta da Kurbanbaba muharebe-

265 Turgut (Der.), ss. 106-107.

266 **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, İstiklâl Harbi (İSH) Koleksiyonu, Kutu: 272, Gömlek: 205, Belge: 205-1. Bkz. EK 6.

267 **HTVD**, Sayı: 14, Yıl: 4, Aralık 1955, Vesika No: 362.

268 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 822, Gömlek: 95, Belge: 95-1. Bkz. EK 7.

269 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 622, Gömlek: 162, Belge: 162-1; **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 317, Gömlek: 68, Belge: 68-1; **ATBD**, Belge No: 2892, ss. 117-119; **HTVD**, Sayı: 13, Yıl: 4, Vesika No: 346, 347, 356; **HTVD**, Sayı: 14, Yıl: 4, Aralık 1955, Vesika No: 364.

270 **HTVD**, Sayı: 14, Yıl: 4, Aralık 1955, Vesika No: 366.

271 Üzel, ss. 36, 39; Abadi, s. 47.

272 Lohanizade, s. 71; TİHIV, s. 145; H. Saral ve T. Saral, s. 284; **HTVD**, Sayı: 13, Yıl: 4, Eylül 1955, Vesika No: 346.

lerinde Fransızlara karşı büyük başarılar elde edildi²⁷³. Bu başarılı taarruzların ardından Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı Yarbay Abadi'ye bir nota gönderen Kılıç Ali; Fransızların haksız işgallerini, şehirleri ateşe veren, masum halkın canını, parasını, eşya ve erzaklarını hedef alan hareketlerini protesto ederek; 3 Mayıs 1920 günü saat 12'ye kadar şehri terk etmelerini, aksi takdirde taarruza geçileceğini ihtar etti ise de bu ültimatoma bir cevap verilmedi²⁷⁴.

Fransızlar Suriye'deki hâkimiyetlerinin devamı için Halep'in 45 km kuzeyindeki Antep'in elde bulundurulmasını çok önemsiyorlardı. Bu yüzden Antep bölgesindeki savaşlar çok daha uzun ve çetin geçti. Fransızlar her muharebenin ardından bölgeye yeni kuvvetler sevk ediyorlardı. 21 Kasım 1920'de Antep'teki Fransız askerlerinin sayısı 12 bine ulaştı. Ayrıca çok sayıda silahlı Ermeni de kendileri ile birlikte savaşıyordu. Antep'in her yerle irtibatı kesildi²⁷⁵. 400-500 Antepli savaşçı yokluklar içinde düşmanın her çapta topları, tankları ve uçaklarına karşı koymaya çalışıyordu. Bir süre sonra şehirde yiyecek ve cephane sıkıntısı had safhaya ulaştı. İnsanlar açlıktan ölmeye başladı²⁷⁶. Halk ölmek için her türlü yola başvuruyor; ot, kök, yaprak, ölmüş at-eşek eti velhasıl ne bulurlarsa yiyorlardı²⁷⁷. Adana cephesi 2. Kolordu Komutanı Albay Selâhaddin Adil Bey ise Anteplilerin erzak ve cephane isteklerine; *"Fırkalar takviye kıtalar aldılar. Bir taraftan da yeni kıtalar gelmektedir, yoldadır. Aman, bize zaman kazandırınız. Bu zaman zarfında teşebbüsümüzü icra ve yolu muvaffakiyetle açacağız."*²⁷⁸ gibi gerçekte alakası olmayan oyalayıcı cevaplar veriyor ve hatta; *"Ben Maraş'a çekilip teşkilatımı yapacağım, size cephane ve erzak sokabilmek için yapacağım mevzii taarruza siz de içeriden vurarak yardım ediniz ve başınızın çaresine bakınız."*²⁷⁹ diyerek Anteplilere kuşatmayı yarmaları için boş yere taarruz yaptırıyor ve zaiyat vermelerine sebep oluyordu. Kılıç Ali'den sonra Antep'te Kuvayimillîye komutanlığı görevini üstlenen Özdemir Bey de Kılıç Ali gibi kolordulara

273 Lohanizade, ss. 68-75; Yetkin, Davalar, ss. 47-49; Cahit, s. 85.

274 Cahit, ss. 80-84; Lohanizade, s. 77; TİHIV, s. 147.

275 H. Saral ve T. Saral, ss. 312-313; Lohanizade, ss. 164-165.

276 Şıvgın, Güney Cephesi, s. 25; H. Saral ve T. Saral, ss. 324-325, 340, 344-345.

277 Şıvgın, Güney Cephesi, s. 26; Lohanizade, s. 185.

278 Fahri Can, "Gazianteb Müdafaası ve Salâhaddin Adil (Paşa)", **Tarih Dünyası Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 24, 1 Eylül 1951, ss. 1014-1017, 1030.

279 Can, s. 1017; H. Saral ve T. Saral, ss. 334-335.

müracaat ederek onlardan boş yere yardım bekleyip durdu²⁸⁰. Kolordu komutanları bu müracaatlara;

*“... Antep’i kurtarmaya çalışan birliklerin erinden komutanına kadar hepsinin bütün gayretlerini sarfettiklerine emin olunuz. Bir kısmı sizce bilinmeyen sebeplerden dolayı maalesef Antep’in fedakârlığına, arzu ettiği ölçüde hizmet ve yardımla karşılık vermeye imkân bulamamıştır. Bu acı sonuçla suçlanan fert veya şahıslar değildir...”*²⁸¹

diye makul olmayan birtakım cevaplar veriyorlardı. Komutanların bildiği, fakat Antep-lilerin bilmediği sebepler yüzünden Antep insanlık dışı olaylara sahne oldu. Teğmen rütbesi ile Antep muharebelerinin başından sonuna kadar bilfiil savaştığı olan Lohanizade Nurettin “Gaziantep Savunması” adlı kitabında, o günlerde yaşananlara dair şunları anlatmaktadır:

*“Herkes aklıktan ölmek için her türlü çareye başvuruyorlardı... Ölmüş bir atın leşi üzerine hücum eden birçok kadın bir parça et kesmek için birbirini tepeledikleri defalarca görülmüştür. Fakat onlar da kalmadı...”*²⁸²

*“Ey kitabımı okuyan kimseler... On bir ay devamlı olarak bir taraftan düşmanla, bir taraftan cephanesizlikle, en sonunda açlıkla mücadele ede ede mağlup olduk ve güzel Antep’imizi, Sevgili yurdumuzu düşmanın işgaline terk ettik...”*²⁸³

Güney cephesinde çarpışmalar devam ederken Batı cephesinde de yerel Kuvayımillîye unsurları tarafından Yunan kuvvetlerini yıpratmak maksadıyla kesin sonuç sağlamayan bazı taciz harekâtları devam ediyordu. Bu bölgede yiyecek, içecek sıkıntısı yaşamayan efeler de sürekli silah ve cephane talep ediyorlardı. Örneğin; Mustafa Kemal’e; *“Biraderim Mustafa Kemal Paşa; evvela selamlarla gözlerinizden öperim...”*²⁸⁴ tarzında oldukça samimi hitaplarla başlayan mektuplar yazan Demirci Mehmet Efe yazdığı şu teklifsiz mektupla da hesapsız silah ve cephane istiyordu:

“Nazilli 10/3/36

*Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Mahsus selam ile gözlerinizden öperim. Fevkalade ihtiyaca binaen üçbin esliha ve cephanenin on güne kadar Nazilli’ye irsalini ve mezkûr esliha ve cephanenin buraya vürudiyle biraz emniyet ve sükûn içinde bulunacağından bu suretle Zat-i*

280 Asıl adı Ali Şefik Özdemir olan Milis Yarbayı Özdemir Bey, 1885’te Kahire’de dünyaya geldi. İslam Teoloji Üniversitesi Cami-ül Ezher’in edebiyat bölümünden mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi üzerine İstanbul’a gidip yedek subay olarak orduya katıldı. Suriye ve Filistin cephelerinde görev aldı. Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Hatay ve Antep’te Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle milis teşkilatını kurdu. 197 gün süreyle Antep savunmasını yönetti. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Mısır’daki nüfus kaydını Gaziantep’e aldırarak buraya yerleşti. TBMM’nin 6. döneminde Siirt, 7. döneminde de Gaziantep milletvekili olarak görev yaptı. 1951’de vefat eden Özdemir Bey Gaziantep Asri Mezarlığı’nda medfundur. “Antep Savunmasının Önemli İsimlerinden Özdemir Bey Anıldı”, Milliyet gazetesi, 17 Mayıs 2017, <http://www.milliyet.com.tr/antep-savunmasinin-onemli-isimlerinden-gaziantep-yerelhaber-2047912/>, (24.4.2018); TİHIV, “Ali Şefik Özdemir”, s. Ekler.

281 Lohanizade, s. 186.

282 Lohanizade, s. 185.

283 Lohanizade, s. 201.

284 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, (Tek Adam-2), s. 150.

*Samileriyle görüşmek üzere nezdialilerine geleceğim. Cevab-ı âlinize intizarda-
yım kardeşim.*

*Aydın ve Havalisi Kuvayı Milliye Umum Kumandanı
Demirci Mehmet Efe²⁸⁵.*

İhtiyacı karşılanan Demirci Mehmet Efe iki ay sonra Mustafa Kemal'e tekrar mektup yazıp yine silah ve cephane isteyecekti²⁸⁶. Bu tarz isteklerin yağmur gibi yağdığı bir zamanda Mustafa Kemal Paşa da her tarafa yetismeye ve kimseyi gücendirmemeye çalışıyordu²⁸⁷.

Ağustos ayının sonuna gelindiğinde düzenli askeri birlikler kullanılmadan Antep'in düşmandan kurtarılamayacağı anlaşıldı²⁸⁸. Kasım ayının başından itibaren Antep'e askeri birlikler sevk edilmeye başlandıysa da bunda çok geç kalınmıştı²⁸⁹. Muharebelerin başından itibaren askeri birliklerin kullanılmasında takip edilen çekin-
gen ve yanlış siyaset oldukça pahalıya mal oldu. Şehir harabeye dönmüş ve Antep halkının daha fazla dayanacak gücü kalmamıştı. Antep dört tarafı düşmanla çevrili olarak 11 ay dayanabildi. Ağır kış koşulları altında bombardımanlara, Ermeni saldırı-
larına ve açlığa daha fazla dayanamayan, acı zerdali çekirdeklerinden ekmek yap-
maya çalışmak gibi bir çaresizlik içine düşen Antepliler sonunda teslim olmak zorun-
da kaldılar²⁹⁰. Kaleye beyaz bayrak çekmeye karar veren müdafilere lazım gelen
bezi kimse vermedi. Hiç kimse bu maksat için evinden bir parça bezin çıkmasına
razı olmadı. En nihayet hastanedeki kefenlikten kesip al bayrak yerine çektiler²⁹¹.
Harabeye dönen şehir 9 Şubat 1921'de ölüm sessizliğine büründü²⁹². Antep'in düş-
mandan kurtarılması için yapılan bunca uğraşmaya ve dökülen kanlara rağmen,
hiçbir sonuç elde edilemedi. Antep'te Fransız kuvvetlerine komuta eden Yarbay
Abadi burada Kemalist kıtaların öncülüğünde verilen mücadeleyi "Türk Verdünü"²⁹³
olarak tanımlayacaktı. Ancak Antep'le Verdün'ün kıyas kabul etmeyeceğini belirten
Kılıç Ali hatıralarında Abadi'nin bu tanımlamasına itiraz ederek şöyle diyordu:

285 HTVD, Sayı: 12, Yıl: 4, Haziran 1955, Vesika No: 324.

286 HTVD, Sayı: 12, Yıl: 4, Haziran 1955, Vesika No: 326.

287 HTVD, Sayı: 12, Yıl: 4, Haziran 1955, Vesika No: 325.

288 H. Saral ve T. Saral, ss. 304, 309-311.

289 3 Kasım 1920 tarihinde Kurmay Yarbay Mehmet Kenan'ın komutasındaki 5. Tümen Urfa'dan Antep'e hareket etti. Bu tümenin kuruluşunda bulunan birlikler şunlardı: 14, 24 ve 15. Piyade Alayları, Urfa piyade ve süvari aşiretleri, süvari alayı, topçu taburu, istihkam ve muhabere unsurları ve ahaliden teşkil edilen cephane ve erzak kolları. H. Saral ve T. Saral, ss. 310-311; Lohanizade, s. 134.

290 Pamuk, s. 13.

291 Can, s. 1015; Cahit, s. 92.

292 Pamuk, s. 13.

293 Verdün Muharebesi (21 Şubat-18 Aralık 1916); Birinci Dünya Savaşı'nda, Fransa'yı 48 saat içinde işgal edeceklerini ileri sürerek harekete geçen Almanların, önünde aylarca çakılıp kaldıkları Fransız direniş hattının adı idi. Almanların 337 bin, Fransızların da 377 bin kayıp verdikleri Verdün direnişi, savaşın daha sonraki gelişimine ilişkin Alman stratejilerini alt üst etmiş ve Almanya'nın bu savaştan yenilgi ile ayrılmasının sebeplerinden biri olmuştu. M. Tanju Akad, "Verdun Felaketi", **Popüler Tarih**, Yıl: 6, Sayı: 2005/61, Eylül 2005, ss. 46-53.

“Kim demiştir Antep’e ‘Türk Verdun’u diye? Fransa’nın Verdun’da bütün bir ordusu, tam kadrolu kumandanları ve kurmay heyeti; İngiltere, Amerika ve İtalya gibi üç müttefiki, müstemlekesi olarak elinde bulunan bir dünya parçasından toplayıp kurbanlık koyun gibi cepheye sürdüğü yüz binlerce değil milyonlarca askerleri vardı. Fransa Verdun’da, Alman ordusunu bu güçlü müttefikleriyle, özellikle Amerika’nın karşı konulamaz maddi kudretine ve silah yardımına dayanarak sadece durdurabilmiştir. Verdun, Fransız vatanının devlet merkezine sınır başlangıcından yakın bölgesidir. Almanlar oraya kadar ilerlemiş, orada karşılarına çıkan üç büyük devletin orduları önünde duraksamışlardır.”²⁹⁴

Antep’in sükûtunun, teslimiyetinin ve *mecruh* (yaralanmış) olmasının sebepleri Meclisin 14 Şubat 1921 tarihli gizli oturumunda gündeme geldi. Burada yapılan konuşmalardan milletvekillerinin de Antep’e yeterli yardımın yapıldığı hususunda şüphelerinin olduğu anlaşıyordu. Örneğin Mazhar Müfit Bey’le Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa arasında şöyle bir diyalog geçiyordu:

*“MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) —... Acaba Ayıntap hangi mıntika-i askeriye dâhilinde bulunuyor? Bendeniz başıbozuk olduğum için askerliğe hürmet ederim. Eğer bu Ayıntap Adana mıntikasında ise...
FEVZİ PAŞA (Müdafaa-i Milliye Vekili) (Kozan) —İkinci Kolordu mıntikasındadır.
MAZHAR MÜFİT BEY (Devamlı) —Paşanın buyurduklarını, şurada bir hesap tuttum, evet epeyce bir kuvvet oldu. Acaba bu kuvvet Ayıntap’a sevk olunmuş da Ayıntap kahramanlarıyla birleşerek düşmanla çarpışmış mı? Saniyen; çarpışmış ise emr ü müdafaada, emr ü kumandada bir noksanlık mı var?.. Eğer orada asker var idiyse, bu askerin başında bulunmuş olan bir kumandan var idiyse, bu kumandan vazifesini ifa etmiş midir? Paşa Hazretleri derse ki orada bulunan kumandan vazifesini ifa etmiştir. Pekâlâ, bunun mesulü olan Müdafaai Milliye Vekilinden bu sözü dinlemek isterim. Bize desinler; orada idare-i askeriye vazifesini ifa etmiştir. Amma mağlup olur, teslim olur, o başka. Fakat niçin mesul aramıyoruz, niçin kaza ve kadere atfediyoruz? Bizim tedbirimizde hiç kusur yok mudur? Mesela bendeniz asker olmadığım halde bazı kusurlar görüyorum...
Paşa Hazretleri ehem-i mühime takdimin faydasından bahsediyorlar. Ayıntap’da bir ehemmiyet-i fevkalade hâsıl olmuştur. Bu ehemmiyetle münasip bir kuvvet göndermek icapederdi. Vallahi arkadaşlar ben bunu Pilevne’ye benzettim, Gazi Osman Paşa’ya benzetiyorum. Dayan, dayan... Fakat ne muavenet var, ne asker var. Buradan da gönderiyoruz, geliyor diye aldattık... Çünkü ne Millet Meclisi’nin, ne Heyet-i Vekilenin bir muavenetini görmediler...”²⁹⁵*

Güney cephesindeki savaş Ocak 1920’den 20 Ekim 1921’de Ankara İtilafnamesi’nin imzalanmasına kadar devam etti. Bu bölgenin işgali Fransa’ya da çok pahalıya mal oldu. Fransız halkı ve parlamentosu bu savaşın daha fazla devam ettirilmesini istemiyordu. Suriye ile daha iyi ilgilenebilmek için Fransızlar 1921 yılı bahar aylarından itibaren Güneydoğu’yu boşaltma fikrine sıcak bakmaya başladılar. Fransızlarla barış yapmak Türklerin de lehineydi. Çünkü Batı cephesinde hareket halinde olan Yunanlara karşı kesin tedbirler alınması gerekiyordu. Aksi takdirde Milli Mücadele’nin başarısızlığa uğraması bile söz konusu olabilirdi. Güney cephesindeki savaş bir an önce biterse Batı cephesine buradan kuvvet aktarılabilirdi. Ayrıca

294 Turgut (Der.), s. 112.

295 TBMM GCZ, Cilt: 1, ss. 430-431.

Fransa ile yapılacak bir barış, İtilaf devletleri bloğunun parçalanmasına sebep olacağı için siyasi açıdan da bir başarı elde edilecekti. Fransızlarla bir anlaşma ortamının doğması ve barışın tesisi ancak askeri bir zaferden sonra mümkün olabildi. Uzun temaslar ve değerlendirmeler sonucunda Sakarya Meydan Muharebesi'nden 37 gün sonra 20 Ekim 1921'de Fransa ile "Ankara İtilafnamesi" imzalandı ve Güney cephesi bu şekilde kapanmış oldu²⁹⁶. 25 Aralık 1921'de de son Fransız askeri Antep'ten ayrıldı. Cephe kapanmasına kapandı fakat yaşanan acılar unutulmadı. Bu acılar üzerine yakılan ağıtlar ve destanlar Türk milletinin hafızasına kazındı. Güney cephesinde işgallere maruz kalarak imkânsızlıklar içinde kurtuluş mücadelesi veren şehirlerden Antep'e 6 Şubat 1921'de "Gazi", Maraş'a 7 Şubat 1923'te "Kahraman" ve Urfa'ya da 22 Haziran 1924'te "Şanlı" payeleri ile İstiklâl Madalyası verilerek orada yaşayan halkın bu fedakârlıkları ve kahramanlıkları takdir edilerek ölümsüzleştirildi²⁹⁷.

Antep'te Fransız işgal ve tecavüzlerine karşı muharebeler devam ederken Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı. İngilizlerin 16 Mart'ta İstanbul'u silahlı baskınlarla işgal ederek birçok milletvekilini tutuklayıp Malta'ya sürmesi üzerine, Heyet-i Meclisiye adına Mustafa Kemal geride kalanları Ankara'da toplanmaya davet etti. Ayrıca Anadolu'da da mümkün olan her ilden temsilciler seçilmesi istendi. Milletvekili seçimleri Heyet-i Meclisiye tarafından yayınlanan 19 Mart 1920 tarihli genelgeye uygun olarak yapıldı. Bu genelge; her sancak ve livadan beşer kişinin ikinci seçmenler - müdafaai hukuk cemiyeti yönetim kurulu üyeleri, belediye meclisleri ve vilayet idare meclislerinden oluşan bir heyet - tarafından seçilmesini ve seçimlerin 15 gün içinde tamamlanmasını öngörüyordu²⁹⁸. Bu seçimde vakit darlığından dolayı birinci seçmenlere müracaat edilmedi²⁹⁹. Antep'te de seçimler; Antep livası idare meclisi, heyet-i merkeziye ve belediye dairesi tarafından yapıldı. Milletvekilliğine layık görülen beş kişiden biri de Umum Şark Kuvayımiliye Kumandanı Kılıç Ali oldu³⁰⁰. Kılıç Ali cephedeki görevinden dolayı Meclis Genel Kurulu tarafından görevi sona erinceye kadar izinli sayıldı³⁰¹. Bir mülakatında Kılıç Ali bu seçim ve izin konusunu şöyle anlatmaktadır:

296 Şıvgın, Güney Cephesi, s. 27.

297 **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima: 147, Celse: 1, 8 Şubat 337, s. 153; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 33, Toplantı: 4, Birleşim: 52, 7. 2. 1923, ss. 259-262; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 17, Cilt: 4, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 77, 12. 6. 1924, ss. 297-299.

298 **HTVD**, Sayı: 13, Yıl: 4, Eylül 1955, Vesika No: 339.

299 Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 23, 2006, s. 153.

300 **T.B.M.M. Arşivi**, Kılıç Ali Dosyası, 1. Dönem Seçim Mazbatası. Bkz. EK 8.

301 Cepheden Meclise, s. 81.

“Ben Maraş ve Gaziantep Kuvayı Milliye Kumandanı olarak, orada Fransızlar ile müsademe ve mücadele halindeyim. Ayıntap’la Kilis yolu üzerinde Fransız kıtasıyla harp halinde iken Mustafa Kemal Paşa’dan bir telgraf aldım. Ondan sonra yapılan Gaziantep intihabında beni de Ayıntaplılar bir teveccüh olarak kendileri seçmişlerdi. O vakit mebusluk mevzubahis değildi. Ankara’da toplanacak fevkalade kongreye aza intihap etmişlerdi. Ben bunu telgrafla Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdim ve ‘beni böyle böyle mebus intihap etmişler, fakat benim Fransızlarla temasım o kadar kritik durumdaki burayı bırakamam’ diye yazmıştım. Mustafa Kemal bunu meclise arz etmiş ve meclis bana mezuniyet vermiştir.”³⁰²

6 Mayıs 1920 tarihinde 3. Kolordu komutanlığına bir telgraf gönderen Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali’nin Kuvayımilliye komutanlığı görevini 9. Alay komutanına bırakarak yanına alacağı 500 kişilik bir kuvvetle acele Ankara’ya doğru yola çıkmasını ve bu emrin kendisine tebliğ edilmesini bildirdi³⁰³. Kılıç Ali’nin Ankara’ya çağrılmasından maksat o sırada Yozgat bölgesinde çıkan ayaklanmanın bastırılmasına yardım için görünse de, Antep’in içinde bulunduğu gaile bu ayaklanmadan daha az önemli değildi. Hattızatında oraya müdahale edecek başka kuvvetler de vardı. Nihayetinde zaten Kılıç Ali’nin bu bölgede sınırlı bir faaliyeti olacak, asıl hadise Çerkes Ethem kuvvetleri tarafından halledilecekti. Bu kritik aşamada böyle bir görevlendirme yapılmasının sebebinin, Antep’teki görevini yürütmeye ortaya çıkan mâlûm sorunlar olduğu değerlendirilmektedir. Zira Kılıç Ali daha önce bu şartlarda görevine devam edemeyeceğini bildirmiş ve bu görevden affını istemişti.

Kılıç Ali Güney cephesine geldiği günden beri Mustafa Kemal’in ve Ankara’nın bir temsilcisi olarak görülüyor ve bu anlayışla verdiği her türlü emir ve talimata da adeta bir kutsiyet atfedilerek yerine getirilmeye çalışılıyordu. Kılıç Ali’ye bütün kalpleri ile bağlı olan Antepliler de Maraşlılar gibi ona *Kılıç Ali Paşa* diyorlardı. Antep’te muharebelerin bütün şiddeti ile cereyan ettiği bir safhada Kılıç Ali’nin bölgeden ayrılması halkın maneviyatını yıkıma uğrattı. Sanki yanlarından bir kişi değil de bir ordu ayrılıyordu³⁰⁴. Antepliler Kılıç Ali’nin kendilerini bırakıp gitmemesi için çareler aramaya başladılar. Bu maksatla Meclise ve Mustafa Kemal Paşa’ya dilekçeler göndererek; *“Havalide mücahidlerine kendisini pek sevdiren ve düşmanla keskin ve parlak muhakemesi ile mücadele ederek halkın teveccühüne mazhar olan ve tarihlerin altın kalemle yâd ve kayd edeceği, milletin sevgili ve öz babası Kılıç Ali’nin sulh akdine kadar Antep’te görevine devam etmesini”*³⁰⁵ rica ettiler. Mustafa Kemal Paşa Anteplilerin bu telgrafına şu karşılığı verdi: *“Kılıç Ali Bey’in Gazi şehrin savunulma-*

302 Kılıç Ali, “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 49-50-51, Mart-Nisan-Mayıs 1989, (TBMM), s. 76.

303 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-1:2. Bkz. EK 9.

304 TBMM GCZ, Cilt: 1, s. 428; Üzel, s. 49.

305 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 575, Gömlek: 66, Belge: 66-1,2. Bkz. EK 10.

sında gösterdiği şecaat ve dirayet malumdur. Bugünkü olaylar kendisinin ülkenin diğer bölgelerinde görevlendirilmesini gerektirmiştir. İçinizde çok Kılıç Ali'ler vardır. Bu gerçeğin tecellisine kani olarak hepinizin gözlerinizden öperim.”³⁰⁶.

Kılıç Ali kendisine verilen emir üzerine Umum Kuvayımiliye Komutanlığı görevini Nizamiye Tabur Komutanı Binbaşı Reşit Bey'e teslim ederek 9 Mayıs 1921 tarihinde Gazi şehre veda etti³⁰⁷. Kılıç Ali Ankara'ya hareket etmeden hemen önce Pazarcık ve Antep Heyetimerkeziyeleri ve Kuvayımiliye komutanları son bir ümitle Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne bir telgraf daha çekerek; *“Halkın teveccühünü kazanmak suretiyle birçok muvaffakiyetler elde eden Kılıç Ali'nin Antep'ten ayrılışının Kuvayımiliye'yi dağılma noktasına getirdiğini ve Antep meselesi halloluncaya kadar görevine devam etmesini”*³⁰⁸ istedilerse de sonuç değişmedi. Kılıç Ali'nin, Mustafa Kemal'in emri gereği bölge halkından 500 kişiyi yanına alarak Ankara'ya hareket edecek olması 3. Kor. K. Selahattin Bey'i büyük bir endişeye sevk etmişti. Bu konuyla ilgili olarak Büyük Millet Meclisine bir yazı yazan Albay Selahattin; *“Bu halkın memleketlerinden ayrılarak Ankara'ya gitmelerini mümkün görmediğini, gitse-ler bile geçecekleri mıntikalarda sükûn ve asayiş bozucu hareketlerde bulunmaları ihtimali olduğunu, bu tür uygulamaların amaca hizmet etmeyeceğini ve memleketi anarşiye sürükleyeceğini”* bildirerek konuyu yakından takip etmeye başladı³⁰⁹. Maraş mıntika komutanlığından durumu soran Selahattin Bey, mıntika komutanının pek de iyi niyetli olmayan aşağıdaki şifreli yazısı üzerine iyice tedirgin oldu ve kendince vahim bir hal almaya başlayan olayla ilgili uzun yazışmalar yapmaya başladı:

“3. Kolordu Komutanlığı'na

1. Kılıç Ali 11/5/36'da on kişi ile Maraş'a vasil ve bu kuvvetle 14/5/36'da Göksun tarihiyle Ankara'ya hareket etmiştir.

2. Masarır-ı dahiyeleri Göksun'a kadar Maraş Heyetimerkeziyesi tarafından temin edilmiştir.

3. Beraberinde on iki hayvan yükü eşya götürdüğünü gören ve his edenler hayret etmiş ve bu haller münasebetsiz güft-ü güye (dedikoduya) meydan vermiştir. Ayıntab'dan getirdiği otuz kadar mekkari hayvanı sahiplerinin şikâyetleri üzerine sahiplerine iade edilmiştir.

4. Fransızlardan iğtinam (ganimet) edilmiş dört otomatik, iki Hoçkis makineli tüfenklerini ve mukaddema ellerine verilmiş hafif makineli tüfenk takımıyla, yirmi süvariye beraber götürmüş, geceleyin bu takım ve süvari efradını kimseye göstermeksizin savuşur bir vaziyetin bugün istihbar edildiği ma'ruz.

15/5/36

*Maraş Mıntika Kumandanı”*³¹⁰.

306 Lohanizade, s. 79; Turgut (Der.), s. 115.

307 Turgut (Der.), s. 115; Halil İbrahim Yakar ve Ü.Gülsüm Yaprak Pusat, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri Sessizliğin Çığlığı**, Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep, Aralık 2015, s. 10.

308 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 575, Gömlek: 19, Belge: 19-1.

309 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 575, Gömlek: 84, Belge: 84-1; **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-3.

310 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-6.

Kolorduya ait makineli tüfeklerin ve süvarilerin kendisinden habersiz götürüldüğü haberi Albay Selahattin'i oldukça kızdırdı³¹¹. Durumu Büyük Millet Meclisi riyasetine de aksettiren Selahattin Bey, Aziziye mıntika komutanına emir vererek kolorduya ait süvari ve silahların Kılıç Ali'den alınmasını, vermediği takdirde cebren alınmasını emretti³¹². Kısa süre sonra bu yazışmalardan haberdar olan Kılıç Ali, 3. Kor. K.'a yazdığı şu şifre ile işin aslını şöyle açıklıyordu:

"20/5/36
Aziziye'den

3. Kolordu Komutanlığı'na

1- Kolorduya ait 20 süvari ile hafif makineli tufengi beraberimde götürmekte olduğumdan dolayı derhal yedimden alınması telgrafıyla Aziziye şubesine verilen emri gördüm de pek müteessir oldum. Böyle yolsuz harekete ictisar etmeyeceğimi (cesaret etmeyeceğimi) takdir buyurursunuz zannındayım. Bu husus zat-ı âlilerine pek mübalağalı olarak bildirilmiştir. Binaenaleyh hakikat-ı hal ber vech-i ati maruzdur.

20 süvari Ayıntab'dan Maraş'a muvasalatımda derhal süvari mülazımı Abdülhamit Efendi vasıtasıyla Maraş Kumandanlığı emrine terk edilmiştir. Hafif makineli tüfenklerden birisi de bu süvariyle Maraş Kumandanlığı emrinde kalmıştır. Diğer tüfenk ile efrad ve hayvanatın malumatım ve iznim hilafında beni takiben geriden Göksun'a kadar gelmiş olduklarını gördüm. Bunları Göksun'da teslim edecek şube olmadığından mahfuzen Aziziye'ye kadar getirdim. Ve emr-i âlilerinden evvel Aziziye'deki süvari bölüğüne teslim ettirdim. Esasen teslim edeceğimi de Maraş Kumandanlığına yazmıştım.

2- Mıntika-i âlilerinde ifa ettiğim hıdmat-ı milliye esnasında ezher cihet müzahir olduğum teveccüh ve muavenet-i âlilerine medyun-u şükranıyım. Teveccühat-ı samilerinin bekası istirhamıyla arz-ı veda eder ve muhterem ellerinizden öperek her umurda muvaffak olmanıza dualar ederim efendim.

Kılıç Ali³¹³.

"Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri" adlı eserde, Heyetimerkeziyenin oluşturduğu "Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı"³¹⁴ tarafından Antep savunması esnasındaki bütün yazışmaların kayıt altına alındığı ve bu kayıtların tutulduğu "Antep Savunması Tahrirat ve Telgraf ve Telefon ve Tamim Defteri"ne düşülen notlardan; Antep'ten ayrıldıktan sonra da, Antep'te cereyan eden muharebelerle ilgili yazıların bir suretinin Kılıç Ali'ye gönderildiği ve kendisinin Antep'le irtibatını kesmeyerek gelişmeleri yakından takip etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır³¹⁵. Kılıç Ali'nin bundan sonraki hayatında Maraş ve Antep'in ayrı bir yeri olacak ve kendisi "Maraş ve Antep Kahramanı" olarak anılacaktır. 11 ay süren Antep savunmasının ilk günlerinde Kuvayimilliye komutanı olarak görev

311 ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-5.

312 ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-9; ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-8.

313 ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-12.

314 Kılıç Ali Antep'ten ayrıldıktan sonra kurulan ve başına Özdemir Bey'in geçirildiği komutanlık. Lohanizade, s. 106.

315 Yakar ve Pusat, s. 31.

yapan Kılıç Ali'nin Antep'in "Gazi"lik unvanında payının olduğunu³¹⁶ söyleyenlerin yanında;

*"... Gaziantep savaşı, ne zaman bahis mevzuu olursa olsun, nerede buna ait bir yazı çıkarsa çıksın hatıra yalnız Kılıç Ali gelir. Ve herkes onu, bu milli savaşın tek bir kumandanı ve kahramanı zanneder. Hâlbuki Kılıç Ali, on bir ay süren Antep milli savaşının ilk devresinde ve o civarlarda yalnız 38 gün bulunmuş ve bu 38 günün 21 gününü mücadelenin içerisinde ve halk arasında geçirmiştir. Kılıç Ali, bu müddet içinde bu kadar çok fedakârlıklar ve kahramanlıklar yaptı mı ki, ismi koca bir memleketin tarihe mal olan bütün hadisat ve vakayii münhasıran ilgili görülebilmektedir."*³¹⁷

diye soran, "Yolda Kılıç Ali Bey ile karşılaştık. Sayıtlığını kopardığı Ayıntap'ı kendi mukadderatına bırakarak büyük işler başarmış bir kahraman tavr-ü azametiyle ve Kayserili Hasan gibi bir kaç maiyetiyle Ankara'ya dönüyordu."³¹⁸ diye istihza eden ve onun "Antep Kurtarıcısı" olarak gösterilmesinin gerçeğe uymayan bir sıfat olduğunu ifade eden kişiler de olmuştur³¹⁹. Ancak tamamen şahsı dışında cereyan eden bu değerlendirmelerle ilgili olarak Kılıç Ali'nin herhangi bir ifadesine rastlanmamıştır³²⁰.

1.2.2. Yozgat ve Boğazlıyan Ayaklanması

Memleketin dört bir yanı düşman kuvvetleri tarafından işgal edilirken, Damat Ferid hükümeti de İstanbul'da İtilaf devletleri ile işbirliği yaparak Milli Mücadele aleyhine birtakım faaliyetlerde bulunuyordu. Şeyhülislam Dürrizade'nin İngilizlerin arzuna uygun olarak verdiği fetvalar İngiliz uçakları ile Anadolu semalarına atılıyor, İngiliz gemileri de Milli Mücadele aleyhtarı *Peyamısubah*, *Alemdar* gibi gazeteleri Anadolu kıyılarına gönüllü olarak taşıyorlardı³²¹. Padişaha ve dine karşı çıkmış kişiler olduklarına hükmedilerek asi sayılan Milli Mücadele önderleri bu fetvalarla idama mahkûm edilmişler ve bu karar Sultan Vahdettin tarafından da onaylanmıştı³²². Bu arada halk da; bir tarafta Milli Mücadele destekçileri, diğer tarafta da padişahçılar olmak üzere ikiye bölünmüştü. Padişahı, halifeyi ve dini kurtarma davasına sarılanlar yurdun dört bir tarafında ayaklanarak Milli Mücadele taraftarlarıyla çatışıyor, ulusal direnme ruhunu çöktürmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. 11 Mayıs 1919 tarihinde Midyat, Ömerli [Ömerkan], Darülomer bölgelerinde *Ali Batı Olayı* ile

316 TBMM GCZ, Cilt: 1, s. 424.

317 Üzel, s. 3.

318 Efe, s. 234.

319 Hulusi Yetkin, (1962), "Gaziantep Müdafaasının Bilinmeyen Tarafları", **Yakın Tarihimiz**, Cilt: 2, Sayı: 19, İstanbul, ss. 181-182'den aktaran Güllü, s. 505.

320 Maraş ve Antep muharebelerinde görev yapan komutanlar hakkında geniş bilgi için bkz. Görgülü, ss. 233-240.

321 HTVD, Sayı: 26, Yıl: 1958, Vesika No: 677.

322 Bıyıklıoğlu, ss. 82-83.

başlayan iç isyanlar, 1920 yılının sonuna kadar düşman taarruzları ile koordineli olarak bir elden intizamla sevk ve idare olundu³²³. Milli Mücadele; memleketin içinde bulunduğu bu şartlar sebebiyle bir taraftan işgalci devletlere diğer taraftan da içerideki işbirlikçi ve fırsatçılara karşı iki ayrı cephede yürütölmek mecburiyetindeydi. Birbirinden farklı sebep ve bahanelerle ayaklanan asiler, devlet teşkilatlanmasının henüz tamamlanmadığı ve düzenli ordunun kurulmadığı Milli Mücadele'nin ilk günlerinde büyük sıkıntılara sebep oldular.

Anadolu'yu kasıp kavuran bu ayaklanmalardan milli kuvvetleri en çok uğraştıranlardan biri de Yozgat'ta kendini gösterdi. 14 Mayıs 1920'de Yıldızeli'ne bağlı Kaman köyünde başlayan Yozgat ayaklanması 30 Aralık 1920'ye kadar devam etti³²⁴. Yozgat'ta Milli Mücadele'ye karşı ilk tepkiyi gösteren Yozgat Mutasarrıfı Necip olmuştu. Mutasarrıf Necip, 20 Ekim 1919'da görevinden alınarak yerine Arif Hikmet Bey mutasarrıflığa getirildi³²⁵. Geçmiş olaylarda adları halk arasında fitnelik ile özdeşleştirilmiş olan eski ayan ailelerinden Çapanoğlu Edip ile kardeşi Celâl de sabık mutasarrıfın bu muhalefeti destekliyor ve “Ankara'da toplanacak olan meclisin padişahın isteklerine ve yasalara aykırı olduğunu” söyleyerek ayaklanmaya fiilen öncülük ediyorlardı³²⁶. Bu ayaklanmanın elebaşı, eşkıyalığa hevesli olan *Postacı Nazım* denilen Hüseyin Nazım adında eski bir sabıkalı idi. Postacı Nazım başına topladığı asilerden *halife ordusu* adıyla bir kuvvet meydana getirmiş, kendine de *gönüllü halife ordusu kumandanı* adını vermişti. Yıldızeli kaymakamının da idaresizliği yüzünden olaylar kısa sürede büyüdü ve Mayıs ayının ortalarında Sulusaray'a - Yıldızeli'nin yaklaşık 70 km kuzeybatısında - sıçradı. 14 Mayıs 1920'de Yıldızeli kaymakamı azledilerek yerine Jandarma komutanı vekâlet etmeye başladı. Olayları bastırmak için 25 Mayıs 1920 günü Sivas'ta bulunan 3. Kolorduya ait bir topçu bataryası ile bir piyade taburu Yıldızeli'ye sevk edildi. Amasya'daki 5. Kafkas Tümeninden de Yıldızeli ve Sulusaray'a birer tabur gönderildi. Fakat gönderilen bu askeri birlikler asilerle baş

323 İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt: 1, Baskı: 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1985, s. 199; Necati Çankaya, **Türk Kurtuluş Savaşı'nda İrticai Olaylar ve İç İsyanlar**, ABO Ajans, İstanbul, Aralık 1997, s. 200; Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, Gnkur Basımevi, Ankara, 1964, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda “TİHVI” olarak gösterilecektir), s. 22; Görgülü, ss. 296-297.

324 Şaduman Halıcı, **Ethem**, Baskı: 1, e Yayınları, İstanbul, Haziran 2016, (Ethem), s. 96. “Bugün ‘Yıldızeli’ olarak bilinen ilçe merkezinin önceki adı ‘Yenihan’dır. Bu isim yöreye 1639 yılında ilçenin yerleşim yeri olarak kurulduğu sırada yaptırılan handan dolayı verilmiştir. 1936 yılında, ilçe sınırları içerisinde bulunan ve bölgenin en yüksek dağı olan Yıldız Dağı’ndan esinlenerek ‘Yenihan’ adı ‘Yıldızeli’ olarak değiştirilmiştir.” T.C. Yıldızeli Kaymakamlığı, <http://www.yildizeli.gov.tr/tarihce>, (28.4.2018).

325 Kenan Esengin, **Milli Mücadelede Ayaklanmalar**, Baskı: 3, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 155; Halıcı, Ethem, s. 97.

326 TİHVI, s. 90; Esengin, s. 155; Yunus Kobal, “Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 82.

edemediler. Asilerin pusu ve baskınlarına maruz kalan bu birliklerden pek çok asker esir düştüğü gibi çok sayıda silah, cephane ve malzeme de asilere terk edildi³²⁷. Askeri birlikleri bozguna uğratan asiler bu başarılarından aldıkları cesaretle olayları çevre illere doğru genişletmeye başladılar. Ayaklanma bölgesine gönderilen derme çatma ordu kalıntıları ayaklanmaların bastırılmasında aciz kalıyordu. İsmet İnönü'nün hatıralarında anlattığı şu hadise bu duruma ibretlik bir örnektir:

“Ben Genelkurmay Başkanı olarak, bir müfrezeye bizzat talimat verip, Ankara'dan gönderdiğimi hatırlarım. Bu müfreze, bir binbaşı kumandasında idi, makinelî tüfeği ve subayı vardı. İsyan etmiş olan bir yere gönderecektim. Binbaşımı çağırdım, kendim talimat verdim. Haritadan gideceği yolu gösterdim. Binbaşının adını ve gönderdiğim yeri söylemiyorum. Geçmiş bir hadise, bir üzüntü yaratmasın. Binbaşına: ‘Filan yere gideceksin, şimdi beni iyi dinle.’ dedim. ‘Söylediğim yere vardığın zaman, müfrezen görünür görünmez seni istikbal edecekler.’ Binbaşı şaşkın sordu:

‘Nasıl istikbal edecekler?’

‘İnsanlar gelecek, seni istikbal edecekler.’ dedim. ‘Seni tekbirle karşılayacaklar. Halk karşıdan görünecek, tekbir getirerek askerimiz geldi diye sizi karşılayacaklar. Bunları askerin içine sokmayacaksın. Askeri dışarıda tutacaksın. Kim gelirse gelsin, sana ne söylerlerse söylesinler inanmayacaksın. Davet edecekler, gitmeyeceksin. Yorgunsunuz argınsınız diye, size ziyafet vermeye kalkacaklar. Seni, askerini, hepinizi alacaklar, evlere dağıtacaklar. Bu teklifi kabul etmeyeceksin. Sen orada isyan tertip etmek için, hareket etmek için hazırlananlar olduğunu söyleyeceksin, onları isteyeceksin, seni istikbal edenleri bunun için yardıma çağıracaksın. Eğer bunu yapabilirsen, ele geçirdiğin kimseleri oradan çıkarırsın, kimlermiş, nereden gelmişler tahkik edersin ve ona göre mahkemeye sevk edersin. Neticeyi böyle alacaksın.’

Benim sözlerim bitince Binbaşı, ‘Merak etmeyin, ben bunları yaparım?’ dedi ve bana teminat verdi. Fakat halinden emniyet duyamadım. Kendisine dedim ki:

‘Şimdi ben söyleyeyim, senin halinden hata edeceğini anlıyorum. Karşına tekbirlerle gelen birtakım masum insanlar çıkacak, onları hiçbir fenalık yapmaya istidadı olmayan mazlum Müslümanlar olarak göreceksin. Bunların iyiliğine inanacaksın. Ziyafetlere gideceksin. Askerini evlere dağıtacaksın. Ondan sonra sizi basacaklar, hepinizin silahını alacaklar, mükemmel dövecekler ve askerini dağıttıktan sonra oradan kovacaklar. Senin halinden bunu anlıyorum. Böyle hareket edeceksin ve memlekete yapılacak büyük bir hizmeti yapmamaktan başka, tam tersine felaketlere sebep olacaksın. Ama o zaman ben, seni mesul edeceğim.’

Kimi bulursak gönderiyoruz, ne kuvvet bulursak sevk ediyoruz. Başka çaremiz yok. Bu binbaşımı uyarmak için bizzat talimat verdim ve bilhassa her türlü ihtimali ve akıbeti kendisine anlatmaya çalıştım. Birkaç gün sonra binbaşı süklüm püklüm geldi. Tam dediğim gibi olmuş. İnsan iç isyanları iğfal edici tedbirlerini önlemek için nasıl tedbir bulacağına hakikaten şaşkına döner. İç isyanların görünüşü çok aldatıcı olur. Aynı millet fertlerinin birbirini aldatıp pusuya düşürmesi, son derece kolay bir şeydir. Bütün iç isyanların en zayıf yeri budur.”³²⁸

Yanına aldığı 40 kadar süvari ile birlikte Antep'ten Ankara'ya hareket eden Kılıç Ali, Kayseri'ye geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf aldı. Bu telgrafta kendisine; Yenihan'da başlayan isyanın Yozgat iline sıçramakta olduğu ve derhal

327 TİHVI, ss. 91-93.

328 İnönü, Cilt: 1, ss. 203-204.

olay yerine giderek duruma hâkim olması gerektiği bildiriliyordu. Bunun üzerine Kılıç Ali, Kayseri’de emrine verilen milislerle birlikte 86 kişiye ulaşan müfrezesi ile birlikte Yozgat’a doğru yola çıktı ve 1 Haziran’da Yozgat’a ulaştı³²⁹. Yozgat’ta kaldığı iki gün içerisinde bir taraftan müfrezesinin eksikliklerini gidermeye çalışırken, bir taraftan da şehrin ileri gelenleriyle görüşmeler yaparak olayları anlamaya çalıştı. Ancak manzara hiç de iç açıcı değildi. Büyük bir kısmı asilerin yanında olan, bir kısmı da Çapanoğullarından çekinen şehir halkından beklediği desteği göremedi. Başlarına önemli kuvvetler toplamış olan Postacı Nazım ve Çerkez Deli Mustafa, Yıldızeli ve Zile havalisinde; Deli Ömer adlı asi de Akdağmadeni’nde faaliyet gösteriyorlardı. Yanındaki az sayıdaki kuvvetle bu ayaklanmayı bastırmanın mümkün olmadığını gören Kılıç Ali, yine de kendisine verilen emir gereği harekete geçti³³⁰. Önce Akdağmadeni’ne giderek orada duruma hâkim olmak istedi. 4 Haziran 1920’de Yozgat’tan yola çıktı. Boğazlıyan’da toplanan 100 kişilik bir milli kuvveti de müfrezesine ekledi. İki gün etrafı inceledikten sonra 7 Haziran 1920’de genelkurmaya şu raporu yazdı:

“Bu havalı ayaklanmasının bastırılmasında, başlangıçta taseyyüp gösterildiğinden bütün kaza halkı zehirlenmiştir. Halk, hükümeti zayıf, asileri kuvvetli görüyor. Yozgat’daki Çapanoğlu Halit ve kardeş çocuğu Ziya, asilere katıldığı halde bugün Yozgat’da bulunan kardeşleri Celâl hakkında henüz hiçbir şey yapılmaması, halkın fikirlerini bozmuştur. Bu yüzden Yozgat’dan hareketim esnasında bana katılmaya söz vermiş olan birçok ülema ve eşraf vazgeçtiler. Ancak Jandarma Komutanı Ziya Bey’in gayreti ile jandarmalarla birlikte 60 kişi alabildim. Kuvvetim burada tutunmaya elverişli değildir. Zile taraflarına yapılacak taarruz ile oradan çekilecek asiler buraya yüklenecektir. Binaenaleyh Kayseri’deki piyadelerden iki bölük ile bir makineli tüfek takımının, kezalik, Aziziye’deki süvari alayından bir bölüğün Kırşehir’deki jandarmalardan da bir miktarının Akdağmadeni’ne gönderilmesini rica ederim. Böyle yardımlar yapılmazsa, bizim için buradan çekilmek hatta kurtulmak bile mümkün olmaz.”³³¹

Yaklaşık sekiz ay önce dört süvari ile yalınkılıç Fransızlara karşı savaşmayı göze alabilen Kılıç Ali yaşadığı acı tecrübelerden sonra artık daha ihtiyatlı hareket etmeye başlamıştı. Fakat asileri tenkil görevi verilen komutanın çektiği bu telgraftan haberdar olan ve bundan cesaret alan halktan zayıf görüşlü kişilerin de asilerin tarafına geçmesiyle birlikte Kuvayımiliye’nin karşısındaki asiler biraz daha kuvvetlendiler³³².

Kılıç Ali Yozgat’a geldiğinde asilerin elebaşları olan Çapanoğulları’nın kaçmalarını önlemek maksadıyla Yozgat’taki evlerinin önüne nöbetçiler diktirmişti. Aslında nöbetçi diktirmek yerine emrindeki yaklaşık 100 kişilik müfreze ile harekâtın en başında Çapanoğulları’nı anında tutuklattırarak olayların daha başında önünün

329 Turgut (Der.), ss. 115-118; TİHVI, s. 95; Kılıç Ali, TBMM, s. 76.

330 Turgut (Der.), s. 118; TİHVI, s. 95.

331 TİHVI, s. 95; Turgut (Der.), s. 118.

332 TİHVI, s. 95.

alınması mümkün iken; Kılıç Ali bunda tereddüt gösterince büyük bir fırsat kaçırılmış oldu. Kılıç Ali Yozgat'tan ayrıldıktan sonra diktiği bu nöbetçiler, Ankara Vali Vekilli Yahya Galip tarafından kaldırıldı³³³. Yahya Galip, Çapanoğullarına öteden beri bir şükran hissi besliyordu. Abdülhamit devrinde bir meseleden dolayı sürgüne gönderildiği Tokat'ta, o zaman Tokat mutasarrıfı olan Çapanoğlu Celâl kendisine çok yardımcı olmuştu. Ankara hükümetinin Çapanoğulları'na karşı gerekli tedbirlerin alınması emrine rağmen, Yahya Galip daha önce de Çapanoğlu Celâl'i Ankara'ya çağırarak yanında üç gün misafir etmiş sonra da tamamen serbest bırakmıştı³³⁴. Durumun vehametini kavrayamayan idarecilerin arka arkaya yaptıkları hatalar sebebiyle, olaylar büyümeden Çapanoğulları'nın safdışı bırakılması fırsatları böylece kaçırılmış oldu. Kırşehir Milletvekili Mehmet Rıza Bey ve Trabzon Milletvekili Hüsrev [Gerede] Bey 17 Haziran 1920'de ortaklaşa imza ile Büyük Millet Meclisine gönderdikleri telgrafta bu durumu dile getirerek: *"Yozgat ayaklanması Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in idaresizliği, belki de tertiplemediği fesat yüzünden çıkmıştır"* diyorlardı³³⁵.

Genelkurmay başkanlığının, ayaklanmaya katılacaklarından şüphe edilen Çapanoğulları'nın yakalanarak süratle Ankara'ya gönderilmesi hususundaki emri üzerine Kılıç Ali, kendisine geniş yetkiler verilerek sıkıyönetim ilan edilmesini teklif etti³³⁶. Bu teklifi uygun gören Büyük Millet Meclisi tarafından 9 Haziran 1920'de Yozgat'ta sıkıyönetim ilan edildi. Kılıç Ali de "Tümen Komutanı" yetkisiyle sıkıyönetimin başına getirildi. Büyük Millet Meclisi başkanlığından Yozgat mutasarrıflığına da şu talimat gönderildi:

*"Asayiş için görülen acil durum üzerine Yozgat ilinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve Akdağmadeni'nde bulunan Kuva-yı Milliye Komutanı Kılıç Ali Bey fırka kumandanı yetkisiyle sıkıyönetim amiri tayin edilmiştir. Durumun tarafınızdan bütün memurlara tebliği ve her konuda Kılıç Ali Bey'le işbirliği etmelerinin sağlanmasını rica ederim."*³³⁷

Kılıç Ali'ye *sıkıyönetim amiri* olarak istediği yetkiler verildikten sonra müfrezesi de, Niğde'de bulunan 11. Tümene bağlı bir taburla takviye edildi. Bu tabur 11 Haziran 1920 günü 5 subay ve 251 erle Kılıç Ali'nin emrine girdi. Takviye kuvvetlerini emrine alan Kılıç Ali aynı gün, yanına 150 süvari ve 50 piyade alarak Maden-Yozgat arasında faaliyet gösteren ve Boğazlıyan'a doğru ilerleyen Deli Ömer'in 200 kişilik çetesi ile Divanlı köyü civarında sıcak temas sağladı. Beş saat devam eden çarpışmada

333 Halıcı, Ethem, s. 97.

334 İbrahim Çolak, **Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım**, Emre Yayınları, İstanbul, (Basım tarihi belirtilmemiş), s. 65; TİHVI, s. 97.

335 **Harp Tarihi Dairesi** Arşiv No. 9/860, Dosya No. 31'den aktaran TİHVI, s. 99.

336 Turgut (Der.), s. 119.

337 Turgut (Der.), s. 119; Çankaya, s. 206; TİHVI, s. 97.

asiler 6 ölü, 9 yaralı ve 12 esir bırakarak kaçtılar. Müfrezenin ise kaybı yoktu. Asilerin tarafını tutan bazı civar köyler de kontrol altına alındı³³⁸. Fakat bu küçük başarı ne askeri birlikler üzerinde ne de asiler üzerinde etkili bir hâkimiyet kurmaya yetti. Müfrezeyi takviyeye gelen piyade taburunun bölge halkından olan erlerinin firar etmesi sonucunda 250 olan tabur mevcudu kısa sürede yarıya düştü. Bu sırada Çapanoğlu Celâl'den Kılıç Ali'ye tehdit dolu bir mektup geldi. Bu mektupta şunlar yazıyordu: *"Halife Ordusunun maksadı Mustafa Kemal ile yedi arkadaşını yakalamaktır. Kırşehirli Mebus Rıza Beyle temas ve muhabere halindeyiz, Kırşehir üzerinden Ankara'ya yürüyeceğiz."*³³⁹. Bu harekât için kuvvetini zayıf gören Kılıç Ali bir türlü olaylara hâkim olamıyor ve yaşadığı telaş yanlış kararlar almasına sebep oluyordu. Çapanoğlu Celâl ve Edip'in diğer kardeşleri olan ve Yozgat'ta olup bitenleri duyan Halit'in ikamet ettiği Arapseyfi nahiyesinden Yozgat'a geleceğini haber alan Kılıç Ali, Halit'in Yozgat'a gelmesiyle işlerin daha da büyüyeceğinden endişe ederek müfrezesi ile Boğazlıyan sırtlarına çekildi³⁴⁰. Ancak sıkıyönetim amiri mevkinde bulunan Kılıç Ali'nin; asilerin kendisinden güçlü olduğu ve onların üzerine gitmekten çekindiği izlenimini yaratan bu hareketi, Akdağmadeni halkının bir kısmının da asilerin safına geçmesine sebep oldu³⁴¹.

Kendilerini durduracak bir kuvvet olmadığını gören asilerin baskısı günden güne artıyor, ayaklanma çevredeki ilçe ve köylere de yayılıyordu. Asiler 5/6 Haziran gecesi 150 atlı ve 200 piyade ile Zile'yi kuşattı. Bunlara halktan da bir kısım insanlar katıldı. Bu asilere karşı koyamayan Zile'deki piyade taburunun komutanı Süvari Binbaşı Hilmi, 130 er ve iki dağ topu ile Zile Kalesi'ne çekilerek orada savunmaya geçti. Fakat üç gün sonra askerin erzak ve cephaneleri tükenince asilere teslim olmak zorunda kaldılar³⁴². Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 5. Tümen komutanına Zile'nin geri alınması emrini verdi. Zile'ye takviye kuvvetler sevk edildi. 5. Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit [Toydemir] Bey ve Yıldızeli Tedip Grubu Komutanı Yarbay Ziya Bey komutasındaki askeri birliklerin ve Kuvayımiliye müfrezelerinin taarruzu sonucunda 12 Haziran 1920'de Zile asilerden kurtarıldı. Asilerden 170 kişi öldürüldü, 50 kişi de esir alındı. 1 Temmuz'da da askeri mahkemenin kararı ile bu ayaklanmaya katılan elebaşı ve kışkırtıcılardan 22 kişi idam edildi. Elebaşılardan evleri

338 Turgut (Der.), s. 119; TİHVI, ss. 95-96.

339 TİHVI, s. 96.

340 TİHVI, s. 96; Çankaya s. 208; Necati Fahri Taş, **Milli Mücadele Döneminde Yozgat**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 780, Baskı: 1, Ankara, 1987, s. 48.

341 TİHVI, s. 96.

342 TİHVI, s. 209; Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, (Nutuk 1989), s. 299.

içindeki eşyalarla birlikte yakıldı, içlerindeki insan ve hayvanlar da bucak merkezine getirildi. Fakat bu tedbir ve düzenlemelere rağmen bölgede olaylar durulmadığı gibi gittikçe daha tehlikeli bir hal almaya başladı³⁴³.

Her taşın altından çıkan Çapanoğulları'ndan Celâl, Edip, Halit, Hakkı, Salih, Şekip, Mahmut, İhsan ve Muhlis ile Hayri Paşaoğlu Osman, Emekli Yarbay Hakkı ve Hüsnü'nün elebaşılığını yaptığı asiler, 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal ettiler³⁴⁴. 13 Haziran akşamı 300 kişi ile Yozgat'ı saran asiler 14 Haziran'da Yozgat'a tamamen hâkim oldular. Yozgat'ı kolaylıkla ele geçiren asilerin sayısı halktan da tereddütlü olanların katılımı ile birlikte kısa sürede 1000'e yükseldi³⁴⁵. Asilerin ilk işi şehirdeki askeri depoya el atarak buradaki silahları kendi adamlarına dağıtmak oldu. Cezaevindeki tutukluları da serbest bırakan asiler resmi dairelere ve kritik noktalara kendi adamlarını yerleştirerek şehirde terör havası estirmeye başladılar. Ne yapacağını bilemeyen halk ise korku içinde evlerine kapanmıştı. Bu panik havasını fırsat bilen bazı çapulcu ve soyguncular da halkın mallarını talan ve yağmaya giriştiler³⁴⁶. İsyan hızla büyürken, jandarma karakollarından ve milli kuvvetlerden firarlar da artıyordu. 15 Haziran gecesi Yıldızeli, Artova ve Çamlıbel karakolları baskına uğradı. Asi çetesi, jandarmanın silah, para, elbise ve ayakkabılarına kadar alarak savuştu. 16 Haziran 1920'de Çiçekdağı ilçesi belediye başkanı genelkurmaya çektiği telgrafta, *"İlçedeki 33 jandarmanın firar ettiğini, karakolda yalnız bir subayla bir erin kaldığını"* bildirerek yardım istiyordu³⁴⁷. Milli kuvvetler tamamen sinmiş durumdaydı. Bu sırada Boğazlıyan'da hiç ummadıkları bir zamanda asilerin baskınına uğrayan Kılıç Ali'nin müfrezesi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Bu baskınla dehşete düşen Kılıç Ali Ankara'ya verdiği raporda; *"Kayseri'den gelen piyade taburunun subay ve erlerinin moralleri bozuktur. Yanımda 60 atlıdan başka güvenilecek kuvvetim yoktur."* diyor ve iki topla takviye edilmesini istiyordu³⁴⁸. 20/21 Haziran 1920 tarihli telgrafında da telaş ve panik içinde; *"Boğazlıyan'ın büyük tehlike içinde bulunduğunu, tehlikenin kendi şahsına karşı dahi mevcut olduğunu, milli kuvvetlerden köylerine kaçan altı kişinin asiler tarafından parçalandığını, asilerin Kayseri sancağını dahi sarmak üzere olduklarını"* bildiriyordu³⁴⁹. Sonunda Kılıç Ali'nin korktuğu başına geldi. 23/24 Haziran 1920'de çok erken saatlerde atlı olarak Boğazlıyan'a baskın yapan asiler müfrezeye

343 Çankaya, ss. 211-212.

344 TİHVI, s. 98; Çankaya, ss. 206-207; Kobal, s. 83.

345 Turgut (Der.), ss. 119-120; TİHVI, s. 96; Atatürk, Nutuk 1989, s. 299; Çankaya, ss. 206-207.

346 TİHVI, s. 98; Çolak, s. 162.

347 Çankaya, s. 207.

348 TİHVI, s. 96.

349 TİHVI, s. 96.

saldırdılar³⁵⁰. Rehavet içinde hazırlıksız yakalanan müfreze, tam anlamıyla bozguna uğradı. Ne emniyet postaları ne de makineli tüfek kıtası ateş açamadı. Kılıç Ali ve 20 kadar atlı kaçarak canlarını zor kurtardılar. Kılıç Ali'nin emir subayı Teğmen Hakkı da dâhil olmak üzere hayvanları hazır olmayanlar kurtulamadı ve asilerin eline düştüler. Yedi makineli tüfek de asilerin eline geçti³⁵¹.

Asilerin Yozgat'ı işgal etmeleri üzerine Mustafa Kemal, Çerkes Ethem'le kardeşi Tevfik'e derhal kuvvetlerini toplayarak asilerin üzerine hareket etmelerini, Albay Refet'ten de Çerkeş'te topladığı birliklerle Çankırı'ya gelmesini istedi³⁵². Fakat Ethem'le, kardeşi Tevfik; *"Bizim Uşak'ta görülecek birçok işlerimiz var, Yozgat'a gidemeyiz"* diye ayak direliyorlardı³⁵³. Düzce ayaklanmasını başarı ile bastıran Çerkes Ethem'in *Birinci Kuvayıseyyare Müfrezesi* Salihli cephesine dönmek üzere bu sırada Eskişehir'de bulunuyordu. Eskişehir'deki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'den aldığı direktif üzerine Ethem'i karargâhına çağırdı. Beraberce haritadan ayaklanma bölgesini incelediler. Ancak bu işe pek gönüllü olmayan Ethem; *"Bugünlerde Yunanların saldıracağını haber aldığını, bunun da Salihli cephesinin çöküşüne sebep olacağını"* ileri sürerek *"Yozgat ayaklanmasının başka bir birlikle bastırılması mümkün değil mi? Ben yine cepheye gideyim. Hazırlığım bu mahiyette idi."* dedi. Fakat Ali Fuat Paşa bu emrin genelkurmay başkanlığınca verildiğini ve Mustafa Kemal Paşa tarafından da onaylandığını söyleyince gönülsüz de olsa görevi kabul etti³⁵⁴. Birliklerinin başına dönen Ethem harekât için gerekli hazırlığını yaptı. Milli Müdafaa Vekili Fevzi [Çakmak] da Eskişehir'e gelerek Ethem'in birliklerini gördü ve tahsis edilen özel katarla, birlikte Ankara'ya hareket ettiler. 19 Haziran 1920 Cuma günü Ankara İstasyonu'na ulaşan kafilayı Mustafa Kemal ve diğer devlet erkânı karşıladı. Mustafa Kemal Paşa Ethem'i otomobiline aldı ve doğrudan Ziraat Mektebine gittiler. Bu okul o günlerde genel karargâh olarak kullanılıyordu. Gazi Hazretleri burada yatıp kalktıkları gibi, genelkurmay başkanlığı ve milli savunma bakanlığı da bu binada faaliyet gösteriyordu³⁵⁵. Burada Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey ile görüşen ve Ankara hükümetinin kendisine muhtaç olduğunu gören Ethem, kendisini bütün makamların üzerinde görerek komutanları azarlarcasına şunları söyledi:

350 Atatürk, Nutuk 1989, s. 299.

351 TİHVI, s. 96; Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Baskı: 1-2, İstanbul, Mayıs 2010, s. 88.

352 Halıcı, Ethem, s. 98.

353 Çolak, s. 66.

354 Esengin, ss. 164-165.

355 Halıcı, Ethem, s. 98; Çolak, s. 72.

*“Hayret ediyorum ki, Sivas’ta Heyet-i Temsiliye ve Ankara’da Büyük Millet Meclisi sıfatıyla içtima ve teşekkül olunalı bir seneyi geçtiği halde, bu müddet zarfında koca Anadolu’da, harekât-ı milliyemiz namına neden esaslı bir hareket görülmedi? Niçin merkezinizi kuvvetlendirmediniz? Ve sonra en mühim ve esas olan, cephelere ait şimdiye kadar bir himmet ve muavenet eserimize dahi şahit olmadık. Nihayet bizleri düşman cephesinden gerilere ayrılmaya ve sırf gerilerde size düşen vazifelerle bizi işgale mecbur bıraktınız...”*³⁵⁶.

Ethem’in tavırlarından onun gelecekte başlarına açacağı sıkıntıyı fark eden Mustafa Kemal o günlerde Kuvayımiliye komutanlarından İbrahim Çolak’a Çerkes Ethem’le ilgili olarak şunları söyleyecekti: *“İbrahim, bu Çerkes bir gün memleketin başına büyük bir gaile çıkaracak. Belki onunla çarpışman lazım gelecek. Bunu bil de ona göre kuvvetlen!”*³⁵⁷. Meclise de giden ve milletvekilleri tarafından ayakta karşılanan Ethem, iki gün Ankara’da misafir edildikten sonra 20 Haziran sabahı Yozgat’a uğurlandı³⁵⁸. Genelkurmay başkanlığının 19 Haziran 1920 tarihli harekât emrine göre Ethem’in komutanlığındaki *Kuvayıtedibiye Umum Kumandanlığı*’na verilen görev; ayaklanma bölgelerinde toplanmış olan asi kuvvetleri dağıtıp, asayışı temin ve idame, fesat teşkilatını kökünden yok etmek, ayaklanmanın kışkırtıcılarını cezalandırmaktı³⁵⁹. Yine aynı emirde asiler hakkında bilgi verildikten sonra ayaklanma bölgesinde ve doğrudan doğruya genelkurmay emrinde şu kuvvetlerin bulunduğu belirtiliyordu:

“ ...

a. Çankırı’da 300 piyade, 6 makineli tüfek ve 50 süvariden mürekkep, 58 nci Alay Komutanı Binbaşı Vasfi emri altında bir müfrezemiz vardır. Albay Refet [Bele] 19 Haziran 1920’de 250 atlı ile Çerkeş’ten Çankırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

b. Zile’de 5 nci Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit [Toydemir] emrindeki takip müfrezelerimiz ve kıtalarımız vardı. Bunlardan bir süvari müfrezesi Ortaköy şimalinde Cevizli’dedir. Mütebakisi kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

c. Boğazlıyan’da 60 atlıdan mürekkep Kılıç Ali müfrezesi ve 33 ncü Alayın 3 ncü Taburu vardır. Sivas ve Yenihan mevkillerinde de milli mahalli müfrezelerimiz ve kıtalar vardır...”³⁶⁰.

Genelkurmay başkanlığı, yalnız Ethem’in kuvvetlerine mahsus olmak üzere Kuvayıtedibiye’ye mensup piyadelerin yorulmadan Yozgat’a ulaşmalarını sağlamak için 90 tane yaylı araba hazırlatmıştı³⁶¹. Ethem’in kuvveti; 70 subay, 2100 piyade ve 1300 atlıdan müteşekkildi. Kuvayıtedibiye’nin bundan başka; dört toplu bir dağ bataryası, bir sahra topu ve sekiz de makineli tüfeği vardı³⁶². Bolu-Düzce ayaklanma-

356 Atay, s. 249; Halıcı, Ethem, s. 98; Aydemir, Tek Adam-2, s. 343.

357 Çolak, s. 67.

358 Esengin, ss. 165-166; Halıcı, Ethem, s. 98; Atay, s. 250.

359 TİHVI, ss. 100-102.

360 TİHVI, s. 101.

361 TİHVI, s. 100.

362 Esengin, s. 166; TİHVI, s. 100.

sında Çerkes Ethem kuvvetleri ile birlikte çarpışan İkinci Kuvayıseyyare Komutanı Binbaşı İbrahim Çolak da, Ethem'den bir gün sonra iki top, iki makineli tüfek ve 32'si atlı olmak üzere 418 kişilik kuvveti ile Ethem'i takiben bölgeye hareket etti³⁶³. Fakat Çolak İbrahim'in kuvvetine araba tahsis edilmediğinden onlar yaya olarak yola çıktılar³⁶⁴. Ethem Yozgat yolunda iken 21 Haziran 1920 günü Boğazlıyan'da bulunan Kılıç Ali, müfrezesinin emir ve komutasını Jandarma Binbaşı Ziya'ya bırakarak Ankara'ya dönmesi için genelkurmay başkanlığından izin verilmesini istedi. Fakat kendisine bu iznin iyi sonuç vermeyeceği belirtilerek bir süre daha görevinin başında kalması gerektiği bildirildi³⁶⁵. Kılıç Ali'nin bu izin isteği muhtemelen Yozgat'a gelmek üzere olan Çerkes Ethem'le karşılaşmamak ve onunla beraber çalışmak istememesinden ileri geliyordu. Ethem'i Balkan Harbi günlerinde bir süre birlikte çalıştıkları Teşkilatımahsusadan tanıyan Kılıç Ali bu *şımarık çeteciden* hiç hazzetmiyordu. Ancak izin isteği geri çevrilince Kılıç Ali'nin de aklına gelen, başına geldi. Bu günlere Ethem'le aralarında meydana gelen dargınlığa daha sonra Mustafa Kemal her ikisine de birer tabanca hediye ederek son verdi³⁶⁶.

Ethem'in tedip müfrezesi, 23 Haziran günü sabahın erken saatlerinde Yozgat önlerine geldi. Onun çatışmaları bastırmada kullandığı yöntem; bir sel baskını gibi sert, süratli ve ani hareketle asileri kim olursa olsun şiddetle ve müsamahasız cezalandırmaktı. Bu usul Yozgat'ta da uygulamaya kondu. Öğleye kadar süren çarpışmalardan sonra Yozgat ele geçirildi³⁶⁷. Kılıç Ali hatıralarında Yozgat'ta yaşanan bu çarpışmalar sırasında; "*Biz de, isyancıların arkalarındaki bölgeden yeni kuvvetler almalarını önlemiştik.*"³⁶⁸ derken, farklı hatıra ve kaynaklarda Kılıç Ali'nin bu sırada Kayseri'de olduğu belirtilmektedir³⁶⁹. Zira 25 Haziran'da Ethem kuvvetleri Alaca'ya girdiğinde İkinci Kuvayıseyyare Komutanı İbrahim Çolak burada şöyle bir söylenti dolaştığından bahsetmektedir: "*Ortada dolaşan haberlere göre asiler, Akdağmadeni'ne hücum etmişler, orada bulunan Kılıç Ali Bey'le müsademeye tutuşmuşlar ve Ali Bey'i*

363 Atatürk, Nutuk 1989, s. 300; Çolak, ss. 67-68. Garp Cephesi'nde iki Kuvayımilliye kuruluşu vardı. Birinin başında Çerkes Ethem diğerinin başında da Çolak İbrahim Bey bulunuyordu. Garp Cephesi Komutanı İsmet İnönü bu kuvvetlerin her birini birer tümen kabul ederek birbirlerinden ayırt edebilmek için Çerkes Ethem'in kuvvetlerine "Birinci Kuvayı Seyyare", Çolak İbrahim Bey'in kuvvetlerine de "İkinci Kuvayı Seyyare" adını vermişti. Fakat Ethem Bey ve kardeşi Tefik Bey bu unvanı beğenmediklerinden onlar kendilerinden bahsederken "Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı" unvanını kullanıyorlardı. İnönü, Cilt: 1, s. 216.

364 Esengin, ss. 67-68.

365 TİHVI, s. 105.

366 Kılıç Ali, Hatıralar, s. 45.

367 Esengin, s. 169; Kobal, s. 83; TİHVI, s. 102; Aydemir, Tek Adam-2, s. 348.

368 Turgut (Der.), s. 120.

369 Aydemir, Tek Adam-2, s. 349; Çolak, s. 68.

480 mevcut ile beraber Kayseri'ye kadar kovalamışlardı."³⁷⁰. Yozgat'ın ele geçirilmesini müteakip 24 Haziran 1920'de genelkurmay başkanlığının kolordu ve cephe komutanlıklarına gönderdiği harp raporunda; Yozgat harekâtı sırasında milli kuvvetten toplam üç şehit, dokuz yaralı; asilerden ise 50'den fazla ölü, bir miktar da yaralı ve esir olduğu, asi elebaşlarından bazılarının yakalandığı, eşkıya ile birlikte milli kuvvetlere silah ve bomba atan Ermenilerin evlerinin yakıldığı ve Boğazlıyan ile muhaberenin kesik olduğu belirtiliyordu³⁷¹. Yozgat'ta ayaklanmanın bastırılmasının ardından Ethem'in ağabeyi Tefik'in başkanlık ettiği Kuvayitedibiye'nin divanıharbinde de yakalanan zanlılar süratle mahkeme edildi. Divanıharp tarafından idam cezasına çarptırılan asilerin elebaşlarından sekizi aynı gün şehrin içinde asıldılar³⁷². Her zaman olduğu gibi bu gaileden de kendilerini kurtarmasını bilen Çapanoğlu kardeşler ise ancak gıyaplarında idama mahkûm edilebildiler³⁷³. Bu arada Ankara hükûmeti ile Ethem arasında tafisi zor büyük bir sorun yaşandı. Ethem yaptığı tahkikat sonucunda; Çapanoğlu Celâl ve kardeşleri hakkında, aralarındaki dostluk münasebetiyle zamanında gereken tedbirleri almayan ve olayların bu seviyeye gelmesine sebep olarak gördüğü Ankara Valisi Yahya Galip'i de suçlu buluyor ve onu da Yozgat'ta yargılamak istiyordu. Ethem bu maksatla Vali Yahya Galip'in Yozgat'a gönderilmesinde ısrarcı olduysa da, Ankara hükûmeti onun bu isteğini yerine getirmed³⁷⁴.

Yozgat'tan sonra asilerin toplanmakta oldukları Alaca istikametinde harekâtına devam eden Kuvayitedibiye, 25 Haziran'da Alaca'yı da kurtardı. Bu arada asiler de boş durmuyor elverişli bir yerde toplanıp Ethem kuvvetlerine karşı bir hareket yapmak istiyorlardı. Bu maksatla Yozgat-Alaca yolu üzerinde sarp bir boğaz olan Arapseyfi Boğazı'nda tertibat almışlardı. Bu sayede Ethem kuvvetlerinin Yozgat'la bağı da kesilecekti. Tehlikeyi sezen Ethem'in kurnaz bir manevrası ile asiler hem cepheden hem de yan ve gerilerden iki ateş arasında bırakıldılar. Dört saatlik bir çatışma sonucunda dağılan asiler bu çatışmada 300'e yakın kayıp verdiler. Bir top ve dört makineli tüfek de ele geçirildi. Bu çarpışma Yozgat ayaklanmasında asilere vurulan ikinci ve kesin bir darbe oldu. Arapseyfi Boğazı'nda elde edilen bu başarı üzerine Mustafa Kemal Paşa Ethem'e bir telgraf göndererek kendisini tebrik etti. Başarı ümitlerini kaybeden ve moralleri bozulan Yozgat asileri bundan sonra artık büyük ve toplu bir güç olmaktan çıktılar. Daha sonra; batıdan Çolak İbrahim'in

370 Çolak, s. 68.

371 HTVD, Sayı: 14, Yıl: 4, Aralık 1955, Vesika No: 377.

372 HTVD, Sayı: 14, Yıl: 4, Aralık 1955, Vesika No: 380.

373 Halıcı, Ethem, s. 100.

374 TİHVI, ss. 103-104.

Kuvayıseyyaresi ve kuzeyden de Albay Refet [Bele] kuvvetlerinin gelerek bölgede asayiş sağlaması ile ayaklanmanın tehlikeli devresi sona erdi³⁷⁵. Fakat ordunun subaylarından oldum olası haz etmeyen Ethem, Yozgat harekâtı sırasında da yine subayların çalışmalarından ve işbirliğinden memnun değildi. Ethem ve kardeşlerine göre Türk ordusunda değerli hiçbir komutan ve subay bulunmuyordu. Kendilerinin üstünde bir mevki ve makam tanımayan Çerkes Ethem ve kardeşleri; komutanları rütbe ve mevkilerine bakmadan tahkir ederek azarlamakta bir sakınca görmüyor; valilere, paşalara emirler veriyor ve emirlerini yapmadıkları takdirde idam edilecekleri tehdidinde bulunuyorlardı³⁷⁶.

Kuvayıtedibiye 9 Temmuz'a kadar bölgede kaldı ve daha sonra Batı cephesine hareket etti. Yozgat ayaklanmasını çok kanlı bir şekilde bastıran Çerkes Ethem kuvvetleri Yozgat'ı yağma ettikten sonra yol üstündeki Türk köylerini de yağmalaya yağmalaya Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal ve Albay İsmet Bey kendisini istasyonda karşıladılar. Bundan sonra Ankara'da olanları İsmet İnönü'nün hatıralarından dinleyelim: *"Ethem Bey'in kuvvetleri Yozgat'tan Ankara'ya geldikten sonra, Ankara çarşısında ve Ankara'nın etrafında büyük panayırlar kuruldu. Bizim Kuvâyi Milliye, Yozgat'tan sürdükleri koyunları halkın gözü önünde satmaya başladılar. Olup bitenleri hüznle seyrediyoruz. Fakat bir şey yapamıyoruz."*³⁷⁷. Muhtemelen bu can sıkıcı manzaraya şahit olmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa ise Ankara'da bu olaylar yaşanırken Afyon'a gidecektir³⁷⁸. Bölgede asayiş sağlandıktan sonra Kılıç Ali de genelkurmay tarafından kendisine verilen emir gereği Ankara'ya doğru yola çıkmak üzereyken, bu sırada Zile-Yenihan arasında bir ayaklanma daha ortaya çıktı. Bunun üzerine Ankara'ya dönmesi için verilen emir iptal edilerek kendisinden süratle ayaklanma bölgesine gitmesi ve olaylara müdahale etmesi istendi³⁷⁹.

1.2.3. Zile-Yenihan Ayaklanması

Zile bölgesindeki ayaklanmalar daha önce bir aya yakın milli kuvvetleri uğraştırmıştı. Avukat Ali, vazifesinden çıkarılmış eski Bucak Müdürü Naci, eski mal müdürünün oğlu İhsan'ın başlarına topladıkları 30 kadar asi ile 5 Haziran 1920 gecesi Zile'de başlattıkları ayaklanma, 5. Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit'in üs-

375 TİHVI, s. 103; Esengin, ss. 170-171.

376 Atatürk, Nutuk 1989, s. 314.

377 İnönü, Cilt: 1, s. 207; Atay, s. 250.

378 Atay, s. 250.

379 Turgut (Der.), s. 120.

tün gayretleri sonucunda 12 Haziran 1920'de bastırılmış ve Zile asilerden kurtarılmıştı³⁸⁰. Fakat Zile-Çorum-Yozgat üçgeninde kaynaşma devam ediyordu. Cephelere uzak olması sebebiyle kontrolün güç olduğu Zile'de yerli isyancılarla birlikte pek çok yabancı unsur da barınıyordu. Rum ve Ermeni çetecilerin cirit attığı bölgede, İtilaf devletlerinin de müfreze ve kontrol heyetleri bulunuyor ve bunlar bölge halkı içinde yuvalanmış olan asilerle işbirliği yapıyorlardı. İstanbul hükümetinin tutumu ve bazı idarecilerin yanlış davranışları da huzursuzluğu artıran diğer etkenlerdi³⁸¹. Yollarda rastladığı eli silah tutanları da toplayarak kuvvetini artıran Kılıç Ali ayaklanma bölgesine ulaştığında 5. Kafkas Tümen Komutanı Cemil Cahit Bey bölgede gerekli tedbirleri almakla uğraşıyordu³⁸².

Asiler 21 Haziran 1920 günü oldukça kalabalık bir kuvvetle, Cemil Cahit Bey'in bir süvari bölüğü ile işgal etmiş olduğu Ortaköy'e saldırdılar. 400 kişiden fazla olan bu silahlı asileri de yine bölgenin çibanbaşı olan Çapanoğulları destekliyordu³⁸³. Cemil Cahit Bey, Aşdavul Sırtları'na çekilerek kendisine yardım edilmesini beklerken, ertesi sabah asilerin sayısı 700-1200 civarına yükselmişti. Buna karşılık Cemil Bey'in emrinde; nizamiyesi, Kuvayımilliyesi, silahlısı, silahsız dâhil olmak üzere toplam 120 kişi vardı. Kuvayımilliyeye yardıma yanaşmayan halk yalnızca olayları izliyordu³⁸⁴. Asiler terör estirerek halktan istediklerini fazlasıyla alırken; askerler parasıyla bir dilim ekmek, bir kap su ve hayvanlarına saman dahi bulamıyordu. Merhum Şehit Çorum Jandarma Komutanı Binbaşı Nedim Bey mutasarrıflığa yazmış olduğu yazıda bölge halkının askerlere bakışını şöyle anlatıyordu: *"Burada köylerden askere ekmek sağlamak olanağı yok. Üstelik su sağlamak için kap bile yoktur. Dolayısıyla, asker parası ile satın almak üzere bir araba ekmek, saman yükletilip acilen gönderilmesi... Eplerin morallerinin kırık olmasına karşın saldırmak niyetindeyim."*³⁸⁵.

Yarbay Cemil Bey, Aşdavul Sırtları'nda az sayıdaki kuvveti ile bir şey yapamaz halde Refet ve Ethem Beylerden boş yere yardım bekleyip durdu. 25 Haziran'da Çorum'a ulaşan Refet Bey arkalarından asilerin üzerine yürümek yerine ayaklanma bölgesini dolaşarak Yozgat'a doğru ilerlemesine devam etti³⁸⁶. Alaca bölgesindeki Ethem Bey de yardıma gelmedi. Yarbay Cemil Cahit, bütün bu olum-

380 Çankaya, ss. 211-212; TİHVI, ss. 110-115.

381 Esengin, ss. 173-174; TİHVI, s. 110.

382 Turgut (Der.), s. 120.

383 Abdullah Kehale, **Milli Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları**, Baskı: 1, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları: 12, İstanbul, Ekim 1997, s. 107.

384 Kehale, ss. 108-109.

385 Kehale, s. 109.

386 Kehale, s. 110.

suz şartlara rağmen 29-30 Haziran'da asilerle giriştiği çarpışmalar sonunda asilerin tümünü dağıtıp kaçırmaya muvaffak oldu. Bu zorlu savaş döneminde Cemil Cahit'e kuvvet toplanmasında, süvari bineği temininde, ikmal ve iaşe gibi konularda en çok Çorum Mutasarrıfı Cemal Bardakçı yardımcı oldu³⁸⁷. 1 Temmuz 1920 günü bütün asiler dağıtılıp kaçtıktan sonra Refet Bey müfrezesi yardıma yetişti (!)³⁸⁸. Tenkil birlikleri 12 Temmuz 1920'de Zile'ye girdi. Ele geçirilen elebaşı ve kışkırtıcılardan 22 kişi idam edildi. Asiler tarafından tutsak alınan Amasya'nın ileri gelenleri kurtarıldı ve Tokat-Zile ve Yıldızeli'nde sıkıyönetim ilan edilerek bölgede asayiş sağlandı³⁸⁹.

387 Kehale, ss. 108, 111.

388 Kehale, ss. 115-116.

389 Esengin, ss. 173-174; Kehale, s. 117.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLETVEKİLLİĞİ VE BU SÜREÇTEKİ FAALİYETLERİ

2.1. TBMM ÜYELİĞİ VE MECLİS HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Kılıç Ali, Zile ayaklanması bastırıldıktan sonra Mustafa Kemal'in emri üzerine Ankara'ya döndü. 1919 Ekiminde Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılan Kılıç Ali, dokuz ay sonra kendisine verilen görevleri başarmış olmanın gururu ve iç huzuruyla Ankara'ya geldi ve 25 Temmuz 1920'de Meclisteki görevine başladı³⁹⁰. Başarılı çalışmalarını Meclis tarafından da takdir edilen Kılıç Ali, Milli Mücadele'de gösterdiği olağanüstü fedakârlık ve yararlılıklar nedeniyle TBMM'nin 24 Ekim 1923 tarihli kararıyla Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilen ilk üç kişi arasında yer aldı. Madalyası TBMM Genel Kurulunun 23 Mart 1925 tarihindeki birleşiminde yapılan törenle göğsüne takıldı³⁹¹. Bu husus hem Kılıç Ali hem de ailesi için her zaman bir iftihar vesilesi oldu.

Aradan geçen bu zaman zarfında Kılıç Ali'nin hem kendi hayatında büyük değişiklikler olmuş hem de yeni Türk devletinin kuruluşunda büyük mesafeler kat edilmişti. "Asaf Tevfik" olarak çıktığı bu zorlu Kuvayimillîye yolculuğundan büyük bir kudret ve şöhret sahibi "Kılıç Ali" olarak dönmüştü. Bu dönemde Ankara'da da en büyük başarı olarak Mustafa Kemal'in önderliğinde milli iradenin temsilcisi bir Meclis kurulmuş ve tam bağımsızlığı hedeflemiş bir devletin temel taşları yerine konmaya başlanmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte Milli Mücadele de büyük bir güç kazandı. Artık yapılan her işin, verilen her emrin arkasındaki muhatap yeni Türk devletinin Meclis hükûmeti idi. Mustafa Kemal Paşa, liderlik ve idarecilik kabiliyetleri ile vatanın kurtuluşu ülküsünde el ele, gönül gönüle vermiş değişik halk kesimlerinden insanları bir dava etrafında bir araya toplayabilmeyi ve bir hedefe yöneltebilmeyi

390 Cepheden Meclise, s. 81; Kılıç Ali, Hatıralar, s. 36.

391 Parlamento: 1-3, s. 425. Gazi'nin Kılıç Ali'nin ismini de dâhil ettikleri İstiklâl Madalyası takdimine dair tarihi tezkere şöyle idi:

*"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine;
Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devrei intihabiye azasından oldukları halde cephede, bilfiil kıt'ada âsarı hamaset ve fedakâri gösterdiklerinden dolayı Bozok mebusu Süleyman Sırrı, Kozan mebusu Saip, Gaziantep mebusu Kılıç Ali Beylere İstiklâl Madalyası Kanununun ikinci ve beşinci maddelerine tevfikân nısfı yeşil ve nısfı diğeri kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası itasını rica ve Meclisi mezkûrun azayı mütebakiyesine de kanunun ikinci maddesine tevfikân yeşil kordelalı madalya verileceği arz olunur.*

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal"*

Kılıç Ali, Hatıralar, s. 126.

başarmıştı. Ankara'da Meclisin büyük bir azimle işe başladığı günlerde ülke adeta bir yangın yerini andırıyordu. Vatanın dört bir tarafı İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularının işgali altındaydı. Ermenistan'ı kurma emeli güden Ermeniler de; hem Doğu cephesinde hem de bütün bu işgalci devletlerle ittifak halinde Türk düşmanlığını son haddine vardırmışlardı. İç cephede ise padişahın, İstanbul hükümetinin ve İngilizlerin destek ve tahrikleri ile başlayan ayaklanmalar Anadolu'nun muhtelif yerlerinde devam ediyordu. İşte Ankara'da teşekkül eden Birinci Büyük Millet Meclisi daha sonra görev yapacak diğer meclislerden farklı olarak; devletin inkırazını önlemek ve düşmanları vatan toprağından çıkararak devletin istiklâlini ve tarihi şerefini kurtarmak için toplanmış büyük bir teşekkül idi. Kılıç Ali de gerek hatıralarında gerekse yazılarında Birinci Meclisin önemine ve bu mecliste görev yapan milletvekillerinin vatanseverlik ve kahramanlıklarına sık sık değinmektedir. Bunlardan birinde Kılıç Ali duygu ve düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:

*"Bu Meclis yalnız bir İnkılâp Meclisi değil, aynı zamanda müspet ve maddi en büyük işler görmüş olan büyük vatanperver bir meclisti. Burada her nevi fikirler tartışılır, münakaşalar yapılır, bazen bu münakaşalar mücadele ve hatta muzaharebelere kadar varırdı. Fakat milli bir hadise ve memleket meselesi mevzubahs oldu mu, her şey bir tarafa atılır, Meclis hadise üzerinde derhal birleşir, Milli birlik halinde kararını verir öyle büyük, vatanperver bir meclisti. Meclisin vatanperverliğine ait size bir hatıramdan bahsedeceğim: Yunan ordusu mağlup edilmiş, Başkumandan Mustafa Kemal cepheden Ankara'ya avdet ediyordu. Kendisini meclis namına, İçel istasyonunda karşılamak üzere, Meclis kurayla bir heyet seçmişti. Bunlar arasında Mustafa Kemal'in meşhur muhaliflerinden ve muhaliflerinin ileri gelenlerinden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey merhum da vardı. Ben de beraberdim. Bir de ne göreyim; Mustafa Kemal'in resmi üniformasıyla otomobilinden indiği vakit, hepimizden evvel, heyecanla ve gözyaşlarını tutamıyarak koşup ilk önce Mustafa Kemal'in ellerine sarılıp öpen, Hüseyin Avni Bey olmuş ve manzara orada bulunanları pek çok mütehassıs etmişti. Bu bir vatanperverlik numunesiydi."*³⁹².

Meclisin ilk beş döneminde Gaziantep'ten milletvekili seçilen Kılıç Ali'nin bu görevi 1939'a kadar devam etti. Atatürk'ün ölümü ile birlikte onun milletvekilliği de sona erdi³⁹³. Kendisini vekil olarak seçen Antepli hemşerilerini ve bu Gazi şehri hiçbir zaman unutmayan Kılıç Ali'nin Antep'le ve Antepililerle gönül bağı hayatının sonuna kadar devam etti. Antepililer de Kılıç Ali'yi unutmadılar. Onun adını; hem bir caddeye vererek hem de Şahin Bey ve diğer Gaziantep müdafileri ile birlikte büstünü dikerek kendisine olan minnet ve şükran duygularını ifade etmek istediler³⁹⁴. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bir üyesi olmaktan büyük bir onur duyan Kılıç Ali, bunu

392 Kılıç Ali, TBMM, s. 77.

393 Cepheden Meclise, s. 81.

394 Adının verildiği cadde ve büstü için bkz. EK 11.

her zaman hayatının bir “medarı iftihar” olarak gördü³⁹⁵. Milletvekilli süresince müdafaaimeilliye encümeni (milli savunma Komisyonu) üyeliği yapan Kılıç Ali; iyi bir hatip olmasına karşın yalnızca üç defa söz aldı ve bunun yanında üç kanun teklifi ve üç de önerge verdi³⁹⁶.

2.2. RESMİ TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ ÜYELİĞİ

23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisinde Anadolu’nun her köşesinden, her fikirde temsilci mevcuttu. Meclisin ilk yılında bu farklı düşünce yapılarının arasında adından en çok söz ettiren “Bolşevizm”di³⁹⁷. Sovyet Rusya’da 1917 yılında meydana gelen *Bolşevik Devrimi* o günlerde Türkiye’nin karşısına da adeta ilahi bir şans olarak çıktı. Bu devrim sayesinde batılı kapitalist ve emperyalist devletler, Sovyetlerle Türkiye’nin müşterek düşmanları haline geldi. Aksi takdirde Çarlık rejimi devam etmiş olsa idi, Sovyet Rusya da diğer İtilaf devletleri gibi Türkiye’nin üzerine çullanacaktı³⁹⁸. Mustafa Kemal’in önderliğindeki Milli Mücadele kadrosu, bu mücadele sürecinde pragmatist bir politika takip etti. Kurtuluşun silahla sağlanabileceği anlaşılmış olmakla birlikte, diplomatik kanallar bütün devletlere açık tutuldu. Zira yokluklar içinde verilen bu ölüm kalım mücadelesinde, maddi manevi her türlü desteğe ihtiyaç vardı. Dostluk elini uzatan veya en azından düşmanlık yapmayan devletlerin sayısının artırılması bu mücadele döneminin en başta gelen hedefiydi. Bu anlayışla; “din, iman düşmanı Bolşevik”, “Moskof gâvuru” gibi geleneksel düşmanlık ifadesi barındıran demagojilerin de bir kenara atılması sonucunda Sovyetlerle Türkiye arasında bir yakınlaşma meydana geldi. Bolşeviklerin de; Türkiye’nin emperyalizme karşı verdiği kurtuluş mücadelesini desteklemeleri ve Büyük Millet Meclisi nezdine temsilci gönderen ilk yabancı devlet olmaları memleket dâhilinde Bolşeviklere karşı bir sempatinin doğmasına yol açtı³⁹⁹. Bu günlerde sosyalist düşüncede olan milletvekilleri arasında kırmızı çuhali kalpak giymek, kırmızı kravat takmak moda haline gelmişti⁴⁰⁰. Bu milletvekillerinden bazıları; “Daha ne bekliyoruz, niçin komünizmle

395 Kılıç Ali, TBMM, s. 78.

396 TBMM Tutanak Dergisi, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2., (16.3.2019); Cephe-den Meclise, s. 81.

397 Halıcı, Ethem, s. 101.

398 Rasuh Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, (Basım yeri belirtilmemiş), 1994, s. 31.

399 İlk resmi Sovyet temsilcisi Şerif Manatof’tur. Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Baskı: 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, Eylül 1967, (Sol Akımlar), s. 76; Kılıç Ali, *Hatıralar*, s. 74.

400 Can Dündar, *Gölgedekiler*, Baskı: 11, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2005, s. 98.

*halka yeni bir ruh aşılamıyoruz, hangi mal hangi servet kaldı ki korkalım*⁴⁰¹ diye propaganda yaparken, bazıları da; “... Memleketimizdeki istilacı hain kuvvetleri kovmak için bizim en doğal yardımcımız Bolşevik kuvvetleridir.”⁴⁰² diyordu. 1920 sonbaharında Türkiye’de Bolşeviklik modası almış yürümüşü. Okullarda bile Bolşevik marşları söyleniyordu: “Anadolu Şûralar Hükümeti var olsun, /İşçilerin emeği özlerine yâr olsun, /Uyan mihnetle çalışan çıplak hemşehri /İnkılâba katıl dünyanın hür rençberi...”⁴⁰³.

Bolşevikliğin bütün dünyayı etkisi altına aldığı o günlerde yurt içinde ve yurt dışında Türkler tarafından pek çok komünist parti ve teşkilatlar kurulmuştu. Moskova’da, Bakü’de, Batum’da Bolşeviklerin desteklediği bu partiler Türkiye’deki komünist unsurlarla irtibat halindeydiler. Ülkedeki gelişmeleri yakından takip eden ve memlekete nüfuz etmeye çalışan bu teşkiller, faaliyetlerini Türkiye’ye taşımak için fırsat peşinde koşuyorlardı. Bunların başında Mustafa Suphi tarafından kurulan Üçüncü Enternasyonele bağlı “Türkiye Komünist Partisi” geliyordu. Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan hezimetten sonra yurt dışına kaçan İttihat Terakki önderlerinden Enver Paşa da Rusya’da birtakım arayışlar içinde idi. Mustafa Kemal’in başarısız olması durumunda Anadolu’da başlatılan Milli Mücadele’nin başına geçmek için fırsat kolluyordu. Yeşil Ordu, Gizli Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Resmi Türkiye Komünist Partisi ise o dönemde Anadolu’da faaliyet gösteren sol akımların belli başlıları idi.

“Yeşil Ordu” 1920’de kurulan gizli bir cemiyetin adı idi. Anadolu’da dalbudak saran Yeşil Ordu efsanesinin kökleri hususunda değişik rivayetler vardı. Eski gazalarda yeşil cüppeli meleklerin göklerden inerek gazilerin yardımına koştukları inancı bu rivayetlerden biri idi. Halk ve hatta Ankara’daki aydınlardan bazıları bile; sanki hakikaten bir Yeşil Ordu varmış da, bu ordu Kafkasya’dan, Turan’dan çıkıp gelerek millete yardım edecekmiş gibi bu efsaneyi hafızalarında canlı tutuyorlardı.⁴⁰⁴ Bu cemiyetin genel merkezinde Meclisin ileri gelen şahsiyetlerinden hatta Mustafa Kemal’in en yakınlarından bazı kimseler de yer alıyordu. Yeşil Ordu Cemiyeti, hükümette resmi bir beyanname vererek kurulmuş olmadığı için gizli bir teşkilat mahiyetinde idi. Fakat bundan hükümetin haberi vardı. İç isyanların bütün Anadolu’yu baştan başa sardığı ve muntazam ordu birliklerinin yetersiz kaldığı bir ortamda, Atatürk

401 Halıcı, Ethem, s. 102; Aydemir, Tek Adam-2, s. 375.

402 Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e**, Cilt: 2, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, (MKT-2), ss. 432-433.

403 Cemal Kutay, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, Cilt: 19, Baskı: 2, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 25 Ekim 1961, (Hürriyet), s. 11011; Avcıoğlu, MKT-2, s. 450.

404 Aydemir, Tek Adam-2, ss. 368-369.

“Kuvayımilliye kuruluşuna yardımcı olur, iç isyanların bastırılmasında rol oynar” düşüncesiyle bu girişimi olumlu karşılamıştı⁴⁰⁵. Fakat Çerkes Ethem’in ve kardeşlerinin de bu teşkilata katılmasıyla Yeşil Ordunun eline ciddi bir silahlı kuvvetin geçmesi Mustafa Kemal’in bu oluşumu durdurmak için ortaya çıkmasını gerektirdi. Kısa bir ömrü olan Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 sonbaharında Ankara İstiklâl Mahkemesinin kararıyla feshedildi⁴⁰⁶.

Hükümetçe tescil edilmemiş olan komünist partilerinden biri de yine 1920 yazının başında kurulmuş olan “Türkiye Komünist Partisi (gizli TKP)” idi. Mustafa Suphi’nin Bakü’de teşkil ettiği Türkiye Komünist Partisinin Anadolu’daki şubesi olabileceği de düşünülen bu parti, Sovyet ülkelerinden gönderilen solcuların etkisinde görüyordu. Sovyet temsilcisi Şerif Manatof’un da gizli TKP’nin teşkilatlanmasına önayak olduğu anlaşıncı, çalışmaları hükümetçe zararlı sayılan Manatof sınır dışı edildi. Bunun üzerine, gizli TKP hem meşru bir hüviyet kazanmak hem de faaliyetinin tabanını genişletmek için birtakım temaslar aramaya başladı. Sonunda bu çabalar bir sonuç verdi ve hükümet bu çevrenin hukuki varlığını tanıdı⁴⁰⁷. “Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası” adını alan partinin iki ay kadar süren ömrü, Ethem ayaklanması’nın yarattığı karışıklık ve o vesileyle başlatılan solu bastırma dalgası içinde sona erdi⁴⁰⁸.

Gizli TKP’nin yayılma ve meşrulaşma çabaları sonucunda dâhiliye vekâletinin parti program ve nizamnamesini tasdik etmesiyle, “Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF)”, 7 Aralık 1920’de resmen kurulmuş oldu. Kanun karşısında meşru bir siyasi parti olan THİF’nin, Bakü ve Moskova’daki komünist merkezleri ile de bağlantısı bulunuyordu. Feshedilen Yeşil Ordu Cemiyeti de daha sonra bir protokol imzalayarak THİF ile birleşti. THİF; Ankara’da *Emek* ve *Yeni Dünya* gazeteleri ile *Yeni Hayat* adında bir de dergi çıkarıyordu⁴⁰⁹. THİF’nin akıbeti de diğer komünist partilerden farklı olmadı. Fırka, Ankara İstiklâl Mahkemesinin kovuşturması sonucunda 1921 yılında feshedildi. Yapılan yargılama sonucunda parti mensuplarından bazıları çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar⁴¹⁰.

O dönemdeki sol hareketler içinde gayri resmi/gizli komünist partilerden başka bir de bizzat Mustafa Kemal’in direktifi ile kurulan resmi bir komünist parti vardı.

405 Avcıoğlu, MKT-2, s. 559.

406 Tunçay, Sol Akımlar, s. 80; Tarih Z. Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, (Yayınevi belirtilmemiş), İstanbul, 1952, s. 531.

407 Tunçay, Sol Akımlar, s. 95.

408 Tunçay, Sol Akımlar, ss. 97-98.

409 Aydemir, Tek Adam-2, s. 373; Tunaya, s. 532.

410 Tunaya, s. 532.

“Türkiye Komünist Partisi (resmi TKP)” adındaki bu parti 18 Ekim 1920 tarihinde Ankara’da doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonale bağlı ve onun programına dayanan esaslara uygun olarak kuruldu⁴¹¹. Mustafa Kemal’in kurucularını; “Akıllı başında güzide arkadaşlarımız” diye nitelendirdiği TKP’nin kurucu heyeti, Kuvayımillîye hareketinin önde gelen şu isimlerinden oluşuyordu: Hakkı Behiç [Bayiç] (partinin genel sekreteri), İhsan [Eryavuz], Refik [Koraltan], Eyüp [Akgöl], Kılıç Ali, Tevfik Rüştü [Aras], Mahmut Esat [Bozkurt], Yunus Nadi [Abalıoğlu], Süreyya [Yiğit]⁴¹². Mustafa Kemal tarafından kurdurulan bu güdümlü partinin bir “muvazaa partisi”, yani danışıklı kurulmuş, sahte, görünüşte komünist bir parti olduğu ittifakla kabul edilen bir görüştü⁴¹³. Zira Mustafa Kemal’in Bolşevizme ve komünizme karşı olduğu bir sır değildi. Kendisi bu düşüncelerini her fırsatta açıkça ifade ediyordu⁴¹⁴. Hal böyleyken Mustafa Kemal neden bir komünist parti kurulmasını istemişti? Mustafa Kemal’in Anadolu’da *komünist* sıfatlı bir parti kurdurmasında dışarıya ve içeriye yönelik iki maksadın olduğu ileri sürülmektedir. Her ne kadar; bize yardım etmesi beklenen Rusya’nın Türkiye ile işbirliği yapmak hususunda gösterdiği çekingenliği ortadan kaldırarak Türk-Sovyet görüşmelerini olumlu yönde etkileyebileceği düşüncesi bu maksatlardan biri gibi gösterilse de asıl maksadın bu olmadığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, gerek Mecliste gerekse başka bazı ortamlarda bu partiyi kurdurmak-taki asıl maksadının; “Özellikle Yeşil Ordu hareketi ile çığırından çıkan ve dış tesirle-re, aşırı cereyanlara kapılıp sürüklenen Bolşevik kitleyi bir çatı altında toplayıp kontrol altına alarak; telkin ve propagandaların zararını önlemek, asgari hadde indirmek ve samimi milliyetçileri satılmış ve hainlerden ayırmak olduğunu” ifade ediyordu⁴¹⁵. Yine Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa’larla Refet Bey’e çektiği bir telgrafta da bu düşüncelerini şu şekilde dile getiriyordu:

“Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya’da bile tatbik kabiliyeti hakkında sarıh kanaatler hâsıl olmadığı anlaşılacakla beraber, dâhilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dâhiline girmekte olduğu ve

411 Tunçay, Sol Akımlar, s. 83.

412 Feridun Kandemir, **Atatürk’ün Kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Sinan Matbaası, İstanbul, (Basım tarihi belirtilmemiş), (Komünist Partisi), s. 7; Tunçay, Sol Akımlar, ss. 83-84; Halıcı, Ethem, s. 109; Kılıç Ali, Hatıralar, s. 75.

413 Aydemir, Tek Adam-2, s. 375; Kutay, Hürriyet, Cilt: 19, s. 11022; Kılıç Ali, Hatıralar, s. 76.

414 Atatürk bu rejimin Anadolu topraklarına uygun olmadığını şöyle açıklamaktadır: “Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir. Türkiye’de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca zanaatkâr ve işçi vardır. Diğer taraftan zirai bir problemimiz yoktur. Son olarak, sosyal bakımdan dini prensiplerimiz bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır.”

Atatürk, Nutuk 1989, ss. 78-79.

415 TBMM GCZ, Cilt: 1, ss. 334-335; Tunçay, Sol Akımlar, s. 84; Kandemir, Komünist Partisi, s. 6; Kutay, Hürriyet, Cilt: 19, s. 11022.

buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde, milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûnunu ihlal edici hallerin çıkması imkân dâhilinde görülmüştür. En makul ve en tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malumatı altında bir (Türkiye Komünist Fırkası) teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilecektir.”⁴¹⁶

Resmi TKP'nin merkez heyeti üyelerinden biri olan Kılıç Ali ise hatıralarında bu partinin kuruluş süreci ve faaliyetlerinden şöyle bahsetmektedir:

“Bir taraftan Bolşevik sefiri Aralof yoldaşın, diğer taraftan Azerbaycan sefiri Abilof'un mebuslara ve saireye sık sık ziyafet vermeleri, memleketin şurasına burasına yaptıkları seyahatlerde ve seyahatlerdeki muhtelif temaslarında yapmak istedikleri Bolşeviklik propagandaları gittikçe ehemmiyet kesbediyordu. Şarktan hududumuza girmek tehlikesini gösteren bu tehlikeli cereyanı artık önlemek lazım geliyordu. Cereyanı kanuni yollarla, şiddetli hareketlerle önlemek o günün politikasına uygun değildi, gelmezdi. Fakat vaziyeti ehemmiyetle takip eden Mustafa Kemal Paşa buna da çare bulmakta gecikmedi. Bütün bu hareketlere cevaben: ‘Biz hariçten gelecek herhangi bir telkine uyararak değil, fakat kendi bünyemizi göz önüne alarak, icap ediyorsa fırkayı kendimiz kurabiliriz!’ dedi ve çok geçmeden, bir muvazaa tertibi olarak, ben de dâhil olduğum halde, Hakkı Behiç, İhsan (Bahriye Vekili), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Eskişehir mebusu), Süreyya (Yiğit) Beylerden mürekkep bir heyeti merkeziye teşkil ettirdi... haricin telkinatı ile memleketin şurasında ve burasında hissedilen Bolşevik ayaklanmalarının da bu suretle önü alındı. Teşekkülümüz bir müddet yaşayarak kendisinde beklenen gayeyi temin ettikten sonra yine Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kendi kendini fesh etti.”⁴¹⁷

TKP kurulduktan sonra dâhiliye vekâleti de 26 Ekim 1920'de bir duyuru yayınlayarak; *“TKP'nin resmen kurulduğunu, bu partinin mührünü taşıyan tasdik belgesi bulunmayan kişilerin hiçbir gerekçeyle komünizm propagandası yapamayacağını ve Yeşil Ordu teşkilatlarının bu partiye dönüşüp onun emrine girdiğini”* duyurdu⁴¹⁸. TKP, Kominterne⁴¹⁹ üye olmak için başvuru da bulunduyorsa da bu başvuru kabul edilmedi⁴²⁰. Bolşevik liderleri, Üçüncü Enternasyonale bağlı Türk Komünist Partisinin değil, kendi ajanlarının faaliyetleri ve verdikleri bilgilerle âlâkardı⁴²¹. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Aralov ve Sovyetler Birliği'nin kurucusu ve Devlet Başkanı Lenin, Anadolu hareketinin sosyalist bir hareket olmadığını biliyorlardı. Ancak Anadolu hal-

416 Arsan (Der.), ss. 360-361; Kandemir, Komünist Partisi, s. 6; Murat Bardakçı, “Solculuk tarihimize ufak bir katkı: Mustafa Kemal'in Komünist Partisi kurulması için verdiği gizli talimat”, **Habertürk**, 7 Ocak 2018, s. 21.

417 Kılıç Ali, Hatıralar, ss. 75-76.

418 Halıcı, Ethem, s. 109; Aydemir, Tek Adam-2, s. 371; Tunçay, Sol Akımlar, ss. 82-83.

419 1919 Martında, Vladimir Lenin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından kurulan Komintern (Komünist Enternasyonal ya da Üçüncü Enternasyonal olarak da bilinir); değişik ülkelerdeki komünist partilerin, birleşik bir komünist dünya partisi halindeki birliğidir. “Komintern”, <https://www.wikisozyalizm.org/Komintern>, (08.09.2018).

420 Tunçay, Sol Akımlar, ss. 84, 89; Halıcı, Ethem, s. 109.

421 Kutay, Hürriyet, Cilt: 19, s. 11023.

kının emperyalizme karşı bir mücadele verdiğini ve bu mücadelenin desteklenmesi gerektiğini düşünüyorlardı⁴²².

Resmi TKP'nin ömrü üç buçuk ay kadar sürdü. Bu kısa süre zarfında partinin herhangi bir pratik faaliyetine rastlanmadı⁴²³. 6 Ocak 1921'de Yunanların başlattıkları saldırının düzenli ordu birlikleri tarafından bir karşı taarruzla bastırılması sonucunda Batı cephesinden ilk zafer haberinin gelmesi ve bu zaferin ardından İtilaf devletlerinin Ankara hükümetini muhatap alarak Londra Konferansı'na Anadolu delegelerini de davet etmeleri Milli Mücadele önder kadrosu için büyük bir moral kaynağı oldu. Yurt içindeki ve yurt dışındaki Bolşevik/komünist parti ve teşekküller de bugünlerde pasifize edildi. Milli Mücadele açısından yaşanan kaos ve depresyon günlerinin sona ermesiyle birlikte Bolşevikliğin de kontrol altına alınarak bir tehlike olmaktan çıktığı anlaşıncaya, bu ortamda işlevini tamamladığı düşünülen Türkiye Komünist Partisi de Ocak 1921'de Mustafa Kemal'in talimatıyla kendini feshetti⁴²⁴. Türkiye'nin 1921 başlarında komünistlere karşı başlattığı bu sindirme harekâtına Sovyet Rusya Hükümeti dikkate değer bir tepki göstermedi ve Türk-Sovyet ilişkileri bundan etkilenmedi⁴²⁵.

Türk inkılâp tarihi içinde denenen radikal eylemlerden biri olarak yakın tarihimizde farklı bir iz bırakan Türkiye Komünist Partisi teşebbüsünün ne anlama geldiği hususunda yapılan değerlendirmeler arasında Prof. Dr. Korkut Boratav'ın şu tespiti dikkat çekmektedir: *"Bu resmi fırkanın tespit edilen yayınları, her ne kadar 'muvazaa solculuğu'nun eseri suni bir radikalizmin izlerini taşıyor olsa da, Cumhuriyet sonrasında hepsi önemli yerler işgal edecek olan bu siyasi simaların ne gibi fikirlerle oynadıklarını göstermesi bakımından ilgi çekicidir."*⁴²⁶.

2.3. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BAŞKOMUTANLIK GÖREVİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görevini almasına yönelik tartışmalar yaklaşık bir yıl önce başlamıştı. Kütahya-Eskişehir muharebelerinin kaybedilmesinden sonra bu konu Meclisin gündemine geldi. 10 Temmuz 1921'de Yunan ordusu kesin sonuç almak maksadıyla Bursa ve Uşak mihverlerinde taarruza geçmişti. Yu-

422 Dündar, s. 92.

423 Tunçay, Sol Akımlar, ss. 84, 89; Halıcı, Ethem, s. 109.

424 Tunçay, Sol Akımlar, s. 89; Dündar, s. 117.

425 Attila İlhan, **Gazi Paşa**, Baskı: 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2006, s. 117.

426 Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, Baskı: 1, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Mart 1974, s. 56.

nan Kralı 5 Eylül 1921'de Ankara'da Bizans tacını giymeye hazırlanıyordu. İzmir Metropolit Hrisostomos, Patrik Meletios'tan Fener Patrikhanesindeki açılmayan kapının anahtarını ve son Bizans İmparatoru Dragazes'in miğferini alarak, Ayasofya'da takdis ettirdikten sonra Kral'a takdim etmişti⁴²⁷. 25 Temmuz'a kadar aralıksız 15 gün süren çarpışmalardan sonra Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek mecburiyetinde kaldı. İç isyanların da olanca şiddeti ile devam ettiği bu günlerde Yunan taarruzunun geniş bir memleket parçasını ele geçirmesi Milli Mücadele davası açısından büyük bir tehlike oluşturmuştu⁴²⁸. Milletvekillerinden bazıları; *"Nerede o kahraman? Bütün bu işleri yapıp, sonra cepheye gitmeyen adam nerede?"* diye Mecliste bağıırıyordu ve bu olayların sorumlusunu arıyordu. *"Cepheye gitmeyen adam"*dan kasıt ise Mustafa Kemal Paşa idi⁴²⁹. Birkaç arkadaşı dışında dostu da düşmanı da Mustafa Kemal'i ordunun başında görmek istiyordu. Aslında içinde bulunulan durum tasavvur edildiğinde bu son derece yerinde ve isabetli bir görüştü. Gelecek günlerdeki olayların gelişimi ve sonucu da bu zevatın haklılığını ortaya çıkaracaktı. Hattızatında çoğunluğu muhalif safta da yer almayan, vatani düşmandan kurtarmak için bir çatı altında toplanmış olan milletvekillerinin Mustafa Kemal'i mağlup olup zor duruma düşsün diye ordunun başına geçirmek istediklerini düşünmenin mantıklı bir tarafı yoktu⁴³⁰. Zira Mustafa Kemal'in mağlubiyeti kimseye bir şey kazandırmayacağı gibi, kurtuluş ümitlerinin de tamamen sönmesine yol açacaktı. Devletin ve milletin elindeki son imkânları seferber ettiği ölüm-kalım günlerinde tek maksat, savaş strateji ve taktikleri konusunda en ehil insanı bulup işin başına geçirmektir. Artık çeşitli denemeler tecrübe etmek için ne imkân vardı ne de zaman. Hal böyleyken, Kılıç Ali de dâhil olmak üzere Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki insanlar bu önerinin samimi olmadığını düşünüyorlardı⁴³¹. Her fırsatta Birinci Meclisin vatanperverliğini öven Kılıç Ali Mustafa Kemal'e başkomutanlık teklifi götürülenlerle ilgili olarak; *"Onların maksadı Mustafa Kemal'i içinden çıkılması hemen hemen imkânsız bir vaziyetin başına getirip yıpratmak, mağlubiyetini görmek, bundan istifa-*

427 Cemal Kutay, "Başkumandan Mustafa Kemal", **Tarih Konuşuyor Aylık Tarih Mecmuası**, Cilt: 4, Sayı: 19, İstanbul, Ağustos 1965, s. 1543.

428 Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, Baskı: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, Ocak 1994, (Muhalefet), s. 261.

429 İnönü, Cilt: 1, s. 210; Atay, s. 291; Kılıç Ali, Hatıralar, s. 61.

430 Başkomutanlık önergesini veren milletvekillerinden; Sinop Milletvekili Rıza Nur, Ankara Milletvekili Hilmi Bey, Bursa Milletvekili Mühiddin Baha [Pars], Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami [Kızıldoğan], Trabzon Milletvekili Nebizade Hamdi [Ülkümen], Yozgat Milletvekili Ahmet [Baydar] ve Ankara Milletvekili Şemsettin [Bayramoğlu] "Birinci Grup" üyesidir. Bir yıl sonra kurulacak olan "İkinci Grup"a önerge sahiplerinden yalnızca Biga Milletvekili Hafız Hamdi [Dumrul] Bey katılacaktır. Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey ise her iki gruba da katılmamıştır. Demirel, Muhalefet, s. 264; TBMM GCZ, Cilt: 2, s. 174.

431 Turgut (Der.), s. 148.

de ederek milleti, efkârı umumiye-yi Mustafa Kemal'in aleyhine çevirmek için mühim bir koz elde etmekte."⁴³² diyordu. Zevatımutadenin bir başka üyesi Bahriye Vekili Topçu İhsan Bey ise;

*"Paşam, mucize devrinde değiliz. Köyleri Sakarya gerisinde olduğu için dağılmamış olan 17.000 kişilik perakende bir kuvvetle, bu işi, ilahi mazhariyetiniz yok ki başarabilesiniz. Kumanda da idaresizlik varsa, bizzat emir ve kumandayı alınız. Fakat isminiz başkumandan ilan edilmesin. Zira başkumandan Mustafa Kemal bu harbde mağlup olursa davayı tamamen kaybetmek endişesi kuvvetlidir."*⁴³³

derken aslında farkında olmadan bu mücadeleyi kazanmanın artık mucizelere kaldığını ifade ediyordu. Yine aynı muhitten Falih Rıfkı [Atay] da bu teklifin ekseriyetle "düşmanların bir oyunu" olduğunu düşünüyordu⁴³⁴. Başlangıçta sessiz kalarak durumu arkadaşları ile istişare eden Mustafa Kemal ise kendisi için "ordunun başına geçsin" diyenleri iki gruba ayırıyor ve şöyle diyordu:

*"... Bir defa, benim fiilen, ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların, fikir ve maksatlarını, ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlup olduğuna, vaziyetinin iadesine imkân kalmadığına, binaenaleyh davanın, takip ettiğimiz dava-yi millinin kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları hiddet ve şiddeti, benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre münhezim olmuş ve inhizamı devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim münhezim olsun! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki ekseriyet, bana olan emniyet ve itimatlarından dolayı, samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı."*⁴³⁵

Mustafa Kemal Paşa her ne kadar yakın arkadaşlarına fikirlerini sorsa da sonunda Millet Meclisinin sahip olduğu yetkileri fiilen kullanmak şartıyla başkomutanlık görevini kabul etti⁴³⁶. 5 Ağustos 1921 tarihinde yapılan gizli oturumda kabul edilen 144 sayılı "Başkomutanlık Kanunu" ile Meclis yetkilerinin üç aylık bir süre ile kullandırılmasına karar verildi⁴³⁷. Başkomutanlık görev ve yetkileri Meclis tarafından üçer aylık periyotlarla birinci defa 31 Ekim 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, son olarak da 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. 20 Temmuz 1922'de kabul edilen 245 sayılı Kanun'la da süresiz hâle getirildi⁴³⁸. Gerek kanunun kabul edilişinde gerekse süre uzatılmalarının-

432 Kılıç Ali, Hatıralar, s. 62.

433 Kılıç Ali, Hatıralar, ss. 62-63.

434 Atay, s. 291.

435 Atatürk, Nutuk 1989, s. 406.

436 Atay, s. 291.

437 TBMM GCZ, Cilt: 2, s. 174; Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923**, Cilt: 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No.: 4, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş), (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Parlamento: 1-1" olarak gösterilecektir), s. 619.

438 TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, **İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)**, Cilt: 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "TBMM, İstiklâl" olarak gösterilecektir), s. X. Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar "Başkumandanlık" ünvanını kullandığı

da Mecliste çok hararetli tartışmalar cereyan etti⁴³⁹. Üçüncü uzatmadan sonra Büyük Taarruz'a yaklaşlan günlerde Meclis yetki verme konusunda biraz isteksiz davrandı. Başlangıçta bu kanunun çıkarılması teklifini Mustafa Kemal'in itibarını yok etmek için bir tuzak olduğunu düşünen Kılıç Ali, bu sefer Meclisin bu tavrını Mustafa Kemal Paşa'ya bir vefasızlık ve müşkülât çıkarmak olarak yorumluyor ve şöyle diyordu:

*"Mecliste muhalifler, hatta evvelce 'Başkomandanlığı Mustafa Kemal ele almalı, işin başına o geçmelidir!' diyenler, bu sefer kanunun temdidine muhalefet etmekteydiler. Hâlbuki bu temdit lüzumluydu. Gazi paşa temdit için ciddi bir muhalefet ve mukavemet karşısında kalacağını kuvvetle hissetmiş, tedbirlerini de ona göre almıştı. Kanunun müzakeresi esnasında muhalefet, bilhassa asker mebuslar alelusul birtakım münakaşalar çıkardılar, itiraz ettiler. Bunlar işi mugalâtaya boğarak kanunu geri bıraktırtmak için müşkülât çıkarıyorlardı."*⁴⁴⁰.

Kılıç Ali'nin Başkomutanlık meselesinde ortaya koyduğu bu lider odaklı yaklaşımını daha sonraki dönemlerde yaşanan olaylarda - İzmir suikastı davası, çok partili sistem denemeleri gibi - da izlemek mümkündür. Atatürk'ü mutlu etmek kaygısı ile onun duymak ve görmek istediğini zannettikleri şeyleri söylemeye ve yapmaya çalışan zevatımutade, bu yaklaşım tarzları sebebiyle İsmet İnönü, Kâzım Karabekir gibi pek çok kişi tarafından çeşitli tenkitlere de maruz kalmışlardır⁴⁴¹. Hattizatında kendisi de mutat zevattan olan Falih Rıfkı Atay, "Çankaya" adlı eserinde Mustafa Kemal'in çevresindeki insanları şu şekilde gruplara ayırmaktadır:

"Basit itaatçılar takımı: Bir kültür hazırlıkları olmamakla beraber, tam bir inanışla Mustafa Kemal'e bağlı olanlar. Bunlar için o ne yaparsa doğru idi. Ona yeni zamanlar habercisi gibi, samimi bir imanları vardı. Uğrunda ölmeğe kadar her şeye razı idiler.

Devrimciliğe bağlı fikir ve ideal takımı.

*İnsan ve politikacı zaafalarını ya haksızlıklar, ya menfaatler için sömürmekten başka şey düşünmiyen türediler takımı!"*⁴⁴².

Bazı işgüzarlar da Atatürk'ü çevresindeki bu serserilerden kurtarmak istiyorlardı. Fakat yine Falih Rıfkı'nın ifadesi ile *"herkesi fikir ve karakter değeri kadar sırlarına yaklaştıran, devamlı bir telkin sanatının inceliklerini pek iyi kavrayan yaman bir poli-*

görüldür. Kanunun kaldırıldığına dair hakkında bir karar yoktur. Ancak, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi ile kendiliğinden son bulduğu kabul edilmektedir. Ahmet Emin Yaman, "Başkomutanlık Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9, 1992, s. 110.

439 Necdet Öklem, **TBMM Gizli Oturumlarında Başkomutanlık Kanunu ve Tartışmalar**, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 3, Bornova-İzmir, 1982, s. 31.

440 Kılıç Ali, *Hatıralar*, s. 82.

441 Uğur Mumcu, **Kâzım Karabekir Anlatıyor**, Baskı: 23, Uğur Mumcu Araştırma Gazetecilik Vakfı, Ankara, Aralık 2002, (Karabekir), s. 122.

442 Atay, ss. 361, 386.

“tikacı” olan Atatürk her şeyin farkında idi⁴⁴³. Kendisini kurtarmak isteyenlerin sözcüsü durumundaki Cemal Hüsnü [Taray]’ye⁴⁴⁴ şöyle diyordu:

*“Çok teşekkür ederim. Beni kurtarmaya karar vermişsiniz. Gayet tabi iyi niyetle söylüyorsunuz. Benim etrafımda bir sürü serseri var ve siz aydınlar bundan rahatsız oluyorsunuz. Bana bak oğlum! Bu dediğin senin doğrudur. Bu serseriler etrafımda. Ama Bakan lazım olduğu zaman, sizden mi seçerim, onlardan mı seçerim? Hepiniz Bakan oluyorsunuz, Başbakan oluyorsunuz. Sizden seçiyorum onlardan seçmiyorum. Sefir lazım olduğu zaman sizden mi seçiyorum, onlardan mı seçiyorum? Sizden seçiyorum. Müstesna vazifeler, önemli şeyler olduğu zaman sizinle mi istişare ediyorum, onlarla mı ediyorum? Ama diyeceksin ki, o halde bu adamlar ne? Hah. Onlar da bana yarar. Çünkü benim yanımdaki yakınlık o kadar kolay iş değildir ve siz bu işleri yapamazsınız. Onun için hiç üzülmeyin, kurtarmayın da beni, gene bu serseriler benim etrafımda kalsın. Çünkü ben, bunlara bağırırım, çağırırım, önüne bir şey atarsın işte geçirir gider. Hatta bunların benim yarın gözlerimi kapayınca sokakta kalmasını da istemem. Onun için bunların bir şeyler yapmasına ya yardım ederim yahut göz yumarım.”*⁴⁴⁵

2.4. TEKÂLİFİMİLLİYE EMİRLERİ

“Ulusal Yükümlülük Emirleri” anlamına gelen “Tekâlifimillîye Emirleri”; millet için katlanması gereken yükümlülükleri anlatan bir deyimdi. Başkomutanlık Kanunu’nun ikinci maddesine göre; ordunun maddi ve manevi kuvvetlerinin artırılması, sevk ve idaresinin planlanması hususunda Büyük Millet Meclisi yetkilerini fiilen kullanmaya başkomutan yetkili idi⁴⁴⁶. Düşmanın on gün içinde genel ve büyük bir taarruza kalkışacağına öğrenildiği günlerde başkomutanlık görevini ve Meclisin yetkilerini üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak 7-8 Ağustos tarihlerinde; ordunun ayakta kalabilmesi ve savaşabilmesi için gerekli olan araç, gereç, silah ve teçhizatın temini maksadıyla Tekâlifimillîye Emirleri’ni çıkararak milleti fedakârlığa davet etti. 1921 yılında yapılan İnönü muharebeleri ile Kütahya ve Eskişehir muharebeleri hemen hemen bütçe olanakları ile yürütülmüşken, Sakarya Meydan Muharebesi büyük ölçüde bütçe dışı finansman kaynaklarıyla kazanıldı. Mustafa Kemal Paşa, kanun kuvvetinde emirler verme yetkisini ilk kez Milli Mücadele’nin kaynakları arasında önemli bir yer tutan Tekâlifimillîye Emirleri ile kullandı⁴⁴⁷. Mustafa Kemal Paşa’nın lojistik konulara bizzat el atması onun askerlik sanatının gerçeklerini iyi bilen bir ko-

443 Atay, s. 10.

444 Ziraat Bankası genel müdür yardımcılığı, orta ve büyükelçilik görevlerinde bulundu. TBMM’de 2. ve 3. dönemlerde Bolu ve 5. dönemde Gümüşhane milletvekiliği ve milli eğitim bakanlığı yaptı. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M. 2. Dönem 1923-1927**, Cilt: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş), ss. 649, 652.

445 İnan, ss. 263-264.

446 TBMM GCZ, Cilt: 2, s. 174.

447 Ahmet Tekin, “Milli Mücadele Bütçeleri Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 146.

mutan olduğunu gösteriyordu. Lojistik konuları oldum olası Türk ordusunda önemsiz görülen bir husustu. Oysa savaşları kaybettiren asıl sebepler, yanlış sevk ve idare kadar bu konudaki yetersizliklerdi. Muharebe meydanındaki her türlü eksiklik ise Türk askerinin kanı ve canı ile tamamlanıyordu.

7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde yayımlanarak hemen uygulamasına geçilen Tekâlifimillîye Emirleri ile Türk halkına; aynı vergi uygulaması niteliğinde olan mal şeklinde ödeme, devlet tarafından halkın ve tüccarın elindeki temel gıda maddeleri ve ordunun ihtiyacı olan mamul ve yarı mamul maddelerinin % 40'nı bedeli savaş sonrasında ödenmek üzere cebren alma, taşıt araçları ile orduya ait malzemenin parasız taşınmasını öngören bir tür hizmet vergisi, tam bir müsadere uygulaması ile halkın elindeki savaşta kullanılabilir durumdaki bütün silah ve cephane ile ulaşım araç ve hayvanlarının % 20'sine el koyma ve makul bir ücret karşılığı bazı sanat erbabını ordunun ihtiyacının karşılanması için imalathanelerde çalıştırma yükümlülükleri yükleniyordu⁴⁴⁸. Devlet ihtiyaç duyduğu malları otoritesine dayanarak bedeli sonradan ödenmek üzere aldı. Tekâlifimillîye komisyonlarınca el konulan mallara karşılık halka ve tüccara verilen senet niteliğindeki tutanaklarda yazılı olan bedeller, zaferden sonra bir düzen dâhilinde hak sahiplerine ödendi⁴⁴⁹.

Zamanın kısalığı sebebiyle; dış ve iç borçlanma, yeni vergiler konulması veya para basarak emisyonun artırılması gibi klasik mali tedbirleri uygulama imkânı olmadığından bu hızlı ve pratik yöntem uygulamaya konuldu. Bu emirler ile halktan; çorap, çamaşır, çarık, semer, urgan, nal, mih, sabun, çay, tuz gibi a'dan z'ye ordunun ihtiyaç duyduğu maddeler talep ediliyordu. Millet başkomutanın istediklerini fazlasıyla verdi. Bazı iller orduya vergiden ayrı armağan olarak; kavurma, tulum peyniri, meyve kurusu gibi yiyecekler de yolluyorlardı. Nadir hadiseler dışında İstiklâl Mahkemelerine Tekâlifimillîye'yi ihlâl vakaları intikal etmedi⁴⁵⁰. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bütün Tekâlifimillîye komisyonlarını yönetmek üzere başkomutanlık kargâhında da müstakil bir büro kurdu. Bu büronun başına da başarı öyküsünü yakından bildiği o dönemin lojistik konularındaki en maharetli kişisi olan Albay Kâzım

448 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, ss. 376-377; Tekin, s. 146.

449 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1975, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "TİHVII" olarak gösterilecektir), s. 369; Müderrisoğlu, s. 460; Tekin, s. 146.

450 Cemal Kutay, "Büyük Zafer'in Yapısında Tekâlif-i Millîye", **Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, ss. 250-251; Turgut Özakman, **Şu Çılgın Türkler**, Baskı:12, Bilgi Yayınevi, Ankara, Haziran 2005, ss. 297-298.

[Dirik] Bey'i getirdi⁴⁵¹. Kâzım Dirik bu sırada *Batı Cephesi Menzil Müfettişliği* görevini yürütüyordu⁴⁵². Mustafa Kemal, Kuvâymillîye'deki görevi sırasında askerin ihtiyaçlarına vakıf olmuş bir kişi olarak Kılıç Ali'yi de; "*Sen savaş sırasında bir askerin üzerinde olması şart şeyleri tecrübe ile bilirsin. Mekkâre kollarındaki ihtiyaçları da nasıl temin edebileceğimizi denemiş olmalısın. Bir süre Kâzım'ın yanında ol...*" diyerek Kâzım Dirik'e yardımcı olmak üzere görevlendirdi. Kılıç Ali'nin bu görevi Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuna kadar devam etti. Mustafa Kemal Paşa da bizzat elinde arşınla, top taşıyacak kadananın ne kadar kolona ihtiyacı olduğunu ölçüp ihtiyaç listesine kaydediyor; Kâzım Bey ve Kılıç Ali ile birlikte Tekâlifimillîye komisyonlarından gelen ve ihtiyaç duyulan malzemelerden hangilerinden ne kadar toplanabildiğini bildiren telgrafları inceliyor, eksik kalan malzemeler yerine ikame olarak kullanılabilecek malzemeleri tartışıyorlardı⁴⁵³. Tekâlifimillîye komisyonlarının görevi 30 Ekim 1921'de sona erdi. Bu emirler çerçevesinde kurulan ve görev yapan komisyonların bürokrasiden uzak ve kırtasiyeciliği asgariye indirmiş bir çalışma tarzı ile aralıksız olarak geceli gündüzlü çalışmak suretiyle iki hafta içinde ordunun ihtiyacı olan yiyecek, giyecek, silah ve taşıt aracını toplama mucizesi başarılabildi⁴⁵⁴.

2.5. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ ÜYELİĞİ

1920-1927 yılları arasında görev yapmış olan İstiklâl Mahkemeleri yaratmış oldukları etkileri sebebiyle aradan bir asır zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ yakın tarihimizdeki en çok tartışılan konulardan biridir. İstiklâl Mahkemeleri denince ilk akla gelen kişilerden biri de Kılıç Ali'dir. Öyle ki; kurulmuş olan 20 İstiklâl Mahkemesinde 67 üye görev yapmışken, bunların arasından çoğunlukla Ankara İstiklâl Mahkemesi heyeti üyelerinden Kılıç Ali ve Ali Çetinkaya'nın adları bilinir. Bu iki isim adeta İstiklâl Mahkemelerinin simgesi haline gelmiştir. Bu mahkemeler; olağanüstü tehlikeler karşısında, yasama organının kendi içinden seçtiği üyelerden teşkil edilerek,

451 Müderrisoğlu, s. 381. Kâzım Dirik; Milli Mücadele'yi başlatmak üzere 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal'in karargâhında kurmay başkanıydı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi. "Dirik" soyadını alması ise İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyareti sırasında yaşananlarla bağlantılıdır. Rıza Pehlevi, İzmir Valisi Kâzım Paşa'yı dinç ve hareketli görünce "*Maşallah sen 'Dirik' Paşa*" demiştir. Soyadı Kanunu çıkınca Mustafa Kemal Paşa'nın bu öz Türkçe kelimeyi kendisine uygun görmesi üzerine "Dirik" soyadını almıştır. K. Doğan Dirik, *Atatürk'ün İzinde Vali Paşa Kâzım Dirik Bandırma Vapuru'ndan Halkın Kalbine*, Baskı: 1, Güner Yayınları, İstanbul, Nisan 2008, ss. 13, 20, 210.

452 Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 80; Dirik, s. 144.

453 Turgut (Der.), s. 149; Müderrisoğlu, s. 382.

454 TİHVII, ss. 365, 369; Özakman, s. 298.

olağanüstü yetkilerle donatılan ve TBMM'nin otoritesini temsil eden "İhtilal Mahkemeleri"dir. Hukuk mahkemeleri olmayan bu *İhtilal Mahkemelerinin* çalışmaları da günümüz hukuk ilkeleri ile bağdaşmamaktadır⁴⁵⁵. Ancak o dönemde devlete ve inkılâplara karşı girişilen ayaklanmaların ve düşmanca hareketlerin önüne geçmek, İstiklâl Mahkemelerinin süratli ve biraz da sertçe aldığı kararları ile mümkün oldu. Mahkemelerin asayiş sorunlarını da çözerek huzur ve güven ortamını sağlaması en çok devletten başka güvenecek kimsesi olmayan sade vatandaşları memnun etti. Bunun için bu insanlar mahkemelerin kaldırılmasından memnun kalmadılar⁴⁵⁶. İstiklâl Mahkemelerini eleştirenler kadar bu kuruluşların önemine dikkat çekenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan değerli bilim adamı merhum Hıfzı Veldet Velidedeoğlu İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili şunları söylemektedir:

*"İstiklâl Mahkemeleri, Milli Mücadele tarihinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve ordudan sonra en önemli kuruluşlarıydı. Çünkü bu mahkemeler ilk biçimleriyle hem yasama hem yargı hem de birçok konularda yürütme yetkisine sahip birer kuruluştur. Mübalağasız denilebilir ki, bunlardan her biri kendi başına bir Büyük Millet Meclisi, kendi başına bir diktatördü."*⁴⁵⁷.

İstiklâl Mahkemeleri genellikle dönemlere ayrılarak değerlendirilmektedir. İlk kurulduktan itibaren Cumhuriyet'in ilanına kadar olan döneme "İstiklâl Savaşı Dönemi", sonraki döneme de "Cumhuriyet Dönemi" denmektedir. İstiklâl Savaşı Dönemi ise; "Birinci Dönem" ve "İkinci Dönem" olarak ikiye ayrılmakta; Birinci İnönü muharebelerine kadar olan dönem "Birinci Dönem", Kütahya-Eskişehir muharebelerinden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan dönem ise "İkinci Dönem" olarak adlandırılmaktadır. İç güvenliğin sağlanmasını hedefleyen İstiklâl Savaşı Dönemi İstiklâl Mahkemeleri, bir savaş cephesi müessesesi olarak görev yaparken, Cumhuriyet Dönemi Mahkemelerinin faaliyet alanları inkılâpların yerleşmesine yönelik olarak daha çok siyasidir. İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili yapılan bütün tartışmalar ve bu konuda yapılan yayınların tamamına yakını da 7 Mart 1925-7 Mart 1927 tarihleri arasında faaliyet gösteren Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemeleri ile ilgilidir.

İstiklâl Mahkemelerinin esas kuruluş sebebi; Milli Mücadele'yi sekteye uğratan asker kaçakları sorununu hallederek memlekette huzur ve sükûnu tesis etmektir. Askeri gücü zayıflatan ve asayiş bozan firarların önüne geçmek için kat'i önlemler gerekiyordu. Fakat mevcut mahkemelerin durumu ve bunların işleyiş şekilleri hukuki yollardan tedbir alınmasını imkânsız kılıyordu. Bu arada "*yakalanan kaçakların tek*

455 Aybars, İstiklâl, ss. 1, 477.

456 Aybars, İstiklâl, ss. 91-94, 147-148; Parlamento: 1-1, s. 386.

457 Emin Çölaşan, "İstiklâl Mahkemeleri", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1973, s. 4.

sıra dizilip her on kişiden birinin arkadaşlarının gözü önünde kurşuna dizilmesi”⁴⁵⁸ gibi hukuk dışı usullere de rastlanıyordu. Meclis; keyfi ve kanundışı uygulamalara son vermek, ulusal birliği, huzur ve güvenliği sağlamak için açılışından beş gün sonra 29 Nisan 1920 tarihinde ve Büyük Millet Meclisinin ikinci kanunu olan “Hiyanetivatanıye Kanunu”nu kabul etti⁴⁵⁹. Oldukça zor şartlarda yürütülen Milli Mücadele’de başarıya ulaşabilmek için hızlı ve şiddetli bir yargılama sürecine ihtiyaç vardı. Fakat bu tarz bir yargılamayı yapacak yargı organının eksikliği kısa sürede anlaşıldı. Mevcut olan mahkemelerin ve divaniharplerin yargılama hızı ve yöntemi inkılâp zamanının ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Kanun’un çıkarılmasının üzerinden dört ay geçmesine rağmen beklenen sonuç bir türlü alınamıyor, olayların önüne geçilemiyordu⁴⁶⁰. Suçluların cezalarının saptanması mahkemelere ait olmakla beraber, Kuvayitedibiye tarafından da adli olaylarla ilgili tahkikat ve muhakeme yapılarak cezaların infaz edilmesi o günlerde içinde bulunulan olağanüstü tehlike ve olanaksızlıklar yüzünden uygun görülüyordu. Zaten Kuvayitedibiye kimseden bir izin beklemeden bildiğini yapıyor, verilen emirlerin hilafına hareket etmekten de çekinmiyordu. Fakat Kuvayitedibiye’nin halk üzerindeki baskı ve şiddeti, insanları muhakemesiz idam etmesi, mallarını yağmalaması ve topyekûn köyleri yakması; hem halkı mağdur ediyor hem de halkta merkezi otoritenin temsilcisi olan Meclise ve hükümete karşı bir güvensizliğin oluşmasına sebep oluyordu. Kuvayimillîye çetelerine kumanda eden gerek milis komutanları gerekse askeri komutanlar sebepli sebepsiz insanları astırmaktan çekinmiyorlardı⁴⁶¹. Meclis bu keyfi uygulamaların önüne geçerek suçluları şiddetle ve süratle yargılayıp cezalandırmak için çareler arıyordu⁴⁶². Konu Mecliste görüşüldü, tartışıldı ve milletvekilleri arasından bir “Hâkimler Heyeti” seçerek maksadın ifasına karar verildi⁴⁶³. 11 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen “Firariler Hakkında Kanun”la İstiklâl Mahkemeleri yürürlüğe girdi⁴⁶⁴. Başlangıçta İstiklâl Mahkemelerinin görev alanı sadece firar olayları ile sınırlansa da kısa bir süre sonra kanuna ilave edilen bir ek hükümle mahkemelerin yetkileri genişletildi; vatana ihanet, yolsuzluk, soygunculuk, saldırı, casusluk, bozgunculuk, eşkiyalık, ayaklanma, aleyh-

458 R. Şevket’in Hatıraları, TİTE Arş. 154/27618, s.1’den aktaran Aybars, İstiklâl, s. 23.

459 Kanun metni için bkz., Parlamento: 1-1, ss. 119-123.

460 Parlamento: 1-1, s. 363.

461 Aybars, İstiklâl, s. 162. Demirci Mehmet Efe ile ilgili şu hadise o günlerde yaşanan bu tür olaylara bir örnektir: “... Demirci Eğridir’de çınarların altına bağdaş kurup da etrafında istediği gibi hareket görmeyince: ‘— Ulen, bu kasabaya bizim geldiğimiz galiba duyulmadı, asın şu dallara beş on kişi’ deyince, zeybekleri sokakta ilk rastladıkları delikanlıyı hemen ipe çekmişlerdi.”. Aydemir, Tek Adam-2, ss. 169-170.

462 Aybars, İstiklâl, s. 35.

463 Turgut (Der.), ss. 362-363.

464 Parlamento: 1-1, ss. 365-368.

te propaganda, devlet görevini kötüye kullanmak, halka eziyet ve baskı, Tekâlifimilliyeden mal kaçırmak, cinayet, düşmana yardım ve işbirliği, askerden firar edenlere yardım ve yataklık etmek gibi suçları kovuşturmak da bu mahkemelerin kapsamına dâhil edildi. Böylece Milli Mücadele'yi sekteye uğratacak her suç İstiklâl Mahkemelerinin görevi oldu ve mahkemeler fiiliyatta lüzum hissettikleri her davaya bakarak hüküm verdiler⁴⁶⁵.

İstiklâl Mahkemeleri üç üyeden teşekkül edecekti. Üyeler içlerinden birini başkan olarak seçeceklerdi. Mahkeme üyeleri 22 Eylül 1920'de Mecliste yapılan oylama ile belirlendi. Antep Milletvekili Kılıç Ali de Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. Bu mahkemenin diğer üyeleri; Cebelibereket Milletvekili İhsan [Eryavuz] ve Elaziz Milletvekili Hüseyin [Gökçelik] Beyler idi. Üyeler İhsan Bey'i başkanlığa seçtiler⁴⁶⁶. Ankara İstiklâl Mahkemesinin, üyelerinden birinin hastalığı sebebiyle Yozgat ayaklanması davalarına bakmak üzere bölgeye gidememesi üç üyenin yetersiz olduğunu gösterdi. Kılıç Ali ve İhsan Beylerin bu konu ile ilgili olarak Meclise sundukları önerge üzerine mahkemelerin üye sayısı dörde çıkarıldı. 6 Aralık'ta yapılan oylamada Ankara İstiklâl Mahkemesinin dördüncü üyeliğine Kütahya Milletvekili Cevdet İzrab [Barlas] Bey seçildi⁴⁶⁷.

İstiklâl Mahkemelerini ilgilendiren olaylar öncelikle hükümet tarafından tahkik ediliyor ve hazırlanan dosyanın mahkemeye gönderilmesi ile yargılama süreci başlıyordu. Fakat mahkemeler görev alanlarına girdiğini düşündükleri suçlarla ilgili kendiliklerinden de takibat yapabiliyorlardı⁴⁶⁸. İstiklâl Mahkemeleri davaları kendi bölgesi içinde lüzum görülen kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak muhakeme ediyor ve böylece zaman kazanarak süratle karar verebiliyorlardı. Duruşmalar halk önünde açık olarak yapılıyor, zanlılar tek tek veya toplu halde yargılanıyorlardı. İstiklâl Mahkemelerinde halkın önünde yapılan bu yargılamalar ve cezalandırmalar potansiyel suçlular için de bir ibret oluyordu. Zanlılar hakkında ileri sürülen iddia okunduktan sonra zanlı savunmasını yapıyor ve arkasından karar bildiriliyordu. Zanlılar kendi savunmalarını kendileri yapmak zorundaydılar, avukat tutma hakları yoktu⁴⁶⁹. Karar-

465 Aybars, İstiklâl, ss. 1, 46.

466 Aybars, İstiklâl, s. 47; Turgut (Der.), s. 363; Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., (Basım yeri belirtilmemiş), Kasım 1997, (İstiklâl), s. 9; TBMM, İstiklâl, s. 17.

467 Aybars, İstiklâl, ss. 50, 73.

468 Aybars, İstiklâl, ss. 52-53.

469 Aybars, İstiklâl, ss. 1-2; A. Turan Alkan, **İstiklâl Mahkemeleri**, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul, 15 Şubat 1993, ss. 29-30.

lar oy çokluğu ile alınıyordu⁴⁷⁰. Mahkemelerin süratle verdikleri kararları kat'i idi. İstinaf hükümleri işlemiyordu. Verilen kararlar yine süratle infaz ediliyordu. Ayrıca bu kararlar yayın yoluyla ve görevliler aracılığıyla halka duyuruluyordu. Meclis ve içişleri bakanlığına da bildirilen kararları gazeteler yayımlamak zorunda idi⁴⁷¹. Mahkemelelerin verdikleri cezalar ise şu şekilde idi: Halk ve askerin önünde asarak veya kurşuna dizerek idam etmek, kürek veya ağır hapis, sürgün, dayak, zararı ödetme, görevden uzaklaştırma, halkın önünde teşhir, Milli Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma, kaçakların evinin yakılması, ailesinden birinin kaçağının yerine askere alınması ve köy ve mahallesinin ağır para cezasına çarptırılması⁴⁷². Meclis adına çalışan İstiklâl Mahkemelerini bu yetkilerini kullanırken kanunen hiçbir kuruluşun denetlemeye yetkisi yoktu. Mahkemeler yalnızca Meclise karşı sorumlu idiler⁴⁷³.

İstiklâl Mahkemeleri üyelerinin çoğu Kılıç Ali gibi otuzlu yaşlarda, Mustafa Kemal Paşa'ya içten bağlı, dinamik ve korkusuz Kuvâyımilliyeciler idi⁴⁷⁴. Üyeleri arasında hukukçu olanlar varsa da üyelerin çoğunluğu - yaklaşık 2/3'si - hukuk dışı alanlara mensuptu. Üyeler hukuki mevzuattan ziyade vicdani kanatlarına dayanarak hüküm veriyorlardı. Bir kimsenin hakkında suçluluğuna dair kanaat uyanırsa, haptiden idama kadar her türlü cezaya çarptırılabilirdi. İdam, İstiklâl Mahkemeleri için bir amaç değildi. Amaç; Milli Mücadele'nin güçlenmesi ve memleketin yeni kurulan Türk devletine düşman olan unsurlardan temizlemesi idi.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, İstiklâl Mahkemeleri içinde diğerlerine nispetle daha yoğun ve kesintisiz çalışan mahkeme idi. Bunda başkentte yer almasının da etkisi vardı. Bununla birlikte bütün üyeleri Mustafa Kemal Paşa'ya geçmişte gösterdikleri bağlılık ve sadakat ile tanınmış olan Ankara İstiklâl Mahkemesi; firarilik, şakilik gibi esas kuruluş gayesi olan suçlarla ilgili davaların yanı sıra; Osmanlı hükümeti, Çerkes Ethem, İngiliz casusu Mustafa Sagir, komünistler, gazeteciler, Şapka Kanunu'na muhalefet edenler ve İzmir suikasti gibi siyasi ağırlıklı davalara bakması sebebiyle İstiklâl Mahkemeleri içinde ayrı bir önemi haiz oldu⁴⁷⁵. İstiklâl Savaşı Dönemi İstiklâl Mahkemeleri 17 Şubat 1921'de Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç kapatıldı. Ankara İstiklâl Mahkemesi 31 Temmuz 1922'ye kadar görevine devam etti. İhtilâl

470 Ergün Aybars, "İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya", **Ali Çetinkaya'yı Anma Paneli Bildirileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, (Ali Çetinkaya), s. 7; Aybars, İstiklâl, s. 2.

471 Turgut (Der.), s. 367.

472 Turgut (Der.), ss. 369-370; Aybars, İstiklâl, ss. 148-149.

473 TBMM, İstiklâl, s. XII.

474 Turgut (Der.), s. 375.

475 TBMM, İstiklâl, s. X; Aybars, İstiklâl, s. 353.

Mahkemeleri olarak kurulan İstiklâl Mahkemelerinin görevlerini tam layıkıyla tamamlamadan, memlekette huzur ve asayiş ortamı kökleşmeden, iç ve dış düşmanlara karşı kesin bir zafer elde edilmeden dört-beş ay gibi kısa bir sürede kaldırılmış olmasında verilen görevleri nispeten yapmış olmalarının yanı sıra; birçok bölgedeki idarecilerin, valilerin ve bazı komutanların sınırsız yetkilerle donatılan bu mahkemelerden şikâyetleri ve Meclisteki bu kuruluşlara muhalif milletvekillerinin baskıları da etkili oldu⁴⁷⁶. Cumhuriyet Dönemi'nde sınırlı sayıda ve belirli görevler için kurulan İstiklâl Mahkemeleri ise daha kontrollü ve daha az yetkili idiler. Bu dönemde üç İstiklâl Mahkemesi görev yaptı. Bunlardan İstanbul İstiklâl Mahkemesinin asıl kurulma maksadı; Hint Müslümanlarının liderlerinden Ağa Han ve Emir Ali'nin halifelik ile ilgili olarak Başbakan İsmet Paşa'ya yazdıkları mektubunu yayımlayan *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhidiefkâr* gazetelerinin imtiyaz sahiplerinin ve mensuplarının yargılanması idi. 8 Aralık 1923'te kurulan İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin görevi 5 Şubat 1924'te sona erdi⁴⁷⁷. Diğer iki İstiklâl Mahkemesi ise İsyan Bölgesi (Şark) ve Ankara İstiklâl Mahkemeleri idi. İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi Şeyh Said ayaklanması ile ilgili suçluları yargılamak üzere kuruldu. Ankara İstiklâl Mahkemesinin görevi ise; Cumhuriyette, inkılâba, Cumhuriyet ilkelerine karşı çıkan bütün hareketleri ve suçları cezalandırmaktı⁴⁷⁸. Bu iki İstiklâl Mahkemesi 7 Mart 1927 tarihine kadar görev yaptılar⁴⁷⁹. Bu dönemde Orta ve Batı Anadolu'daki davalara bakmak üzere kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeliği için 7 Mart 1925'te yapılan oylama sonucunda; başkanlığa Afyon Milletvekili Ali [Çetinkaya] Bey, savcılığa İzmir Milletvekili Necati Bey ve üyeliklere de Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Aydın Milletvekili Reşit Galip [Baydur] ve Rize Milletvekili Ali [Zırh] Beyler seçildiler⁴⁸⁰. Ancak İzmir Milletvekili Necati Bey 21 Mart'ta savcılıktan istifa edince yerine 22 Mart'ta Denizli Milletvekili Necip Ali [Büyüka] Bey seçildi⁴⁸¹. Mahkeme üyelerinin çoğunun adları Ali olduğu için halk ve milletvekilleri arasında bu İstiklâl Mahkemesine "Dört Aliler Mahkemesi" de deniyordu⁴⁸². Cumhuriyet Dönemi İstiklâl Mahkemelerinin Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinden farkı, üyeleri arasında bir de savcının bulunması idi. Ayrıca bu dönemde Hıyanetivatanıye Kanunu'nun sekizinci maddesinde yapılan değişiklik ile sanıklara, temyiz ve itiraz hakları

476 Aybars, Ali Çetinkaya, s. 11.

477 Aybars, İstiklâl, ss. 221, 247.

478 Aybars, Ali Çetinkaya, s. 16.

479 Aybars, İstiklâl, s. 347.

480 **TİTE Arşivi**, Kutu: 24, Gömlek: 109, Belge: 109-2001. Bkz. EK 12.

481 Kılıç Ali, İstiklâl, s. 9.

482 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, Nisan 1971, s. 226.

verildi⁴⁸³. Ankara İstiklâl Mahkemesinin baktığı pek çok davadan kamuoyunun ilgisini ve dikkatini çeken bazıları şunlardır:

2.5.1. Ali İhsan Sabis Davası

Ankara İstiklâl Mahkemesi bölgesinde cereyan eden ilginç olaylardan biri de 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis davasıdır. İstiklâl Harbi için iki ordu teşkil edilmiş ve 1. Orduya Ali İhsan Sabis Paşa, 2. Orduya da Yakup Şevki Paşa komutan olarak verilmişti. Bir ölüm kalım mücadelesi verilirken bile ordu komutanları ile Cephe Komutanı İsmet Paşa arasında zaman zaman meseleler çıkıyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa; İsmet Paşa'nın şikâyeti üzerine Ali İhsan Paşa'nın suçlu olduğuna ve bir arada çalışamayacaklarına hükmederek Ali İhsan Paşa'yı 1. Ordu komutanlığı görevinden aldı ve hakkında kanuni işlem başlattı. Ankara İstiklâl Mahkemesi bu davaya bakmakla görevlendirildi. İsmet Paşa, bu meseleden hatıralarında şöyle bahsetmektedir:

"İki ordu teşkil ettik. Ordu kumandanları geldiler, vazifeye başladılar. Zaman geçtikçe, iki ordu kumandanı ile de meselelerim olmuştur. Ali İhsan Paşa'nın benim anlayamadığım bir takım davranışlarından dolayı, münasebetlerimiz bakımından, nihayet cephenin sevk ve idaresine tesir edecek muamelelerle karşılaştım. Ali İhsan Paşa'ya yeni bir istikamet vererek bu durumu ıslah edemedim. Ordu teşkil etmek için çok dar vaziyetteyiz. Mesela maaş vermekte sıkıntımız var. Ben, başından sonuna kadar, en büyük rütbeliden en küçük rütbeliye, herhangi bir sebeple farklı muamele edemem, etmem. Bütün cepheye bunu bir kişiye bile yapmadım. Maaşı herkese aynı gün muayyen miktarda veriyorum. Yetmiyor, daha çok verin dedikleri zaman, hazinenin bu kadar parası var, diye cevap veriyorum. Kimse sesini çıkarmıyor.

Bir gün Ali İhsan Paşa'dan bir telgraf aldım. Para istiyor. '1. Ordu Kumandanı olarak, ordunun iâşesi bitmiştir, orduyu besleyebilmek için bu gece şu kadar para göndermeniz lazım' diyor. Erkan-ı Harp Reisi Asım Paşa'yı ve Levazım Reisini çağırdım. Telgraftan bahsederek, bu ordunun yiyecek şeyi yokmuş, nasıl oluyor, diye sordum. 'Böyle şey yoktur' dediler. Ve bana üç, dört gün önce verilen en son yemek cetvellerini getirdiler. Cetveller üzerinde izahat vererek, '1. Ordunun daha günlerce erzakı olması lazım, bitmesine imkân yok' dediler. Bunun üzerine, kendisine yazın dedim, yazdılar.

Garp Cephesi Levazım Dairesi ile 1. Ordu arasındaki muhaberele esnasında, Ordu Kumandanı bana bir yazı gönderdi. 'Benden hesap soruyorlar, hesap verecek zaman değil, düşman karşıyındayım, yarın benim ordum aç' diye yazıyor ve para istemekte ısrar ediyor. Erkan-ı Harp Reisi ile Levazım Reisini tekrar çağırdım, bu kadar paranız var mı diye sordum. 'Var' dediler. Ali İhsan Paşa'ya istediği parayı verdirdim.

Üç beş gün sonra 2. Ordu Kumandanından bir telgraf geldi. 'Aylardan beri maaş almıyoruz, 1. Orduya maaş vermişsiniz, bize de gönderin' diyordu. Şaşıtm. Nasıl maaş? Ben kimseye maaş vermedim. Tahkik ettim, meselenin iç yüzünü öğrendim. Ali İhsan Paşa atına binmiş, cepheleri geziyor. 1. Ordu mıntikasını geçmiş, 2. Orduya gelmiş. Askere ve zabite maaş alıp almadığını soruyor. Al-

483 TBMM, İstiklâl, ss. X-XI. Aybars, İstiklâl, ss. 136-137.

madık diyorlar. 1. Ordu verdi, diyor. Bana durumu böyle anlattılar. Ali İhsan Paşa parayı nereden bulmuş da vermiş, diye sordum. Mesele o erzak hikâyesine bağlandı. Erzakım kalmadı, yarın asker aç kalacak diye ısrar ederek benden aldığı parayı maaş olarak dağıtmış. Aldanmışım. İşler böyle yürürse ben nasıl hesap yapacağım?

Başkumandan'a bunun cephede çalışmasının mümkün olmayacağını, değiştirmek lazım geldiğini yazdım. Bir gün baktım, cepheye Ankara'dan İstiklâl Mahkemesi geldi. Zannettim ki beni ziyarete geldiler. Fakat böyle değilmiş. Şikâyet etmişsin, 1. Ordu Kumandanı'nı muhakeme etmeye geldik, dediler. Şaşırdım. Ben size şikâyet etmedim, İstiklâl Mahkemelik bir iş olduğunu da söylemedim, dedim. İsrar ettiler, olmaz diye direndim. Nihayet nokta-i nazarımı kabul ettiler. Anladım ki, İstiklâl Mahkemesini Başkumandan göndermiş. Benim ısrarım üzerine Ali İhsan Paşa'nın İstiklâl Mahkemesinde muhakeme edilmesinden vazgeçti. Kendisinden kumandanlığı aldılar. ⁴⁸⁴

İsmet Paşa "ricam ve ısrarım sonucu Mustafa Kemal Paşa bu muhakemeden vazgeçti" derken, Mahkeme üyelerinden Kılıç Ali bu olayı biraz farklı olarak şöyle anlatmaktadır:

"Akşehir'e geldiğimizde Cephe Kumandanı İsmet Paşa bizi çok samimi bir şekilde karşıladı. Karargâhına gittik. Orada görüştük. Sonra da bize ayrılan eve geldi. Orada da Ali İhsan Paşa hakkındaki görüşünü izah ettikten sonra bize oldukça kalın dosya verdi. Sözlerine şunları ekledi: 'Didine didine mükemmel bir ordu oluşturduk. Neden sonra davaya katılmış olan Paşa Hazretleri'ne buyurun, ordunun başına geçin dedik. Teslim ettik. Şimdi o bizi yerden yere vurmak istiyor. Buna izin veremeyiz. Özellikle vermemeliyiz. Ordunun emir ve disiplini tehlikedir. Bu açıdan işe önem vermenizi rica ediyor ve kendisinin cezalandırılmasını istiyorum.'

Mahkeme Heyeti, Cephe Kumandanı'nın iddiasını dinledi. Tevdi ettiği dosyayı baştan aşağı kılı kırk yararcasına tetkik etti. Bu zengin dosya içerisinde Ordu Kumandanı aleyhine medarı itham olacak hiçbir noktaya tesadüf etmedik. Ve derhal davanın mahkememize aidiyeti olamayacağı beyanı ile dosyanın iadesine karar verdik ve ertesi gün Ankara'ya döndük. ⁴⁸⁵

Bu davaya daha sonra Bornova'da Galip Paşa divanıharbinde bakılmış ve Ali İhsan Sabis Paşa emekliye sevk edilerek Kayseri'de zorunlu ikamete tabi tutulmuştur ⁴⁸⁶.

2.5.2. Komünistlerin Davası

Başlangıçta masum ve milliyetçi düşüncelerle ortaya çıkan; Yeşil Ordu, Gizli Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi sosyalist-komünist nitelikli bu örgütler zamanla güçlenip ve hatta silahlanıp kontrolden çıkma seviyesine gelince 1921'in ilk aylarında Resmi Türkiye Komünist Partisi de dâhil olmak üzere ülkedeki bütün komünist faaliyetlere son verildi. Ancak bu komünist teşkillerden bir kısmı kapatılmalarına rağmen faaliyetlerine gizli olarak devam etmek isteyince üye-

484 İnönü, Cilt: 1, ss. 272-275.

485 Turgut (Der.), s. 388.

486 Kılıç Ali, İstiklâl, s. 138.

leri Ankara İstiklâl Mahkemesine verildi. Mahkemenin 9 Mayıs 1921 tarihli kararı ile bu kişiler ağır cezalara çarptırıldılar. Ancak Sakarya Zaferi'nin ardından 29 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan af yasası ile mahkûm edilenler serbest bırakıldılar⁴⁸⁷.

Anadolu'da Rauf [Orbay] Bey hükümetinin komünist kuruluşlara kesin bir şekilde engel olmasından sonra komünist kuruluşlar çalışmalarını işgal altındaki İstanbul'a kaydırdılar. *Kurtuluş, Aydınlık, Orak Çekiç* ve Bursa'da *Yoldaş* dergileri vasıtasıyla komünizm propagandasına devam ettiler. 1925 yılına gelindiğinde hükümet Şeyh Said ayaklanmasının ardından çıkarılan Takririsükun Kanunu ile bütün muhalefeti susturma yoluna başvurdu. Bu kapsamda 12 Mart 1925'te muhalefet gazeteleri ile birlikte sosyalist dergi ve gazetelerin de kapatılmasına karar verildi. Takririsükun Kanunu'nun uygulanmasından endişeye kapılan Aydınlık dergisi yazarlardan Dr. Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet ve Hasan Ali, Nisan ayında yurt dışına kaçtılar. Bu dergi ve gazetelerin ülkede kalan yazarlarından 38 kişi tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesine sevk edildi⁴⁸⁸. Mahkeme 12 Ağustos 1925 tarihinde kararını bildirdi. Gazete ve dergi sahipleri ile yazarları çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Aydınlık dergisi yazarlardan Şevket Süreyya [Aydemir] ile Nazım Hikmet de cezalandırılanlar arasında idi. Şevket Süreyya 10 yıl, firarda bulunan Nazım Hikmet de gıyabında 15 yıl kürek cezasına çarptırıldılar. Mahkûmlar 18 ay sonra 1926 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda hükümet kararıyla serbest bırakıldılar⁴⁸⁹. Şevket Süreyya Aydemir, "Suyu Arayan Adam" adlı eserinde bu yargılamalar sırasında mahkemedeki bir duruşma sahnesini şöyle anlatmaktadır:

"Bizim muhakememiz sırasında da önce her şey iyi gidiyordu. Başkan sakindi, her zaman hiddetli aza sağında oturuyordu. Savcı, daracık mahkeme odasının bir köşesine ilişmişti. Başkan suallerini soruyordu. Fakat cevaplarım arasında ben, bir miladî tarih kullanınca birden değişti. Başkanın yüzü karıştı. Kaşları çatıldı. Başı kıpkırmızı oldu. Hiddetinden titriyordu.

'— 1923 ne demek? Diye bağırdı, 1923 de ne oluyormuş? Babalarımız da bu tarihi mi kullanırdı? Bizim tarihimize ne olmuş ki? Bunları nereden çıkarıyorsunuz?'

Sonra daha birçok şeyler söyledi. Başkanın gazaba geldiğini görünce, sağındaki aza hemen vaziyetini değiştirdi. Kürsüye abandı hatta dirsekleri üzerine kalkar gibi oldu. Kendine hemen oracıkta bir iş düşüp düşmediğini sorar gibi başkanın yüzüne bakıyordu. Fakat o sağanak böyle geçti. Bir zaman sonra da Türkiye'de zaten miladî tarih kabul edildi. Ve eski tarihi kullanmak yasak oldu. Fakat gürültü celsenin sonunda alevlendi:

Başkanın suallerine cevap veriyordum. Bu cevaplarım arasında bir de 'inkılâp' kelimesi geçti. Bu sefer başkan hakikaten kızdı. Kan yüzüne öylesine hücum etti ki, ağzından çıkan kelimeler zorlukla ve insicamsız çıkıyordu:

487 Aybars, İstiklâl, ss. 386-387.

488 Aybars, İstiklâl, ss. 388-389.

489 Aybars, İstiklâl, ss. 389-391.

‘— İnkılâp mı? Bu ne mugalâta? İnkılâp bitti! Bu memleket inkılâbını bitirdi! Artık yapacak inkılâp yok! Ne demek inkılâp? Hepsi hayal, hepsi saçma...’
Başkanın kızdığını gören aza yerinde duramıyordu. Yapılacak işlerin hemen oracıkta niçin yapılmadığına bu lafların neye uzatıldığına şaşıyor gibi bir hali vardı.”⁴⁹⁰

2.5.3. Gazeteciler Davası

Mustafa Kemal Paşa yapılan inkılâpların halk üzerindeki etkilerini görmek amacıyla 15 Ocak 1923’te Batı Anadolu bölgesini kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştı. Bu gezi sırasında bazı İstanbul gazetelerinin sahip ve yazarları ile de bir basın toplantısı yaptı. Bu toplantıdan beklentisi; yapılan inkılâplar hakkında basın mensuplarını aydınlatmak suretiyle onların da desteğini sağlayarak basının kamuoyu üzerindeki etkisinden yararlanmaktı⁴⁹¹. Fakat Mustafa Kemal’in bu istekleri bazı gazeteciler tarafından önemsenmedi ve bunlar Türk inkılâbının temel prensiplerine yönelik saldırılarına devam ettiler. Tanin gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit [Yalçın] bu saldırılarda başı çekiyordu⁴⁹². Bunun üzerine Ankara İstiklâl Mahkemesinin kararı ile polis Tanin gazetesine bir baskın düzenledi ve gazetenin sahibi Hüseyin Cahit ile bazı yazar ve sorumlular tutuklanarak Ankara’ya gönderildiler. Tanin gazetesi de Bakanlar Kurulu tarafından 16 Nisan 1925 günü kapatıldı. Gazetenin yazarlarının yargılanmasına 27 Nisan günü başlandı⁴⁹³. Bu yargılama sürerken Cevat Şakir [Kabağağaçlı]’nın *Resimli Hafta* mecmuasında çıkan; “*Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler*” başlıklı yazısının, askeri isyana teşvik ettiği suçlamasıyla makalenin yazarı Cevat Şakir ve mecmuanın sahibi ve sorumlu müdürü Zekeriya Sertel ile başka bir suçtan dolayı Mersin’de yayınlanan *Doğru Öz* gazetesi sahibi Ata Çelebi de gazeteciler davasına dâhil oldular. Yargılama sonucunda Hüseyin Cahit müebbeten, Cevat Şakir ve Zekeriya Sertel üçer yıl kalebentliğe, Ata Çelebi de bir yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Sürgün cezalarını çekmek üzere Hüseyin Cahit Çorum’a, Zekeriya Sertel Sinop’a, Cevat Şakir de Bodrum’a gönderildiler⁴⁹⁴. Zekeriya Sertel hatıralarında, mahkûmiyet kararı daha önce verilmiş olduğu için mahkemenin ve hapishanenin bütün usul ve adetlerini öğrenmiş olan Ata Çele-

490 Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, Baskı: 8, İstanbul, 1987, (Suyu Arayan Adam), ss. 374-375.

491 Osman Akandere, “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1 Temmuz 2001, s. 124.

492 Aybars, Ali Çetinkaya, s. 17.

493 Aybars, İstiklâl, ss. 366-367.

494 M. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968, ss. 142-149.

bi'nin Ankara İstiklâl Mahkemesi hakkında kendilerine yaptığı uyarıları şöyle anlatmaktadır:

“Burası bir cehennemdir, bir salhanedir, diye başladı. İstiklâl Mahkemesine getirilenlerin yüzde doksanı öldürülür. Duruşmalara hızlı bakılır, uzun uzadıya hukuk kurallarına, kanun hükümlerine bakılmaz. Şimdiye kadar kurulan geleneğe göre, sanıklar hapishaneye geldiklerinin hemen ertesi günü mahkemeye götürülür. İlk sorguları ayaküstü kısaca yapılır. Sonra, savunma için bir gün bildirilir. Eğer mahkeme, sizi savunma için bildirilen günden önce çağırırsa, hakkınızda idam hükmü verilmiş demektir. Süreyi uzatmakta fayda yoktur. Yok gününde çağırırsanız, durumunuz şüpheli demektir. Mahkeme bir karara varmamıştır. Savunma günü sonraya bırakılmışsa, kurtulduğunuza işarettir. Çünkü mahkeme aceleye lüzum görmüyor demek...”⁴⁹⁵

Zekeriye Sertel kendi mahkemesi sırasında yaşadıklarını da şöyle anlatıyor:

“Bizi savunma için belirtilen günden iki gün önce çağırdılar... Mahkemede savcı ilk kez suçumuzu anlattı... Güya kendimizi savunur birkaç söz ettik... Biz sözümüzü bitirir bitirmez mahkeme üyeleri aralarında görüşmeye bile lüzum görmediler. Kel Ali kararın hemen okunacağını söyledi. Savcının söylediklerini kelimesi kelimesine tekrar ediyordu. ‘Ceza Kanununun falan ve filan maddeleri gereğince’ der demez, biz arkasından ‘idam’ kelimesinin gelmesini bekliyorduk. Fakat hayır... Hüküm üç sene kalebentlikti...”⁴⁹⁶

2.5.4. Şapka Kanunu’na Muhalefet Edenlerin Davaları

İstiklâl Mahkemelerinin, bazılarına göre bir korku aracı olarak iyice ünlenmesine sebep olan davalardan biri de, Ankara İstiklâl Mahkemesinin Şapka Kanunu aleyhtarlarını yargıladığı davalar silsilesidir. Mustafa Kemal Paşa’nın 24 Ağustos 1925 günü Kastamonu gezisi sırasında başlattığı şapka inkılâbı, 2 Eylül’de hükümetin aldığı kararla kanunlaştı. Bu kanuna göre artık devlet memurları şapka giymek mecburiyetinde idi. Önce memurları kapsayan Şapka Kanunu, 25 Kasım 1925’te çıkarılan “Şapka İktisası Hakkında Kanun” ile bütün vatandaşları teşmil etti. Şapkayı *dine diyanete aykırı bir gâvur icadı* olarak gören halktan bazı insanlar Anadolu’nun çeşitli yerlerinde bu kanuna tepki göstererek eylemlerde bulunmaya başladılar. Şapka Kanunu’nun uygulanmasını yerinde denetlemek ve suçluları cezalandırmak üzere görevlendirilen Ankara İstiklâl Mahkemesi Anadolu’ya bir seyyar çalışma gezisine çıktı. İlk durağı Kayseri’den başlamak üzere sırasıyla Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, Erzurum, Rize, Giresun ve İstanbul’u gezerek suçlu görülenleri yargılayan Mahkeme bu kişileri muhtelif hapis ve idam cezalarına mahkûm etti⁴⁹⁷. 29 Aralık’ta Ankara’ya dönen İstiklâl Mahkemesi’ni istasyonda askeri bir törenle; Başvekil

495 Sertel, s. 142.

496 Sertel, ss. 144-145.

497 T. Alkan, ss. 80-81; Aybars, İstiklâl, ss. 407-411.

İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Paşa, milletvekilleri ve cumhurbaşkanının yaveri karşıladı⁴⁹⁸. Ankara'ya gelen İstiklâl Mahkemesi 31 Aralık'ta göreve başladı. Birikmiş olan diğer davalarla birlikte yarım kalan ve Ankara'da bakılmak üzere ertelenen şapka giyilmesine karşı ayaklananların davaları da karara bağlandı. İdama mahkûm edilenlerin cezaları ertesi sabah Meclis binası önünde infaz edildi⁴⁹⁹. Şapka Kanunu'na muhalefet davalarında ağır cezalara çarptırılanlar cahilce şapka giymemiş olanlar değildi, bunlar küçük cezalarla gözdağı verilerek bırakılmıştı. Ağır cezaya çarptırılanlar; şapka giyilmesini bahane ederek dini politikaya alet edenler ve bu suretle devlet otoritesine karşı isyan edenlerle halkı sözle, yazı ile fiilen isyana teşvik edenlerdi⁵⁰⁰. Aslına bakılırsa insanlar o dönemde sosyal alanda ardı ardına yapılan inkılaplara yetişmekte ve ayak uydurmakta zorlanıyorlardı. Vatandaşlar çoğu zaman neyi, ne için yaptıklarını ve ne için itiraz ettiklerini bilmiyorlar ve cehaletin de etkisiyle kolayca etki altında kalarak kendilerini sonucu nereye varacağını bilmedikleri bazı işlerin içinde bulabiliyorlardı. Hatta bu karmaşayı mahkemelerde görev yapan üyeler bile yaşıyorlardı. 1925 yılında Şapka Kanunu çıkmadan birkaç ay önce "Komünistler Davası"nda yargılanan Şevket Süreyya Aydemir'in anlattığı şu sahne bu duruma bir örnektir:

"... İstiklâl Mahkemesi, Hacı Bayram türbesine giden yolun alt sokağında, iki katlı harap bir binada yerleşmişti. Bu binaya birkaç kulaç derinliğinde çamurlu bir avludan girilirdi. Bu avlunun alçak kerpiç duvarları yıkıktı. Sokak kapısının köhne tahta kanatları ardına kadar açıktı. Birinci kattan ikinci kata birkaç ayaklık dik, gıcırtilı basamaklarla çıkılıyordu. Kâtipler, memurlar, komiserler alt katta iki küçük odaya üst üste yerleştirilmişlerdi. Üst katta odanın biri, mahkeme salonu vazifesi görüyordu.

... Biz mahkeme binasına girince evvela alt kat sahanlığında veya odaların aralığında bir yerlerde oturtulduk. Yukarıda birtakım hareketler oluyordu. İneler, çıkanlar, getirilenler, götürülenler vardı. Fakat bir aralık yukarıda kopan bir gürültü, bütün hareketleri durdurdu. İri yarı, pehlivan yapılı bir mahkeme üyesi, merdivenin başında bağılıyor, tepiniyordu. Başında kocaman bir kalpağı vardı. Hasır şapkalı bir gencin yakasına yapışmış tartaklayıp duruyordu:

'— Nedir bu kepezelik? Bu şapka da ne oluyor? Baban da mı şapka giyerdi? Anandan mı şapkalı doğdun?'

Sonra sözler, muameleler daha da sertleşti. Arkasından kuvvetli bir tekme yiyen genç merdivenlerden aşağı tekerlendi. Çantası bir tarafa, şapkası bir tarafa gitti. Fakat heybetli üye hâlâ hıncını alamıyordu. Basamakların başında boyuna birtakım küfürler, ağır tabirler savuruyordu. Şapkasını, çantasını gücûbela toparlayan genç kendini sokağa attı. Artık bu tabirleri işitemeyecek kadar uzaklaşmıştı. Bu genç, bir gazeteci idi (Hikmet Şevki). Şapka giymenin henüz kanunlaşmadığı, fakat bazı atılganların şapka giyebildiği günlerdi. Bu genç gazeteci de başına

498 Aybars, İstiklâl, s. 413.

499 Aybars, İstiklâl, ss. 413-417.

500 Aybars, Ali Çetinkaya, ss. 16-17.

*hasır bir şapka geçirmiş ve mahkeme binasına haber derlemek için şapkaıyla gelmişti...*⁵⁰¹.

Bu olayın kahramanı olan mahkeme üyesinin Kılıç Ali olduğu rivayet edilmektedir⁵⁰².

2.5.5. İzmir Suikastı Davası

Cumhuriyet Dönemi Ankara İstiklâl Mahkemesinin baktığı en önemli davalardan biri olan İzmir suikastı davası; hem mahiyeti hem sonuçları hem de İstiklâl Mahkemelerinin olaylara yaklaşımını ve fikriyatını ortaya koyan, yargılama yaparken takip ettikleri yol ve yöntemleri gösteren karakteristik davalardan biridir. İzmir valisinin özel hafiyesi olduğu söylenen Giritli Şevki⁵⁰³ adındaki bir motorcunun 15 Haziran 1926 günü Vali Kâzım [Dirik] Bey'e gelerek, yurt gezisine çıkmış olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e İzmir'de bir suikast yapılacağını ihbar etmesi ile İstiklâl Mahkemeleri tarihindeki en sansasyonel dava da başlamış oldu. İhbar üzerine İzmir'in muhtelif yerlerine yapılan baskınlarda; tertibin organizatörü ve beyni olan birinci dönem Lazistan milletvekillerinden Ziya Hurşit ile Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf adlarındaki kiralık katiller silah ve bombaları ile birlikte ele geçirildiler. Vali Kâzım Bey'den aldığı telgrafla olaydan haberdar olan Mustafa Kemal, henüz İzmir yolunda iken Başvekil İsmet Paşa'ya; *"İzmir'de bir suikast teşebbüsü meydana çıkmıştır. Tahkikat yapılmaktadır. Hadise önemlidir"*⁵⁰⁴ diye bir telgraf çekerek, Ankara İstiklâl Mahkemesinin İzmir'e gönderilmesini istedi. Ankara İstiklâl Mahkemesi de olaydan bu telgrafla haberdar oldu. Kılıç Ali "İstiklâl Mahkemesi Hatıraları"nda bu anı şöyle anlatmaktadır:

*"İsmet Paşa, elimize İzmir Valisi Kâzım Paşa'dan gelen ve Gazi'ye suikast teşebbüsünü bildiren bir telgraf uzattı ve bu meş'um suikast teşebbüsü de bu suretle karşımıza çıkmış oldu. Telgraf sarihti ve şüpheyi mahal yoktu: Gazi'nin şahsında vatanın hayat ve selametine tevcih edilmiş elim ve meş'um bir hadise karşısında bulunuyorduk."*⁵⁰⁵

Hükümet, İstiklâl Mahkemesinin İzmir'e gitmesi için özel bir tren hazırlattı. Mahkeme heyeti tren hareket etmeden önce trenin salonunda bir toplantı yaparak vaziyeti inceledi. Mahkemenin diğer üyeleri de Kılıç Ali gibi olayın *"şüpheyi mahal bırakmayacak şekilde sarıh"* olduğunu düşünüyorlardı. Yaklaşık bir yıl önce 3 Haziran 1925'te bakanlar kurulu kararı ile kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)

501 Aydemir, Suyu Arayan Adam, s. 369.

502 Mehmet Ali Beyhan, "Açılış Konuşması", **İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu 10-11 Aralık 2015/Adıyaman**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, s. XIV.

503 Kemal Tahir, **Kurt Kanunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 86.

504 İnönü, Cilt: 2, s. 210.

505 Kılıç Ali, İstiklâl, s. 51.

ile suikast girişimi arasında bir bağlantı kuran heyet; bütün Terakkiperver Fırka üyelerinin bulundukları yerlerde ve aynı saatte derhal tutuklanmalarına, evlerinin aranmasına ve çıkacak olan evrakın İzmir'e gönderilmesine karar verdi. Gereken emirler verildikten sonra tren 17 Haziran 1926'da Ankara'dan İzmir'e hareket etti⁵⁰⁶. 18 Haziran'da İzmir'e ulaşan İstiklâl Mahkemesi hadisenin mahiyeti ve failler hakkında mahalli hükümetçe başlanmış olan tahkikata el koydu. Mahkeme yaptığı ilk soruşturmalardan birtakım eski İttihatçıların da bu işin içinde olduğuna kanaat getirerek bu kişilerle ilgili de tutuklama emirleri verdi. TpCF'nin önde gelen üyelerinden yurt dışında bulunan Hüseyin Rauf [Orbay] ve Adnan [Adivar] Beyler hariç diğer üyelerin tamamı tutuklandı⁵⁰⁷. Tutuklananlar arasında milletvekilleri de vardı. Oysa milletvekillerinin dokunulmazlıkları vardı. Meclis tarafından bu dokunulmazlıkları kaldırılmadan haklarında bir kovuşturma yapmak mümkün değildi. Fakat Anayasa'nın 17. maddesindeki *suçüstü halleri* buna bir istisna idi. İzmir'de suikastçılar üzerlerinde bomba ve silahlarla suçüstü yakalanmışlardı. Ancak milletvekillerinin bu suçla irtibatlı olduklarını gösteren bir delil, şahit veya dayanak henüz ortada yoktu ve onlar suçüstü yakalanmış da değillerdi. Buna rağmen dava ile ilgili görülen milletvekilleri de suçüstü bahanesi ile dokunulmazlıkları kaldırılmadan tutuklanmaya başladılar⁵⁰⁸. İsmet Paşa'nın uyarılarına rağmen 20'den fazla milletvekili şahsi dokunulmazlıkları Meclis tarafından kaldırılmadan, İstiklâl Mahkemesinin emriyle tutuklanarak İzmir'e sevk edildi⁵⁰⁹. Bu arada Başvekil İsmet Paşa ile İstiklâl Mahkemesi arasında önemli bir sürtüşme yaşandı. Kâzım Karabekir Paşa da *TpCF Başkanı* sıfatıyla Ankara'da tutuklanmıştı. Daha önce bu Fırkada faaliyet gösteren Milli Mücadele döneminin ünlü komutanlarından Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar [Eğilmez] ve Refet Paşalar da İstanbul'da yakalanarak tutuklanmışlardı. Gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklâl Mahkemesi heyeti, olayın ilk anlarından itibaren bu teşebbüsün arkasında TpCF'nin olduğunu ve Fırka mensuplarını tümüyle tutuklayıp cezalandırmak gerektiğini düşünmelerine rağmen İsmet Paşa onlarla aynı görüşte değildi⁵¹⁰. İleri sürülen gerekçelere ve suikastın arkasında Kâzım Karabekir'in ve kapatılan TpCF'nin olduğuna inanmayan İsmet Paşa, bu işin Terakkiperverler üzerine yıkılmasına razı olmuyor ve tutuklamaların suikastçılar ile sınırlı tutulmasında ısrar

506 Kılıç Ali, *İstiklâl*, s. 51.

507 T. Alkan, s. 87.

508 Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955, (İzmir Suikastı), s. 11.

509 Kutay, *Hürriyet*, Cilt: 20, s. 11646.

510 Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Baskı: 22, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, Aralık 2002, (Suikast), ss. 13-15.

ediyordu⁵¹¹. Kâzım Karabekir'in ve diğer paşaların tutuklanmasını manasız bulan İsmet Paşa, mahkemeye haber vermeden Polis Müdürü Dilaver Bey'e emir vererek yakın arkadaşı Kâzım Karabekir'i serbest bıraktı. Bu olay İstiklâl Mahkemesi ile İsmet Paşa arasında bir ihtilafın doğmasına yol açtı. İsmet Paşa her ne kadar "*Bunun aslı yoktur. Tamamıyla uydurmadır.*"⁵¹² dese de, Kılıç Ali mahkeme cephesinden olayı şöyle anlatmaktadır:

*"İsmet Paşa'nın Başvekil sıfatıyla de olsa mahkemenin verdiği herhangi bir karar veya emrin infazına müdahale etmeye katiyen salahiyeti yoktu... Derhal heyetçe, vaziyeti müzakere ettik. Mahkememizin kararını infaz ettirmek isteyen Başvekilin tevki ile hakkında takibat yapmaya ve keyfiyeti Büyük Millet Meclisine arz etmeye karar verdik"*⁵¹³.

Başvekilin tutuklanması kararı üzerine olaya müdahale eden Gazi, İsmet Paşa'nın İzmir'e gelerek mahkeme heyeti ile görüşmesini tavsiye etti. 20 Haziran 1926'da İzmir'e gelen İsmet Paşa'ya dava ile ilgili bilgi verildi. İzmir'de gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse mahkeme heyeti ile yaptığı görüşmeler sonucunda İsmet Paşa yapılan uygulamalara muvafakat etmek zorunda kaldı⁵¹⁴. O günkü şartlar gereği geri adım atarak düşünce ve kararlarında fazla ısrarcı olamayan İsmet Paşa'nın bütün bunları unutmadığı zamanı geldiğinde görülecekti.

İlk soruşturmasını tamamlayan mahkeme heyeti bu olayın sıradan bir suikast teşebbüsü olmadığı ve işin içinde pek çok farklı mihrakın bulunduğu kanaatine vardı. Hattızatında suikasttan haberdar oldukları ilk andan itibaren böyle düşünüyorlardı. Mahkeme heyetine göre; bazı eski İttihatçıların, birinci Meclisteki muhalif milletvekillerinin ve kapatılan TpCF'na mensup yönetici ve üyelerinin de dahil olduğu büyük bir muhalefet cephesinin asıl maksadı bir hükümet darbesi yapmaktı ve cumhurbaşkanına yapılacak olan suikast da bu darbenin ilk ve en önemli safhasını oluşturuyordu. Mahkemenin olaya bu açıdan yaklaşması ile birlikte tutuklamalar ve davalar geniş bir yelpazeye yayıldı⁵¹⁵.

İzmir suikastı davası İzmir ve Ankara'da iki evrede ele alındı. İzmir evresinde, cumhurbaşkanına suikastla ilgili görülen kişiler yargılanırken, Ankara evresinde; memlekete suikast yapmak ve hükümeti devirmeye teşebbüsle suçlanan eski İttihatçılar yargılandı⁵¹⁶. İzmir'de yargılamalara 26 Haziran 1926 Cumartesi günü mahke-

511 İnönü, Cilt: 2, s. 212.

512 İnönü, Cilt: 2, s. 212.

513 Kılıç Ali, İstiklâl, s. 56.

514 T. Alkan, s. 87.

515 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Baskı: 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, (Tek Parti), s. 167.

516 Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971, s. 132.

me salonu haline getirilen Elhamra Sinema Salonu'nda başladı. Savcı Necip Ali Bey'in iddianamesini okumasının ardından ilk olarak Ziya Hurşit'in sorgusuna geçildi. Birinci derecede suçlu görülenlerin sorgusundan sonra Ziya Hurşit'in ağabeyi Ordu Milletvekili Faik Bey ve arkasından İzmit Milletvekili Şükrü Bey sorgulandı. İttihat ve Terakkinin ünlü Maarif Nazırı Şükrü Bey avukat tutmak istediğini beyan edince, Başkan Ali Bey; *"İstiklâl Mahkemeleri, dava vekillerinin canbazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Millet hükme intizar ediyor, ne söyleyecekseniz açıkça söyleyiniz. Avukatlarla falan geçirilecek vaktimiz yok..."* diyerek Şükrü Bey'in bu talebini reddetti⁵¹⁷. Oysa Cumhuriyet döneminde kurulan İstiklâl Mahkemelerinde sanıklar avukat tutabiliyorlardı. Örneğin; İstanbul İstiklâl Mahkemesinin bütün davalarında sanıklar avukat tutabilmiş, Şark İstiklâl Mahkemesi de yargılamalarında isteyen sanıkların avukat tutabileceğini teklif etmişti⁵¹⁸. Ayrıca İstiklâl Mehâkimi Kanunu'nda da buna engel bir hüküm bulunmuyordu.

26 Haziran 1926'da başlatılan yargılama sürecinin İzmir safhası 11 Temmuz günü tamamlandı ve mahkeme 13 Temmuz'da kararını açıkladı: Yargılanan 49 kişiden; 15 kişi idama, bir kişi de on yıl kalebentliğe mahkûm edilirken geri kalan 24 kişinin beraatine, duruşma dışı tutulan eski İttihatçılar ve TpCF üyesi dokuz sanık hakkında da Ankara'da ayrı bir davanın görülmesine karar verildi⁵¹⁹. TpCF mensuplarından davaya dâhil edilen 27 milletvekilinden altısı hakkında idam cezası verildi, diğerleri kurtuldu⁵²⁰. Terakkiperver paşaları - Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal - da Cumhurbaşkanı'nın özel isteği ile beraat ettirilmişlerdi⁵²¹. Bu müdahale İstiklâl Mahkemelerinin hukuk anlayışında öndere bağlılık endişesinin ağırlıkta ve öncelikli olduğunu gösteren en bariz örnek olarak İstiklâl

517 Erman, s. 112.

518 "İstanbul İstiklâl Mahkemesinde Gazetecilerin Muhakemesi", **Ayın Tarihi**, Cilt: 2, Numara: 5, Kanunusani, ss. 389- 472; Aybars, İstiklâl, ss. 36, 234, 241, 322.

519 Aybars, İstiklâl, ss. 451-452.

520 İdam cezasına çarptırılan TpCF mensupları: Eskişehir Milletvekili Albay Arif, İzmit Milletvekili Şükrü, Sivas Milletvekili Halis Turgut, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat, Saruhan Milletvekili Abidin, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa. Tunçay, İstiklâl, s. 943.

521 Tunçay, Tek Parti, s. 168. 10 Temmuz'da İzmir'den Ankara'ya dönen Mustafa Kemal köşke giderken otomobiline aldığı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a bu tasarrufu hakkında şunları söylüyordu:

"Ben, hakikat bütün çıplaklığıyla meydana çıktıktan sonra, bu çirkin ve namertçe teşebbüste, uzaktan yakından ilgili olanların lehlerinde bir müdahalede bulunmak niyetindeydim; suç, her şeyden evvel şahsıma yöneltildiğine göre, bunu kendim için tabii ve hatta kanuni bir hak tanıyordum; bazılarını tamamen kurtarmasam bile, cezalarını hafifletmeye çalışacaktım... Bu durum karşısında, tarafımızdan yapılacak bir müdahale, bu çeşit ima ve iddiaları teyit eder mahiyette olacaktı; ister istemez bu niyetimden vazgeçtim, işi tabii akışına bıraktım... Yalnız komutanları vermedim."

Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt: 1, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, s. 375.

Mahkemeleri tarihindeki yerini aldı⁵²². İdam mahkûmları listesinde yer alan isimlerden Halis Turgut ve İsmail Canbolat Mahkemenin ilk kararında onar yıl kürek hapsine çarptırılmışlardı. Son savunmalarında, verilen bu hapis cezasına itiraz etmeleri üzerine bu sefer idama mahkûm edildiler. Mahkemenin kararları aynı gün Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylandı ve idamlar o günün gecesinde infaz edildi⁵²³.

Savcı suikast çetesinin dışında, hükümeti devirmeye yönelik bir çetenin daha varlığından şüpheleniyordu⁵²⁴. İzmir duruşmaları ile suikastçiler ortadan kaldırılmış ve Terakkiperverlerin muhalefetine hesabı sorulmuştu. İki hafta sonra Ankara'da başlayacak olan bu siyasi dava ise Kuvâyımilliyecilerle İttihatçıların hesaplaşmasıydı⁵²⁵. 1906 yılından beri Mustafa Kemal'i çeşitli sebeplerle ilgilendirmiş olan İttihat ve Terakki meselesi, Sivas Kongresinde tüm üyelerin milli amaç üzerine ve İttihatçılık yapmayacaklarına yemin etmeleriyle kapanmış gibiydi. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeyi terk ederek kaçmış olanlardan Enver Paşa'nın tekrar Anadolu'ya girme teşebbüsü ve bazı İttihatçıların bu yoldaki çalışmalarından endişeye kapılan Mustafa Kemal Paşa, Moskova'da bulunan Enver Paşa'yı ve özellikle İstanbul'daki İttihatçıları izlettirmektedir. Fırkayı yeniden canlandırmak isteyen komitacı ruhlu İttihatçılar, eski İaşe Nazırı Kara Kemal'in başkanlığında ve finansörlüğünde Ocak 1922'den itibaren İstanbul'da gizli kapaklı bazı işler çeviriyorlardı. Mustafa Kemal İttihatçıların bu faaliyetlerinden haberdardı⁵²⁶. Hatta İstanbul'un işgal altında olduğu günlerde bir ara gizlice, takma adlarla milli teşkilatı gözden geçirmek ve bazı önde gelenlerle görüşmek üzere İstanbul'a gönderdiği Kılıç Ali ve eski Bahriye Nazırı İhsan [Eryavuz] Beyler bu ziyaret sırasında Kara Kemal'le de görüşmüşlerdi. Kılıç Ali ve İhsan Beyler, arkadaşları Hamdi Başar ve Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] ile beraber Kara Kemal'in Mesadet Hanı'ndaki meşhur yazıhanesinde bir toplantı yapmışlardı. Kılıç Ali bu toplantıda Kara Kemal ve İttihatçılar hakkında edindikleri intibaları hatıralarında şöyle anlatmaktadır: *"Kara Kemal'in; İttihat ve Terakki'ye istinad eden çok mühim bir siyasi varlıkmiş gibi bir vaziyet almak istediğini görünce, bu mevzuda kendisiyle müzakereye girişmenin, bir yokluğa elimizle vücut vermek olacağını düşündük, bundan dolayı onunla müzakerenin, hatta temasın devamını bile*

522 Yaşar Şahin Anıl, **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Baskı: 1, Kastaş Yayınevi, İstanbul, Ekim 2005, s. 215.

523 Kandemir, İzmir Suikastı, ss. 107-109; T. Alkan, ss. 90-91.

524 Orhan Koloğlu, "İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma", **Popüler Tarih**, Sayı: 13, Haziran 2001, s. 45. Kara Kemal'in adına izafeten Ankara'da yargılanan İttihatçılara "Kara Çete" adı takılmıştı. Mahkeme reisi, TpCF'nin Kara Kemal tarafından kurulup içeriye soktuğu adamları aracılığı ile yönetildiği inancındaydı. Tahir, s. 159.

525 Mumcu, Suikast, s. 73; Kinross, s. 653.

526 Aybars, İstiklâl, s. 455.

*lüzumsuz gördük.*⁵²⁷. İzmir suikastı girişiminden önceki dönemde de Kara Kemal, Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet Beylerin, Cavid Bey'in evinde sık sık toplantılar yaptıkları ve bu toplantılarda iktidarı ele geçirmek için bazı gizli plan ve teşekküller oluşturdıkları istihbar edilmişti⁵²⁸. Kendi başına parti kuramayan İttihatçıların; TpCF'nin kurulmasını, amaçlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak gördükleri ve İttihat ve Terakkiyi TpCF'nin gölgesi altında ve gizli cemiyet halinde teşkilatlandırmaya çalışmak ve bu fırkayı perde arkasından idare etmek hevesine kapıldıkları öteden beri herkes tarafından bilinen hususlardı. Hatta Atatürk'ün Nutuk'ta "*en hain dimağların mahsulüdür.*" dediği TpCF'nin programının da Kara Kemal ve İttihat ve Terakki Fırkası mensupları tarafından hazırlandığı söyleniyordu⁵²⁹. TpCF'nin kapatılması ile bu emelleri sekteye uğrayan İttihatçıların, ancak Mustafa Kemal'in öldürülmesi ile iktidarın değişebileceği düşüncesine kapıldıkları ve bu işi eski komitacılık yöntemleri ile halletmeyi planladıkları da iddialar arasındaydı⁵³⁰.

İzmir'deki işlerini bitiren İstiklâl Mahkemesi 16 Temmuz Cuma sabahı Ankara'ya gitmek üzere trenle hareket etti. 17 Temmuz'da yargılama için ön çalışma yapan mahkeme ertesi günü İttihatçıların ilk sorgularına başladı⁵³¹. Mahkemenin tutumu, suikast girişimiyle ilişki aramaktan çok, geçmiş dönemlerin hesabını sormak yönündeydi⁵³². 1 Temmuz'da iddianamenin hazırlanması tamamlandı. 2 Ağustos 1926 Pazartesi günü öğlen saat ikide Savcı Necip Ali Bey'in talepnameini okuması ile duruşmalar başladı⁵³³. Ankara'daki "İttihatçılar Davası", 26 Ağustos 1926 Perşembe günü sonuçlandı ve mahkeme kararını açıkladı. İttihat ve Terakki liderlerinin; "*Memleketi düşmanın ayakları altına atıp yurt dışına kaçıtklarına, savaştan sonra, Berlin, Moskova ve Batum'da iktidarı ele geçirmek için kararlar aldıklarına ve eski İttihatçıların, TpCF aracılığı ile iktidarı ele geçirmeyi tasarladıklarına*" hükmeden mahkeme; sanıklardan Cavid Bey, Doktor Nazım, Ardahan Milletvekili Hilmi ve Yenibahçeli Nail Beylerin idamına karar verdi. Beş sanık onar yıl kalebentlik cezasına çarptırılırken, 37 sanık da beraat etti. Yurt dışında bulunan eski başbakanlardan Rauf Bey'le birlikte yedi kişi gıyaplarında onar yıl kalebentlik cezasına mahkûm edildiler. İdama mahkûm edilen dört kişinin cezası 26 Ağustos gecesi Cebe-ci'deki "Umumi Hapishane" önünde infaz edildi. İdam edilenler, hapishanenin avlu-

527 Kılıç Ali, İstiklâl, ss. 35-36.

528 Kılıç Ali, İstiklâl, ss. 41-46.

529 Aybars, İstiklâl, s. 456; Soyak, Cilt: 1, ss. 287-291.

530 Aybars, İstiklâl, ss. 455-456; Soyak, Cilt: 1, s. 352.

531 Aybars, İstiklâl, ss. 454-455.

532 Tunçay, Tek Parti, s. 61.

533 Aybars, İstiklâl, s. 459.

sunu defnedildiler⁵³⁴. Cavid ve Nazım, Atatürk'ün hiçbir zaman haz etmediği iki İttihatçı idi. Onların da Cumhuriyetçilerden hiç haz etmedikleri anlaşıyordu⁵³⁵. Kalbi Cumhuriyet devri idarecilerine karşı duyduğu kin ve nefretle dolu olan Cavid Bey, sanki başına gelecekleri de bekler gibiydi. *"Ati çok karanlık görünüyor. Yarının nasıl tecelli edeceğini, sabah uykudan serbest kalkıp kalmayacağımı bilmiyorum. Fena geceler geçiriyoruz. Günlerimiz de daha iyi değil. Müthiş bir terör devri yaşıyoruz..."*⁵³⁶ diyen Cavid Bey'in korktuğu başına geldi. Dr. Nazım'a gelince; sanki biraz da İzmir sokaklarında "Gazoz Paşa" diye Gazi ile dalga geçmesinin cezasını çekiyor gibiydi⁵³⁷. Böylece inkılâba ve Atatürk'e muhalif olanların tasfiyesi tamamlanmış, eski hesaplar görülmüş oldu⁵³⁸.

Kader idamlardan birkaç yıl sonra Cavid Bey'in oğlu Şiar Yalçın ile Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç'ı İngiliz okulunda yan yana getirdi. Şiar'la Altemur'un yedi yaşında ilkökul sınıflarında başlayan yakın arkadaşlıkları hiç bozulmadan bir ömür boyu sürdü. Babasının idam hükmünü veren İstiklâl Mahkemesi üyelerinden biri olan arkadaşının babası Kılıç Ali'yi affetmeyen Şiar Yalçın; her şeye rağmen Atatürk'e dil uzatmaktan hicap duydu ve vefat ettiği 17 Ekim 2010 tarihine kadar yakasından Atatürk rozetini çıkarmadı⁵³⁹. Kılıç Ali yıllar sonra oğlu Altemur Kılıç'ın Cavid Bey'in idamı ile ilgili sorularına eleştiri ve suçlamalara maruz kalacağı endişesine kapılmadan samimiyetle şu cevabı verecekti:

"Cavit Bey muhakkak ki çok değerli bir insandı. İdam edilmesi Türkiye için büyük kayıp olmuştur. Cumhuriyetin de ona ihtiyacı vardı. Amma ne yazık ki Cavit Bey Mustafa Kemal'i hiç sevmeyen koyu bir İttihatçı idi. Onun bertaraf edilmesi gerektiğine inandığı için karşı tedbirlerin içinde olduğu muhakkaktı. Bu toplantıların çoğu onun Nişantaşı'ndaki evinde yapılmıştı. Atatürk'ün öldürülmesine ve suikasta taraftar idi, suikast tertiplerine fiilen katılmış mı idi bilemem! Ancak bazı müzakerelerin kendi evinde yapılmış olmasını ve tertiplerden haberdar olduğunu yargılamalar esnasında tespit ettik. Bize göre tertipleri ihbar etmemekle suç işledi. Mahkeme heyeti olarak biz de Cavit Bey'in de diğer ileri gelen İttihatçılar gibi Mustafa Kemal ortadan kalkarsa bunun İttihatçılık ve ülke için faydalı olacağını düşündüğü karinesi, hatta karineden fazla kanaati hasıl oldu!

*Tabii asılmasa idi, daha iyi olurdu. Onun gibi bir zekaya, kıymetli maliyeciye genç Cumhuriyetin ihtiyacı vardı. Bugün yani Cumhuriyet iyice yerine oturduktan sonra olsaydı Cavit Bey belki de mahkûm edilmezdi. Unutma ki o günler, olağanüstü günlerdi ve genç Cumhuriyeti her türlü komploya karşı en sert tedbirlerle korumamız ve yeni teşebbüsleri de caydırmamız gerekiyordu!..."*⁵⁴⁰.

534 Aybars, İstiklâl, ss. 463-464.

535 Cavid Bey, **Şiar'ın Defteri**, İletişim Yayınları, Baskı: 1, İstanbul, Nisan 1995, ss. 18, 28, 33, 90.

536 Cavid Bey, s. 92.

537 Kinross, s. 655.

538 Atay, ss. 405-406.

539 Altemur Kılıç, "Şiar'ın Arkasından", Yeniçağ, 30 Ekim 2010, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/siarin-arkasindan-15490yy.htm>, (17.7.2018).

540 A. Kılıç, KK, ss. 32-33.

Kılıç Ali'ye asıl şöhreti getiren İstiklâl Mahkemelerindeki kesin tavrı oldu. Bu görevi ile komitacılık ve şovenistlik duygularının şekillendirdiği mizacına bir de *kabadayı* şöhreti eklendi. İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili hatıralarda, mahkemelerdeki görevlilerin veya sanıkların Kılıç Ali'yi genellikle bu sert ve kabadayı görüntüsü ile hatırladıkları görülmektedir. Örneğin; bürokrasinin her yaştan okuryazar insana ihtiyaç duyduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarında; henüz 17 yaşında bir lise öğrencisi iken Mecliste ve İstiklâl Mahkemelerinde kâtiplik yapmış olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, hatıralarında Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeleri ile ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

"Savcı Necip Ali Bey, iyi kalpli bir insandı. İyi Fransızca bilir, Garo'nun Ceza Hukuku kitaplarını okur, iddianamelerinde yabancı müelliflerden pasajlar naklederdi.

Başkan Ali Bey, memurlarla ilişkilerinde çok baba ve babacan bir adamdı. Fakat mahkemede, o zaman birer birer uygulanmaya başlanmış olan Türk Devrimlerine karşı gelenleri yargılamakta sertti.

Üyelerden Dr. Reşit Galip ve Ali Beyler nazik insanlardı. Reşit Galip gerçekten idealist bir adamdı.

Mahkemenin en sert ve korkulan üyesi Kılıç Ali Bey'di. Resmi bir iş düşmeyince yanına gitmezdik. Milli Mücadele yıllarında kendisini korkunç gösteren siyah sakalını kazıtmış, yuvarlak yüzlü olmuştu."⁵⁴¹

2.6. İŞ BANKASININ KURULMASI

Atatürk kendisine sadakatle bağlı olan dava arkadaşlarını ömrü boyunca koruyup kolladı. Onları milletvekili yaparak dokunulmazlıklarını sağladı, ayrıca çeşitli banka ve şirketlerin yönetim kurulu üyeliklerine tayin ettirerek maddi yönden de sıkıntıya düşmemeleri için gayret gösterdi⁵⁴². Atatürk'ün yakın arkadaşlarını bu görevlere getirirken bir düşüncesi de o kuruluşlardaki faaliyetlerden haberdar olmak ve suistimal ve şaibeleri önlemek istemesiydi. Kılıç Ali ve ailesi de, kendilerine sunulan imkânlar sayesinde günün şartlarına göre rahat bir hayat sürdürdüler. Atatürk'ün yakın arkadaşlarını görevlendirdiği bu kurumlardan biri de Türkiye İş Bankası idi. 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulan Türkiye İş Bankasının kurucu üyeleri arasında yer alan

541 Velidedeoğlu, ss. 226-227. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; 24 Ağustos 1904 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğreniminin ardından Ankara Üniversitesi Adliye Hukuk Mektebini bitirdi. 1929 yılında hukuk doktorası yapmak üzere Avrupa'ya gitti. İsviçre'de Neuchatel Hukuk Fakültesinden *hukuk doktoru* unvanını aldı. Memlekete döndükten sonra 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde göreve başladı. 1942'de profesör, 1948'de de ordinaryüslüğe yükseltildi. Bilimsel çalışmalarının yanı sıra 1942'den 1983 yılına kadar Cumhuriyet gazetesinde köşe yazıları yazdı. 24 Şubat 1992 tarihinde vefat etti. Sebahattin Şimşir, "Bir Lise Öğrencisinin Hatıraları ve Gözlemlerinde İstiklâl Mahkemeleri", **İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu 10-11 Aralık 2015/Adıyaman**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, s. 199.

542 Turgut (Der.), s. 260.

Kılıç Ali uzun yıllar bu görevine devam etti ve hatta İş Bankası tarihinde “En Uzun Süre Yönetim Kurulu Üyeliği Yapan Üye” unvanını kazandı⁵⁴³.

Cumhuriyet yönetiminin, banka kurma konusundaki ilk önemli girişimi Türkiye İş Bankası olmuştur denilebilir. Türkiye’de bankalar açılması kararı İzmir İktisat Kongresinde alınmıştı⁵⁴⁴. Atatürk’ün eşi Latife Hanım’ın babası Uşakizade Muammer Bey’in Atatürk’e ithalat ve ihracat yapacak bir şirket kurmayı teklif etmesi İş Bankası’nın kurulma sürecini başlatan bir vesile oldu⁵⁴⁵. Atatürk, kayınpederi Muammer Bey’i “*O size işin formülünü bulur*” diyerek Celâl Bayar’a gönderdi. Muammer Bey, Celâl Bayar’a giderek; Gazi’nin ve kendisinin 250 bin lirası bulunduğunu, bununla ihracat ve ithalat işleri yapmak istediklerini ve fikir almak üzere Gazi’nin kendisini zatiîlilerine gönderdiğini anlattı. Muammer Bey’in projesini dinleyen Celâl Bayar; ithalat-ihracat işlerinin çok riskli olabileceğini, cumhurbaşkanı olarak Atatürk’ün adının da böyle bir şirkette geçmesinin politik olarak bazı mahzurlarının olacağını belirterek, 250 bin lira ile bir banka kurulmasının mümkün olduğunu ve bunun aynı zamanda bir amme hizmeti olacağını ifade etti. Bayar bu düşüncelerini Atatürk’e de arz etti⁵⁴⁶. Celâl Bayar’ın bu fikrini çok beğenen Atatürk, Bayar’la yaptıkları durum muhakemesi sonucunda bankanın kurulabileceğine ve yabancı bankalar kadar başarılı olabileceğine kanaat getirerek; “*Hemen çalışmalara başlayınız. Ben nakdimin tamamını koyuyorum. Muammer Bey de ortak olacak, iş hayatını canlandıracak bir banka kurulsun. İş Bankası olsun.*” diyerek bankanın kuruluş çalışmalarına başlanması direktifini verdi⁵⁴⁷. Bankanın kuruluş işlemleri Celal Bayar’ın önderliğinde kısa sürede tamamlandı. Türkiye İş Bankası’nın statüsünü gösteren 820 Numaralı Kararname’nin icra vekilleri tarafından onaylanması ile Büyük Zafer’in yıldönümü olan 26 Ağustos 1924’te İş Bankası kurulmuş oldu⁵⁴⁸.

543 Uygur Kocabaşoğlu ve diğerleri, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Acar Matbaası, İstanbul, Aralık 2001, s. 65.

544 A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, s. 32.

545 M. Akif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)**, Baskı: 1, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 93.

546 Tural, ss. 93-94; İbrahim Cüceoğlu, “İlk Genel Müdürümüz Bayar’ın 100. Yaşında Bize Anlattıkları”, **İş Dergisi**, Sayı: 187, Mayıs 1982, s. 3’den aktaran Kocabaşoğlu ve diğerleri, s. 7.

547 Tural, s. 94.

548 Bankasının kuruluşu ile ilgili kısa Kararname şu şekilde idi:
“Bir milyon sermaye ile banka muamelatıyla iştigal etmek üzere “Türkiye İş Bankası” unvanı tahtında Gaziayınab Meb’usu Kılıç Ali ve İzmir Meb’usu Celâl Bey ve rüfekaı tarafından teşkiline teşebbüs edilen şirkete ait nizamname-i dâhili layihalarının bi-t-tedkik muvafık bulunmuş olduğundan ve sermayenin yüzde onunun İtibar-ı Milli Bankasına yatırıldığına dair hesab-ı cari cüzdanı görülmüş olduğundan tasdiki Ticaret Vekâlet-i Celilesinin 20 Ağustos 340 tarihli içtimaında kabul edilmiştir. 20 Ağustos 340
Türkiye Reis-i Cumhuri Gazi M. Kemal”

DCA, Fon: 30-18-1-1, Kutu: 10, Gömlek: 40, Sıra: 17. Bkz. EK 13.

İş Bankası, uygun bir bina bulunana kadar faaliyetlerini geçici olarak TBMM'deki başvekâlete ait bir odada yürüttü⁵⁴⁹. Fakat TBMM binasında uzun süre kalmanın imkânı yoktu. O dönemde konut sıkıntısının ileri boyutlarda olduğu Ankara'da bu önemli sorunu da yine Gazi çözdü. Evkaf İdaresi şimdiki Gençlik Parkı'nın civarında ikişer katlı dört bina yaptırmıştı. Bu binalardan biri de Kılıç Ali'ye kiralanmıştı. Gazi bu evin İş Bankasına tahsis edilmesini emretti. İş Bankası bu iki katlı, beş odalı binaya yerleşince; annesi, iki kız kardeşi ve kendi çoluk çocuğu ile hep birlikte burada oturan Kılıç Ali de bir zamanlar Mustafa Kemal Paşa'nın karargâh olarak kullandığı İstasyon Binası'nın ikinci katına taşınmak mecburiyetinde kaldı⁵⁵⁰. Bankanın ismini de Atatürk koydu. Celâl Bey'e bir isim üzerinde arzusunu sorduktan sonra cevap beklemeden: *"Siz bu kurulacak banka ile bakir sahalarda faaliyet gösterecek, iş yapacaksınız. O halde her şeyi ile Türk olacak bu bankaya Türkiye İş Bankası ismine ne dersiniz?"*⁵⁵¹ diyen Atatürk'ün koymuş olduğu bu isim, kurucular ve idareciler tarafından benimsenerek, bankanın faaliyet göstereceği alanların ve hedeflerin tespitinde temel kılavuz oldu.

Türkiye İş Bankası 1.000.000 lira sermaye ile anonim şirket olarak kuruldu. Bankanın sermayesinin 250.000 lirası Hindistan'daki Müslümanların Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal'e gönderdiği paradan karşılandı⁵⁵². Fakat Atatürk'ün İş Bankasına parasal katkısı yalnız bu 250.000 lira ile sınırlı değildi. Atatürk bankanın açılış gününde bankadaki başka bir hesabına ayrıca 207.400 lira daha yatırdı. Dolayısıyla Atatürk'ün, İş Bankasına kuruluş aşamasındaki katkısı toplam 457.400 lira oldu⁵⁵³. Bankanın geri kalan sermayesi için, Anadolu'daki bazı tüccar ve zenginlere hisse senedi satılmak suretiyle 160.000 TL daha toplandı. Böylece Atatürk'ün dışında 36 kişi daha kurucu ortak olarak İş Bankasına katılmış oldu⁵⁵⁴.

Genel müdürlüğe Celal Bayar'ı uygun gören Atatürk, yönetim kurulu üyelerini de kendi yakın dostları arasından seçti. Tümü milletvekili olan ilk yönetim kurulu şu üyelerden meydana geliyordu:

"Siirt Mebusu Mahmut [Soydan] Bey, Cebelibereket Mebusu İhsan [Eryavuz] Bey, Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret [Onuralp] Bey, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali [Kı-

549 Kocabaşoğlu ve diğerleri, ss. 46-47.

550 Kocabaşoğlu ve diğerleri, s. 47; A. Kılıç, KK, ss. 23-24.

551 "O Günlerden Bugünlere", <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/bizi-taniyin/tarihimiz>, (25.5.2018).

552 Derya Bozoklu, "Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 55, Mart 2003, s. 280; Müderrisoğlu, s. 564; Sertel, s. 222.

553 "Alacaklı Borçlu Hesap Defteri, 151, 2 Numaralı Hesap (26.08.1924)", **Türkiye İş Bankası Müzesi**'nden aktaran Kocabaşoğlu ve diğerleri, ss. 5, 85.

554 Kocabaşoğlu ve diğerleri, ss. 51-52.

İlç] Bey, Rize Mebusu Fuat [Bulca] Bey, Sivas Mebusu Rasim [Başara] Bey, İzmir Mebusu Rahmi [Köken] Bey, Ankara Tüccarından ve Ankara Mebusu Kınacızade Şakir [Kınacı] Bey, Bozok Milletvekili Salih [Bozok] Bey”⁵⁵⁵.

Bankanın yönetim kurulunun, o günkü deyimle “meclisiidare”nin tespitinin öyküsünü Celâl Bayar şöyle anlatıyor:

“Hissedarlara gelince; hissedarlar meclis-i idaresi için Atatürk bana, ‘15 kişi gerek, kimleri uygun görüyorsun?’ dedi. Bende 30 isim yazayım, dedim. Yani empoze ediyordum gibi olmasın diye. İşte o isimlere, gazetede yazı yazarlar, iktisadi meseleleri yazarlar filan, onları da ilave ettim. Aldı, baktı ve ‘Bu ukalaları neden başına istiyorsun?’ dedi. ‘Ver bana listeyi, bu işi başaracaksın sen başlaracaksın, batıracaksın sen batıracaksın’ dedi. Sonra, bankacılıktan anlayıp anlamamasına göre değil, şahsi münasebetlerde güvendiği, ahlaklı yakın arkadaşlarına şu talimatı verdi: ‘Celâl Bey ne derse onu yapacaksınız. Öyle edepsizlik istemem. Karışmayacaksınız işine.’ Onlar da bana yalnız yardımcı olurlardı, karışmazlardı işime.”⁵⁵⁶.

Kılıç Ali’nin ilk yönetim kurulu üyeliği 17 Mart 1939’da sona erdi. Daha sonra 26 Nisan 1952 ile 2 Haziran 1960 tarihleri arasında ikinci kez bu görevi ifa etti. Ahmet Ağaoğlu Bey, bankanın kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra Hakimiyet-i Milliye gazetesinde kaleme aldığı “Bizde Bankacılık” adlı başmakalesinde Kılıç Ali ve Topçu İhsan’ı kastederek şunları yazıyordu: “İş Bankası tesis edildiği zaman, bankanın başına geçen zevatın lakaplarına işareten; ‘top’ ve ‘kılıç’la bir banka idare edilemez diye istihza olundu. Fakat idare edildi ve işte netice! Bütün mesele müesseseyi idare eden ruhta ve ilhamattadır.”⁵⁵⁷.

T. İş Bankası özel hukuk hükümlerine tabi bir şirket olarak kurulmuş olmakla birlikte; gerek yönetici kadrosunun özelliği gerek sermayesinin elde edilme şekli bu bankaya bir tür devlet bankası statüsü kazandırıyordu⁵⁵⁸. Ulusal kuruluşların kredi ihtiyaçlarını temin etmesi ve ülkede tasarrufun ve mevduatın gelişmesine önayak olarak ulusal bankacılığın gelişmesi hususlarında T. İş Bankasının öncü olması arzu ediliyordu. Ticaret bankacılığının yanı sıra, hemen her türlü iktisadi alanda teşebbüsler kurmak ve iştirak etmek de ilk ana sözleşmeyle bankaya verilen görevler arasındaydı⁵⁵⁹. İş Bankası da faaliyetlerini bu çerçevede yürüttü. Ülkede kurulmakta olan sınaî tesislere finansman desteği sağlamakla birlikte, çok sayıda sınaî kuruluşun da

555 Kocabaşoğlu ve diğerleri, s. 59; Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 6, Temmuz 1986, s. 638; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Baskı: 2, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 1997, ss. 187-188.

556 **İş Dergisi**, Sayı: 240, Ekim 1986, ss. 4-5’ten aktaran Kocabaşoğlu ve diğerleri, s. 17.

557 Ağaoğlu Ahmet, “İş Bankası”, **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1925’ten aktaran Kocabaşoğlu ve diğerleri, ss. 58-59.

558 Tekeli ve İlkin, s. 187.

559 Aysan, ss. 639-640; Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve “Eklektik Model”**, Baskı: 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş), s. 86; Tural, s. 96.

kurucusu, işletmecisi ya da ortağı oldu. İş Bankası tarafından kurulan bu fabrikalardan, Türkiye’de bugünkü cam sanayinin gerçek anlamdaki başlangıcı olan “Türkiye Şişe ve Cam Fabrikası”nın ilk yönetim kurulu başkanının da İş Bankası yönetim kurulu üyelerinden biri olan Kılıç Ali olduğunu ve kendisinin fabrikanın temelini atıldığı ilk günden itibaren bu teşekkülün kuruluşunda etkin bir rol üstlendiğini tarihi vesikalar bize göstermektedir⁵⁶⁰.

İş Bankasının kuruluşu bir dönem bazı dedikodulara ve rahatsızlıklara da sebep oldu. Bankanın kredi imkânlarını kullanma tarzı ve şekli ile banka üzerinden nüfuz ticareti yapılması dedikoduların asıl konusuydu⁵⁶¹. Her ne kadar özel bir banka statüsünde olsa da, Atatürk’ün himayesinde kurulmuş olması sebebiyle devlet imkânları ile sürekli desteklenen ve yönetim kurulunun tamamı milletvekilleri tarafından İş Bankası; Cumhuriyet tarihinde o günlerin moda deyişi ile bir “aferizm” salgınının, yani nüfuz ticaretinin, nüfuz suistimalinin de bir başlangıcı olmuştu. O günlerde hem milletvekilliği hem de nüfuzlarından yararlanarak iş takipçiliği yapanlara “aferist” deniyordu. Bu kelimenin isim babası İsmet Paşa idi. İsmet Paşa bu tabiri; İş Bankasının Fransızca karşılığı olan “Banque d’Affaires”den esinlenerek türetmişti⁵⁶². Atatürk’ün yakın çevresinde bulunan; Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], Şevket Süreyya [Aydemir] ve Falih Rıfkı [Atay] gibi aydınlar da İş Bankasının durumunu böyle görüyorlardı. İş Bankası ile aferistlerin ilişkisi hakkında bu zevat şunları söylüyorlardı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu; *“En kısa zamanda affairiste cereyanların ve tiplerin, hatta İş Bankası çevresinde de kendilerine yer ve sığınak buldukları görülüyordu.”*⁵⁶³ derken Şevket Süreyya Aydemir;

*“... Bu Affarist davranış veya tertiplerin, özel diğer teşebbüsler sahasında olduğu kadar ve belki biraz daha büyük hacimde, İş Bankasının kurduğu veya iştiraki bulunduğu işlerde de kendini gösterdiği keza bir gerçektir... Bu teşekküllerde vazife alan ve Atatürk’ün çevresine sokulan bazı kimselerin, Atatürk’e hemen her gün bir şeyler yetiştirdikleri halde bu hastalıklardan bahsetmemeleri, onlar için bir vebal sayılabilir...”*⁵⁶⁴

diyordu. Falih Rıfkı Atay ise;

“İş Bankası’nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgını olmuştur... Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar, yerli yabancı, Ankara’da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtası ile bankayı kendi teşebbüsleri içine sürüklemekte idi. Birkaç defa bankayı pek

560 Şişecam, “Tarihçe”, <http://www.sisecam.com.tr/tr/hakimizda/tarihce>, (20.7.2018). Bkz. EK 14, 15.

561 Tural, s. 98.

562 Boratav, s. 33; Soner Yalçın, “Bir de Buradan Bak”, Sözcü, 27 Kasım 2014, <https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/bir-de-buradan-bak-659612/>, (26.7.2018).

563 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 1, Baskı: 4, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, (İkinci Adam-1), s. 455; Boratav, s. 33.

564 Aydemir, İkinci Adam-1, ss. 458-459.

ağır ziyanlardan kurtarmak için, onu çıkmaz işlere sokmuş olanları kazandırarak kurtarmak lazım gelmiştir.”⁵⁶⁵

diyerek o dönemde aferist hastalığının nasıl yaygınlaştığını gözler önüne seriyorlardı. Falih Rifkî Atay bir taraftan da Atatürk'ün Hindistan Müslümanlarının millete ve devlete gönderdikleri parayı bu şekilde kullanmasını da tenkit ediyordu. “... *Mustafa Kemal yanındakilere bir örnek olmalı idi.*” diyen Atay, bir yerde bu olayın da aferistler için olumsuz bir örnek oluşturduğunu ima ediyordu⁵⁶⁶. İş Bankası belli bir dönem bu tarz şaibelerle anılmış olsa da, zamanla tamamen profesyonelce yönetilen, modern ve güçlü bir banka haline geldi. Kılıç Ali'nin İş Bankasındaki hizmetlerinin hatırasına istinaden, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bir jesti ile bir süre bankanın yönetim kurulu üyeliği görevine getirilen oğlu Altemur Kılıç, bu görevi sırasında İş Bankası ile ilgili edindiği intibaları hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“Bu onurlu görevi 1990-1993 arası iki dönem yaptım. Benim için ilginç bir tecrübe oldu. Çok iyi yeni dostlar kazandım: Ferruh Bozbeyli, Burhan Karagöz, Kemal Yamak Paşa, Ünal Korukçu, bankanın müdürleri ve memurları. İş Bankası'nın Atatürk'ün adına layık örnek bir banka olduğunu, yolsuzluk, iltimas vb. adeta sifıra indirilmiş olduğunu yakından gördüm. Benim dönemimde müşahede ettiğime göre usulsüz bir kredi, personel tayini veya nakli teklifini ima etmek bile imkânsızdı.”⁵⁶⁷

2.7. TÜRKİYE MİLLÎ İTHALAT VE İHRACAT ANONİM ŞİRKETİ

1908'de 2. Meşrutiyet'i ilan ederek iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkasının iktisadi alandaki en önemli atılımlarından biri ticaret ve sanayinin azınlıklardan Türk'lere geçmesi amacı ile yürüttüğü politika olmuştur. Kısaca “Millî İktisat” veya “Millî Burjuvazi” olarak adlandırılan bu politika yeni Türk devletini emperyalizmin boyunduruğundan kurtarmak isteyen Cumhuriyet kadrolarının da en temel hedefi idi. Hükümetin himayesinde millî şirketler kurmak ve kurulan şirketleri desteklemek bu hedefe ulaşmak için en etkili politikalar olarak düşünülüyordu. “liberal dönem” olarak da bilinen 1923-1931 yıllarını kapsayan bu dönemde devlet, “Teşviki Sanayi Kanunu” ile özel teşebbüs lehine sayısız düzenlemeler yaparak özel teşebbüse azami hareket alanı açmaya gayret etti⁵⁶⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin bu iktisadi politikası çerçevesinde faaliyet gösteren siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin çeşitli biçim-

⁵⁶⁵ Atay, ss. 455-456.

⁵⁶⁶ Atay, s. 457. “... *Halide Hanım paranın yerine harcanmamış olmasından gücenmiş ve kırılgınlığını Atatürk'e de duyurmuştu.*” diyen Zekeriya Sertel de Atatürk'ün, Halide Edip Adıvar'la arasının açılmasına bu para konusunun sebep olduğunu iddia etmektedir. Sertel, s. 222.

⁵⁶⁷ A. Kılıç, KK, s. 302.

⁵⁶⁸ Boratav, s. 17.

lerde kaynaştığı bu şirketlerden biri de; çoğu eski İttihatçı ve milletvekili olmak üzere bazı yüksek memur ve subaylar ile tüccarlar tarafından 19 Eylül 1922 tarihinde kurulan “Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi (TMİİAŞ)” idi⁵⁶⁹. Büyük Taarruz’un zaferle neticelenmesinden hemen sonra sansasyonel duyurularla ve büyük iddialarla Ankara’da kurulan bu şirketin kurucuları ve yöneticileri arasında; Şükrü Kaya, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Hilmi Uran, Soysallıoğlu İsmail Suphi, Tunalı Hilmi, Mustafa Şeref gibi siyasilere de yer alıyordu⁵⁷⁰. Şirketin kurucu ortaklarından olan Yunus Nadi’nin gazetesi *Anadoluda Yeni Gün* ile *Hakimiyetimilliyeye* gazeteleri şirketin tanıtım ve propagandasını üstlenmiş ve ekonomide devlet müdahalesinin gerekliliğini anlatmaya girişmişti⁵⁷¹. 1922 yılı Temmuz ayında Hâkimiyetimilliyeye gazetesinde arka arkaya çıkan yazılarda da hükümetin kuruluşuna bilfiil dâhil olduğu TMİİAŞ’nin kuruluş maksadı ve hükümetten gördüğü yardımlar hakkında bilgiler veriliyordu⁵⁷². Bu ilan ve haberlerle bu şirketin kurulmasındaki asıl amacın; “*ticareti o döneme kadar kontrolü altında tutmuş bulunan azınlıklardan kurtarmak ve tekrar ellerine geçmesini önlemek*” olduğu ifade ediliyordu⁵⁷³. Şirketin 15 Haziran 1923 yılında Lozan’da “Corporation For the Economic Development of Turkey” adlı bir İngiliz şirketiyle imtiyaz kokan bir anlaşma yapması ise büyük bir tepkiye sebep oldu. Yabancı bir şirkete Türk ticareti üstünde imtiyaz verilmesi milli çevreleri rahatsız etti. Bu anlaşmayı gazeteler de önemle ele aldılar. Yabancı bir şirkete ithalat ve ihracat işlerinde bir tekel tanıyan bu anlaşma, o güne kadar TMİİAŞ’ı en hararetli bir şekilde desteklemiş olan Hâkimiyetimilliyeye’nin bile tepkisini çekmişti⁵⁷⁴. TMİİAŞ, kamuoyundan gelen yoğun baskılar sebebiyle 15 Kasım 1923’te bu anlaşmayı feshetti⁵⁷⁵. Bundan sonraki dönemde şirket, her türlü ithalat ihracat işlerinin yanı sıra kuruluş nedenlerini aşarak özellikle devlet ihaleleri ile de uğraşmaya başladı. Fakat bütün bu girişimlere rağmen şirketin işleri iyi gitmiyordu. Bunun en başta gelen sebebi şirket idaresinin kötü olmasıydı. İdaresizlik, ihmal ve ilgisizlik yüzünden kısa sürede sermayesinin büyük bir kısmını kaybeden şirket 1925 yılının ilk aylarında iflasın eşiğine geldi. An-

569 Selim İkin, “Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı: 2, İlkbahar 1971, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 202.

570 Boratav, ss. 34-35.

571 Şaduman Halıcı, “Yeni Türkiye Devleti’nde Ekonominin Türkleştirilmesi Politikası: Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi Örneği”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu 26-28 Kasım 2015 İzmir**, Cilt: 1, Atatürk Araştırma Merkezi, ISBN: 978-975-16-3351-4, (Anonim Şirket), s. 260.

572 “İthalat ve İhracat Şirketi”, **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Temmuz 1922, s. 2; “İktisat Vekaletinin Bir Teşebbüsü”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1922, s. 2.

573 **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Teşrinisani 1922, s. 4; İkin, s. 202; Halıcı, Anonim Şirket, s. 266.

574 İkin, ss. 214-215.

575 İkin, s. 218.

cak hükümet; Milli iktisat politikasının benimsenerek uygulamaya konulduğu bir dönemde böyle bir şirketin batmasını arzu etmiyordu. Hükümetin el atması sonucu şirket batmaktan kurtarıldı. Hükümet şirketin başına kendine yakın ve nüfuzlu kadroyu getirmekle kalmadı, aynı zamanda Maliye Bakanlığını 90.000 lira ile (toplam sermayenin yaklaşık % 40'ı) şirkete ortak yaptı. Böylece hükümet büyük bir meblağ ile şirketin hissedarı oldu⁵⁷⁶. Ortaklar heyetinin olağanüstü toplantısı sonucunda yönetim kuruluna hükümet tarafından şu zevat seçtirildi: Afyonkarahisar Milletvekili Ali Çetinkaya, İş Bankası Yönetim Kurulu Üyelerinden; Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Sivas Milletvekili Rasim, Bozok Milletvekili Salih, Gümüşhane Milletvekili ve Osmanlı Bankası Yönetim Kurulu Üyesi Hasan Fehmi, Ankara Milletvekili Hilmi, Kütahya Milletvekili Cevdet, eski İzmit Milletvekili Ziya ve Ankara'da tüccardan Nafiz Beyler. Bu zevattan Afyonkarahisar Milletvekili Ali Çetinkaya Bey yönetim kurulu başkanlığına, Kılıç Ali de başkan vekilliğine getirildi⁵⁷⁷. Kılıç Ali İstiklâl Mahkemesi üyesi bulunduğu bir sırada şirketin ikinci başkanlığına atanışını şöyle anlatmaktadır:

“O zaman Ankara’da Milli İthalat ve İhracat namında bir şirket vardı. Bu şirketi İttihatçılar kurmuş, hisselerin kısmı azamı Birinci Harp’te şehit olan asker ailelerini zarardan kurtarmak için İktisat Vekâleti, Ali Bey’le beni şirketin iyi idaresini sağlayacak tedbirleri almaya memur etmişlerdi. Ali Bey reis, ben ikinci reis idim. Adana’dan getirip muhakeme ettiğimiz valiyi - Hilmi Uran - buraya umum müdür yaptık.”⁵⁷⁸

Yeni kadronun iş başına gelmesi ile şirket zararlarını kapatmaya başladı. 1925 yılında 167.000 lira olan zarar önce 1926’da 133.000 liraya düştü, 1927 yılında ise elde edilen 140.000 lira kârla bütün zarar kapatıldığı gibi şirket net bir kâr da elde etti. Genel Müdür Hilmi Uran⁵⁷⁹ 1926 yılı başlarında CHP müfettişliğine atanarak şirketten ayrılmıştı. 1927 bilançosu açıklandıktan kısa bir süre sonra Ali Çetinkaya, Kılıç Ali ve Salih Beyler de yaz aylarında Ankara’da bulunamayacaklarını bildirerek yönetim kurulundaki görevlerinden ayrılınca şirket tekrar sıkıntılı günlerine geri döndü. 1929 dünya ekonomik buhranı ve girilen işlerde başarı sağlanamaması sonucunda sürekli zarar eden şirketin varlığı 1937 yılında fiilen, 1949 yılında da hukuken son buldu⁵⁸⁰.

576 İlkın, ss. 219-221.

577 İlkın, ss. 221-222.

578 Kılıç Ali, İstiklâl, ss. 28-29.

579 Hilmi Uran daha sonra tek parti döneminin çeşitli hükümetlerinde bakanlıklar (nafia, adalet ve içişleri) ve CHP grup başkan vekilliği de yapmıştır. Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, Cilt: 2, Baskı: 5, Yorum Kitapları, İstanbul, Haziran 1998, s. 114.

580 İlkın, ss. 224-228.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRA KILIÇ ALİ'NİN HAYATI

Ömrünü Atatürk'e adayan Kılıç Ali, Büyük Önder gözlerini kapayınca kadar başucunda bekledi. Savarona yatında ateşinin çok yükseldiği ve bunun da etkisiyle yürüyemediği bir anda Atatürk, Kılıç Ali'ye hitap ederek: “— *Kılıç Ali, annene telefonla sor. Bu ateşimi, bu sıkıntıyı geçirecek bir ev ilacı biliyor mu? Öğren!*” deyince, Kılıç Ali yattan annesine telefon etti. Gül sirkesi koymalarını tavsiye eden annesi hemen bir şişe gül sirkesi gönderdi. Bu gül sirkesini içerisine buz koyarak soğuttuktan sonra küçük bezleri ıslatıp başına, bileklerine koyunca Atatürk'ün ateşi biraz düştü ve sıkıntıları nispeten azaldı⁵⁸¹. Fakat Atatürk'ün hastalığı günden güne ilerliyordu. Bunun üzerine doktorlar, tedaviye Dolmabahçe Sarayı'nda devam edilmesine karar verdiler. Büyük Önder Savarona yatında geçirdiği yaklaşık iki aydan sonra 25 Temmuz gecesi; Kılıç Ali, Muhafız Kıt'ası Komutanı İsmail Hakkı Tekçe ve Polis Faik'in taşıdığı bir koltuk üzerinde Acar motoruna indirildi. Rıhtıma yanaşan motordan da Saray'ın alt katındaki asansöre kadar yine koltukta taşındı. Buradan üst kata çıkarılan Atatürk, yürüyerek yakındaki dairesine gitti⁵⁸². Salih Bozok, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Muhafız Kıt'ası Komutanı İsmail Hakkı Tekçe Paşa ve Başyaver Celâl aralarında bir nöbet düzenleyerek Atatürk'ün yattığı odanın yanındaki çalışma odasında ikişer saat nöbet tutmaya başladılar⁵⁸³. Bu günler artık Atatürk'ün bu hayattaki son günleri idi. Kendisi de bunu hisseden Atatürk, Katibiumumileri Hasan Rıza Bey'e vasiyetname konusunu hatırlattı. Hasan Rıza Bey, hukukçu Kocaeli Milletvekili Selahaddin Yargı ile birlikte bir müsvedde hazırlayıp Atatürk'e arz ettiler. Atatürk bazı zarif düzeltmeler yaparak vasiyetnamesini yazdı bitirdi:

“1- Nukut ve hisse senetleri, *şimdiki gibi İş bankası tarafından nemalandırılacaktır.*

2- Her seneki nemadan bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça ~~vefatlarına kadar~~ (yaşadıkları müddetçe) Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekiz yüz, Sabiha Gökçen'e altı yüz, Ülkü'ye iki yüz lira ve Rukiye ile Nebile'ye *şimdi olduğu gibi* (şimdiki gibi) yüzer lira verilecektir.

3- Sabiha Gökçen'e *bir mesken tedariki için ayrıca* (bir ev alınabilecek ayrıca) para verilecektir.

4- Makbule'nin ~~vefatına kadar~~ (yaşadığı müddetçe) Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5- İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ~~bitirinceye kadar~~ (ikmal için) muhtaç oldukları mümkün olan (olacakları) yardım yapılacaktır.

581 Kılıç Ali, **Atatürk'ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, (Son Günleri), ss. 53-54.

582 Ertan Ünal, “Savarona'da 54 Uzun Gün”, **Popüler Tarih**, Yıl. 2, Sayı: 2002/22, Haziran 2002, ss. 78-79.

583 Turgut (Der.), ss. 645-646.

6- Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir.”⁵⁸⁴.

Vasiyetnamesini zarflayıp Beyoğlu 6. Noteri İsmail Kunter’e teslim eden Atatürk notere hitaben: “— Bu benim vasiyetnamemdir. İcap ettiği zaman lütfen kanuni muamelesini yaparsınız!” dedi⁵⁸⁵.

Atatürk’ün resmi vasiyetnamesi dışında bir de 50 yıl sonra açıklanmak üzere gizli vasiyetnamesinin olduğu ve güya bu vasiyetnamenin Kılıç Ali’de olduğu ve Kılıç Ali ölünce de oğlu Altemur Kılıç’a intikal ettiği şeklinde yılan hikâyesine dönmüş bir efsane de söylenegelmektedir. Efsanenin kaynağı araştırmacı-yazar İsmet Bozdağ’ın Tercüman gazetesinde yazdığı bir yazıdır. Bozdağ bu yazısında; Atatürk’ün ölümünden sonra Kılıç Ali’yi ziyareti sırasında orada, üzerinde “Atatürk’ün Vasiyeti” yazılı bir zarf gördüğünü söylemektedir⁵⁸⁶. Atatürk’ün ölümünden sonra kendilerine sahip çıkan kimsenin kalmadığından yakınan Atatürk’ün uşağı Cemal Granda da, Atatürk’ün çok sevdiği; hizmetçi, berber, odacı gibi özel hayatında beraber olduğu kişilere ilişkin maddeler bulunduğunu sandığı bu ikinci vasiyetnamenin sonradan yok edildiğine dair çıkan söylentilerden bahsederek; “Kılıç Ali öldükten sonra eşine bunu sorduğumuzda şu karşılığı vermişti: ‘Oğlu Altemur Kılıç, evdeki bütün evrakları toplayıp gitti. Vasiyetname varsa açıklasın’”⁵⁸⁷ demektedir. Altemur Kılıç ise bu konu ile ilgili Yeniçağ gazetesindeki köşesinde;

“... Külliye yalan. Bir defa böyle bir belge olsaydı, babam ölmeden önce bana söylerdi. Anılarında da böyle bir şey yok. Eğer devlet sırrı olarak mezara götürmüşür desek bu da doğru değil. Eğer vasiyetname bende olsaydı, ben de babamdan aldığım devlet terbiyesi gereği bu sırrı mezara götürürdüm. Buradan açıkça beyan ederim ki bende böyle bir vasiyetname yoktur...”⁵⁸⁸

diyerek dedikoduların doğru olmadığını belirtmiştir. Bu efsane geçtiğimiz yıllarda da CHP Uşak Milletvekili Dilek Akagün Yılmaz tarafından bir soru önergesi ile Meclise taşındı. Soru önergesine cevap veren Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ; “Ne Cumhurbaşkanlığı arşivinde ne Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı birimlerde, ne de

584 Kılıç Ali, Son Günleri, ss. 62-63.

585 Soyak, Cilt: 2, ss. 758-760.

586 “İsmet İnönü Nasıl Cumhurbaşkanı Seçildi?”, Tarih ve Siyaset Serenti, 19 Ocak 2017, <http://www.serenti.org/ismet-inonu-nasil-cumhurbaskani-secildi/>, (02.8.2018). Gazeteci-yazar ve araştırmacı Murat Bardakçı, İsmet Bozdağ’ın yazdıkları hakkında şu uyarılarda bulunmaktadır: “Tarihçilerle araştırmacılara sesleniyorum: Bu kitapları sakın ola kaynak niyetine kullanmayın! İlim dünyasının başına bundan senelerce önce ‘Abdülhamid’in Hatıra Defteri’ adlı hayali bir kitabı musallat eden İsmet Bozdağ, son iki kitapla düzmece hatıra işini ileri götürmüş ve tarihe ıstırapı çok zor denebilecek bir darbe vurmuştur”. Orhan Koloğlu, “72 Yıllık Tartışma”, Tarih ve Toplum, Sayı: 235, Temmuz 2003, s. 58.

587 Cemal Granda, Atatürk’ün Uşağının Gizli Defteri, Baskı: 2, Kent Kitap, Ankara, Şubat 2008, ss. 53-54.

588 Altemur Kılıç, “Ata’nın Vasiyetnamesi”, Yeniçağ, 01 Nisan 2012, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/atanin-vasiyeti-22241yy.htm>, (01.8.2018).

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunda ikinci bir vasiyetnameye dair herhangi bir bilgi ve belge bulunduğunu” belirtmiştir⁵⁸⁹. Şimdiye kadar ikinci bir vasiyetnamesinin ortaya çıkmamış olması da, Beyoğlu 6. Noteri’ne teslim edildiği hukuki delil ve hatıralarla sabit olan Atatürk’ün vasiyeti dışında ikinci bir vasiyeti olduğu iddialarının asılsız olduğunu göstermektedir.

Atatürk vasiyetini yazdıktan yaklaşık iki ay sonra hayata gözlerini yumdu. Liderinin ölümü ile Kılıç Ali’nin hayatında da bir dönem kapandı. Artık bundan sonra Kılıç Ali hayatının geri kalan yıllarını bugünlerin hatırasını yâd ederek yaşayacaktı. Ölünceye kadar 10 Kasımlar onun için bir matem günü oldu. O 10 Kasımlardan birinde, 1963 yılı 10 Kasımında; Sezen Cumhur Önal’ın Tercüman gazetesinde yayımlanan Kılıç Ali ile yaptığı röportajı, aradan çeyrek asır geçmiş olmasına rağmen Kılıç Ali’nin hâlâ Atatürk’ün yokluğundan duyduğu üzüntü ve onun hatıralarıyla yaşamaya devam ettiğini gösteriyor. Sezen Cumhur Önal’ın röportajı şöyle başlıyordu:

*“Kaşlarını kaldırdı, başını eğdi, gözlüklerinin altından uzun, dalgın baktı:
— Atayı mı anlatayım? Hangisinden başlayayım bilmem ki?.. Hepsi birer roman olacak binlerce hatıramız var...
— Bilhassa hastalığını ve son günlerini...
Son kelimeleri ağızından kaptı.
— ‘Son günlerini’...
Bir hıçkırık lafını yarıda kesti mavi gözlerinden süzülen yaşlar kızaran yanaklarından süzüldü. Lacivert ceketinin cebinden çıkardığı, lacivert çizgili mendiliyle gözlerini silerken dedi ki:
— Ben zaten talihsiz bir adamım. Hepsinden sonra kaldım. Onlar benden önce...
— Kusura bakmayın hatıralarınızı canlandırdık, sizi üzdük!..
— Hayır, hayır... Ben her sene bu aylarda tuhaf olurum. Neşem kaçır, canım yemek istemez. Hiçbir şeyden zevk almam... Onu düşünmekle, geçmişini anmakla teselli bulurum.
Gözlüklerini düzeltti, notlarına tekrar göz gezdirdi. Kılıç Ali... Göztepe’deki köşkünün çalışma odasının duvarlarında, Cumhuriyet Türkiye’sini 40 yıldır idare edenlerin, ‘Pek sevgili Kılıç Ali’ye İsmet İnönü’ gibi kendi el yazılarıyla ithafli resimlerinin yanı sıra Atatürk’ün yirmi kadar fotoğrafı asılıydı. Çoğunda beraberdi-
ler. Bunlara baktığımızı görünce:
— Beni yanlarından hiç ayırmazlardı...
diye başladı söze”⁵⁹⁰.*

Atatürk öldükten sonra artık Kılıç Ali’yi Ankara’ya bağlayan bir şey kalmadı. Bayındır Sokak’taki evini yok pahasına elden çıkararak eşi Füreye ile birlikte İstanbul’a taşındılar. 20 yıla yakın Ankara’da en önemli konumlarda bulunan, devlet başkanının en yakını olan Kılıç Ali için sade vatandaş olarak yeni hayatına alışmak kolay olmadı.

589 “Bozdağ: Atatürk’ün vasiyetiyle ilgili bir belge yok”, Milliyet, 12.9.2012, <http://www.milliyet.com.tr/bozdag-ataturk-un-vasiyetiyle-ilgili-bir-belge-yok-siyaset-1595118/>, (02.8.2018).

590 Sezen Cumhur Önal, “Gözyaşları Arasında Kılıç Ali Anlatıyor: Son Günleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 63, Kasım 2005, ss. 1143- 1147.

Adeta tüm apoletleri sökülüp atılmış bir mareşal gibiydi. Eskiden karşısında el pençe divan duranlar şimdi görmezden geliyor, selamlamaktan bile imtina ediyorlardı. Atatürk'ün ölümü ile birlikte Kılıç Ali'nin yaşama sevinci de yok olup gitmişti. Hayatını adadığı insanı kaybetmiş olan Kılıç Ali üzüntüsüne bir teselli bulamıyor, ne topluma karışmak ne bir iş yapmak ne de yaşama dair başka bir şey istiyordu. Tek yaptığı evine kapanıp hatıraları ile baş başa kalmaktı⁵⁹¹.

3.1. KILIÇ ALİ'NİN İSMET PAŞA TARAFINDAN POLİTİKADAN DIŞLANMASI

Atatürk daha ölmeden önce yerine kimin cumhurbaşkanı olacağı konuşulmaya başlanmıştı. O günlerin havasını Kılıç Ali şöyle anlatıyor: “*Sanki bir çiftliğin hâsılatı, çiftliğin sahibi ölünce, mirasçı tarafından bendegânına (kölelerine) atıye (ihsan, lütuf) olarak dağıtılıyordu! İşte Atatürk ölüm döşeğinde iken Ankara'dan akseden hava ve manzara bu derece hazin, bu mertebe elim idi.*”⁵⁹². İsmet İnönü Atatürk'ün vefatının ertesi günü 11 Kasım'da cumhurbaşkanlığına seçildi. Gelişmelerden son derece memnun olduğu görülen İsmet Paşa o günkü duygularını defterinin 11 *Teşri-nisani (Kasım) 1938* tarihli sayfasına şöyle yazacaktı:

“*Meclis çılgın bir halde 24 saat güç sabretti. Bütün memleket radyoları başında bekledi. Müttefikan beni reisicumhur intihap ettiler. İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiinde fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi rıza ile serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecekti.*”⁵⁹³.

Araları pek iyi olmasa da Kılıç Ali de bu makama İnönü'nün layık olduğunu düşünüyordu. Atatürk'ün ölümünden sonra Taksim'de Cumhuriyet Apartmanı'ndaki daire-sinde etrafına toplanan aile fertlerinin “*Kim cumhurbaşkanı olacak?*” sorusuna; “*Bili-yorsunuz şahsen pek sevmem, o da beni sevmez amma önemli olan ülkenin birliği ve devletin devamlılığıdır ve şahsi kusurları ne olursa olsun İsmet Paşa vatansever bir devlet adamıdır ve milli birliği, devamlılığı ancak o sağlayabilir!..*” diyecektir⁵⁹⁴. Kılıç Ali bu düşüncelerle oyunu tereddütsüz İsmet İnönü'ye verdi. Sonra da Çankaya'ya giderek yeni cumhurbaşkanını tebrik etti. Bu ziyaret sırasında İsmet Paşa'ya, dinlenmek için Avrupa'ya gitme düşüncesinden de bahsetti. Cumhurbaşkanı İsmet Paşa da; “*Tabii Kılıç, çok üzüldün, çok yoruldu, istirahatı hak ettin! Gönül rahatlı-*

591 Kulin, s. 175.

592 Kılıç Ali, Son Günleri, s. 71.

593 Ahmet Demirel (Haz.), **İsmet İnönü Defterler (1919-1973)**, Cilt: 1, Baskı: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık 2001, (Defterler), s. 255.

594 A. Kılıç, KK, s. 45.

ğıyla git dinlen eğlen! Hem genç eşin (Füreyâ) var; bir çocuk yaparak dön!” dedi⁵⁹⁵. İsmet Paşa bu görüşmelerinden beş-on gün önce kendisini bir akşam yemeğine davet etmiş ve bu davet sırasında Kılıç Ali’nin oldukça üzgün ve yorgun olduğunu görmüştü. Bir seyahat düşüncesinde olduğunu öğrenince de, derhal bu seyahati yapmasını ve hareketinden evvel de kendisini ziyaret etmesini emretmişti⁵⁹⁶. Tebrik ziyareti vesilesi ile veda ziyaretinde de bulunmuş olan Kılıç Ali, İsmet Paşa ile aralarında şöyle de bir konuşma geçtiğini anlatıyor:

“Paşam, dedim, görüyorum ki memlekette istibdat yıkılmış, hürriyet ilan edilmiş gibi Mecliste, şurada, burada bir hava esmektedir. Bu havayı estiren malum insanlar belki de aleyhimizde size bazı sözler intikal ettirebilirler ve dedikodular yaparlar. Siz bu hususta çok vesveselisinizdir. Böyle bir vaziyette, rica ederim, bizi çağırın, ne söyleniyorsa bizden hakikati sorun. Onların lüzumsuz işfaline kapılmayınız. Şimdiye kadar olduğu gibi bize inanmanıza, itimat etmenize ihtiyacım var.

Bu sözlerime cevap olarak yüksek sesle:

‘— Kılıç Ali, Kılıç Ali! Evet söylüyorlar ve söyleyecekler. Fakat biz hangi kara günün arkadaşınız? Bizi birbirimizden hiçbir şey ayıramaz. Ölünceye kadar kardeş ve arkadaşız. Buna hiç şüphe etme. Müsterih ol ve müsterih olarak hanımefendi ile birlikte istirahatını yap. Başkaca herhangi bir ihtiyacın olursa bana bildir. Başka hiçbir düşüncen olmasın!’

dediler. Teşekkür ettim, müsaadelerini istedim ve kalktım.”⁵⁹⁷.

Kılıç Ali bu iltifatlardan sonra başına gelecekleri anlamış gibiydi. Çünkü İsmet Paşa’nın lüzumundan fazla iltifatlarının pek hayra alamet olmadığını daha önceki tecrübelerinden biliyordu. Gelecek günlerdeki olaylar bu düşüncelerinde yanılmadığını gösterecekti. Tebrik ziyareti İsmet Paşa’yı son görüşü idi. Kılıç Ali İsviçre’de birkaç ay istirahat etti. Avrupa seyahatinde çocuk yapmadı, fakat döndüğünde milletvekili aday listeleri ilan edilmişti ve adaylar arasında adı yoktu. Yine bu seyahat esnasında İş Bankası yönetim kurulundaki görevinden de istifa etmesi kendisine bildirilmişti. 17 Mart 1939’da bu görevinden ayrıldı⁵⁹⁸.

Atatürk öldükten sonra cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Atatürk’ün yakın çevresinde bulunan bazı kişilerle birlikte Kılıç Ali’yi de siyasi hayattan tasfiye etti⁵⁹⁹. Zevatımutade tasfiye edilirken Atatürk döneminde muhaliflerinden bazılarına da İnönü döneminde iadeitibar edilecek ve önemli görevlere getirileceklerdi. İsmet İnönü bu günlerdeki duygu ve düşüncelerini *Defterler*’inin 16 Şubat 1939 tarihli sayfasına şöyle not etti:

*“Şimdiye kadar yapılan işler şunlardır:
Hükümette tedrici tasfiye...*

595 A. Kılıç, KK, s. 46.

596 “Kılıç Ali Konuşuyor”, **Milliyet**, 30.9.1951, ss. 1, 7.

597 “Kılıç Ali Konuşuyor”, **Milliyet**, 30.9.1951, s. 7.

598 A. Kılıç, KK, s. 46.

599 Demirel (Haz.), *Defterler*, s. 272.

Dâhili politikada ciddi bir uzlaşmaya teşebbüs ettim... Atatürk'ün ölümünden sonra ilk iş olarak dâhilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. ihtilaf ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi..."⁶⁰⁰

Bu suretle aktif siyasetten uzaklaştırılan Kılıç Ali, CHP'nin iktidarda olduğu yıllarda sivil polisler tarafından takip ve gözetim altında tutuldu⁶⁰¹. Altemur Kılıç o günlere ait babasından duyduğu trajikomik bir hatırayı şöyle nakletmektedir:

"Atatürk öldükten ve İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra yeni dönem başlıyor ve Kılıç Ali de ikbalde düşüyor. O ve rahmetli Celal Bayar 'şüpheli' kişiler. Zamanın hükümeti onların bir şeyler çevirdiklerinden kuşkuludur ve o zaman adı MAH olan MİT onları izliyor... Güneşli bir Ankara günü Bayar ve Babam Atatürk Bulvarında yürürlerken paltolarını çıkarıyorlar... Babam birden dönüyor ve arkalarından gelen, tanıdığı MAH mensubuna 'Mehmet' diye sesleniyor... Adam şaşırıyor ama geliyor. Babam 'Mehmet; mademki arkamızdan geliyorsun şu paltoları taşı' diye emrediyor! MAH'çı çaresiz, emri yerine getirir ve paltoları alır!"⁶⁰²

İsmet Paşa'nın Kılıç Ali'ye karşı sergilediği bu tutum geçmişte yaşanan bazı olayları unutmadığını gösteriyordu. Anlaşılan o ki; Atatürk'ün sağlığında aralarına bir soğukluk girmemesine gayret eden İsmet Paşa bu işlerin halli için uygun zamanın gelmesini bekliyordu. İsmet Paşa'nın Kılıç Ali'ye karşı kızgınlığının ve kırgınlığının sebebi olabileceğini sandığımız olaylardan bazılarının şunlar olduğu değerlendirilmektedir: Kılıç Ali, Türk Murahhas Heyeti Başdelegesi İsmet Paşa'nın başkanlığındaki heyet tarafından 24 Temmuz 1923'te imzalanmış olan ve tarihçiler tarafından bir nevi "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Senedi" olarak da kabul edilen Lozan Antlaşması'nın onayı ile ilgili 23 Ağustos 1923 günü Mecliste oylanan dört kanunun dördüne de ret oyu kullanmıştı⁶⁰³. Hatıralarına; *"Meclis Muahedeyi tasdik ediyor"*⁶⁰⁴ diye bu olayı detayları ile anlatan iki sayfalık bir bölüm de koymasına rağmen ne hatıralarında ne de başka yazılarında kendisinin bu kanunlara neden ret oyu verdiğine dair bir açıklamasına rastlamadık. Aksine Kılıç Ali hatıralarının pek çok yerinde; Lozan'da eşine

600 Demirel (Haz.), Defterler, ss. 257-258.

601 "Kılıç Ali Konuşuyor", *Milliyet*, 30.9.1951, s. 1; A. Kılıç, KK, s. 43.

602 Altemur Kılıç, "Babamın Çetesi", Yeniçağ, 03 Şubat 2008, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/babamin-cetesi-2426yy.htm>, (03.8.2018).

603 Birinci Kanun: 213 kabul, 14 ret. Reddedenler: 1. Hoca Esat Efendi-Menteşe, 2. Kılıç Ali Bey-Gaziyıntab, 3. Zahir Bey-Adana, 4. Mustafa Necati Bey-İzmir, 5. Ali Cenani Bey-Gaziyıntab, 6. Vasıf Bey-Saruhan, 7. Yahya Kemal Bey-Urfa, 8. Necib Bey-Mardin, 9. Niyazi Bey-Mersin, 10. Faik Bey-Edirne, 11. Şeyh Safvet Bey-Urfa, 12. Şükrü Kaya Bey-Menteşe, 13. Besim Bey-Mersin, 14. Faik Bey-Tekfur Dağı.

İkinci Kanun: 206 kabul, 14 ret. Reddedenler: Birinci Kanun'u reddedenlerle aynı.

Üçüncü Kanun: 208 kabul, 13 ret. Reddedenler: Birinci Kanun'u reddedenlerle aynı (Faik Bey-Tekfur Dağı hariç)

Dördüncü Kanun: 212 kabul, 13 ret. Reddedenler: Üçüncü Kanun'u reddedenlerle aynı. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Cilt, 23.8.1923, ss. 249-277.

604 Kılıç Ali, Hatıralar, ss. 130-131.

tesadüf edilmeyecek büyük bir siyasi zafer kazanıldığından bahsetmektedir⁶⁰⁵. İsmet Paşa'yı kızdıran bir başka konu ise daha önce de bahsi geçmiş olan *aferistlik* meselesiydi. Aralarının artık tamiri mümkün olmaz bir surette bozulmasının ise İstiklâl Mahkemeleri döneminde olduğu sanılmaktadır. Bir dönem Ankara İstiklâl Mahkemesi üyelerinin ulaştıkları güç ve kudreti yine Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun hatıralarından izleyelim: "*Ben çok iyi hatırlıyorum ki, 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Beyin, hatta üyelerden Kılıç Ali Beyin memleket içindeki nüfuz ve otoritesi, bir halk deyimiyle 'forsu', bir ara Başvekil İsmet Paşanınkinden daha üstün olmuştu...*"⁶⁰⁶. Özellikle İzmir suikastı davası sırasında Ankara İstiklâl Mahkemesinin; gerek şahsına yönelik tutuklama girişiminin ve gerekse onaylamadığını gördüğümüz bazı uygulamalarının İsmet Paşa'daki bu husumet duygularının kalıcı hale gelmesinde büyük rol oynadığı sanılmaktadır. Bütün bunlara ilave olarak İsmet Paşa başbakanlıktan uzaklaştırılmasını Kılıç Ali ve Cevat Abbas'ın Atatürk'ün üzerindeki tesirlerine bağlıyordu⁶⁰⁷.

İsmet Paşa, Atatürk öldükten sonra Kılıç Ali ile irtibatını tamamen kesti. Artık *istenmeyen adam* olan Kılıç Ali'nin o günlerde eski bir dost olarak Paşa'ya yazdığı bir mektubu, CHP genel sekreteri tarafından; "*Cumhurbaşkanımız sizinle dost olduğunuzu hatırlamıyor*"⁶⁰⁸ diye geri çevrilecekti. Fakat her şeye rağmen Kılıç Ali'nin İsmet Paşa'ya saygısı ve sevgisi ölünceye kadar sürdü. İsmet İnönü'nün eski dostluk günlerinden kalma resimleri Kılıç Ali'nin evinin duvarlarını süslemeye devam etti. O, İsmet Paşa'yı hep en büyük makamlara layık gördü, onun devlet adamlığından ve vatanseverliğinden hiçbir zaman şüphe etmedi. Her başarısında kendisini ya bizzat ziyaret ederek ya da yazdığı mektuplarla veya çektiği telgraflarla tebrik etmeyi ve saygılarını sunmayı ihmal etmedi. Nihayetinde Kılıç Ali ömrünün son günlerinde bu eski dostu ile buluşup barışmak için bir teşebbüste de bulundu. Altemur Kılıç, bu olayı ve babasının İsmet Paşa'ya karşı olan duygu ve düşüncelerini şöyle anlatmaktadır: "*Babamı ölümünden evvel İnönü ile buluşturup, eğer tabir caizse barıştırdım! Çok geç belki ama yerinde, çünkü saygı duyar ve biraz da severdi. Onları Milli Mücadele birleştirmişti, Serbest Fırka zamanında babam İsmet Paşa'nın yanında ve arkasında mücadele vermişti.*"⁶⁰⁹.

605 Kılıç Ali, Hatıralar, ss. 104, 129.

606 Velidedeoğlu, s. 232.

607 "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor", **Milliyet**, 19.4.1952, s. 7.

608 A. Kılıç, KK, s. 46.

609 A. Kılıç, KK, s. 46.

3.2. CUMHURİYET HALK PARTİSİNDEN İSTİFASI

Kılıç Ali 1939 seçimlerinden önce gittiği Avrupa seyahatinden döndükten sonra, Mart ayında yapılacak olan seçimlerde adının milletvekili aday listesinden sildiğini öğrendi. İsmet İnönü'nün kendisini nasıl liste dışı bıraktığını hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“... Ben İsviçre’de iken yapılan seçimlerde Nafia Vekili Ali Çetinkaya vasıtasıyla seçim için memlekete dönmeme asla lüzum olmadığını ve emin olarak istirahat devam etmemi bildirtti. Buna rağmen dürüst insanların asla tenezzül etmeyeceği hareketlerle, aklınca, orada beni oyalayarak arkamdan beni vurmak istedi ve beni hazırlanmış olan namzet listesinden en son dakikada çıkarttığı haber verildi. Sonradan hadiseyi şöyle öğrendim:

Seçim listesi hazırlanmış, İsmet Paşa Refik Saydamla birlikte listeyi son ve kat’i şeklini vererek ilan edilmek üzere bir defa daha gözden geçirirlerken bizzat odadan çıkmış ve başyavere bağırılmış:

— Celal! Kılıç Ali Avrupadan döndü mü? Öğren de bildir!

Bunun üzerine başyaver kendisine Avrupadan henüz dönmediğini söyleyince tekrar içeri girmiş ve listedeki ismini silmiş!

İşte listeden çıkarılmaklığım bu şekilde vukua gelmişken sonradan kendisine:

— Kılıç Ali niçin namzet gösterilmedi?

diye samimiyetle soranlara verdiği cevap da tıpkı Hasan Rıza için söylediği gibi şu olmuş:

— Antepçiler istemediler! Yoksa uğraştım, hem de çok uğraştım. Fakat Antepçilere kabul ettiremedim.

İşte İsmet Paşa, bu gülünç, manasız ve hakikatle hiçbir alaka ve münasebeti bulunmayan laflarladır ki oynadığı oyunu örtmeye çalışıyordu. Ne yazık ki bütün bu vaziyeti çok geç öğrendim. Zira onun mizacını olduğu gibi meydana koyan bu hadiseyi bilmeyerek ve onun, Atatürk’ün izinde gideceğini zannederek Kâtibi Umumileri Kemal Gedeleş vasıtasıyla kendisine eskisi gibi bağlı kalacağımı söyleyerek veda ettim. Bu suretle aklım sıra nezaket ve vefakarlık kaidelerinin icabını yapıyordum!..”⁶¹⁰

Kılıç Ali’nin Meclisin ilk açıldığı günden itibaren beş dönemdir devam eden milletvekilliği görevi ve politik hayatı böylece sona ermiş oldu. Politikadan bu suretle ayrılmayı içine sindiremeyen Kılıç Ali, Haziran 1946’da kuruluşunda kendisinin de emeği olan CHP’ye aşağıdaki istifa mektubunu göndererek partiden istifa etti.

“Büyükada 29.6.946

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine

Aziz Atatürk, inkılâpçı ve cumhuriyetçi Halk Partisini kurarken esas ilhamını milli irade ve halk hâkimiyeti fikrinden ve millet fertlerini efendi ruhlu, şahsiyetine sahip, düşüncesinde ve düşündüklerini söyleyip yazmakta hür, her hakkının mahfuz ve muteber bulunduğundan emin, icabında müşterek bir vicdan etrafında toplanır, müsbet ve atılgan ve fedakâr insanlar tanımak düşüncesinden almıştı. Böyle selim, ulvi ve vatanperverane bir ruh ve gaye ile teşekkül etmiş olan Halk Partisinin son zamanlarda büsbütün aykırı bir zihniyete saparak istikameti asliyesinden hayli uzaklaşmış olduğunu görüyorum. Bizim için buna müteessir olmamak kabil değildir. Fakat zamanın yanlışlıklara, sakatlıklara ilânihaye yardımcı olamayacağını bildiğim için elbette bu fırkanın mahiyeti asliyesine avdet

610 “Kılıç Ali Anlatıyor”, *Milliyet*, 19.4.1952, s. 7.

edeceğine itimat ve itikadım vardı ve onunla müteselli idim. Maalesef beklediğim olmadı. Bilakis fırka tahakkümü aldı yürüdü.

Bu vaziyet karşısında kuruluşunda âcizane emeğim ve hizmetim olan, müessisleri meyanında bulunduğum Halk Partisinin bugünkü mesuliyetlerine - manen olsun - iştirak etmeyi doğru bulmuyorum.

Bundan dolayı birçok senelik acı ve tatlı bir takım hatıralardan sonra nihayet derin bir iç acısı ve hayal inkisarı ile istifa etmek mecburiyeti duyduğumu arz ediyorum.

Bu husustaki ıstıraplarımı ayrıca uzun uzadıya sayın parti reisi umumisine de arzemiş bulunuyorum.

Tarihi hizmetlerinden dolayı milli sembol telakki ettiğim Halk Partisinin bence pek kıymetli olan eski hatıralarını daima hürmetle muhafaza edeceğim.

Ali Kılıç⁶¹¹.

İzmir suikastı davasında idam edilmekten şans eseri kurtulmuş olan Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın; Kılıç Ali'nin CHP'den istifası üzerine kendince bir intikam fırsatı ve alay konusu olarak gördüğü bu konu ile ilgili "Şakacı" rumuzu ile müstehzi bir yazı yazdı⁶¹². Yazısında, vaktiyle İstiklâl Mahkemesinde rencide olduğundan dem vuran Hüseyin Cahit; "Kılıç Ali Cumhuriyet Halk Partisinden istifa etmiş... Büyük hadise!.. İstifa etti, çünkü Halk Partisi tek parti değil, orada İstiklâl mahkemeleri yok!" diyordu. Kılıç Ali de Hüseyin Cahit'in İstiklâl Mahkemelerini ve şahsını hedef alan bu yazısına Milliyet gazetesinden şöyle bir cevap verdi:

"Şakacının sözleriyle Cumhuriyet Halk Partisinin vaktiyle mer'iyete koyduğu takrirî sükûn kanunlarından, muhtelif zamanlarda faaliyete geçirdiği İstiklâl Mahkemelerinden şikâyet edilmek isteniyorsa, haber vereyim ki ben Kılıç Ali, vatanın kurtuluşu, milli devletin kuruluşu ve Cumhuriyet inkılâbının memlekette kökleşmesi emrinde, Büyük Meclis'te ve aynı zamanda bütün inkılâp boyunca Atatürk'ün yanında arkadaşlarımla beraber fedakârâne mücadele ve mücadeleden başka bir şey yapmadım. Yapılan icraatın, tertibatın o zamanın şartlarına, icaplarına ve bilhassa zaruretlere uygun bulunduğunu bugün dahi ısrarla iddia ederim. Nerede kaldı ki takrirî sükûn kanununu ve benzerlerini Büyük Meclise teklif ve mer'iyetlerini temin ve vakit vakit İstiklâl Mahkemelerinin faaliyete geçmeleri kararını Büyük Meclisten alan, muhalefet teşkilatının zararlı olduğunu iddiada ve lağvını istemekte ısrar eden hükümetlerin başında ve içinde olan ben değildim."⁶¹³.

CHP'den istifa eden Kılıç Ali, cumhurbaşkanı ve aynı zamanda CHP'nin genel başkanı olan İsmet İnönü'ye de; çekilişinin sebeplerini ve memleketin içinde bulunduğu siyasi ve idari buhran vaziyetini bildiren tarihi bir mektup gönderdi⁶¹⁴. Kılıç Ali bu mektubunu gönderirken çeşitli tedirginlikler de yaşamıyor değildi. Hatta kendisinin

611 "Kılıç Ali Konuşuyor", **Milliyet**, 01.10.1951, s. 7.

612 Bir iddiaya göre Atatürk İzmir suikastı davasında yargılanan Hüseyin Cahit Yalçın'ın aklanmasını hata saymıştır. Atatürk'ün 1932 yılında bir gece, sofrasında Ali Çetinkaya'ya, Hüseyin Cahit'in ikinci Meşrutiyetten beri yaptıklarını sıraladıktan sonra, (Cavit gibi) "arkadaşlarına tatbik ettiğiniz haklı cezayı bu adam hakkında hafifletmekle hata ettiniz... beni de bu hataya iştirak ettirdiniz" dediği ileri sürülmektedir. M. Güneş, **Bozguna Uğrayan Tek Cephe-Atatürk'ten Bir Hatıra ve Muhalefetin Akim Kalan Birleşme Teşebbüsü**, Demokrat Parti Neşriyatından 11, Güneş Matbaası, Ankara 1954, ss. 14-16'dan aktaran Tunçay, Tek Parti, s. 171.

613 "Kılıç Ali Anlatıyor", **Milliyet**, 5.10.1951, ss. 1-7.

614 "Kılıç Ali Konuşuyor", **Milliyet**, 2/3/4.10.1951, ss. 1-7. Mektup için bkz. EK 17.

bu sebeple tutuklanabileceğini bile düşünerek bazı tedbirler almıştı. Bu durumu kendisi gazete mülakatlarında şöyle anlatıyordu:

“O günlerde bu mektubu yazmak her yiğidin harcı değildi. Mahkemeye verileceğimi, hatta hapis dahi edileceğimi düşünerek ve bunu göze de alarak evvel emirde memleketin tanınmış bir ordinaryüs hukuk profesörüne müracaat ve: ‘Mahkemeye verildiğim zaman müdafaamı size tevdi edeceğim, ona göre yazılarımı okuyunuz ve hazır bulununuz!’ diye rica ettim.”⁶¹⁵.

Bu mektup İnönü’yü epey rahatsız etti. Mektup konusunu CHP milletvekillerinden Nihat Erim’e de açan İnönü ne yapmak lazım geldiği hususunda kendisinin de fikirlerini sordu. Nihat Erim “Günlükler”inin 3 Temmuz 1946 tarihli sayfasında bu sahneyi ve İsmet Paşa’nın o günkü haletiruhiyesini şöyle anlatmaktadır:

“3 Temmuz 1946

Öğle yemeğine çağırıldım. Gittiğim zaman yukarıda kütüphane odasında Başbakan ve parti genel sekreteri de vardı. Milletvekili aday listesi üzerinde çalıştıkları belliydi. İnönü bana Kılıç Ali’nin mektubu hakkındaki duyduklarımı tekrar ettirdi. ‘O mektubu ve cevapları neşredeceğim. Ne dersin?’ dedi. Mektubu getirtti. Okudum. İnönü: ‘Tecavüz ve alay var. Birtakım vakalar zikrediyor.’ İnönü hepsinin yalan olduğunu söyledi. Kılıç Ali bundan dört ay evvel (Şubat’ta) kendisine bir mektup yazmış. ‘Artık adam oldum. Sana hasretim. Beni yanına al’ diyor. Hepsini neşretmek istediğini söyledi. ‘Ne dersin?’ dedi. Mahzur olarak hatırıma gelenleri anlattım. ‘Faydası hakkında birden karar veremiyorum’ dedim. O ‘Birden karar verdim. Neşredeceğim’ dedi. Başbakan nutkunu söyledikten sonra neşredilecek Tanin gazetesinde. Hüseyin Cahit’e ve Falih Rıfkı’ya mektupta küfürler var.”⁶¹⁶.

Kılıç Ali’nin dört ay önce Şubat’ta yazdığı mektup hakkında bilgi sahibi değiliz. İnönü de ne bu mektubu yayınladı ne de mektupta yazılanlarla ilgili herhangi bir hukuki işleme başvurdu. Kılıç Ali’nin mektubuna CHP Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu tarafından nezaket kurallarına uymayan bir cevap verilmekle yetinildi⁶¹⁷. Kılıç Ali bu mektuplardan bazılarını daha sonra gazetelerde kendisi neşretti.

3.3. YENİDEN SİYASETE DÖNME DENEMELERİ

Kılıç Ali’nin CHP’den istifa ettiği günlerde çok partili hayat başlamış ve bazı yeni partiler kurulmuştu. Bunlar arasında en revaçta olan Demokrat Parti (DP) nin kurucuları arasında Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi Kılıç Ali’nin pek çok dostu da vardı. Kılıç Ali bu dostlarının, DP’ye girmesi ve aktif bir görev alması tekliflerini başlangıçta reddederek “*Demokratların sadık bir dostu olmayı*” tercih etmişti⁶¹⁸. Kılıç Ali

615 “Kılıç Ali Konuşuyor”, **Milliyet**, 27.9.1951, s. 7.

616 Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, Cilt: 1, Baskı: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, ss. 61.

617 “Kılıç Ali Konuşuyor”, **Milliyet**, 6.10.1951, ss. 1-7.

618 Kulin, s. 187.

daha sonra fikrini değiştirip DP'den aday olmak istedi fakat bu sefer de parti tarafından kabul edilmedi⁶¹⁹. Bunun üzerine Kılıç Ali, Maraşlı silah arkadaşlarının da ısrarı üzerine Maraş'tan *müstakil* aday olmak istedi. Bu maksatla Maraş'a gitti. Fakat hükümetin önüne çıkardığı birtakım engeller yüzünden bu teşebbüsü de sonuçsuz kaldı. Kılıç Ali Maraş'ta karşılaştığı güçlükleri şöyle anlatıyordu:

*"946 seçimleri münasebetiyle Maraşlı silah arkadaşlarımın ısrarı üzerine, Maraş'tan müstakil olarak namzetliğimi koymak üzere Maraş'a gitmiştim. Orada gördüm ki İsmet Paşa'ya yazdığım mektup hisler üzerinde infial, kin izleri bırakmış ve aleyhimde harekete geçirmeye bais olmuştu. O kadar infial ve kin tesiri altında hareket ediliyordu ki, bizden vazgeçtik, beraberinde yıllarla çalıştığımız için Atatürk'ün yüksek şahsiyeti bile bu çirkin kin ve infiale hedef tutuluyordu. Hükümet bize, en kuvvetli olduğumuz yerde mebusluğu kazandırtmamak için adeta valisi ile müddeiumumisi ile polisi ve jandarmasıyla seferber olmuştu. Fakat bütün bunlardan daha mühim hadise Atatürk'ün ölmüş olmasına rağmen seçim propagandasına çirkin bir tarzda karıştırılması faciası idi. Atatürk'e karşı reva görülen ve kanuni takibat yapılmasını icap ettirecek derecelere kadar götürülen küstahça tecavüzler üzerine artık dayanamaz hale gelmiştim. Müddeiumumiye müracaat ettim ve Halk Partisi Genel Başkanına bir telgraf çekerek: 'Maraş'taki seçim propagandasının aziz Atatürk'e küstahça dil uzatırmaya kadar varındığı' noktası üzerine dikkatini çektim. Fakat bunların hiç biri artık tesir etmiyordu. Müddeiumumîlerin, particilerin, idarecilerin kullanmakta oldukları ağız, takındıkları tavır asla değişmiyordu."*⁶²⁰

Kılıç Ali'nin yeniden politikaya dönme arzusu bir başka bahara kalmıştı. Bu konuda 1961 seçimlerinde son bir deneme daha yapacaktı.

Bu günlerde evine giren bir hırsızın bankaya yatırmayıp evinde muhafaza ettiği bütün servetini çalması Kılıç Ali'yi maddi yönden büyük bir sıkıntıya soktu. Bunun üzerine durumunu düzeltmek için bazı alacaklarının peşine düştü. Kız kardeşinin üzerine kayıtlı bir yağ fabrikası vardı. Bu fabrika karşılığında kardeşinden 50.000 lira alarak fabrikadaki haklarından vazgeçti. Bu parayla Paris'e gidip yerleşmek ve orada ticaretle uğraşmayı düşündü. Karısı Fürey'a'nın o sırada verem hastalığından muzdarip olmasının da bu düşüncesinde payı vardı. Fransa'da bu hastalığa bir çare bulunabileceğini ümit ediyordu. Fakat Fransız doktorların bu hastalığın tedavisinin ancak uzun süre İsviçre'deki sanatoryumlarda yatmakla mümkün olabileceğini söylemeleri ile Fransa'ya yerleşme hayalleri de suya düştü. Fürey'a'nın tedavi masraflarının ağırlığı Kılıç Ali'yi daha önce reddettiği bazı yönetim kurulu üyeliklerini talep etmek mecburiyetinde bıraktı⁶²¹. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kılıç Ali'yi 26 Nisan 1952'de tekrar İş Bankası yönetim kurulu üyeliğine getirdi. Bu durumda çok

619 A. Kılıç, KK, s. 46.

620 "Kılıç Ali Konuşuyor", **Milliyet**, 09.10.1951, s. 1.

621 Kulin, ss. 190-191.

mutlu olan ve maddi ve manevi açıdan rahatlayan Kılıç Ali 27 Mayıs 1960 darbesine kadar bu görevini sürdürdü⁶²².

Kılıç Ali 1961 seçimlerinde politikaya girme hususunda bir kez daha şansını denemek istedi. DP 29 Eylül 1960'ta kapatılmıştı. DP'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya esas olarak iki parti adaydı. Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP). DP'nin mirasına sahip çıkma misyonuyla 13 Şubat 1961'de kurulan YTP'nin başkanı, 27 Mayıs'tan sonra kurulan Milli Birlik Komitesi hükümetinde maliye bakanı olarak görev yapan Ekrem Alican'dı⁶²³. Programları birbirine benzeyen iki parti de eski DP'nin oylarına talipti. Askeri yönetim bu iki partiden YTP'ye karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergiliyordu. Ekrem Alican'ın 27 Mayıs'tan sonra bakanlık yapmış olması yönetime güven telkin ediyordu. Ayrıca YTP'nin siyasal kadrolarının önemli bir bölümü eski DP'nin Menderes-Bayar yönetimine karşı çıkan merkez kanadı temsil ediyordu⁶²⁴. Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Tevfik Rüştü Aras, Cemal Hüsnü Taray ve Kılıç Ali de 6 Mart'ta YTP'ye katıldılar⁶²⁵. Kılıç Ali, YTP'ye katılımının nedenini; *"sağ-sol ayrımının önüne geçmek, Atatürk ilkelerini yaşatmak ve toplumun her kesimine yerleştirmek"* olarak ifade ediyordu⁶²⁶. Ancak Kılıç Ali'nin bu son siyaset girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. İstanbul'dan milletvekili adayı gösterildiyse de seçilemedi⁶²⁷. 15 Ekim 1961'de yapılan bu seçimlerde oyların % 13,7'sini alan YTP 450 mevcutlu Meclise 65 milletvekili sokma hakkını elde etti⁶²⁸. Seçimlerden on gün sonra yeni Meclisin toplanmasıyla birlikte 27 Mayıs 1960'tan beri devam eden askeri rejim de sona erdi. TBMM 26 Ekim'de Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanlığına seçti⁶²⁹. Seçimlerde hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamayınca Türkiye ilk defa koalisyonla tanıştı ve İsmet İnönü başkanlığındaki CHP-AP koalisyon hükümeti 20 Kasım'da göreve başladı⁶³⁰. Kılıç Ali her şeye rağmen İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek kendisini tebrik etti ve başarılar diledi⁶³¹. YTP ise bu tarihten itibaren günden güne kan kaybetti. 10 Ekim 1965 seçimlerinde milletvekili sayısı önce 19'a, 12 Ekim

622 A. Kılıç, KK, s. 46; Kocabaşoğlu ve diğerleri, s. 65.

623 DCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 48, Gömlek: 286, Sıra: 1.

624 "Meclis Açıldı Asker Kışlaya Döndü", **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, Cilt: 1, Baskı: 3, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2002, (Bu kaynak bundan sonraki dipnotlarda "Meclis Açıldı" olarak gösterilecektir), ss. 12-13.

625 **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, Cilt: 1, Baskı: 3, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2002, s. 225.

626 İsmail Akbal, "İstiklâl Mahkemelerinin Lekeli Kılıcı", **Derin Tarih**, Sayı: 13, Nisan 2013, (Lekeli Kılıç), s. 115.

627 A. Kılıç, KK, s. 46; Kılıç Ali Görsel, s. 4982.

628 Mete Kaan Kaynar (Der.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, Baskı: 1, İmge Kitabevi, Ankara, Ağustos 2007, s. 131.

629 Meclis Açıldı, s. 12.

630 Meclis Açıldı, s. 14.

631 DCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 22, Gömlek: 124, Sıra: 2. Bkz. EK 18.

1969'da da 6'ya düştü. En nihayetinde bazı milletvekillerinin AP'ye ve yeni kurulan Milli Nizam Partisine katılmasıyla etkinliği kalmayan YTP, 14.10.1973 tarihinde yapılan genel seçimlere girmeden 19.3.1973'te kendini feshederek siyasal yaşamdan çekildi⁶³².

Atatürk'ün ölümünden sonra Kılıç Ali politik hayatta umduğunu bulamadı. Acısıyla tatlısıyla 81 yıl ömür süren Kılıç Ali, 14 Temmuz 1971 günü akşamı saat 18.20'de İstanbul'da tedavi görmekte olduğu Hayat Hastanesinde böbrek yetmezliğinden vefat etti⁶³³. Cenazesi 16 Temmuz 1971 Cuma günü öğle namazını müteakip Şişli Camisinde düzenlenen askeri törenle kaldırılarak Zincirlikuyu Mezarlığına defnedildi⁶³⁴. Cenaze törenine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay adına Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan ve deniz binbaşısı yaveri, merhumun eşi ve çocukları; Gündüz Kılıç, Altemur Kılıç, Keskin Kılıç, merkez komutanı, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM eski Başkanlarından Refik Koraltan ve bazı eski bakanlar, basın mensupları ve yakın dostları katıldı. Ayrıca Cumhurbaşkanı Sunay, cumhuriyet senatosu başkanı, Başbakan Erim, CHP Genel Başkanı İnönü, Devlet Bakanı Doğan Kitaplı, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün, İstanbul Valisi Vefa Poyraz, İstanbul Belediye Başkanı Fahri Atabey ile spor ve basın kuruluşları birer çelenk gönderdiler⁶³⁵.

3.4. KALEME ALDIĞI HATIRATI

Cumhuriyet döneminin eli kalem tutan politikacı ve aydınlarından biri olan Kılıç Ali, Atatürk'ün ölümüyle birlikte çekildiği inziva hayatından 1951 yılında çıkarak tekrar konuşmaya ve yazmaya başladı. 12 yıllık bu suskunluğun ardından "*Memlekette bozgun havası yaratanlara karşı konuşmak artık vacip olmuştur.*"⁶³⁶ diyerek bunu kendine bir görev bildi. Bu tarihten itibaren gazetelere ve dergilere yazdığı yazılar ve verdiği röportajlarla hem kendisine hem de dava arkadaşlarına yöneltilen suçlamalara cevap vermenin yanı sıra, güncel siyasi konularla ilgili görüş ve düşüncelerini de paylaştı. Milliyet gazetesine verdiği beyanatı 25.9.1951-11.10.1951 tarihleri arasında "Kılıç Ali Konuşuyor" başlığı altında tefrika halinde gazetede yayımlandı. Bu beyanatı baştan sona kadar İsmet İnönü ve CHP ile ilgilidir. Beyanatının ba-

632 Kaynar (Der.), ss. 131, 133.

633 "Atatürk'ün Yakın Arkadaşı Kılıç Ali Vefat Etti", **Hürriyet**, 15.7.1971, ss. 1, 9.

634 "Atatürk'ün Arkadaşı Kılıç Ali Vefat Etti", **Milliyet**, 15.7.1971, s. 1; "Kılıç Ali Bugün Toprağa Veriliyor", **Milliyet**, 16.7.1971, ss. 1-2. Kılıç Ali'nin Zincirlikuyu Mezarlığındaki kabri için bkz. EK 19.

635 "Kılıç Ali'nin Cenazesi Kaldırıldı", **Milliyet**, 17.7.1971, s. 3.

636 "Kılıç Ali Konuşuyor", **Milliyet**, 25.9.1951, s. 1.

şında; “*Nasıl ki C.H. Partisinden çekilirken istifamı iç acısı ile verdimse itiraf edeyim ki Atatürk’ün maiyetinde uzun seneler hizmet görmüş olan İsmet İnönü hakkındaki kanaatlerimi de iç acısı ile yazmaya mecbur oluyorum...*”⁶³⁷ diyen Kılıç Ali, İsmet İnönü’ye ve CHP’nin memlekette sergilediği idareye karşı en ağır ve en sert tenkitlerde bulunmak suretiyle bir yerde kendisini politikadan, arkadaşlıktan kısacası yaşama dair her şeyden tasfiye ederek kendi memleketinde bir sürgün haline getiren İnönü’ye de bu şekilde bir karşılık vermiş oluyordu. Kılıç Ali bu dönemde hatıralarını da derleyip, toparlamıştı. Hatta Amerikan gazeteleri kendisinden bu hatıraları satın almayı teklif etmiş, dönemin maarif vekâleti de kendisinden bu hatıraları istemişti. Ancak; “*Bunların hiçbirisini yapmadım, sınırları rahatsız etmekten tevakki ettim.*” diyen Kılıç Ali, artık bu hatıraları yayımlamanın zamanının geldiğine kanaat getirince hatıraları Milliyet gazetesinde 15.10.1951-07.8.1952 tarihleri arasında aralıksız olarak yaklaşık sekiz ay sürecektir bir yazı dizisi halinde yayımlanmaya başladı⁶³⁸. 1955 yılında da bu hatıralar tasnif edilerek Sel Yayıncılık tarafından; “Atatürk’ün Hususiyetleri”, “Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor”, “İstiklâl Mahkemesi Hatıraları” ve “Atatürk’ün Son Günleri” başlıkları altında dört cep kitabı şeklinde basıldı. Bu hatıratan özellikle “İstiklâl Mahkemesi Hatıraları”; İstiklâl Mahkemelerine ve kendisine yönelik eleştirilerde kullanılan en başta gelen kaynaklardan biri haline geldi. Kılıç Ali hatıralarını neden yazma gereği duyduğunu da şöyle anlatıyordu:

“... Bu hatıralarımı, konuşmamın başında söylediğim gibi derlemiş ve toparlamış olmama ve bütün ısrarlara rağmen yine de neşretmek istemiyordum. Fakat on beş günden beri yapmış olduğum konuşmayı nasıl bir memleket vazifesi olarak neşrettim ise Atatürk’ü tanıdığım günden onun ölümü sabahına kadar memleketimizin kurtuluş ve inkılâp mücadelesinde yirmi küsur yıl yanibaşından hiçbir dakika ayrılmamış bir adam sifatile şahidi olduğum ve içinde bilfiil yaşadığım hadiseleri, birçok inkılâp hareketlerinin hazırlanışı ve tatbik edilişi şekillerini millete ve bilhassa o günlerde henüz doğmamış olan bugünün gençlerine bildirmenin benim için memleket borcu olduğuna kanaat getirdim ve bütün bu hatıraların artık bana ait olmaktan çıkarak daha çok Atatürk’ün Cumhuriyeti kendilerine emanet ettiği gençlere ait olduklarına iman getirdim... Eğer o gençler kendilerine Atatürk’ün Samsun’a ayak bastığı günden itibaren memleketi nasıl kurtardığının, milleti nasıl istiklâle kavuşturduğunun, devleti yepyeni bir siyasi ve içtimai nizam yzerinde nasıl kurduğunun bir nevi yaşanmış tarihçesi olan bu hatıralardan yine memleketimiz hesabına en küçük bir ders çıkarırlarsa ne mutlu bana!”⁶³⁹

Fakat bu hatıralarını yazması ve yayımlaması pek kolay olmadı. Hatıraların yayımlanmasını istemeyen bazı şüpheli şahıslar tarafından çeşitli baskılara ve tacizlere maruz kaldı. Kılıç Ali’ye göre bu sırada evine giren hırsız da bu notların peşindeydi.

637 “Kılıç Ali Konuşuyor”, **Milliyet**, 27.9.1951, s. 7.

638 “Kılıç Ali Konuşuyor”, **Milliyet**, 24.9.1951, s. 1.

639 “Kılıç Ali Konuşuyor”, **Milliyet**, 11.10.1951, s. 7.

Bu soygunda başka bir yerde muhafaza ettiği hatıra notları çalınmadı fakat bütün mal varlığı *sıfırlandı*. Füreya Hanım, bir bankaya yatırması için daha önce kocasını ikna etmeye çalışmışsa da, Kılıç Ali altına ve paraya çevirdiği bütün mal varlığını bir sandığın içinde evinde tutuyordu. Hırsız, karısının bütün ziynet eşyalarını, paralarını, kısaca ne var ne yoksa her şeylerini çalıp götürdü. Ceplerinde ay başı geldiğinde kirayı ödeyecek paraları bile kalmadı⁶⁴⁰.

Kılıç Ali'nin kaleme almak istediği bir hatıratı da Maraş muharebelerini konu alan "Maraş Mücadeleimilliyesi" adlı hatıratı idi. Bazı kaynaklarda bölümlerine rastlanan bu hatıratını 1964 yılında yazmaya başladığı fakat tamamlayamadığı anlaşılmaktadır⁶⁴¹. "*Milletler tarihinde benzeri bulunmayan bu büyük savaşın tarihinin, belgelere dayandırılarak yazılması ve dedikodulara son verilmesi*" Maraşlıların en büyük arzusu idi. Bunu 1960'lı yıllarda henüz hayatta olan Kılıç Ali ve Arslan Beylerden bekliyorlardı⁶⁴². Bu konuda;

*"... şu mühim bir noktayı itiraf etmeliyim ki: Maraş ve Ayıntaba ait hatıralarımı ve notlarımı şimdiye kadar neşretmemekle büyük bir günah işlemiş olduğumu anlıyorum ve bundan dolayı da üzülüyorum. Ben bu hatıraları ve notlarımı neşrederrek memlekette ikilik manzarası göstermekten ve birçok sinirleri rahatsız etmekden çekinmişdim. Meğer çok yanlış düşünmüşüm. Şimdi arkadaşlarım ile el ele vererek emeklerimizi vesikalarımızı birleştirerek bu işi hakiki veçhesile tarihe sunmak bizim için vazife halini almıştır. Muvaffak olabilirsek ne mutlu bizlere"*⁶⁴³

diyen Kılıç Ali, buna teşebbüs ettiyse de maalesef muvaffak olamadığı anlaşılmaktadır.

3.5. KILIÇ ALİ'YE YÖNELTİLEN BAZI ELEŞTİRİLER

Kılıç Ali yakın tarihimizin en fazla eleştirilen ve yerli yersiz suçlanan devlet adamlarından biridir. Çoğunlukla bir demokratlık göstergesi olarak yapıldığına şahit olduğumuz bu suçlamaların ne dereceye kadar haklı veya haksız olduğuna ilişkin bir değerlendirme ancak tarihi gerçeklerin ışığında yapılabilir. Amacımız Kılıç Ali'yi savunmak değil bu iddiaların doğruluk derecelerini tarihi vesikaların kılavuzluğunda araştırmak ve ortaya koymaktır. Zaten onun tarihi şahsiyetinin de bizim savunmamıza ihtiyacı yoktur. Bu konu üzerine eğilmemizden Kılıç Ali'nin her yaptığından yanlış

640 Kulin, ss. 187-190; "Kılıç Ali Konuşuyor", **Milliyet**, 11.10.1951, s. 7.

641 Bağdadlılar, s. 128.

642 Ali Rıza Pişkin, "Maraş İstiklâl Savaşının Tarihi Rolü", **Edik**, Sayı: 16, Yıl: 16, 12 Şubat 1962, s. 23.

643 Kılıç Ali, "Maraş Kahramanlarının İstiklâl Savaşı Benlik İddialarıyla Kirlenilemez", **Edik**, Sayı: 16, Yıl: 16, 12 Şubat 1962, s. 8.

olduğu veya herkesin onu eleştirdiği anlamı da çıkarılmamalıdır. Eleştirenler kadar, ülkeye yapmış olduğu hizmetleri nedeniyle kendisini minnet ve şükranla anan Atatürk Cumhuriyetine ve inkılâplarına bağlı bir kesim de mevcuttur. Hatta bazı icraatlarını eleştirenler bile en sonunda vatana hizmetleri için kendisine müteşekkîr olduklarını ifade etmeden geçememektedirler. İşte Kılıç Ali hakkında sarfedilmiş olan bu takdir ifadelerine ve ölçüsüz eleştirilerin yanlışlığına dair iki örnek:

“Kılıç Ali’nin Milli Mücadele yıllarında hatırı sayılır hizmetleri vardır. Gerek güney bölgesinin savunması, ayaklanmaların bertaraf edilmesi ve bürokratik hizmetleri. Bu özellikleri ile elbette Türk ulusundan bir teşekkürü hak etmektedir... Hal böyle iken elbette Türk ulusunun eleştirme hakkı da vardır.”⁶⁴⁴

“Kılıç Ali dediğimiz zaman ‘Neden İstiklâl Mahkemeleri’ diye sorulabilir; bunun sebebi bu isimle mahkemelerin adeta aynı minvalde görülmesindendir. Halbuki Kılıç Ali’nin başkanlık durumun iyi hatırlamıyoruz ama o sadece etkin bir üyedir! Bu sebeple onu suçlamak ve bir ömür boyu hizmetlerini inkâr etmek tam anlamı ile nankörlüktür!”⁶⁴⁵

Şahsına yöneltilen suçlama ve saldırıların sebepleri araştırıldığında bunun esas sebebinin Kılıç Ali vasıtasıyla Atatürk’e saldırmak olduğu görülmektedir. Bu saldırı için mütecavizlerce kendisinin tercih edilme sebepleri arasında ise; Atatürk’ün en yakınındaki kişi olması, Milli Mücadele dönemindeki askeri hizmetleri ve İstiklâl Mahkemelerindeki görevlerinden dolayı kamuoyunda tanınan meşhur bir sima olması ve hatıralarını yayınlamış olması sayılabilir. İstiklâl Mahkemeleri konusu başta olmak üzere kendi özel hayatı da dâhil olmak üzere, hayatta herkesin başına gelebilecek türden basit birtakım adi vakaların dahi ona saldırmak için bir bahane olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; seramik sanatçısı Füreyya Hanım’la yapmış olduğu herhangi bir sansasyonel tarafı olmayan sıradan evliliği bile bir saldırı sebebi olabilmektedir⁶⁴⁶. Hattızatında Füreyya Hanım, Kılıç Ali ile evlenirken seramik sanatçısı da değildir. Daha sonra bu sanata ilgi duyarak meşhur olmuştur. Herhangi bir platformda konu dönüp dolaşıp Cumhuriyet dönemi siyasetçilerine gelince sanki Kılıç Ali’nin tenkit edilmesi bir zorunlulukmuş gibi bu *mutat görev* aksatılmadan yerine getirilmektedir. Günümüzün meşhur tarihçilerinden Prof. Dr. İlber Ortaylı’nın bile katıldığı bir televizyon programında o döneme ait konular açılınca; eleştiri olması dışında bir bilgi ihtiva etmeyen şu sözleriyle Kılıç Ali’yi tariz etmeden geçememesi, bu alışkanlığın akademik camiada dahi ne kadar yaygın olduğunu ve adeta bir refleks haline geldiğini göstermektedir:

644 İsmail Akbal, “Gaziantep Mebusu Kılıç Ali”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 364.

645 Ali Bademci, “Kılıç Ali”, <http://www.ulkucukadro.com/2017/08/kilic-ali/?amp>, (01.4.2019).

646 Akbal, Lekeli Kılıç, s. 110.

“Kemalist dönemde insanlar çok kudretli olabiliyorlardı. O kudretli insanların bazen nereye gideceğini bilemiyorsunuz, dengenin... Mesela Kılıç Ali öyle... Bunu ben demiyorum oğlu diyor. Altınur Bey birtakım yönleriyle çok dürüsttü. Yazıyor hatıratında. Maalesef diyor bu konum onu hem bizden uzaklaştırdı, hem de bazı şeylere götürdü diyor, büyüklüklere. İlginçtir o... O dönem bir türbülanstır Türkiye’de ve oradaki insanlara iyi bakmamız gerekiyor.”⁶⁴⁷

Biz şimdi Kılıç Ali’ye yöneltilen suçlamalardan uydurma ve art niyetli olanları bir kenara bırakarak az çok tarihi gerçeklik taşıyanları ele almaya çalışacağız.

3.5.1. İstiklâl Mahkemeleri Üyeliği

Kılıç Ali’nin en çok eleştirildiği hususların başında İstiklâl Mahkemelerindeki görevi sırasındaki tutumu gelmektedir. İstiklâl Mahkemeleri konusu açılınca suçlamalara en çok muhatap olanlardan biri, hatta birincisi Kılıç Ali’dir. Bu eleştirilere birkaç örnek vermek gerekirse; Demokrat Parti saflarında politika yapmış olan ünlü siyasetçi ve yazar Samet Ağaoğlu bağımsız hareket etmediklerini düşündüğü Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali’yi;

“Birinci Meclisin iki meşhur Ali’si, birisi Afyonkarahisar, diğeri Gaziantep milletvekili, yıllar ve yıllar hep bir arada, biri İstiklâl Mahkemelerinde Başkan, ötekisi yanında üye, ikisi birden İnkılâpların keskin kılıcı! Bu uğurda, suçlu olduklarına inansınlar, inanmasınlar, ölmeleri gerekir diye bakılanları, en yakın arkadaşlarına kadar, göz kırpmadan ipe gönderdiler...”⁶⁴⁸

diye eleştirirken, Cumhuriyet dönemi yazarlarından Feridun Kandemir kendisine; *“Hükümlerinin isabetsizliği ile şöhret bulan ma’hut İstiklâl mahkemesinin namı azası”⁶⁴⁹* yakıştırmasını yapmaktadır. Günümüzde ise Kılıç Ali’ye daha çok; *“İstiklâl Mahkemelerinin lekeli kılıcı”⁶⁵⁰*, *“Devrimin lekeli Kılıç’ı”⁶⁵¹* gibi veciz sıfatlar layık görülmektedir. Ancak bu eleştiriler yapılırken örneğin; onun İstiklâl Mahkemelerinin tek üyesi olmadığı, kararları tek başına almadığı, eğer bir yanlışlık yapılmışsa bunun vebalinin kararın altında imzası olan mahkeme heyetinin tamamına ait olduğu gibi basit gerçeklerin bilinmemesine imkân yoktur. İstiklâl Mahkemeleri TBMM’nin denetimine tabi olarak çalışan teşekküllerdi. Eğer iddia edildiği gibi kendisi hakkında bazı şaibeler var idiyse, bunları soruşturmayan Meclis de sorumludur. Ancak o bu görevi ile ilgili herhangi bir takibata uğramadığı gibi aksine bu mahkemelerde en uzun süre görev yapmış üç-dört üyeden biri olmaya layık görülmüştür. İstiklâl Mahkemeleri ve

647 “Gel Zaman Git Zaman”, 29 Ekim 2016, NTV,

https://www.youtube.com/watch?v=7sKEa_4wV1s, (10.5.2018).

648 Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981, ss. 280-281.

649 Kandemir, İzmir Suikastı, s. 45.

650 Akbal, Lekeli Kılıç, ss. 110-115.

651 Akbal, Derin Cinayetler, s. 275.

bu mahkemelerin faaliyet gösterdiği dönemle ilgili bilimsel bilgiye sahip olmayan kişilerin onu kulaktan dolma tevatürlerle veya kendi yazdığı ya da oğlu Altemur Kılıç'ın yazdığı hatıra ve yazılardan yola çıkarak eleştirmeleri ise olsa olsa abesle iştigaldir. Zira isteseler eleştirilere konu olması muhtemel olayları pekâlâ gizleyebilirler veya o döneme ait hiçbir şey yazmayabilirlerdi de. Fakat onlar bütün samimiyetleri ile her şeyi olduğu gibi anlatmayı tercih etmişlerdir. Tarihi bir vesika mahiyetinde olan bu hatırat ve yazılar sayesinde bugün o dönemle ilgili bazı çıkarımlar yapabilmektedir. Bu yolla kendisini eleştirenlerin yanında "... bize bunları anlattığı için de kendisine teşekkür borcumuz mutlak olan sayın Kılıç Ali..."⁶⁵² diyerek kaleme aldığı hatıralarından dolayı kendisine takdir ve teşekkürlerini ifade eden büyük mütefekkir ve devlet adamı Ordinaryüs Profesör Şemseddin Günaltay gibi tarihi şahsiyetler de bulunmaktadır. Ayrıca şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki; Kılıç Ali, İstiklâl Mahkemelerindeki görevi sırasında devletin en üst kademelerindekiler de dâhil olmak üzere pek çok kişi hakkında yapılan tahkikata ve bunların yargılamalarına katılmış ve bu kişilerle ilgili kararların altına imza atmıştır. Dolayısıyla bu mahkemelerde yargılanan, yargılanma aşamasına gelen veya ceza alarak aralarında bir husumet oluşan kişilerin kendisine yönelttikleri eleştirilere de ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Örneğin; İsmet Paşa'nın Kılıç Ali'ye duyduğu kızgınlık ve kırgınlıkta İzmir suikastı davası sırasında yaşananların payının olmaması mümkün değildir. Yine Kılıç Ali'yi en çok suçlayanlardan biri olan Şevket Süreyya Aydemir de, Ankara İstiklâl Mahkemesinde "Komünistler Davası"nda yargılanmış ve on yıl küreğe mahkûm edilmiştir.⁶⁵³

3.5.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın Yakılan Kitabı

Kâzım Karabekir Paşa'nın askerlik mesleği dışında en çok önem verdiği ve ilgilendiği hususlardan biri de *eğitim* meselesi idi. O memleketin kurtuluşunun insanların eğitilmesi ile mümkün olacağını düşünüyordu. Milli Mücadele döneminde, Doğu'da yetim ve kimsesiz kalan binlerce çocuğu koruyup kollamak maksadıyla kurduğu "Gürbüz Çocuklar Ordusu" ve bu yetim çocuklardan bir kısmını sanayi mekteplerine, bir kısmını da askeri okullara yerleştirerek onlara bir istikbâl temin etme gayretleri de hep bu düşüncesinin bir ürünü idi.⁶⁵⁴ Bir eğitim gönüllüsü olarak askeri işleri

652 Kutay, Hürriyet, Cilt: 19, s. 11350.

653 Aybars, İstiklâl, ss. 390-391.

654 Şükran Özçakmak, "Karabekir'in Çocukları", **Milliyet**, 16.5.2000, s. 15.

dışında kalan boş zamanlarında yazı yazmayı kendine bir zevk ve uğraş edinmiş olan Karabekir Paşa; hem askeri konularda hem de büyükten küçüğe herkese faydalı olabileceğine inandığı hemen her konuda düşüncelerini, anılarını yazarak pek çok eser meydana getirmiştir. Karabekir'in kaleme aldığı bu eserlerden "İstiklâl Harbimizin Esasları" adlı kitabı devlet ricali tarafından sakıncalı bulunarak imha ettirilmiştir. Kılıç Ali'nin de bir şekilde dahil olduğu bu olay kısaca şu şekilde cereyan etmiştir:

Kâzım Karabekir Paşa İzmir suikastı davasından sonra küskün bir şekilde Erenköy'deki köşkünde inzivaya çekilmişti. Sıkı gözetim altında tutulduğu bu günlerde de zamanını kitap yazmakla değerlendiriyordu. 15 Mart 1933'te Milliyet gazetesinin "Ankaralının Defteri" köşesinde "Millici" imzasıyla Atatürk'ün muhalifleriyle birlikte kendisine de çatan bir yazı dizisi yayımlanmaya başladı⁶⁵⁵. *Millici*, Karabekir'e yönelik olarak; "*Hayatta en kolay şey, insanın büyük iddialarda bulunmasıdır; kendi nefesine ve işlerine olduğundan fazla kıymet vermesidir; her müsbet rolünün, tesirinin mühim olduğunu söylemesidir. Fakat bunlar kadar kolay olmayan bir şey var ki bunların şahitlerle, vesikalarla teyit edilmesidir.*" benzeri eleştirilerde bulunuyordu⁶⁵⁶. Milli Mücadele'deki hizmetlerini küçümseyen bu yazılara karşılık Karabekir, aynı sütunlarda yayınlanmak üzere uzun bir tekzip metni gönderdi. Karabekir'in yazdığı mektubu yayımlayan Milliyet gazetesini Karabekir'i tekzip metninde yazdıklarını ispata davet ederek, gazetenin bu konuda Paşa'nın emrine amade olduğunu belirtti. Gazete; Karabekir'e verdiği cevapta, Karabekir'in tekzip mektubunu okuyan Gazi Hazretleri'nin intibalarına da yer veriyordu. Karabekir'i asıl tahrik eden mesele de Gazi'nin bu intibası oldu. Milliyet; Karabekir'in mektubunu görüp görmediğini soran Falih Rıfkı Bey'e Gazi'nin: "*Okudum... Evet, bu mektubu yazan üzerine akıl doktorlarının dikkat nazarını celbederim.*"⁶⁵⁷ dediğini yazıyordu. Gazi'nin, hakkındaki menfi kanaati üzerine Karabekir asıl muhatabı olan Milliyet gazetesinin yanında; Cumhuriyet, Son Posta, Akşam ve Vakit gazetelerine iddialarını ispatlamak maksadıyla arka arkaya yedi mektup gönderdi. Karabekir'in mektupları gazetelerde yayınlanıyordu fakat bu mektupların meydana getirdiği rahatsızlık da günden güne artıyordu. Başlangıçta "*gazete sütunları emrinizdedir*" diyen Milliyet gazetesinin sahibi ve başyazarı, aynı zamanda Siirt milletvekili de olan Gazi'nin eski yaverlerinden Mahmut [Soydan] Bey;

655 Kâzım Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi, İstanbul, Mart 1992, (Düello), ss. 13-17. Bu yazı dizisi ve gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak için Necdet Bilgi tarafından hazırlanan "Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri Mahmut Soydan" adlı esere bakılabilir.

656 Mumcu, Karabekir, s. 13.

657 Karabekir, Düello, s. 33.

mektupları sansürlemeye, işine gelmeyen vesikaları basmamaya ve mektuplar üzerinde çeşitle tahrifler yapmaya başladı⁶⁵⁸. Bütün bunlar olurken, Karabekir'in köşkünün etrafındaki sivil polisler tarafından yapılan muhasara ve gözetleme faaliyetleri de artarak devam ediyordu. Ankara ve İstanbul'daki evleri polisler tarafından aranan Karabekir'in bazı evraklarına el konuldu. Polisler, Karabekir'in gazetelere yazdığı bu mektupların dayanağı olan hatıratının peşindeydiler⁶⁵⁹. Bu sırada Karabekir, Milli Mücadele'nin her safhasında bilfiil bulunmuş bir komutan olarak kendince gerçeklerin herkes tarafından bilinmesi için İstiklâl Harbi'nin esaslarını konu alan bir eser hazırlığı içindeydi. Anlaşılan o ki, iki ciltlik bu eserini zaten yazmış ve bastırmak için uygun zamanı bekliyordu. Zira gazetelerde cereyan eden tartışmaların kesilmesinin hemen arkasından "İstiklâl Harbimizin Esasları" isimli kitabının baskısı başlamıştı. Fakat kitabın birinci cildi basıldıktan sonra bazı nahoş hadiseler yaşanmaya başladı. Tehdit edildiğini söyleyen matbaacı Sinan Omur, "Gördüğüm tesir üzerine kitapları imha edeceğim. Bana hiçbir şey sormayınız, pasaportumu alıp savuşmaktan başka çarem kalmadı."⁶⁶⁰ diyordu. Olay bu safhaya neden ve nasıl gelmişti? Karabekir'e karşı oldum olası bir sevgisi bulunan İsmet Paşa, İstanbul'a yolu düştükçe Karabekir'e de uğruyor ve İzmir suikastı davası sürecinde yaşananlardan dolayı onun gönülünü almak istiyordu. Kılıç Ali'nin aktardığına göre bu görüşmeler sırasında; Karabekir'in, Atatürk'ün Nutuk'una karşılık bir kitap yazdığını öğrenen İsmet Paşa, her nedense bu kitapta kendisi aleyhinde de bazı açıklamaların olacağı endişesine kapılmıştı⁶⁶¹. İsmet Paşa günlük hadiseleri not ettiği defterine, o günlerde devlet ricalinin Karabekir'in bu neşriyatından duyduğu rahatsızlıkla ilgili de şunları yazmıştı:

"Karabekir serbest olur olmaz geniş neşriyata başladı. Eski fırkacılar endişeleniyorlar, bakalım.

İlk günler temas ettim, samimiyet iddia ve gurur arasındadır...

Gazeteler neşriyatından - Bilhassa Ulus'tan Falih Rifki'dan - müşteki. Bunları tanzim etmeli yani onun istemediğini yazdırmamalı, istediğini yazdırmalı.

... Karabekir Meclis'ten ve neşriyatın efkârı umumiyedeki fena intihabından biraz inkisara uğradı (gücendi). Fakat iddiasında musırdır (direnmektedir)."⁶⁶²

Kılıç Ali'nin anlattığına göre; her zaman ihtiyatla hareket eden ve gafil avlanmak istemeyen İsmet Paşa, o andan itibaren Karabekir'in kitabının yayınlanmaması için yoğun bir çaba içine girmiş ve bu işle de Halk Partisi İstanbul İl Başkanı Cevdet Kerim Bey'i görevlendirmişti⁶⁶³. Kitap mevzuundan İsmet Paşa vasıtasıyla haberdar

658 Karabekir, Düello, s. 79.

659 Karabekir, Düello, ss. 83-84.

660 Karabekir, Düello, s. 93.

661 "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor", **Milliyet**, 13.3.1952, s. 7.

662 Demirel (Haz.), Defterler, ss. 258-259.

663 "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor", **Milliyet**, 13.3.1952, s. 7.

olan Atatürk bu işle ilgili gerekli tahkikatı yapmak ve tedbirleri almak üzere o günlerde başka bir iş için İstanbul'a gidecek olan Kılıç Ali'yi görevlendirdi ve kendisine şu talimatı verdi: *"Kılıç! sen madem bu akşam İstanbul'a gidiyorsun, orada bunu öğrenmeye çalış. Gerçekten böyle bir şey var mı? Herkes böyle bir kitap yazabilir. Ancak İsmet Paşa'nın dediği gibi gösteri şeklinde niçin yapılsın? Bunları bir anla."*⁶⁶⁴. Emri alan Kılıç Ali, İstanbul'a gidince önce Halk Partisi İstanbul İl Başkanı Cevdet Kerim Bey'le görüştü. Kılıç Ali ve Cevdet Bey, basılan kitapları ele geçirip imha ederek bu işi en kısa yoldan ve kökten halletmeye karar verdiler. Baskısı tamamlanmış olan 3000 kitap polisin de yardımıyla matbaadan alınarak itfaiye kamyonlarına dolduruldu ve Topkapı Surdibi'ne götürülüp bir kireç kuyusunda yakılarak imha edildi⁶⁶⁵. Matbaacı Sinan yaşanan bu olayları şöyle anlatmaktadır:

*"... Vesikaları daha iyi gözden geçirerek basmaya devam ettim. Piyasaya çıkaracağım günü İkdâm gazetesi İdare Müdürü Ali Gümüş Bey bana gelerek: 'Sen bir kitap basıyormuşsun, bunun hakkında seninle bir zat görüşmek istiyor.' dedi; ben de 'Gizli kapaklı bir şey yapmıyorum, kim isterse görüşebilirim' diye cevap verdim. Bu konuşmadan bir gün sonra Ali Gümüş Beyle karşılaştım. Benimle görüşmek isteyen zata götürmek istediğini söyledi... Pangaltı caddesinde şimdiki Afyon Milletvekili Gnl. Ali Beyin evine getirdiler. Burada Kılıç Ali Beyle karşılaşıncı görüşmek isteyen bu zat olduğunu anladım. Hal hatır sorduktan sonra söz basmakta olduğum kitaba intikal etti. Kılıç Ali Bey başlangıç tekerlemelerini yaptıktan sonra bu kitabın bugün için memlekete zarar vereceğini ve daha henüz neşretmek zamanı gelmediğini uzun uzadıya tahlil ettikten sonra fikrimi sordu. Ben de: 'Mademki sizce bu kitabın çıkması mahzurlu görülüyor... şu halde benim ne haddime kalmıştır ki, çıkarabileyim, ne isterseniz onu yapabilirsiniz.' dedim. 'Pekâlâ, öyle ise, basılan ne kadar forma varsa bize hepsini teslim edin' dedi. Beni getiren zevatla beraber matbaaya geldik. Biraz sonra Recep Zühtü Bey'le Halk Partisi'nin Başkâtibi Kâzım Bey ve daha birkaç zevat matbaaya geldiler, basılan formaları itfaiyeden gelen kamyonu koyarak Topkapı haricindeki çukurlarda yakmak üzere alıp gittiler..."*⁶⁶⁶.

Karabekir kitabının yakılması işine dâhil olanların, "Gizli/Kızıl Pençe" örgütünün elemanları olduklarını iddia ediyordu. Ona göre önderliğini Kılıç Ali'nin yaptığı bu örgüt; Teşkilatımahsusa tarzı yapılanmış, hücre evleri kullanan gizli bir tedhiş örgütü idi. Baskın ve planlar da Kılıç Ali'nin İstanbul'daki dairesi ve daha birkaç *Gizli Pençe* evinde yapılmakta idi⁶⁶⁷. Bu olaydan birkaç ay sonra 5 Eylül 1933 günü İstanbul'da eniştesi Abdürrezzak'ın evinde hasta yatan İsmet Paşa bazı konuları görüşmek için Karabekir'i çağırttığında bu kitap hadisesi de gündeme geldi. Karabekir bu konu ile ilgili İsmet Paşa ile aralarında geçen konuşmayı şöyle anlatmaktadır:

"— Paşam, benim İstiklâl Harbimizin Esasları eserimi okudunuz mu?"

664 "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor", *Milliyet*, 13.3.1952, s. 7.

665 Turgut (Der.), s. 307.

666 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, TİMAŞ Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi, İstanbul, Aralık 1990, ss. 228-229.

667 Karabekir, *Düello*, ss. 179-180.

— Okudum, dedi.
— İstiklâl Harbinin sizce dahi meçhul yerleri olduğunu öğrendiniz değil mi?
— Öyle... Birçok meçhul noktalar öğrendim. Ancak eserin intişar etmediği de isabetli oldu. Çünkü çok davalar açılacaktı...”⁶⁶⁸.

Olayın safahatından da anlaşıldığı üzere bu mesele Kılıç Ali'nin şahsi bir meselesi değildir. Bir aracı olarak olaylara müdahil olmak zorunda kalmıştır. Atatürk'ün yanında kalabilmenin bir gereği olan bu gibi durumlarda Kılıç Ali tercihinin her zaman Atatürk'ten yana kullanmış ve gerekenleri yapmaktan imtina etmemiştir. Altemur Kılıç; 29 Mart 2011 günü Yeniçağ gazetesinde yazdığı “Yakın Kitapları” başlıklı köşe yazısında, Karabekir'in yakılan kitabı hadisesine de değinir. Kitap yakma olayını şık bir hareket olarak görmeyen rahmetli Altemur Bey, henüz genç bir gazeteci iken kendisini rahatsız eden bu olayı o zamanın terbiyesi dâhilinde, bu işe karışanlardan biri olan babasına; “Baba böyle şey olur mu?” diye sorduğunu ve bunun hoş bir olay olmadığını ifade ettiğini söyleyince kendisini sabırla dinleyen babasının; “Sen o günlerin şartlarını bilemezsin öyle gerekiyordu” dediğini aktarmaktadır⁶⁶⁹.

Kâzım Karabekir kitabının yayınlandığını göremeden 1948'de vefat etti. Feridun Kandemir'in kurtardığı nüshalardan oluşan “İstiklâl Harbimizin Esasları” isimli kitap 1951'de basılabildi⁶⁷⁰. Kitaplarının yakılmasına çok içerleyen Karabekir bir şiir yazmış ve içini bu şiirine dökmüştü:

“Kitaplarımı Yaktırana

Sende kuvvet varsa bende de hakikat var,
Kuvvet sistir kalkar, hakikat güneştir doğar,
Ben korkmam kuvvetten, sen de korkma hakikatten,
Ondan korkanlar ayrılamaz zulüm ve zulmetten
Hâlbuki kimde hakikat gördünse sen ondan çok korktun,
Tevkifler yaptın, evleri bastın.
Neydi kastın, çok insan astın.
Tevkif olundum, köşküm basıldı,
Dört çuval evrakım da alındı,
Üç bin kitabım gece yakıldı,
Yıllarca peşime hafiye takıldı.
Fakat gördün ki, hiç korkmam ben,
Niçin ya hâlâ sen,
Korkuyorsun hakikatten?”⁶⁷¹.

668 Karabekir, Düello, s. 176.

669 Altemur Kılıç, “Yakın Kitapları”, Yeniçağ, 29 Mart 2011, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/yakin-kitaplari-17584yy.htm>, (24.7.2018).

670 Akbal, Derin Cinayetler, s. 289.

671 **Sebil**, 13 Şubat 1976, s. 3'ten aktaran Mustafa Armağan, **Kızıl Pençe**, TİMAŞ Yayınları, Baskı: 1, İstanbul, Mart 2012, s. 7.

3.5.3. Ateş-Güneş Takımının Kapatılması

Kılıç Ali; kendisi bizzat herhangi bir sporla uğraşmamakla birlikte, gerek taraf-tar olarak gerekse kulüp yönetimlerinde görev almak suretiyle futbolla ilgilenirdi. Kılıç Ali'nin ölümü üzerine Beşiktaş Kulübü yönetim kurulu "Kurucumuz ve Divan Heyeti Üyemiz Kılıç Ali" başlığıyla Milliyet gazetesinde bir başsağlığı mesajı yayımlayarak Beşiktaş taraftarlarını Şişli Camisindeki cenaze namazına çağırmıştı⁶⁷². Kılıç Ali'nin futbola ilgisi Beşiktaş ile sınırlı değildi, bir ara Galatasaray'ın fahri başkanlığını yürütmüş ve Galatasaray Takımına da hizmetleri olmuştu⁶⁷³. Kılıç Ali'nin futbolla ilgilenmesinin birkaç sebebi vardı. Başarıları ile her zaman iftihar ettiği oğlu Gündüz'ün futbolcu olması bu sebeplerin en başta geleni idi. Gündüz futbola başlayınca derslerini aksatacağından endişeye düşen Kılıç Ali Atatürk'e dert yanmış, Atatürk de kendisine; "*Kılıç, bırak, iyi bir sporcu olacaksa olsun!*"⁶⁷⁴ demişti. Ayrıca bu dönemde yalnız Kılıç Ali değil, zevatımutadeden birçoğunda spora ve spor kulüplerine bir düşkünlük vardı. İnkılâpçı kadro sporu; inkılâba sahip çıkacak ve inkılâbı yeniden üretecek yurttaşları yetiştirecek vasıtalardan biri olarak görüyordu⁶⁷⁵. "Türk Spor Kurumu"nun, Halk Partisine bağlı olduğu 1930'lu yıllarda, büyük kulüplerin başında siyasi şahsiyetlerin bulunması adet haline gelmişti. Örneğin İsmail Hakkı [Tekçe] Muhafızgücü Takımını kurarak büyük başarılarla imza atarken, Ateş-Güneş'in başında Cevat Abbas, Fenerbahçe'nin başında Şükrü Saraçoğlu, Galatasaray'ın başında Kılıç Ali bulunuyor, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da Beşiktaş'ı destekliyordu⁶⁷⁶. O günlerde ligde, bugün adı yalnız tarih sayfalarında kalmış olan "Ateş-Güneş" isminde bir takım da vardı. Kısa ömründe büyük başarılar kazanmış olan bu takımın kuruluş süreci kısaca şu şekilde olmuştu: Galatasaray Kulübünde 1929-30'larda ortaya çıkan birtakım iç anlaşmazlıklar 1933 yılında bir bölünmeyle sonuçlandı. Mesele amatörlük-profesyonellik tartışmasının yarattığı bir fikir ayrılığı idi. Yusuf Ziya Öniş ve arkadaşları kulübün profesyonelce yönetilmesi gerektiğini ve futbolun ancak bu şekilde kalkınabileceğini savunurken, bu konuda muhafazakâr düşünen Galatasaraylılar, amatörlüğü ve futbol takımının liseye dayanma özelliğinin ko-

672 Beşiktaş kulübünün Kılıç Ali'nin vefatı dolayısıyla gazeteye verdiği ilanlar için bkz. EK 16.

673 Akbal, Derin Cinayetler, s. 291.

674 Altemur Kılıç, "19 Mayıs ve Baba Gündüz", Yeniçağ, 19 Mayıs 2013, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/19-mayis-ve-baba-gunduz-26819yy.htm>, (24.7.2018).

675 L. Hilal Akgül, "Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından: Burhan Felek", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 49, Cilt: XVII, Mart 2001, ss. 211-214.

676 Akbal, Derin Cinayetler, s. 291; Vâlâ Somalı, "Türk Futbolunda Şiddet", **Popüler Tarih**, Yıl: 5, Sayı: 2005/54, Şubat 2005, s. 77.

runmasını istiyorlardı. Bu anlaşmazlık üzerine uzun yıllar kulüp başkanlığı yapan Yusuf Ziya Öniş istifa edince Galatasaray'dan ayrılan 25 üye Yusuf Ziya Bey'in etrafında toplanarak yeni bir kulüp kurmaya karar verdiler. İlk düşünülen isim "Sarı-Kırmızı" idi. Ancak İstanbul Valiliği bu isimde bir avcılık kulübü bulunması nedeniyle bu isme onay vermeyince kulübün adı "Ateş-Güneş" olarak belirlendi. Galatasaray'dan ayrılanların kurdukları Ateş-Güneş Kulübü 6 Ekim 1933'te resmi açılışını yaparak faaliyetlerine başladı. Açılış töreni Beyoğlu Halk Partisi toplantı salonunda yapıldı. Kulübün ilk başkanlığına Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Cevat Abbas Bey seçildi. Kulüp, kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal'in açık desteğini de arkasına alınca kısa zamanda çok güçlendi. Kulübün Birinci Kongresine bizzat katılan Mustafa Kemal, kulübün ismini "Güneş" olarak değiştirdi. Normal şartlarda üçüncü kümeden başlaması gereken Güneş, birinci ligde oynamak istiyordu. Bunun gerçekleşebilmesi için birkaç birleşme çalışmaları yapılmış ancak olumsuz sonuçlanmıştı. Fakat Güneş; kimsenin beklemediği bir şekilde *güçlü olduğu* gerekçesiyle İstanbul Mıntıkası Merkez Heyeti kararıyla bir anda birinci kümede oynamaya hak kazanan beşinci takım yapıldı. Galatasaray'ın engelleme çabalarına karşın ligde oynama hakkını elde eden Güneş'in; bununla da kalmayıp Galatasaray'dan bazı futbolcuları transfer etmesi de Galatasaray'da huzursuzluk yarattı. Bundan sonra Güneş, Galatasaray için gün geçtikçe tatsızlaşan bir mevzu halini aldı. Bu atmosferde Güneş, 1938 yılında Milli Küme'de şampiyon olurken; Beşiktaş ikinci, Galatasaray ise üçüncü olabildi. Fakat farklı bir averaj hesabının yapılması bu şampiyonluğu tartışmalı bir hale getirdi⁶⁷⁷. Güneş Kulübünün arkasındaki siyasi güç, şampiyonu bile değiştirebilecek boyuttaydı. Büyük masraflar sonucu çok güzel tesisler kurmuş olan Güneş Kulübü futbolun yanında; atletizm, kürek ve güreşte de güçlü ekipler oluşturarak entegre bir kulüp olma yolunda hızlı adımlarla ilerlemekteydi⁶⁷⁸. Şampiyonluğun hemen arkasından 1938 yılı Ekim ayında yani Mustafa Kemal'in ölümünden çok kısa bir süre önce Güneş Kulübü futbol, atletizm, güreş ve denizcilik faaliyetlerine sürpriz bir şekilde son verdiğini duyurdu. Güneş'in faaliyetlerini askıya alması Atatürk'ün bozulan sağlığı ve yönetici elit kesimde başlayan değişimle ilgili gibiydi. Bir anlamda Atatürk'ün yakın çevresinin iktidarı devretmeye başlaması ile Güneş'in sahalardan çekilmesi eş zamanlı oldu. Güneş Kulübü altı yıllık kısa bir ömürden sonra 1939 yılında

677 Ahmet Çakır, **90 Soruda Galatasaray Spor Kulübü Tarihi 1905-1995**, Baskı: 4, Demir Ajans Yayınları: 1, İstanbul, Mayıs 1996, s. 28.

678 "Ateş-Güneş Olayı", <http://1905.gs/blog/kulup/tarihce/ates-gunes-olayi/>, (25.7.2018).

kendini feshederek tamamen kapandı⁶⁷⁹. Güneş Kulübünün kapatılması ile ilgili yapılan yorumlardan bir kısmı doğrudan doğruya Kılıç Ali ile ilgiliydi. Bu iddianın sahibi de ünlü gazeteci ve spor adamı Burhan Felek'ti. Burhan Felek yıllar sonra Milliyet gazetesindeki köşesinde yazdığı yazısında bu konuda şunları anlatıyordu:

“... Yusuf Ziya da Galatasaray'a reis olunca kesesinin ağzını açmıştı. Ne oldu da Galatasaray'la bozuştı bilemiyorum. Ama günün birinde Yusuf Ziya Galatasaray'dan istifa etti. Ve birkaç ay içinde 'Ateş-Güneş' (sarı ve kırmızı renkli sembolleri) adında bir kulüp kurdu. Bu kulüp Türkiye'de tesis edilmiş en modern, en güzel ve kuvvetli kulüplerden biri oldu...”

Galatasaray'ın ananevi Fenerbahçe rekabetini dostluğa çevirdi. Lige girdi mi girmedi mi bilmiyorum ama oynadığı takımları yenmeye başladı ve Galatasaray kulübünü gölgede bıraktı. Öğleleri kulüpte yemekler yenilirdi. Birinde beni de çağırdılar. Eşref Şefik dostumuz bu kulübün başında sözcülüğünü yapardı. O devirde büyük kulüplerin başında birer siyasi şahsiyet bulunması adet olmuştu. Galatasaray'ın başında Kılıç Ali vardı. Ateş-Güneş'in başına da Cevat Abbas Bey geçti. Fenerbahçe'nin başkanı kimdi, hatırlamıyorum. Belki Saraçoğlu idi. ama onun reisliği ötekilerine benzemezdi. Çünkü Atatürk'ün adeta şahsi muhafızları olarak üç kişi bilinirdi. Kılıç Ali Bey, Recep Zühtü Bey, Cevat Abbas Bey. Durum bu halde iken Ateş-Güneş Kulübü, Galatasaray'la bir maç yapmak cesaretini gösterdi. Yani Yusuf Ziya kendisini reislikten atanlara karşı, yeni kurduğu bir takımla köklü Galatasaray Kulübünü yenmeye kararlı idi. Maç galiba Taksim'de oynandı ve kavga çıktı. Taraflar birbirlerinin oyuncularına ayva attılar. İşte sahaya 'yabancı madde' atmak modası bu maçta çıktı. Ve bu maça ayvalı maç adı verildi.

... O devirde Türk Spor Kurumu da Halk Partisi'ne bağlanmıştı. Halk Partisi'nin, hayatında yaptığı en büyük hata da bu oldu. Çünkü spor kurumunda ufak-tefek suiistimaller oldukça bunun vebali hep Halk Partisi'ne yükleniyordu.

Uzatmayalım, bu ayvalı maça Galatasaray galiba yenildi. Ertesi gün hükümet bu işe el koydu. Anlaşılan maçtan sonra Kılıç Ali Bey'le, Cevat Abbas Bey arasındaki siyasi nüfuz mücadelesi başlamıştı. Türk Spor Kurumu bu maç üzerine birtakım kararlar aldı. Bir kere Ateş-Güneş Kulübü'nün kapatılmasına karar verildi. Kılıç Ali Bey galip gelmişti...”⁶⁸⁰.

Fakat Burhan Felek'in bu iddiaları bazı tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. “Ayvalı maç” olarak anılan maçın oynandığı tarih 01 Aralık 1935'tir⁶⁸¹. Güneş Takımının kendini feshettiği tarih ise bundan dört yıl sonrası yani 1939 yılıdır. Atatürk'ün ebediyete intikal etmiş olduğu ve Kılıç Ali'nin de artık herhangi bir siyasi gücünün kalmamış olduğu bu tarihte Kılıç Ali'nin bir takımı kapattırması mümkün görünmemektedir. İddiaların tam aksine “devletin kulübü” olarak da görülen Güneş Takımının kapanmasında bir güç mücadelesinin değil, Atatürk devri siyasetçilerinin güç kaybının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bazı gazeteci ve yazarlar tarafından Kılıç Ali'ye yöneltilen; “Ateş-Güneş kulübünün kapatılmasına sebep olarak İstan-

679 Çakır, s. 29; Erdal Hoş, “Atatürk Ölünce Güneş Battı”, Yeni Şafak, 10 Kasım 2013, <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/ataturk-olunce-gunes-batti-580466>, (28.7.2018).

680 Burhan Felek, “Başımıza Düşen Kiremit”, Milliyet, 02.4.1978, s. 16.

681 “G.Saray Tarihinde Bugün-01.12”, <http://www.spordb.com/haber/2056/>, (05.05.2019).

bul'un dördüncü büyüğünün çıkmasını engelledi." suçlamalarının sağlam bir dayanağının olmadığı ortadadır.

3.5.4. Aferistlik

Politikacıların adlarının da karıştığı menfaat ittifakları her dönemde güncel konulardan biri olmuş ve hem kamuoyunu hem de sosyal bilimlerle uğraşan uzmanları meşgul etmiştir. Milli Mücadele'nin sona ermesiyle beraber, hedeflenen "Milli İktisat" politikası çerçevesinde icra edilen iktisadi faaliyetler esnasında da, alınan tedbirlere rağmen zaman zaman bazı politikacıların isimlerinin bu tür ittifaklarla beraber anıldığı oluyordu. Bu şaibelerin merkezinde ise o dönemde "politikacılar bankası" olarak da isimlendirilen İş Bankası yer alıyordu. Kuruluşu ile birlikte *aferizm* dedikodularının da başlamasına sebep olan İş Bankasının, devlet eliyle fertleri zengin etmek gibi bir misyonu da yüklendiği kanaati oldukça yaygındı. İşte *aferizm* tartışmalarına konu olan isimler de bazı kaynaklarda *Cumhuriyet'in mutlu azınlığı* olarak da nitelendirilen *İş Bankası Grubu* idi⁶⁸².

Suçlamalara konu olan İş Bankası iştiraki şirketlerden biri de "Şeker Şirketi" idi. Sanayi teşvik kapsamında ilk özel kanun 1925 yılında şeker sanayi alanında çıkarılmıştı. Bu alana öncelik verilmesinin birkaç sebebi vardı; şekerin acil ihtiyaç duyulan bir tüketim maddesi olması, Osmanlı'dan devralınan mirasta şeker üretimi ile ilgili bir sanayinin bulunmaması ve şeker sanayinin özel sektörün ilgi gösterdiği bir alan olması bu sebeplerin başında geliyordu. Bu kanunla, kurulacak fabrikalara sınırlandırma getirildiği gibi kurulmuş olanlara da birtakım imtiyazlar sağlanıyordu⁶⁸³. Cumhuriyet döneminin ilk şeker fabrikaları 1926 yılının sonunda Alpullu ve Uşak'ta işletmeye açıldı. Daha sonra 1933'te Eskişehir, 1934'te de Turhal Şeker Fabrikaları'nın faaliyete geçmesi ile fabrika sayısı dörde çıktı. Bunlar daha sonra "Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş." adı altında tek çatı altında toplandılar. Bu sayı Türkiye için yeterli görülerek yeni fabrika açılmasına izin verilmedi. Örneğin; Trakya'da Alpullu Şeker Fabrikası kurulunca çevre illerden İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne illerinde başka şeker fabrikası kurulamadı. Alpullu Şeker Fabrikası 25 yıl boyunca böl-

682 İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Baskı: 8, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1982, ss. 270-272.

683 Merter Mert, "Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu", **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz 2018, ss. 187-188.

gede tekel durumunda kaldı⁶⁸⁴. Şevket Süreyya Aydemir o zaman takip edilen politikayı şöyle özetlemektedir:

“Türkiye daha fazla fabrika kaldırmaz. Türkiye’de daha fazla fabrika kurmak için yer yoktur. Türkiye şeker eksikliğini dışarıdan ithal edecektir denildi. Son istihlal haddi 65.000 tondur denildi. Daha fazla istihlal edersek, fabrikalar dayanamaz, dağılır denildi. Daha fazla istihlal edersek, gümrük gelirinden kaybederiz denildi. Ve bu tertibe bir de dokunulmaz isim bulundu: ‘İnönü Projesi’”⁶⁸⁵.

1925’te henüz şeker fabrikaları açılmadan önce “Şeker Kralı” olarak ünlenmiş olan Hayri İpar ve Çatalca Milletvekili Şakir Kesebir adlı kişilerin yönetiminde bazı milletvekillerinin de ortak olduğu kısaca “Şeker Şirketi” de denilen “İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi” adlı bir ithalat şirketi kurulmuştu. Daha sonra İş Bankası ve Ziraat Bankasının da dahil olduğu bu ortaklıkta şirket hisselerinin; % 68’i İş Bankasının, % 10’u Ziraat Bankasının, % 22’si de özel şahıslarıydı. Bankaların mali gücü sayesinde 1926 yılında da bu şirkete bağlı olarak Alpullu Şeker Fabrikası faaliyete geçti. Yine bu bankaların öncülüğünde 1933’de Eskişehir ve 1934’te de Turhal Şeker Fabrikalarının kurulması ile fabrikaların sayısı dörde çıktı⁶⁸⁶. Ziraat ve İş Bankalarının da katılımı ile şeker ithalatını kendi tekellerine geçiren “Şeker Şirketi”nin ortaklarının şeker fabrikalarının üretiminin düşük tutulmasını temin etmek suretiyle tekellerinde bulunan ithal malı şeker satışına devam ettikleri ve bu yolla astronomik kazançlar elde ettikleri iddia edilmektedir⁶⁸⁷. O günlerde dışarıdan getirilen şeker 36 kuruşa mal olurken, Alpullu Fabrikası kendi ürettiği şekerini 70 kuruşa satıyordu. “Milli Burjuvazi” yaratma çabasında olan devletin bu fabrika sahiplerini korumak için dışarıdan yarı fiyatına satın alınan şekerin de 70 kuruşa satılmasına izin vermesi söz konusu olan aşırı kazançlara fırsat veriyordu⁶⁸⁸. Şeker fabrikalarının ortağı olan bankalar da haliyle bu işin içinde idiler. Oysa onların öncelikli hedeflerinin; iç üretimin geliştirilmesi ve şeker ithalinin önlenmesi olmalıydı. Kurulan bu düzenle şeker ithalatı da şeker fabrikaları tarafından yürütülüyor, kâr “TEÇ” olarak da bilinen bu Şeker Şirketinin kasasına giriyordu. Üretimini kısan şeker fabrikaları da Uşak Şeker Fabrikası örneğinde olduğu gibi zarar ediyorlardı. Bu şekilde devletin yüksek teşvik ve himayesi ile girişilen sanayileşme hareketi devlete en yakın kişi ve kurumların da dâhil olduğu eller tarafından baltalanıyordu⁶⁸⁹. Bu haksız kazanç 1939’a kadar bu şekilde Şeker Şirketinin tekelinde devam etti. Hattızatında istenildiği

684 Aydemir, İkinci Adam-1, s. 460; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Cilt: 1, Tekin Yayınevi, (Basım yeri belirtilmemiş), 1984, (TD-1), s. 379.

685 Aydemir, İkinci Adam-1, s. 460.

686 Avcıoğlu, TD-1, s. 384; Mert, ss. 187, 200-201.

687 Cem, ss. 272-273.

688 Sertel, s. 192.

689 Avcıoğlu, TD-1, ss. 385-386; Mert, s. 232.

takdirde fabrikalar memleketin ihtiyaç duyduğu şekeri üretebilecek kapasitedeydi. 1939'da devlet şeker fabrikalarının kontrolünü eline alınca aynı fabrikaların üretimi bir yılda 42.000 tondan 90.000 tona, kısa bir süre sonra da 120.000 tona çıktı⁶⁹⁰. O günlerde bu haksız kazanç konularını işleyen gazeteciler ise; mahkemeler tarafından çeşitli cezalara çarptırılıyorlardı. Bununla ilgili olarak Zekeriya Sertel hatıralarında şunları anlatmaktadır:

*"Kapitalistler, bizim bu yoldaki yayınlarımıza dayanamadılar. Bir yandan gazeteleriyle bizim yayınlarımızı baltalamaya çalıştılar, bir yandan da Alpullu şirketi sahipleri Hayri İpar ve Şakir Kesebir mahkemeye başvurarak bizden davacı oldular... Mahkeme Başkanı Sabri Bey adında bir yargıçtı. Bizi önce üç yıl hapse mahkûm etti. Yargıtay bu kararı bozdu. Mahkeme başkanı, Ankara'nın bizim hakkımızda verilen hükmü beğenmediğini sandı. Bu kez beraatımıza karar verdi. Bu kararı da savcı temyiz etti. Yargıtay bu kararı da bozdu. O vakit yargıç Ankara'nın bizim mahkûm olmamızı istediğini sandı ve bizi tekrar üç sene hapse mahkûm etti. O tarihlerde adalet bağımsız değildi. Gazeteciler mahkemeye düştükleri zaman yargıçlar Ankara'ya bakarlardı. Kanunları Ankara'nın emir ya da dileğine göre yorumlar, ona göre ceza verirdi. Bize ceza veren yargıç Ankara'nın hakkımızda ne düşündüğünü anlayamamıştı. Onun için verdiği kararı birkaç defa değiştirmek zorunda kalmıştı."*⁶⁹¹

Özetleyecek olursak mesele; ortağı olduğu "Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş."nin bünyesinde bulunan tekel durumundaki dört şeker fabrikasının da üretimi ve yönetiminde söz sahibi olan İş Bankasının, aynı zamanda "İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi" adlı bir ithalat şirketine de ortak olmak suretiyle, bir şeker kartelinin oluşmasına aracı olması ve bu vesile ile elde edilen haksız kazançta da ortak olmasıdır. İş Bankası bu şeker oyununa neden dâhil olmuştu, bu sayede İş Bankası Grubu'ndan şahsi menfaat elde edenler olmuş mudur, yoksa elde edilen kazancın tamamı işbilir şeker tüccarlarına mı bırakılmıştır bilemiyoruz. Fakat bilinen bir şey var ki o da; ülke ve millet yararına olmayan bazı suistimallerin mevcudiyetidir. Şeker yolsuzluğu konusunu dile getiren pek çok gazeteci ve yazardan biri de *Sanayi Tetkik Dairesi Reisi* sıfatıyla bu alandaki aksaklıkları inceleyen Şevket Süreyya Aydemir'dir⁶⁹². İş Bankası yönetimine ve Kılıç Ali'ye de bu konu ile ilgili bazı suçlamalar yönelten Aydemir, Arı İnan - Afet İnan'ın kızı -' la yaptığı söyleşide şunları söylemektedir:

"... Hakikaten Kılıç Ali'nin benim çıkarttığım dosyaları arasında çok çirkin suistimalleri vardır. Ermenilerle bilmem nelerle filan. Celal Bayar bile. O sahte şirkete giriyorlar. Yani bu şekerci Hayri diyoruz değil mi? Şekerci Hayri'nin şeker gördüğü yok. Bütün işleri yapan Şeker Şirketi. Yani getiren satan, alan her şeyi yapan ve dâhildeki istihsalatı da kısan. Dört fabrika var. Yeni şeker fabrikası

690 Aydemir, İkinci Adam-1, s. 461.

691 Sertel, s. 200.

692 Avcioğlu, TD-1, s. 384.

yaptırtmıyor Kâzım Taşkent, çünkü diyor Türkiye ancak bu kadarını kaldırır diyor...

İşte burada demek istediğim o ki, Atatürk'ün etrafında suistimal şebekelerini bileterek çıkardım. Sonunda bunları ara dedikleri zaman, gayet ser'i bir şekilde suistimalleri çıkardım. "Tec" diye bir şirket. Mevcut değil... İşte Tecim bilmem ne ithalat, ihracat filan. Şekeri de o ithal ediyor güya. Tohum, gübreler bilmem neler, şeker makineleri filanlar. Hâlbuki bu şirketin hepsi hepsi bir garsoniyeri var. O da Siirt mebusu Mahmut Bey'in evi... Benim memur ettiğim bu tahkikata ki, sonra Ticaret Bakanı oldu... Üç ay sürdü araştırması, ama bu kadar bir rapor çıktı. Bir de baktık sahte bir şirket var ortada, ama bu işlerin hepsini Şeker Şirketi yapıyor, karı Tec şirketine gidiyor. Tec şirketinde Celal Bayar da hissedar. Bir günde lağvettim. 'Alakası yok, sahtedir, mahkemeye vereceğim' dedim. Kendileri lağvetmeye mecbur oldu. Çünkü muamele de yok ortada. Daha neler neler..."⁶⁹³.

Bu dönemde aferizm salgınına alet olduğu ve rasyonel bir şekilde idare edilmediği iddia edilen şirketlerden biri de yine İş Bankası tarafından kurulan ve ilk idare meclisi başkanlığını Kılıç Ali'nin yaptığı "Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası"dır. 1939'da hükümet tarafından el konuncaya kadar, İş Bankası iştirakleri içinde daima bir *amiral gemisi*⁶⁹⁴ olmuş olan bu işletmede de durum Şeker Şirketinden pek farklı değildi. Bankanın sahip olduğu Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasına bir kararname ile "25 yıl süreyle 8 ilde başka fabrika kurulamaması" hükmü sağlanarak tekel hakkı tanındığı halde, üretim sınırlı ve çok az çeşitli tutuluyordu. Bunun sebebine gelince; mamullerin satış tekeli imtiyazlı bir şekilde "Kale Grubu" da denilen İstanbul'da bir Musevi grubu olan "Karako ve Ortakları"na verilmişti⁶⁹⁵. Fabrikanın ürettiği ürünleri Almanya ve Polonya'dan yapılan ithalat fiyatlarının üç misli bir fiyatla iç piyasada sattıran (daha doğrusu satılmaması için uğraşan) bu *Kale Grubu*; fabrikanın bu pahalı ürünlerinin yerine; Polonya ve Almanya'dan ithal ettikleri malları ucuz fiyata piyasaya vererek milli sanayi aleyhine büyük kârlar elde ediyorlardı. Meseleyi resmen inceleyen Şevket Süreyya Aydemir yaptığı incelemeler sonucunda; iç satışların hep bu yanlış fiyatlar üzerinden yürütüldüğünü ve bu rantiyeci tekel yöntemi ile fiyatları suni şekilde yüksek tutulan Paşabahçe Fabrikası zarar ederken, Karako ve Ortakları ile onlara bu imkânı sağlayan aferistlerin kazandıklarını belirtmektedir⁶⁹⁶.

İş Bankası kurucularından ve yönetim kurulu üyelerinden olan ve bankanın bazı iştiraklerinde de yöneticilik yapan Kılıç Ali de bu pozisyonundan dolayı bu suçlamaların muhataplarından biri olmaktadır. Fakat her şeye rağmen; vatanına, milletine ve devletine olan bağlılığını o güne kadar üstlendiği görevlerle kanıtlayan, bu

693 İnan, ss. 264-265.

694 Ahmet Akşit, "İş Bankası Müzesi Üzerine Zafer Toprak ile Söyleşi", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 173, Mayıs 2008, s. 21.

695 Avcioğlu, TD-1, s. 386.

696 Aydemir, İkinci Adam-1, s. 461; Cem, s. 273.

sevgiyi çocuklarına da aşılayarak; üzerinde “T.C. Devleti” yazılı kâğıt ve kalemleri kullandıkları için onlara tokat atabilecek⁶⁹⁷ kadar devlet malına saygısı olan Kılıç Ali’nin bu işlerden bir menfaat temin etmiş olması ihtimaline ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Ayrıca onun hiçbir zaman büyük bir servete sahibi olmadığı bilinen bir gerçektir. Eğer iddia edildiği gibi böyle gayrimeşru yollardan elde edilmiş bir serveti var idiyse bunun bir ispatı olmalıydı. Ancak böyle bir servetin izi olmadığı gibi kendisi ömrünü kira evlerde tamamlamış, öldükten sonra da eşine ve çocuklarına bir miktar para (1973 yılında 100 bin lira) ile bir telefon dışında ne büyük bir servet ne de bir mülk miras kalmıştır⁶⁹⁸. Bütün bu nahoş olayların meydana gelmesinde; Kılıç Ali gibi bankacılık ve ticari hayatın dışında olan ve çoğu askeri bir geçmişe sahip amatör bankacı ve sanayicilerin kasıtlı bir ihmalden çok, ticari bilgi ve tecrübelerinin olmaması sebebiyle bazı işbilir burjuva ve muhtekirlerin *Âlî Cengiz* oyunlarına alet olmuş olmaları daha muhtemel görünmektedir. İsmet Paşa’nın nüfuz ticareti yapan aferistler arasında saydığı Kılıç Ali, kendisine bu iddiaları soran oğlu Altamur Kılıç’a şu cevabı vermiştir: “*Aferizm diye bir şey var idi ise, İsmet Paşa’nın kendi yakın akraba çevresinin ve hatta biraderlerinin de Paşa’nın nüfuzundan istifade edip zengin olduğu da bir vakıadır.*”⁶⁹⁹.

697 A. Kılıç, KK, s. 41.

698 A. Kılıç, KK, s. 43.

699 A. Kılıç, KK, ss. 42-43.

SONUÇ

Kılıç Ali'nin hayatında Milli Mücadele'nin ve Türk inkılâbının her safhasını izlemek mümkündür. Onun hayatı hem yaşadığı dönem hem de bu dönemde üstlendiği görevler itibarıyla adeta yeni Türk devletinin bir kesiti gibidir. Çünkü kendisi; gerek askeri gerek siyasi ve gerekse ekonomik alanlarda devletin katettiği her aşamada etkin bir görev ve sorumluluk mevkiinde idi. Kişiliği ve karakteri küçük yaşlarda başladığı askerlik mesleği sebebiyle cephelerde ve savaşlarda düşman ateşi karşısında şekillendi. Ne olduğunu bile belki tam olarak bilmeden seçtiği askerlik sanatı ruhunun, kalbinin ve beyninin; vatan, millet ve bağımsızlık aşkı ile dolmasına sebep oldu. Yaşamak için, hürriyet için düşmanlara karşı galip gelmek ve icabında bu uğurda ölmek gerektiğini küçük yaşlardan itibaren yaşayarak öğrendi. Bundan sonraki hayatı da işte bu temel üzerinde yükseldi. İnandığı bu değerler uğrunda gözünü budaktan sakınmadı. Talip olduğu zor görevler günden güne onun savaşçı ruhunu adeta biletti. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra askerlikle bir ilişkisi kalmamasına rağmen o kendisinin ve ailesinin emniyetini ve maişetini temin etmenin yollarını değil, vatana hizmet etmenin yollarını aradı. Askerlerin akın akın birliklerinden firar ettiği o kaos günlerinde kendisine bir görev verilmesini beklemeden vatan ve millet için yapabileceği bir hizmetin peşine düştü. Bu hizmetin olabilecek en zoruna, en tehlikelisine talip oldu. Kenarda köşede, memleketine yakın bir yerde değil, doğrudan bu mücadelenin önderinin Mustafa Kemal'in karşısına çıkarak ondan bir görev istedi. Kendisine tevdi edilen "Kuvayımiliye Komutanlığı" görevini hiç tereddüt etmeden kabul etti. "Komutan" olarak bu göreve giderken; ne komuta edeceği bir askeri ne topu ne tüfeği ne de başka bir gücü vardı. Bu görev sonunda hayatta kalabilmesi ise ancak mucizelere bağlıydı. Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebeleri'ndeki Bomba Sırtı olayını anlatırken; "*Karşılıklı siperler arasında mesafemiz sekiz metre, yani ölüm kesin...*"⁷⁰⁰ dediği gibi bu görevde de ölüm kesin gibiydi. Ancak o ölümle ilk defa yüzyüze gelmiyordu. Daha önce Balkanlar'da, Çanakkale'de, Kafkasya'da ölümü küçümsemeyi öğrenmişti. Gözünü kırpmadan, hiçbir şeyin hesabını yapmadan ve hiçbir şey talep etmeden atına binerek bir meçhule doğru yola çıktı. O da, Atatürk'ün Nutuk'ta; "*Efendiler, bütün ordusu faik hasım ordusu karşısında mağlup ve kendiliğinden ricat ederken, kılıcını çekip tek başına atını, düşman başkumanda-*

700 Çelebi, s. 32.

nının çadırına saldırarak ölüm arayan Türk kumandanları görülmüştür."⁷⁰¹ diye bahsettiği *ölüm arayan* bir Türk kumandanı idi. Bir yere gidecekti, orada asker toplayacaktı, silah, cephane bulacaktı, askerini yedirip giydirecek, tedavi ettirecek ve teşkil ettiği bu kuvveti ile mükemmel silah ve teçhizata sahip Fransız ordusuna karşı savaşacaktı. Bu iş nasıl yapılacaktı? Diğer çete reisleri gibi bir eşkiyalık geçmişi ve başına topladığı avanesi yoktu. O bölgede tanınan bilinen eşraftan, ayandan bir kimse de değildi. Bütün bu işleri de bazı başka çeteler gibi vatandaşın; canına, malına ve parasına metazori el koyarak değil tamamen gönül rızası ile yaptıracaktı. Düşman kuvvetlerince işgal edilmiş olan yerlerde ortama ve şartlara uyum sağlamak için uzun uzadıya zamanı da yoktu. Sahip olduğu tek bir şeyi vardı o da; "Mustafa Kemal'in Kuvayımillie Komutanı" adı. Güvendiği tek şey işte bu tılsımlı adıydı. Bu hem kendisi için hem de hizmetine koştığı yerdeki insanlar için en büyük rütbe, en büyük güvenç kaynağıydı. O uğursuz günlerde Mustafa Kemal demek; asker demekti, top demekti, tüfek demekti, dayanacak güvenecek bir kuvvet demekti. İşte bu imanla Kılıç Ali, müstafi bir yüzbaşı olduğuna bakmadan ordulara hükmeden bir mareşal cüretiyle verilen göreve dört elle sarıldı. Maraş'ta, Antep'te Fransızlara karşı, daha sonra da içerideki asilere karşı zorlu bir savaş verdi. Bu savaşlar sırasında hem saf ve temiz Anadolu halkını hem de hain ve ne uğrunda savaştığını bilmeyen aymazları yakından tanıdı. Dolayısıyla bu imkân ve şerait içinde vatanın kurtuluşu için göreve koşan Kılıç Ali gibi Kuvayımilliyecileri; kendi nam ve hesabına, kendi şan ve şöhratleri için çalışan çete ve çetebaşlarından ayırmak gerekir. O günlerde elinde henüz resmi bir yetki ve salahiyeti olmayan Mustafa Kemal'in nazı da Kılıç Ali gibi bu Kuvayımilliyecilere geçiyor, Kuvayımilliyenin bu fedakâr komutanlarına herhangi bir mahcubiyet duymadan serbestçe emirler verebiliyordu.

Askeri görevlerinin ardından Ankara'ya döndükten sonra zekâsı, cüreti ve sahip olduğu diğer meziyetleri ona Mustafa Kemal'in en yakınında bir dava arkadaşlığı kapısını araladı. O günden itibaren hayatının merkezinde hep Mustafa Kemal Atatürk oldu. Bu yüksek tempolu arkadaşlığa ayak uydurabilmek için hem kendi hayatını hem de aile hayatını feda etti. Bu olağanüstü fedakârlığa karşılık "*Atatürk'ün sevgi ve güvenini esirgememiş olması onun iddiasız ömrünün tek övüncü*"⁷⁰² oldu. Mustafa Kemal'le tanışıp görev talep ettiği ilk günden itibaren Büyük Önder'in ölümüne kadar kendisine verilen; bilgi sahibi olduğu veya olmadığı, kendisini ilgilendiren veya ilgilendirmeyen her işi itirazsız kabul etti. Velhasıl hayatının safahatına ba-

701 Atatürk, Nutuk 1989, s. 329.

702 Turgut (Der.), s. 81.

kıldığında Kılıç Ali'nin kısa yoldan ve zahmetsizce şöhret sahibi olmadığı ortadadır. Üstlendiği ve başarı ile altından kalkmayı bildiği zor görevler sonucunda henüz otuzlu yaşlarının başında iken elde ettiği şöhret ve kudret, özel hayatında bazı aşırılıklara kaçmasına sebep olduysa da, yıllar geçip yaşı kemale erince; olgun, dengeli ve zarif bir kişi haline geldi.

Kılıç Ali mizaç olarak kanunları ve halkın iradesini her şeyin üstünde gören demokrat bir kişiliğe sahipti. 1921'de TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir [Sılan] Bey'in milletvekillerine yönelik olarak yaptığı bir ankette "*Kazanılacak olan milli İstiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakıftır?*" sorusuna Kılıç Ali; "*Teşkilâtıesasiye Kanunu'nun memlekette tam olarak uygulanmasına bağlıdır*"⁷⁰³ cevabını veriyordu. Kuvayımiliye Komutanlığından sonra ona en büyük şöhreti getiren İstiklâl Mahkemeleri üyeliği görevini yaparken zaman zaman tercihinin diğer üyeler gibi ideallerden çok Atatürk ve inkılâplardan yana kullandı. Aslında *İhtilal Mahkemelerinin* görevi de buydu zaten. Yoksa herkes gibi o da; hak, hukuk ve adalet kavramlarının ne anlama geldiğini iyi biliyordu. İşte yeni bir devlet ve yeni bir millet Kılıç Ali gibi bazen ideallerinden taviz vererek elini taşın altına koyan, itibarını ve istiklâlini ipotek altına alma fedakârlığını gösteren fedailerin sayesinde meydana getirilebildi.

İhtiraslı bir insan olmayan Kılıç Ali hayatı boyunca elde ettiği mevki ve makamlarla yetindi. Kazandıklarını ise kimsenin bir lütfu olarak değil kendi bileğinin hakkıyla elde etti. Sahip olduğu nüfuzunu başkaları adına kullandıysa bile kendi çocukları için hiçbir zaman kullanmadı. Hiç biri devletten milletten nemalanmanın, kolay yoldan para kazanmanın, mevki ve makam sahibi olmanın peşine düşmedi. Herkes kendi kaderini yaşadı. Kendi emekleri ile ne kazanabildilerse o hayatı yaşadılar. Kimi futbolcu oldu, kimi gazeteci, kimi memur, kimi de aç ve biilaç kaldı. Onlar da, *Kılıç Ali'nin çocukları* olarak anılmayı hayatlarının en büyük onuru ve şerefi olarak gördüler.

Kılıç Ali zekâsı ve muhakemesi güçlü olmasına rağmen, Atatürk'e tabi olması sebebiyle zekâsından ziyade, itaatkârlığı ile ön plana çıktı. Dolayısıyla bu durum her zaman düşündüğü gibi davranmasına imkân vermedi. Atatürk ile ters düşmeyi, onun düşüncelerinin aksine bir görüş ileri sürmeyi ve harekette bulunmayı tercih etmedi. Kendi fikir ve düşüncelerine göre değil de, Atatürk'ü mutlu etmek için ne yapmak gerekiyorsa o şekilde davranmayı kendine ilke edindi. Gün geldi Atatürk'ü Başkomu-

703 Nüşen Gürboğa, "Milletvekillerinin Gelecekte Beklentileri", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 128, Ağustos 2004, s. 94.

tan yapmak isteyenlere kızdı, gün geldi Başkomutanlıktan indirmek isteyenlere. Atatürk istediği için örneğin; Kâzım Karabekir Paşa'nın yakılan kitabı gibi kendisini hiç ilgilendirmeyen işlerin peşine düştü. O, ömrünü Atatürk'e ve Atatürk'ün yolunda savaşmaya adanmış "Mustafa Kemal'in askerlerinden" biri idi.

KAYNAKÇA

I. RESMİ YAYINLAR

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Cilt: 33, Toplantı: 4, Birleşim: 52, 7.2.1973.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 17, Cilt: 4, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 77, 12.6.1984.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, İctima: 147, Celse: 1, 8 Şubat 337.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 23.8.1923.

II. ARŞİVLER

A. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Kutu: 24, Gömlek: 109, Belge: 109-2001.

Kutu: 319, Gömlek: 42, Belge: 42001.

B. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

İSH Koleksiyonu, Kutu: 272, Gömlek: 205, Belge: 205-1.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 317, Gömlek: 68, Belge: 68-1.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 575, Gömlek: 19, Belge: 19-1.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 575, Gömlek: 66, Belge: 66-1, 2.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 575, Gömlek: 84, Belge: 84-1.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 622, Gömlek: 162, Belge: 162-1.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 822, Gömlek: 95, Belge: 95-1.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-1:2.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-3.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-5.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-6.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-8.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-9.

İSH Koleksiyonu, Kutu: 830, Gömlek: 61, Belge: 61-12.

C. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

“Kılıç Ali’nin Safahat Cedveli”.

D. T.B.M.M. Arşivi

Kılıç Ali Dosyası, “Tercüme-i Hal Varakası”.

E. T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi

Fon: 30-1-0-0, Kutu: 22, Gömlek: 124, Sıra: 2.

Fon: 30-1-0-0, Kutu: 48, Gömlek: 286, Sıra: 1.

Fon: 30-18-1-1, Kutu: 10, Gömlek: 40, Sıra: 17.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Cumhuriyet

Habertürk

Hâkimiyetimilliyet

Hürriyet

Milliyet

Sözcü

Yeniçağ

B. Dergiler

Anayasa Yargısı Dergisi

Ankara Üniversitesi SBF Dergisi

Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Ayın Tarihi

Belgelerle Türk Tarihi

Bütün Dünya

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Derin Tarih

Edik

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Kumru

ODTÜ Gelişme Dergisi

Popüler Tarih

Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih Dünyası

Tarih Konuşuyor

Tarih ve Toplum

TESAM Akademi Dergisi

Toplumsal Tarih

Yedigün

IV. KURUM YAYINLARI, KİTAPLAR, MAKALELER VE BİLDİRİLER

A. Kurum Yayınları

Atatürk Araştırma Merkezi, **Türk-Fransız Mücadelesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921)**, Cilt: 2, Ankara, 2001.

Genelkurmay ATASE Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Genelkurmay Başkanlığı, **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988.

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Milli Savunma Bakanlığı, **Cepheden Meclise**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Ankara, 2003.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, **İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)**, Cilt: 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2015.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Cilt:1, Baskı: 3, Basımevi Şefik Matbaası, İstanbul, Kasım 1999.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923**, Cilt: 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No.: 4, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş).

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923**, Cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları No: 6, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş).

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, **Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M. 2. Dönem 1923-1927**, Cilt: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş).

B. Kitaplar

Abadi, **Türk Verdünü Gaziantep**, çev. Kurmay Yüzbaşı Necmettin, Mürüvvet Matbaası, Gaziantep, 1959.

Ağaoğlu, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981.

Akbal, İsmail, **Cumhuriyet'in Karanlık Yılları Derin Cinayetler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Akgün, Seçil, **General Harbord'un Anadolu Gezisi Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

Akşin, Sina, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu ve Ayla Ödekan, **1908-1980 Yakınçağ Türkiye Tarihi 1**, Doğan Gazetecilik, İstanbul, 1989.

Akşin, Sina, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Baskı: 1-2, İstanbul, Mayıs 2010.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Alkan, A. Turan, **İstiklâl Mahkemeleri**, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul, 15 Şubat 1993.

Anıl, Yaşar Şahin, **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Baskı: 1, Kastaş Yayınevi, İstanbul, Ekim 2005.

Armağan, Mustafa, **Kızıl Pençe**, TİMAŞ Yayınları, Baskı: 1, İstanbul, Mart 2012.

Arsan, Nimet (Der.), **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.

Aslan, Kadir, **Milli Mücadelede 'İlk Kurşun'un Atıldığı Yer Karakese**, Karakese Belediyesi Kültür Yayını, Dört Yol, 1998.

Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Cilt: 3, Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1981.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Cilt: 3 Vesikalar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

Atay, Falih Rifki, **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, Cilt: 2, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Cilt: 1, Tekin Yayınevi, (Basım yeri belirtilmemiş), 1984.

Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt: 1-2, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1988.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 (Kuruluş)**, Zeus Kitabevi, İzmir, Ekim 2015.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Cilt: 1, Baskı: 4, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, Baskı: 8, İstanbul, 1987.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964.

Bağdadlılar, Adil, **Uzunluk İstiklâl Harbi'nde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, (Basım yeri belirtilmemiş), 1974.

Bayar, Celâl, **Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt: 8, Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, Cilt: 2, Baskı: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Boratav, Korkut, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Baskı: 1, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Mart 1974.

Cahit, Bürhan, **Gazinin 4 Süvarisi**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

Cavid Bey, ** iar’ın Defteri**, İletişim Yayınları, Baskı: 1, İstanbul, Nisan 1995.

Cem, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Baskı: 8, Cem Yayınevi, İstanbul, Mart 1982.

Çakır, Ahmet, **90 Soruda Galatasaray Spor Kulübü Tarihi 1905-1995**, Baskı: 4, Demir Ajans Yayınları: 1, İstanbul, Mayıs 1996.

Çankaya, Necati, **Türk Kurtuluş Savaşı’nda İrticai Olaylar ve İ  İsyânlar**, ABO Ajans, İstanbul, Aralık 1997.

Çelebi, Mevlüt, **Türk İnkılâp Tarihi**, Baskı: 2, Özal Matbaası, İstanbul, Eylül 2009.

 olak, İbrahim, **Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığıma Ait Hatıratım**, Emre Yayınları, İstanbul, (Basım tarihi belirtilmemiş).

 olako lu, Şinasi, **Kilis Direni -Kurtuluş ve Sonrası**, Feryal Matbaacılık, Ankara, Aralık 1991.

Demirel, Ahmet (Haz.), **İsmet İnönü Defterler (1919-1973)**, Cilt: 1, Baskı: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık 2001.

Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, Baskı: 1, İstanbul, Ocak 1994.

Dirik, K. Doğan, **Atatürk’ n İzinde Vali Paşa Kâzım Dirik Bandırma Vapuru’ndan Halkın Kalbine**, Baskı: 1, G rer Yayınları, İstanbul, Nisan 2008.

Dündar, Can, **G lgedekiler**, Baskı: 11, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2005.

Ergöl, Teoman, **Vahidettin-Mustafa Kemal Ekseninde Milli Mücadele**, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2013.

Erim, Nihat, **Günlükler 1925-1979**, Cilt:1, Baskı: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005.

Erman, Azmi Nihat, **İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971.

Esengin, Kenan, **Milli Mücadelede Ayaklanmalar**, Baskı: 3, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Granda, Cemal, **Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri**, Baskı: 2, Kent Kitap, Ankara, Şubat 2008.

Günaydın, Ahmet Necip, **Milli Mücadelede Sivas 108 Gün**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, Sivas, 2009.

Güralp, Şerif, **Kurtuluş Savaşının İçyüzü Bir Albayın Anıları**, Baskı: 2, Güncel Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2002.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Baskı: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

Halıcı, Şaduman, **Ethem**, Baskı: 1, e Yayınları, İstanbul, Haziran 2016.

İleri, Rasuh Nuri, **Atatürk ve Komünizm**, Sarmal Yayınevi, (Basım yeri belirtilmemiş), 1994.

İlhan, Attila, **Gazi Paşa**, Baskı: 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2006.

İlter, Erdal, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi 11, Ankara, 1999.

İnan, A. Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

İnan, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Şubat 1997.

İnönü, Erdal, **Anılar ve Düşünceler**, 2. Cilt, 5. Baskı, Yorum Kitapları, İstanbul, Haziran 1998.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Cilt: 1, Baskı: 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1985.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sayı 12, Ankara, 1970.

Kandemir, Feridun, **Siyasi Cinayetler**, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955.

Kandemir, Feridun, **Atatürk'ün Kourdurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Sinan Matbaası, İstanbul, (Basım tarihi belirtilmemiş).

Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastının İç Yüzü**, Cilt: 1, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966.

Karabekir, Kâzım, **Bir Düello Bir Suikast**, Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi, İstanbul, Mart 1992.

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt: 1, Baskı: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2008.

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, TİMAŞ Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi, İstanbul, Aralık 1990.

Karakoyunlu, Yılmaz, **Üç Aliler Divanı**, Baskı: 4, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Şubat 2001.

Kaynar, Mete Kaan (Der.), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, Baskı: 1, İmge Kitabevi, Ankara, Ağustos 2007.

Kehale, Abdullah, **Milli Mücadele’de İç İsyanlar ve Cemil Cahit’in (Toydemir) Anıları**, Baskı: 1, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları: 12, İstanbul, Ekim 1997.

Kılıç, Ali, **Atatürk’ün Hususiyetleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 10 Mart 1955.

Kılıç, Ali, **Atatürk’ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Kılıç, Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., (Basım yeri belirtilmemiş), Kasım 1997.

Kılıç, Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Kılıç, Altemur, **Kılıç’tan Kılıç’a Bir Dönemin Tanıklığı**, Baskı: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ekim 2005.

Kinross, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Baskı: 5, çev. Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul, Ekim 1973.

Kocabaşoğlu, Uygur, Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker ve Murat Uluğtekin, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Acar Matbaası, İstanbul, Aralık 2001.

Kocahanoğlu, Osman Selim, (Yay. Haz.), **Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945)**, Temel Yayınları, İstanbul, Ekim 2005.

Kulin, Ayşe, **Füreya**, Baskı: 49, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 2000.

Kutay, Cemal, **Tarih Sohbetleri-2**, Halk Matbaası, İstanbul, Ağustos 1966.

Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, Cilt: 19, Baskı: 2, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 25 Ekim 1961.

Mumcu, Uğur, **Gazi Paşa'ya Suikast**, Baskı: 22, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, Aralık 2002.

Mumcu, Uğur, **Kâzım Karabekir Anlatıyor**, Uğur Mumcu Araştırma Gazetecilik Vakfı, Baskı: 23, Ankara, Aralık 2002.

Müderisoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

Lohanizade, M. Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Baskı: 1, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, Mayıs 1989.

Öklem, Necdet, **TBMM Gizli Oturumlarında Başkomutanlık Kanunu ve Tartışmalar**, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 3, Bornova-İzmir, 1982.

Özakman, Turgut, **Şu Çılgın Türkler**, Baskı 12, Bilgi Yayınevi, Ankara, Haziran 2005.

Özalp, Yalçın, **Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, İkbal Matbaası, Ankara, 1976.

Özçelik, İsmail, **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Özçelik, İsmail, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Sabri, Eyüp, **Esaret Hatıraları**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Saral, Ahmet Hulki, **Ermeni Meselesi**, (Yayınevi, yayınlandığı yer ve tarihi belirtilmemiş).

Saral, Hulki ve Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı Nur Dağları (Amanoslar), Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da yapılan Kuvayı Milliye Savaşları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, (Basım yeri belirtilmemiş), 1970.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Baskı: 4, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

Sertel, M. Zekeriya, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1968.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt: 1, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt: 2, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.

Soysal, İlhami, **150'likler**, Baskı: 3, Gür Yayınları, İstanbul, 1988.

Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Şahingiray, Özel (Top.), **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.

Tahir, Kemal, **Kurt Kanunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

Taş, Necati Fahri, **Milli Mücadele Döneminde Yozgat**, Baskı: 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 780, Ankara, 1987.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Baskı: 2, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 1997.

Tunaya, Tarık Z., **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, (Yayınevi belirtilmemiş), İstanbul, 1952.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması**, Baskı: 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, Baskı: 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, Eylül 1967.

Tural, M. Akif, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)**, Baskı: 1, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.

Turgut, Hulusi (Der.), **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Baskı: 7, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Nisan 2006.

Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, Baskı: 1, İstanbul, Kasım 2008.

Ursavaş, Ali Sâib, **Çukurova Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluşu**, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, (Basım tarihi belirtilmemiş).

Ülken, Yüksel, **Atatürk ve İktisat İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve “Eklektik Model”**, Baskı: 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Basım tarihi ve yeri belirtilmemiş).

Üzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İçyüzü 1**, Sümer Matbaası, Kayseri, 1946.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, Nisan 1971.

Yakar, Halil İbrahim ve Ü.Gülsüm Yaprak Pusat, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri Sessizliğin Çılgılığı**, Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep, Aralık 2015.

Yetkin, Hulusi, **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları-Sayı: 51, Gaziantep, 1968.

C. Makaleler

Akad, M. Tanju, “Verdun Felaketi”, **Popüler Tarih**, Yıl: 6, Sayı: 2005/61, Eylül 2005, ss. 46-53.

Akandere, Osman, “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1 Temmuz 2001, ss. 124-136.

Akbal, İsmail, “İstiklâl Mahkemelerinin Lekeli Kılıcı”, **Derin Tarih**, Sayı: 13, Nisan 2013, ss. 110-115.

Akbıyık, Yaşar, “Güney Vilayetlerimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 12, Temmuz 1988, ss. 783-792.

Akbıyık, Yaşar, “Maraş’ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk’ün Rolü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, Kasım 1987, ss. 225-231.

Akbıyık, Yaşar, “Milli Mücadele’de Güney Cephesi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 811-829.

Akgül, L. Hilal, “Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından: Burhan Felek”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 49, Cilt: XVII, Mart 2001, ss. 203-236.

Akşit, Ahmet, “İş Bankası Müzesi Üzerine Zafer Toprak ile Söyleşi”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 173, Mayıs 2008, ss. 17-21.

Alkan, Mehmet Ö., “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 23, 2006, ss. 133-165.

Aysan, Mustafa A., “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 6, Temmuz 1986, ss. 617-644.

Bozoklu, Derya, "Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 55, Mart 2003, ss. 269-302.

Can, Fahri, "Gaziantep Müdafaası ve Salâhaddin Adil (Paşa)", **Tarih Dünyası**, Cilt 3, Sayı: 24, 1 Eylül 1951, ss. 1014-1017, 1030.

Çelik, Kemal, "Millî Mücadele'de İlk Kurşun ve Dört Yol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 41, Temmuz 1998, ss. 477-486.

Efe, Aydın, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 53, 2015, ss. 221-253.

Eyicil, Ahmet, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 47, Temmuz 2000, s. 647-670.

Eyicil, Ahmet, "Maraş Savunması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 61, Mart 2005, ss. 47-75.

Güllü, Ramazan Erhan, "Millî Mücadele'de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey'in Faaliyetleri", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt: 16, Sayı: 2, Ocak 2017, ss. 490-507.

Gürboğa, Nurşen, "Milletvekillerinin Gelecekte Beklentileri", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 128, Ağustos 2004, ss. 92-94.

İlkin, Selim, "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı: 2, İlkbahar 1971, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 199-231.

Kılıç, Ali, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 49-50-51, Mart-Nisan-Mayıs 1989, ss. 76-78.

Kılınc, Ali, "Maraş Kahramanlarının İstiklâl Savaşı Benlik İddialarıyla Kirletilemez", **Edik**, Yıl: 16, Sayı: 16, 12 Şubat 1962, s. 8.

Kılınç, Ali, “Milli Mücadele Tarihinde Maraş”, **Edik**, Yıl: 16, Sayı: 16, 12 Şubat 1962, ss. 5, 17.

Kobal, Yunus, “Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 78-88.

Koloğlu, Orhan, “İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma”, **Popüler Tarih**, Sayı: 13, Haziran 2001, ss. 42-46.

Koloğlu, Orhan, “72 Yıllık Tartışma”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 235, Temmuz 2003, ss. 58-59.

Kutay, Cemal, “Başkumandan Mustafa Kemal”, **Tarih Konuşuyor**, Cilt: 4, Sayı: 19, İstanbul, Ağustos 1965, ss. 1543-1547.

Kutay, Cemal, “Büyük Zafer’in Yapısında Tekâlif-i Milliye”, **Büyük Zafer’in 50. Yıl-dönümüne Armağan**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Milli Eğitim Bası-mevi, İstanbul, 1972, ss. 245-254.

Mert, Merter, “Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu”, **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz 2018, ss. 183-247.

Nazif, Nizamettin, “Kılıç Ali ve Bazı Hatıralar”, **Yedigün**, Cilt: 11, Yıl: 6, No: 262, 15 Mart 1938, ss. 14-17.

Önal, Sezen Cumhur, “Gözyaşları Arasında Kılıç Ali Anlatıyor: Son Günleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 63, Kasım 2005, ss. 1143-1147.

Öztoprak, İzzet, “Türkiye’nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri”, **Türkler Ansiklope-disi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 583-605.

Pişkin, Ali Rıza, “Maraş İstiklâl Savaşının Tarihi Rolü”, **Edik**, Sayı: 16, Yıl: 16, 12 Şubat 1962, ss. 7, 22.

Somalı, Vâlâ, “Türk Futbolunda Şiddet”, **Popüler Tarih**, Yıl: 5, Sayı: 2005/54, Şubat 2005, ss. 74-79.

Sümer, Faruk, “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1963, ss. 1-98.

Şahingöz, Mehmet, “Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 726-744.

Şarman, Kansu, “General Harbord’un Anadolu Notları”, **Popüler Tarih**, Yıl: 2, Sayı: 2001/16, Aralık 2001, ss. 14-15.

Şıvgın, Hale, “Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 11, Mart 1998, ss. 481-494.

Tekin, Ahmet, “Milli Mücadele Bütçeleri Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 137-150.

Tevetoğlu, Fethi, “Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin [Pektaş]”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 10, Kasım 1987, ss. 197-207.

Tunçay, Mete, “İstiklâl Mahkemeleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, Eylül 1983, ss. 938-943.

Ünal, Ertan, “Savarona’da 54 Uzun Gün”, **Popüler Tarih**, Yıl: 2, Sayı: 2002/22, Haziran 2002, ss. 72-79.

Yaman, Ahmet Emin, “Başkomandanlık Kanunu” , **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9, 1992, ss. 85-110.

Yetişgin, Mehmet, “Ermenilerin Maraş’tan Ayrılmaları, 1920-1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 58, Mart 2004, ss. 65-81.

D. Bildiriler

Akbal, İsmail, “Gaziantep Mebusu Kılıç Ali”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 341-367.

Aybars, Ergün, “İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya”, **Ali Çetinkaya’yı Anma Paneli Bildirileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, ss. 7-24.

Beyhan, Mehmet Ali, “Açılış Konuşması”, **İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu 10-11 Aralık 2015/Adıyaman**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, ss. XI-XVIII.

Gökhan, İlyas, “Milli Mücadele Dönemi’nde Türkoğlu Cephesi”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 589-622.

Halıcı, Şaduman, “Yeni Türkiye Devleti’nde Ekonominin Türkleştirilmesi Politikası: Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi Örneği”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu 26-28 Kasım 2015 İzmir**, Cilt: 1, Atatürk Araştırma Merkezi, ISBN: 978-975-16-3351-4, ss. 249-271.

Kalyoncuoğlu, Zeynep, “Antep’te Kuva-yı Milliye’nin Oluşumu”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 761-794.

Karaca, Hasan, “Antep Savunması Etrafında Oluşan Halk Edebiyatında Kadın”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 25-54.

Keser, Ulvi, “Doğu Lejyonu ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 83-125.

Kılıç, Fahri, “Milli Mücadele’de Elbistan”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 183-194.

Şıvgın, Hale, “Antep’e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 213-236.

Şıvgın, Hale, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, **Türk İstiklâl Harbi’nde Kuvayimillîye, Düzenli Ordu ve Cepheler Paneli**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 16 Mayıs 2014, ss. 13-32.

Şimşir, Sebahattin, “Bir Lise Öğrencisinin Hatıraları ve Gözlemlerinde İstiklâl Mahkemeleri”, **İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu 10-11 Aralık 2015/Adıyaman**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, ss. 197-208.

Taş, N. Fahri, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İtilaf Devletleri’nin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlgisi”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 745-757.

V. ANSİKLOPEDİLER

Büyük Ansiklopedi, Cilt: 14, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt: 18, Milliyet Gazetecilik, İstanbul.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt: 1, Baskı: 3, Yapı Kredi Yayınları-1625, İstanbul, Mayıs 2002.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 4, İstanbul, Eylül 1983.

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 8, Görsel Yayınlar, 1993.

Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Ansiklopedisi, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk Ansiklopedisi, Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İstanbul, 1985.

Yurt Ansiklopedisi, Cilt: 4, İstanbul, 1981.

Yurt Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul, 1981.

VI. YAYINLANMAMIŞ TEZLER

Çakar, Mehmet, **Antep Savunması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, Ocak 2014.

VII. İNTERNET

<http://1905.gs/blog/kulup/tarihce/ates-gunes-olayi/>, (25.7.2018).

<http://www.atam.gov.tr/fotograflar>, (04.9.2018).

<http://www.gazeteekspres.com/yazar-bu-kitap-beni-dehse%20te-dusurdu-6085.html>, (25.4.2018).

<http://www.gaziantep.gov.tr/ilimizin-tarihcesi>, (12.18.2018).

<http://www.milliyet.com.tr/antep-savunmasinin-onemli-isimlerinden-gaziantep-yerelhaber-2047912/>, (24.4.2018).

<http://www.milliyet.com.tr/bozdag-ataturk-un-vasiyetiyle-ilgili-bir-belge-yok-siyaset-1595118/>, (02.8.2018).

<http://www.serenti.org/ismet-inonu-nasil-cumhurbaskani-secildi/>, (02.8.2018).

<http://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce>, (20.7.2018).

<http://www.spordb.com/haber/2056/>, (05.05.2019).

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2., (16.3.2019).

<http://www.ulkucukadro.com/2017/08/kilic-ali/?amp>, (01.4.2019).

http://www.wikiwand.com/tr/%C4%B0stikl%C3%A2l_mahkemesi, (07.9. 2018).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/yakin-kitaplari-17584yy.htm>, (24.7.2018).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/19-mayis-ve-baba-gunduz-26819yy.htm>, (24.7.2018).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/altmur-kilici-kaybettik-148657h.htm>, (05.4.2018).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/atanin-vasiyeti-22241yy.htm>, (01.8.2018).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ataturku-anarken-hatiralarim-ve-endiselerim-13359yy.htm>, (03.8.2018).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/babamin-cetesi-2426yy.htm>, (03.8.2018).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/siarin-arkasindan-15490yy.htm>, (17.7.2018).

<http://www.yildizeli.gov.tr/tarihce>, (28.4.2018).

https://www.academia.edu/20020061/Ay%C4%B1ntab_Direni%C5%9Fi_Mukavemet-i_Ay%C4%B1ntab , (10.4.2018).

<https://www.archives.saltresearch.org>, (04.9.2018).

<https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/bizi-taniyin/tarihimiz>, (25.5.2018).

<https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/bir-de-buradan-bak-659612/>, (26.7.2018).

<https://www.wikisosyalizm.org/Komintern>, (08.09.2018).

<https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/ataturk-olunce-gunes-batti-580466>, (28.7.2018).

https://www.youtube.com/watch?v=7sKEa_4wV1s, (10.5.2018).

VIII. MEDYA:

NTV, 29 Ekim 2016'da yayınlanan Prof. Dr. Sevil Atasoy ve Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın beraber hazırlayıp sundukları "Gel Zaman Git Zaman" adlı sohbet programı.

CNN Türk, 09.11.2018 tarihinde gün boyu geçen alt yazı.

EK 1: Kılıç Ali'nin Adının da Geçtiği Gaziantep Savunmasına Dair Türkü, Ağıt ve Destanlar

Karayılan Ağıtı¹

Atına binmiş de elinde dizgin,
Girdiği cephede hiç vermez bozgun,
Çeteler içinde Yılan Bey azgın,
Vurun Antepliler namus günüdür!

Sürerim, sürerim gitmez kadana,
Düşmanın kurşunu değmez adama,
Kara haberimi verin anama,
Vurun Antepliler namus günüdür!

Antebin harbine on bir ay oldu,
Kanımız kurudu benzimiz soldu,
Analar bacılar saçların yoldu,
Vurun Antepliler namus günüdür!

**Kılıç Ali der ki gelsin göreyim,
Nasıl yiğitmiş ben de bileyim,
Üç kızım var birin ona vereyim,
Vurun Antepliler namus günüdür!**

Karayılan der ki harbe oturak,
Kilis yollarından kelle getirek,
Fransız adını bütün batırarak,
Vurun Antepliler namus günüdür!
Vurun çetelerim namus günüdür!

Anonim

¹ Mehmet Demir Atmalı, "Gaziantep Savunması", **Kumru**, Yıl: 2, Sayı: 7, Ekim-Kasım-Aralık 2011, s. 5.

Karayılan Destanı²

Mulla'm oturmuş yazı yazıyon,
İnce dillerden, ince dillerden,
Hiç mi gelen yoktur bizim ellerden?
Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
Başına giyinmiş püsküllü fesi,
Düztepe'den gelir Mulla'nın sesi,
Yılan beyim çetelerin halisi,
Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
Karaburun'dan aşağı indim,
Salâvat getirdim, meydana girdim,
Ün ile kâfirin belini kırdım,
Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
Yılan Bey oturmuş, yazı yazıyor,
Karasilo Ağa asker diziyor,
Mulla beyim kolordular bozuyor,
Ünün Ankara'ya çıktı Yılan Bey.
Yılan beyim der ki: Öldüm gaziler,
Kurşun değdi, yaralarım sızılar,
Size emanettir emlik kuzular,
Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
Erikçe'den toplar attı Kolec'e,
Telgraflar vurun acele Burc'a,
Allah ömür versin Ali Kılıc'a,
Ala şu kılıcı beline bağla.
Karataş içine toplar kuruldu,
Vura vura dalım, kolum yoruldu,
Yılan beyim koltuğundan vuruldu,
Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
Mulla'nın hurcunda bir top alaca,
Camiye getirin kanlı salaca,

2 Hasan Karaca, "Antep Savunması Etrafında Oluşan Halk Edebiyatında Kadın", **Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 38-39.

Hiç kimsem yoktur ki gitsin alâca,
Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
Kilis'in yoluna arpa ekildi,
Arpanın yerine mermi dikildi,
Anneler, bacılar yola döküldü,
Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
Maraş'tan çıktım da girdim Bakça'ya,
Vatan satılır mı altın akçaya,
Bizim çeteler dönmüş Sakçe'ye,
Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
Atıyor da zalim kâfir, atıyor,
Hey vah, Yılan Beyim ölü yatıyor,
Küçük Memo çeteleri katıyor,
Ünün elden ele gitti Yılan Bey.
Samsaktepe'sine hücum ettirdim,
Çok babayiğitler telef ettirdim,
Mulla'yı arada kayıp ettirdim,
Dağların arslanı Yılan vuruldu.
Anama söyleyin, damda yatmasın,
Teze meyvelerden yiyüp tatmasın,
Mulla gelir, diye umut etmesin,
Dağların arslanı Mulla vuruldu.

Anonim

EK 2: Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey'in "Tercüme-i Hal Varakası"

KILIÇ ALİ BEY (KILIÇ)
(GAZİANTEP)

T. B. M. M. Äzayi kiramına mahsus muhtasar tercümei hal varakası

İntihap dairəsi	Gazi anten	Eserleri	
İsmi	Kiliş Ali B.	İlmî rütbeləri	
Aile ismi	Hüsnüv oğulların - dan	Mevlek ve meşguliyyəti	Müstafî Öskur, halin mebus
Bəhəssən və ana - şının ismi	Ceyfik B. Demiray B.	Evli olup olmamağı və kaç - çorluğu bulunduğu	buli dört qocamız var
Doğduğu yer	İstambul	İntihaptan əvvəl son mə - muriyyəti	
Oturduğu yer	Qutkara	Məmur deyilsə intihaptan əvvəl son vəziyyəti	Mebus
Doğduğu tarix	1306	İntihap mərhələsinin tarixi	
Təhsili	Mütləq idadisi - ni - şimal, edərək askəriy - je nakil	Kaç rəy ilə mebus intihap olunduğu	
Bölgəsi diller		Mərhələsinin Meclis Həy - ət Ümmiyyəsinə təsdiq ta - rixi [1]	
Nədə ihtisasa ol - duğu		Məclis iltihak tarixi	
Muhtasar tercümei hal			
322 də Mülkiyyədən askəriyyəyə nakil ilə 325 də mülkəsinə 331 mülkəsinə və 334 də fəhri yugbəliklə kərkəs işləm ordusu ser yaverliyinə təyin edildim . Mütərəkeyi mütəskip silki askeriden istifa edərək bir fərdi mücahit olaraq ça - lışmaq üzrə (Sivasta heyəti təmsiliyyəyə) iltihak etdim . 325 təgrinə və 21 də Bəzi Həzretləri tərəfindən Albədən və mərəq havalisi təşkiləti milliyyəsi - ne məmur edildim . Havalisi məskəndəki təşkiləti yaptıqdan sonra 3 kəməne və 335 də Mərəq və bi - ləşərə Gazi ayıntapda Fransis kuvvayı ıgğaliyyəsi ilə bağlayan müharibəti və ha - rəkəti (Mərəq - Qəsisəntap və havalisi ümmi kuvvayı milliyyə kəməndənliyini) də - ruhtə edərək səvki idarə etdim . Bu əsnada ayıntap məmurluğuna intihap edildim . Ve Meclisi Ali tərəfindən bilə müddət məmur əddədilərək vəzifə milliyyəyə dəvən etdim . 336 mayısında yeni bəndə təhəddüs edən İeyanın Yozgat livaşına sirayəti əsərinə həsirən 336 də Büyük Müllet Meclisi Riyaseti Cəliləsinin (K) əsərinə 336 tarixli əmrəsinə (Fırka kəməndənliyi sələbiyyəsi ilə) livaşı məsəkir idarəsi urfiyyə əmri olaraq hərəkəti tədibbiyyəyi məmur edildim . Meclisi Aliyə iltihaktan sonrada iki dəfə İstiklāl məhkəməsi bəkinətinə intihap edildim . [2] Dördüncü Büyük Müllet Meclisinə təkrar intihap [3] .			
Kiliş Ali			

[1] Bu bəndə Meclis heyəti tədibbiyyəsinə təsdiq ediləcəkdir.

Adres

Ankara:

Hərçet:

EK 3: Kılıç Ali'nin "Safahat Cedveli"

16348

12. KİTAP
MİLLÎ KÜTÜPHANE
ANKARA

Piyade
Rütbesi: 1. MİLİ

Safahat Cedveli

Dosya No. 326/302

Sıra No.	Sual	Cevap
1	İsmi	Kılıç Ali bey
2	Pederinin İsmi	Tevfik
3	Tarihi tevellüdü	306 Hıyırbağdır
4	Tarihi dabulu	12/Şubat/328 aloya
5	Akberi memur ise memur olduğu tarih	0
6	Son rütbeyle tarihi nahi	4/hasiran/331 I. MİLİ 9/AGS/325 MİLİ
7	Mektep müddeti	0
8	Tekaat tarihi	20/hasiran/334
9	Tebküt olacağı zaman ist'an	Mulga K. O. I. m'urikam 2/aisan/333 tarihinde tatfa amla
10	Vazifesine nihayet verildiği tarih	0
11	Tebküt teahüdü	912 Nuzlu memurda kavanen I. 91 ve 1633 Nuzlu kavanen 3. maddesi
12	Ciketi müddetinde hizmet	(B) fıkrasına tevrikat 5/6/325 tarihinden halem gaziantap mebuon
13	Bilâhâ harp zamanı	1/eylül/325 den 1/2.kâ/325 ve 28/mayis/326 6/eylül/328 kadar yemem
14	Yunan harp zamanı	0
15	İtalyan harp zamanı	0
16	Balkan harp zamanı	18/eylül/328 den 16/eylül/329 kadar
17	Büyük harp zamanı	16/1.129/330 dan 30/1.129/334 kadar
18	İstikbal harp zamanı	5/Şerire/336 den 23/şar/339 kadar
19	Şark halem zamanı	0
20	Kısmi seferberlik zamanı	0
21	60. ci maddde muvazene zamanı hakkında	0
22	Mahakeme almak üzere açıldığı müddet	Hökmen ve kudre dolayısıyla açıkta kalmamıştır
23	Mahpusiyet müddeti	0
24	Hangi evralde memur olduğu	ankara evralinden
25	İsmetgâh nahi	ankarada yenigehirde
26	Maddeler müteknîk (ve dercesi)	0
27	Maddiyetini maeyyet rapur. ve tesviki	0

Vefat edenler hakkında

0 ve 10. cu kısımlar istatistik alması için 24) de kısımlar kısımlar müddetinde ve ayrıca bu maddeler istatistik kısımlar

1	Hilmi vefatındaki ist'anı	
2	Tarihi vefatı	

3 — Alisine 45, 46, 52inci maddelerden hangisine tevfikat memur verildiğine dair Şehadet (ileri dairine) tutar, ve vefat raporu.

26/6/34

7. S. Mtd.

26/6/34

26/6/34

EK 4: Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtarılmasında Birinci Derecede Görev Alan ve Sorumluluk Üstlenenlerin İsim Listesi

A. Harpte Büyük Fedakârlık Gösterirken Şehit Olanlar:

1. Evliya Efendi,	5. Hacı Recebzade Nuri,
2. Çuhadar Ali,	6. Eşbahzade Mehmed,
3. Doktor Mustafa,	7. Eşbah İhtiyat Zabiti Osman,
4. Abdullah Çavuş,	8. İhtiyat Zabiti Ataş.

B. Maraş Dışındaki Kollara Kumanda Eden ve Teşkilatta Çalışanlar:

1. Süleymanlı Şubesi Reisi Binbaşı Cemil,
2. Yüzbaşı Polat,
3. Göksun Kolu Kumandanı Yörük Selim Bey,
- 4. Pazarcık Kolu Kumandanı Kılıç Ali Bey,**
5. Süleymanlı Şube Kâtibi Emrullah,
6. İhtiyat Zabiti Aydın.

C. Maraş İçinde Büyük Fedakârlık Gösterenler:

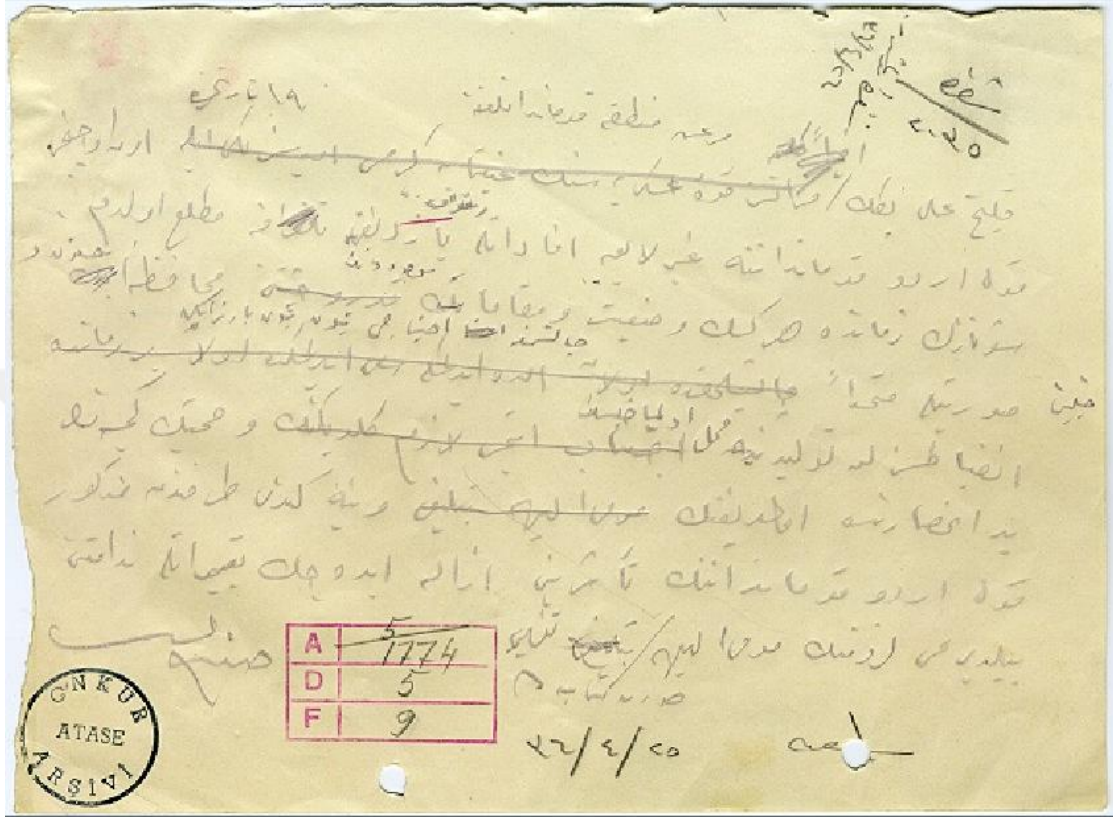
1. Sütçü İmam,	11. Katib Mümtaz,
2. Aslan Bey,	12. Serezli Büyük Ahmet Çavuş,
3. Belediye Reisi Sıdkı Bey,	13. Kerhanlı Osmancanın Oğlu Ali,
4. Kocabaşzade Naci,	14. Zülfikarzade Süleyman,
5. Beşenzade Nuri,	15. Nafia Mühendisi Abdullatif,
6. Çukadarzade Mehmed,	16. Kadızade Ahmet,
7. Süleymanzade Arif,	17. Kadızade Ziya,
8. Dedezade Mehmed,	18. Efe Hasan Çavuş,
9. Müftü Refet,	19. Soylu Mustafa,
10. Tapu Müdürü Faik,	20. Bombacı Ahmet.

EK 5: Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey ile Gaziantep Müdafii Arslan Bey³

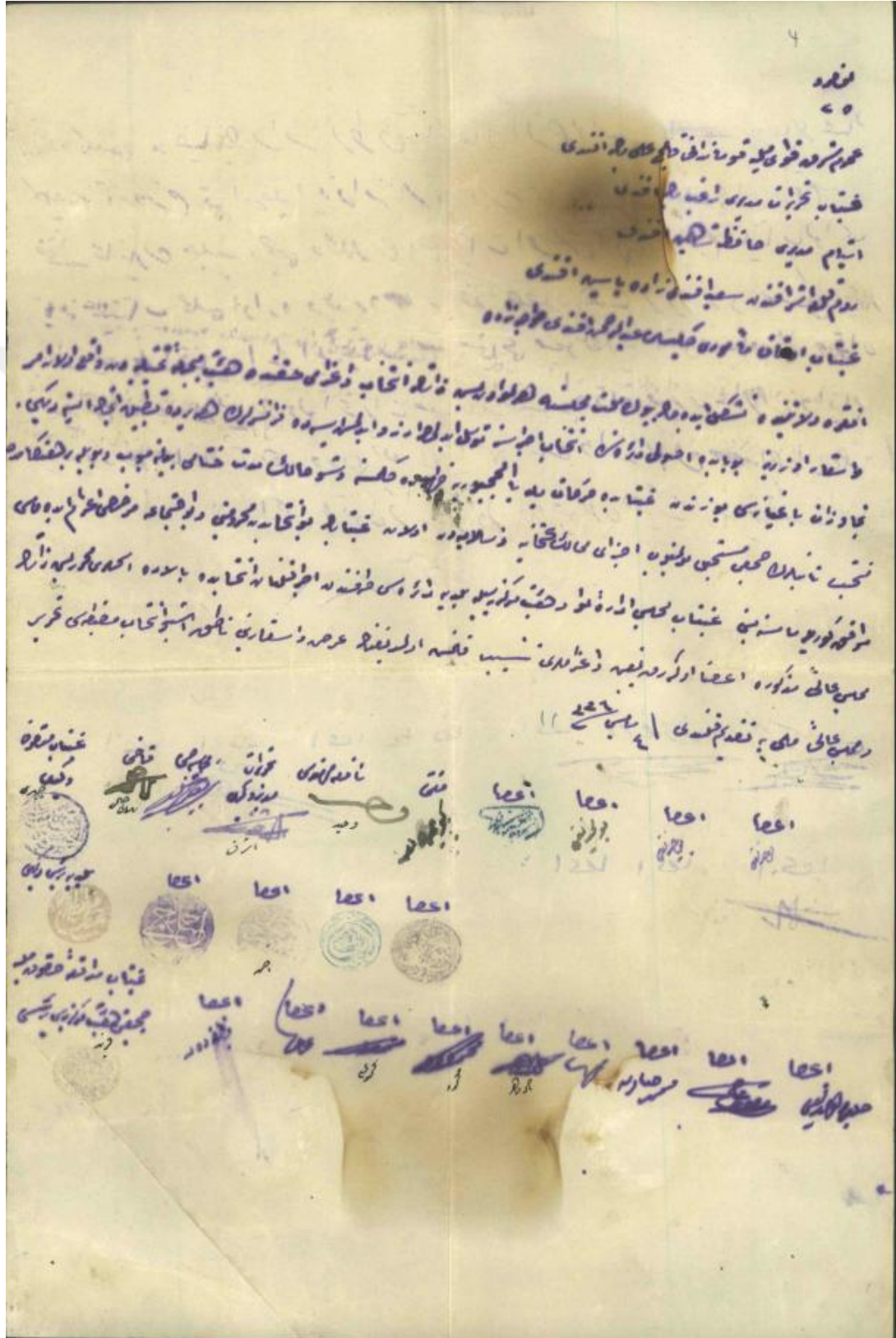

³ Genelkurmay ATASE Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. EKLER

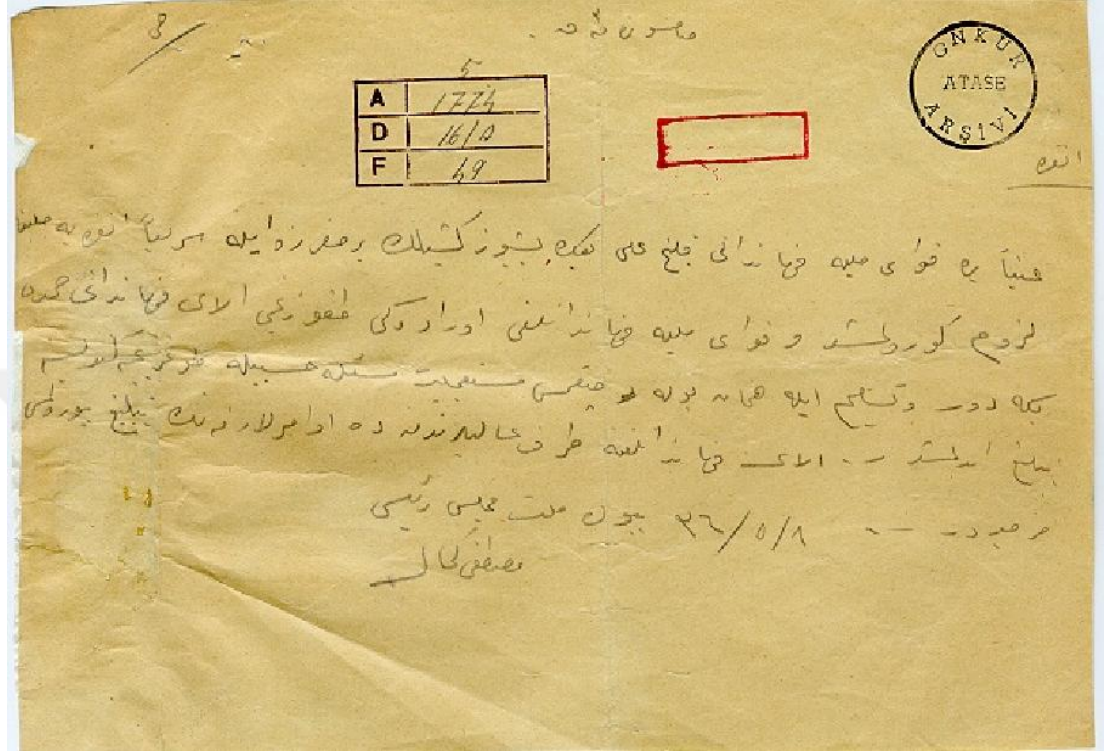
**EK 7: 3. Kor. K. Albay Selahattin'in, Kılıç Ali'nin 13. Kor. K. Albay Ahmet Cevdet'ten
Özür Dilemesi Gerektiğini İhtar Eden Yazısı**

EK 8: Kılıç Ali'nin Birinci Dönem Milletvekili Seçim Mazbatası

EK 9: Mustafa Kemal'in, Kılıç Ali'ye Yanına Alacağı 500 Kişi ile Antep'ten Ankara'ya Hareket Etmesini Bildiren Emri

1
 4282
 1
 68

A
 D
 F

تاریخ مرتبه مخبره
 ۶/۱۰/۶۱

رتبه ۲ سرتیپ مرتبه اولی

تاریخ	محل خدمت	شرح خدمات	ملاحظات
اول	اول	اول	اول

تاریخ	محل خدمت	شرح خدمات	ملاحظات
اول	اول	اول	اول

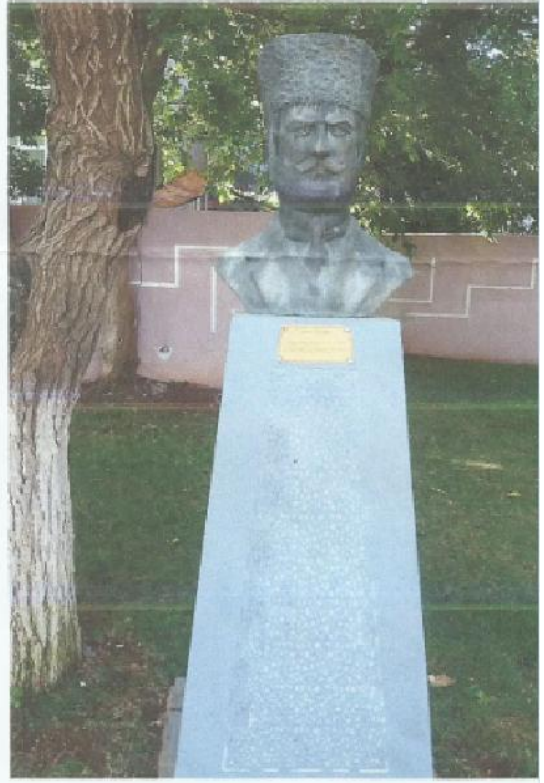
ek s.14

EK 11: Gaziantep'teki "Kılıç Ali Caddesi" ve Kılıç Ali Büstünün Fotoğrafları

Şehitkamil İlçesi Sarıgöller Mahallesi
Kılıç Ali Caddesi

Kavaklık Mesire Alanı

آذربایجان اداره حقوق مدینه و عدلیه تحتانی		
آذربایجان اداره حقوق مدینه و عدلیه تحتانی		
اسم	عنوان	رقم
افسوسه قزوینیه بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
ازیر بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
غازی بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
آیدیه بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
بیزه بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
ولایات ترقیه استقلال محکمات ایچونه آذربایجان اولماز		
دیگری بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
قره بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
نوزاده بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
بوزار ویده بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
قرشدر بیگم بیگم بیگم	بیگم	۱۴۴
اصول مدینه و عدلیه اداره حقوق مدینه و عدلیه تحتانی		

Ankara İstiklâl Mahkemesi Üyeleri⁴
(Soldan sağa; Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Necip Ali ve Reşit Galip)

Ankara İstiklâl Mahkemesi İzmir Suikastı Davası sırasında⁵

4 "İstiklâl Mahkemesi", http://www.wikiwand.com/tr/%C4%B0stikl%C3%A2l_mahkemesi, (07. 9. 2018).

5 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt: 1-2, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Cumhuriyet Matbaası, İzmir, 1988, s. Fotoğraflar.

EK 14: Şişe ve Cam Fabrikasının Temel Atma Töreni ve Fabrikanın Açılış Töreni Münasebetiyle Atatürk'ün Kılıç Ali'ye Çektiği Telgraf⁶

Kılıç Ali, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasının temel atma töreninde (1934)

TELGRAF

214
Yol (No. 1894/1)

BAY ALI KILIÇ • G. ANTEP SAYLAVI İSTANBUL TAKTİBEN ---

ADRES. PANGALTI SAKIR PASA APARTMAN PANGALTI CADDESİ

NO 37 EMİN PASA DAİRESİ ...

İLA MERKEZİ	AL	KELİME	VERİLMİŞ	RESİM	ORTA MERKEZİ	ALINMIŞ	İMZA
70	ANKARA	8166	30/11	20/2	RR	---	

ULUSAL ENDÜSTRİMİZİN İNKİSAFINDA ÖNEMLİ BİR ADIM OLAN PAŞABAHÇE
ŞİŞE VE CAM FABRİKASININ ACILMA TÖRENİ MÜNASEBETİLE BANA KARŞI
GÖSTERİLEN TEMİZ DUYGULARA TESEKKÜR EDERİM

REİSİ CUMHUR KAMAL ATATÜRK

6 Şişecam, "Tarihçe", <http://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce>, (20.7.2018).

EK 15: Şişe ve Cam Fabrikasının Kılıç Ali'nin Vefatı Dolayısıyla Gazeteye Verdiği İlan⁷

VEFAT

Şirketimizin kuruluşunda ilk İdare Meclisimiz
Reisliğini yaparak büyük hizmetleri geçmiş olan

ALİ KILIÇ'ın

vefatını büyük bir üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz. Şirketimiz mensuplarının üzüntüsünü belirtir
ailesine başsağlığı dileriz.

**TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM
FABRİKALARI A.Ş.**

(Reklamcılık: 1443) 2803

7 **Milliyet**, 17.7.1971, s. 2.

EK 16: Beşiktaş Kulübünün Kılıç Ali'nin Vefatı Dolayısıyla Gazeteye Verdiği İlanlar⁸

VEFAT
Kurucumuz ve Divan Heyeti üyemiz
KILIÇ ALİ

Bey'in vefatı bizleri acı ve yeis içinde bırakmıştır. Şerefli mâzisinde Siyah - Beyazlı renklere de aşk ile hizmet etmiş merhuma Allahtan rahmet, Gündüz Kılıç beye ve kederli ailesi efradına sabır dileriz.

**Beşiktaş Jimnastik Kulübü
Yönetim Kurulu**

NOT : Bütün Beşiktaşlı taraftarların Şişli camiindeki öğle namazında bulunması rica olunur.

(Milliyet — 9768)

**KILIÇ ALİ İÇİN
TÖREN HAZIRLANDI**

Beşiktaş Kulübü kurucularından ve Divan Heyeti Üyesi Ali Kılıç'ın vefatı dolayısıyla, Siyah—Beyazlı kulüp yöneticileri bugün bir tören hazırlanmışlar ve bütün Beşiktaşlılara bu cenaze törenine gelmeleri için çağrıda bulunmuşlardır.

8 **Milliyet**, 16.7.1971, ss. 2, 8.

EK 17: Kılıç Ali'nin CHP'nden İstifasının Ardından Parti'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'ye Yazdığı Mektup

“Büyükada

29.6.946

Sayın İnönü,

Evli ve çoluk çocuk sahibi olduğumuzu bir an bile düşünmiyerek daha ilk anda Mustafa Kemalın yanına koşup vatan hizmetine girmiş ve onun temsil ettiği yolda feragat ve fedakârlıkla çalışmış, vatanın kurtuluşunda ve yeni Türkiye devletinin kuruluşunda emeği geçmiş olan eski bir arkadaşınız sıfatıyla memleketin bugünkü durumu hakkında size duyduklarımı, gördüklerimi, mütalealarımı ve kanaatlerimi açıkça arz etmek istiyorum. Sırf vatanî endişe ile vakî olan bu tasdiimin samimiyetine bağışlanacağını ümit ederim.

Sayın Paşam,

Birinci cihan harbinin sonunda memleketin arzettiği hazin manzara henüz o günleri yaşayanların hatıralarında canlıdır. Müstebit tacidlar ve yerde Allahın gölgesi olduklarını iddia eden riyakâr halifelerin keyfi ve şahsi idareleri altında mütemadi mağlubiyetler yüzünden binbir acı çekmiş olan millet, kendisine hak, adalet, hürriyet, müsavat ve refah vaat ederek ortaya çıktığı halde bir kaç sene içinde bütün diğer benzerlerinin daima tekrar ettikleri aynı boş sebep ve mazeretlerle koyu bir cebir ve tazyik idaresi kurmuş olan ve iktidar ile beraber isabetli karar liyakatini ve vatanperverliği de inhisar altında tutmak isteyen bir zümre tarafından birinci cihan harbine sürüklenmişti.

Millet, dört sene muhtelif cephelerde, Çanakkalede, Kafkasta, Irakta, Galiçyada kahramanca döğüştü. En genç evladından yüz binlercesini feda etti. Elinde avucunda, ambarında nesi varsa verdi. Bütün bu fedakârlıklarına ve dünyaya meydan okuyan kuvvetli müttefiklerine rağmen bir gün mağlup olduğunu gördü..

Milleti, dört sene büyük imparatorluk ve nihai zafer hülyalarıyla avutan fuzulî vasiler ve inhisarcı vatanperverler arkalarına bile bakmadan memlekette kaçmışlardı. Padişah ile etrafındaki eski siyaset dâhileri vüzera ve vükela ise galip düşmanlarla birleşerek yalnız şahsi menfaat ve haşmetlerini koruyan bir takım yaldızlı formüller altında, memleketin ebedi esaret beratını hazırlamakla meşguldü.

Millet; yapayalnız dertleriyle baş başa kalmıştı. Mühim silahları alınmıştı ve hazinesi boştu. Üstelik garbın zengin ve nihayetsiz menbalarından teçhiz edilmiş bir ordu tekrar topraklarına saldırmıştı.

İşte böyle elîm ve ümitsiz bir durumda, tarih boyunca daima şerefiyle ve efendi olarak yaşamış büyük milletin asilâne bir hamle ve büyük bir şuur ile birdenbire şahlandığına, silahına el attığına şahit oluyoruz. Bir taraftan can evine saldıran düşman ile boğuşurken diğer taraftan da her tarafta teşkilatlanmağa, içerden, dışarıdan gelen kavli ve fiili tehditlere, tezvirlere, hatta dostane nasihatlere ve itidal tavsiyelerine aldırımıyarak hak, hürriyet, serbest münakaşa ve halk idaresi esaslarına dayanan yeni devletini kurmağa başlamıştı.

Millet, şeref ve namus telakkisi, mertliği, fedakârlığı ve vefakârlığı, sarsılmaz azim ve imanı ve eşsiz dehası ile en mümtaz evladı olan Mustafa Kemali büyük bir isabetle kendine Reis ve ordusuna Başkumandan seçti. Yine doğrudan doğruya intihap ettiği mümessilleri ile Büyük Millet Meclisini kurarak esasen kendine ait olan bütün kuvvet ve kudretleri onun manevi şahsiyetine tevdi etti.

Bütün bu hareketlerde önderlik eden, İnönünde ricat kararı vermiş olan cepheyi yerinde tutan, Eskişehir bozgunundan Sakarya Zaferini çıkaran, Dumlupınar meydan muharebesinde perişan ettiği düşmanı İzmir sahillerinde denize döken Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, ancak ve yalnız Türk şehamet ve fedakârlığının, millet şuur ve iradesinin muhteşem bir timsaliydi. Hakikatte ise bütün milletlerin ibret nazarları önünde tarihin sinesine bir kere daha hak-kedilen şey, Türkün vatan müdafaasında, İstiklâl ve idare bahsindeki müstesna hasasiyet ve rüşdünün destanıdır.

Mustafa Kemal 2 Mart 1337 de Büyük Millet Meclisinde söylediği bir nutukta:

“Osmanlı imparatorluğunu inkıraza sevkeden avamili, hakiki olarak tetkik etmek bizim için faydalı olur. Hakikat şudur ki bu imparatorluğu sevk ve idare edenler, milletin arzu ve ihtiyaç menbalarını değil, kendi arzu ve düşüncesini, kendi ihtiyaçlarını kendilerine program ittihaz etmişlerdir. Bir millette, bâhusus bir milletin serkâr ve idaresinde bulunan müdirânında ihtiras ve münasesâtı şahsiye, vazifei aliye ve vataniyenin müstelzem olduğu hissiyata galebe derecesini bulduğu zaman inhilâl ve inkırazı gayri kaabili ihtirazdır. Biz bu hatalı yolun tamamen aksine gideceğiz. Vazifemiz millete hizmettir. Onun iradesini alacağız, ihtiyaçlarını tetkik edeceğiz. O iradeye tevfikân milli ihtiyaç ve menfaatlere uygun surette programımızı tanzim edeceğiz. Büyük millet muvacehesinde bize gereken hakiki vaziyetimizi alalım ve bu millette hürmetkâr olalım.” demişlerdi.

Diğer bir nutkunda da:

“İnsanlar tabi olarak ölürler, yok olurlar. Sürekliliği olan milletlerdir. Kuvvet, kudret, hâkimiyet, irade doğrudan doğruya halk elinde bulunmalıdır. Milletin refah ve saadet içinde yaşaması, namusu, şerefi, bütün mukaddesatı, geleceği her şeyi milletin en kıskanç hislerle, en açık dikkat ve bütün kuvvetiyle milli hâkimiyeti müdafaa ehliyetine bağlıdır.”

Demişti.

Mustafa Kemal; büyük bir milletin ancak efendi ruhlu, şahsiyetine sahip, düşüncesinde ve düşündüklerini söyleyip yazmakta hür, her hakkının mahfuz ve muteber bulunduğundan emin, icabında müşterek milli bir vicdan etrafında toplanabilir, eşit, atılgan ve fedakâr fertlerden tereküp edebildiğine inanıyordu.

Kuruluşuna şahit olduğumuz yeni devletin bütün kararlarında ve icraatında işte bu ruh ve tefekkür hâleti hâkim olmuştur. Anayasamız bunun şaheser bir vesikasıdır. Mustafa Kemal de bütün fani hayatı boyunca mesnedini yalnız ve samimi surette milletin iradesinde muhabbet ve itimadında aramış, ondan dolayı da muvaffak olmuştur.

Türk milletinin haklı ve her manasiyle temiz ve civanmert hareketi, dünya milletlerinin hele o milletler içindeki samimi insanların dikkat nazarını çekmekte gecikmedi.

Hiç unutmam: Son taarruzun arefesindeydi. Ankara’da Keçiörende bir arkadaşın evinde Mustafa Kemal bizi bir toplantıya çağırmıştı. O zamanki Rus sefiri Aralof da oradaydı. İşte bu toplantıda sefir bir vesile ile ayağa kalkmış ve Başkumandana hitaben:

— Delâletinizle cepheyi gezdim. Askerinizin gözlerinde parlak tarihinizin şehameti okunuyordu. Esliha tamir atelyelerinde her çekiş sesi sanki “Zafer bizindir!” diye haykırıyordu. Evvela sizi tebrik ederim. Mutlak yarının muzaffer Başkumandanısınız. Sonra memleketimi ve hükümetimi tebrik ederim. Çünkü bu derece asil, mert ve fedakâr bir millet ile hem dostuz, hem de hudut komşusuyuz.”

Demişti.

Zaman ilerliyor Türkiye Cumhuriyeti maddi ve manevi her sahada ileri ve geniş bir zihniyetin mahsulü olan müesseselerle inkişaf buldukça hariçte itibarımız artıyor, şarktan, garptan, bütün dünya devletlerinden bize dostane eller uzatılıyor, hak-kımızda takdirler, temenniler, muhabbetler ibzal olunuyordu. Filhakika beynelmilel siyasetteki hakperest ve realist görüşümüze uyarak gönül rızasıyla milli hudutlarımızı çekilmiş, toprak itibariyle hayli küçülmüş idik. Fakat haysiyet, itibar ve nüfuz ba-

kımından milletler arasındaki mevkimiz Osmanlı imparatorluğunun îtilâ devrindeki ile ölçülebilecek dereceye yükselmiş idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, daha ilk günlerinde kendi haklı davasını ve İstiklâlini müdafaa ederken aynı zamanda bütün milletler için eşit hak ve milletler arasında açık ve dürüst siyaset prensibini de ilan etmişti. Muallâkta kalmış olan harici meselelerimizi, bu şaşmayan hak ve adalet prensiplerimize göre ve centilmence müzakere yollarıyla birer birer hallediyorduk. Bu arada milletlerinin başına musallat olarak onları bir takım vahî fikirler ve hayali zaferler peşinde felakete sürüklemek isteyen bazı beyinsiz devlet adamlarının memleketimize müteveccih hareketlerine karşı da büyük bir salâbet ve hamasetle dikiliyorduk.

Cumhurreisimiz Atatürk bir gün İtalyan sefirine:

“— İşitiyoruz ki büyük Roma düşüncesi hulyalarda yer almaya başlamış. Duçeye yazınız, tarihin o sayfeleri karıştırılmasın. Zira orada benim de Atılanın oğlu olduğum görülecektir” demişti.

Kelimenin en geniş ve en kat’î mânasiyle bir halk hareketi olan İstiklâl mücalemiz muvaffakiyete erdikten sonra içtimai görüşlerimizdeki geriliği gidermek, dünya medeniyeti ile muvasalamızı temin etmek, kurtarılmış olan vatanın dünyanın her bakımından ileri bir parçası olmasını sağlamak hamlesine sıra gelmişti. Bunun başarılması için de bazı mülâhaza ve endişelerin sevkıyla başlangıçta büyük bir eza içinde muvakkaten ve yalnız inkılâp esaslarına mahsus ve maksur olan bir takım tedbirler alınmıştı. Bu tedbirler inkılâbın istikrar bulduğuna kanaat getirildiği anda derhal kaldırılacaktı. Atatürk büyük bir zevk ve hasretle bu mesut anı tarassut etmekten bir dakika hâli kalmamıştır.

Bu ve bunun gibi alınmış muvakkat mahiyetteki tedbirlerin Kemalist rejimin temeli olduğunu, Atatürk başta, milletin daha ilk günden tecelli eden istidat ve temayülâtını, halk idaresinin esas ve vasıflarını, kuvvetli devlet şartlarını hisseden samimi vatanperverlerden hiç kimse iddia etmek değil, aklından bile geçirmemiştir.

Uzun bir Avrupa seyahatinden döndükten sonra Recep Pekerin büyük bir gaflet ve dalâletle hazırladığı bir projenin Atatürk tarafından nasıl bir teessür ve şiddetle reddedildiğini elbette tahattur buyuruyorsunuz.

Sayın İnönü,

Atatürk en çok lazım olduğu bir zamanda milletin kimseye nasip olmıyan müstesna ölçüde muhabbet ve hürmetine sahip olarak fani hayata gözlerini kapadığı zaman umumi vaziyet işte arzettiğim gibi bu merkezdeydi.

Ondan sonra, bugüne kadar biri yukarıdan aşağıya, diğeri de aşağıdan yukarıya, daha doğrusu biri idare edenlerden idare edilenlere, diğeri de idare edilenlerden idare edenlere doğru iki hareketin gittikçe hızlanan ve koyulaşan tezahürlerine şahit olduk. İktidarda bulunanlar tek parti ve onun tabî ve zaruri neticesi olarak şahsi idaresini kurmak ve kökleştirmek gayretine düştüler (bunun ilk belirtileri 1939 da toplanan parti kurultayında görülmüştür).

Memleket işleri, hatta hususi bilgiye ve ihtizasa taalluk eden teknik işler git gide bir takım mahdut ve salâhiyetsiz ellerde toplandı. En mühim ve tehlikeli anlarda bile milletin huzurunda cereyan etmesinde hiçbir mahzur olmıyan, bilâkis lüzum ve fayda bulunan müzakereler en salâhiyetli müesseselerden dahi çekilerek hususî zümre toplantılarına hasredildi. Umumi hayatın tanziminde hayatın akışına ve halkın hakiki ihtiyacına hiç kıymet vermiyen bir takım îndi ve keyfi kararlar alındı ve bunlarda ısrar edildi. İttihaz edilen kararlar; tatbikat sahasında aksi neticelerle ve muvaffakiyetsizliklerle karşılaşınca bunun sebeplerini araştırmak yoluna gidileceğine kaba-hat toptan millete, milletin kötü itiyat ve istidadına yükletildi. Büyük bir sinirlilik ve küskünlükle bütün işlerimizi bozan ve aksatanların derebeyleri, batakcı çiftlik ağaları, muhtekirler, vurguncular ve bozguncular olduğu ileri sürüldü. Nihayet büyük ekseriyeti yazıp okumaktan mahrum olan bir milletin en tabî ve en kat'î haklarını bile kullanmağa ehil olamayacağı iddia edildi. Vatanperverlik, memleket müdafaasına ehliyet iyi ve isabetli düşünmek kabiliyeti, inhisar altına alındı. İş başında bulunanlardan başka türlü düşünmek ve hele bunu ifade etmek vatana ihanet ithamıyla karşılandı. Bugün Hüseyin Cahitler parti gazetelerinde memlekete büyük hizmetler etmiş, eserler vücutte getirmiş şerefli, vatanperver ve namuslu vatandaşları en âdi vesilelerle tekfir etmekten çekinmiyorlar.

Büyük ve hudutsuz bir inanışla bağlandığı ve güvendiği en büyük evlâdını kaybedince idare edilenler, yani millet saflarını sıkıştırmış, dikkat ve basiretini arttırmıştı. Daha ilk günlerde beliren emarelere bakarak, senelerce evvel kendine mal ettiği yoldan inhiraf edilmekte olduğunu görmüş ve endişeye düşmüştü.

Nihayet iktidarın baskısı arttıkça halkta da derece, derece itimat azaldı. Hoşnutsuzluk, baş gösterdi. Hele cihan hâdiseleri ve cihanda hâkim olan fikirler bir kere daha şuuruna intikal edince huzursuzluğa düştü.

Bu hoşnutsuzluk ve huzursuzluk idarecilere karşı büyük bir mukavemet yaratmıştır ki sarih belirtileri meydandadır. Bilmem bunları saymaya lüzum var mıdır? Alâkadarlar - tahmin edildiğine göre - bir takım hadiseleri sizden gizlemiş olsalar bile

arzettiğim belirtiler o kadar aşikârdır ki bunların gözlerinizden kaçmasına imkân tasavvur edemiyorum.

Bugün inkılâbın artık bütün milletin candan malı olduğu herkes tarafından kabul ve tasdik edilmektedir. Bir zümrenin kendi kendine inkılâbın fuzuli müdafii kesilerek bu nama milli ve insani hakları tatil etmesine artık kimsenin tahammülü kalmamıştır. Söz ile fiil arasında tam tezat halinde tutulan yol ise, tasdik buyurursunuz ki, hem çıkmaz hem de tehlikeli bir yoldur.

Aziz Paşam,

Şimdi asıl maruzatıma geliyorum. Etrafınızdakiler size hakikatı söylemiyorlar veyahut söylemekten çekiniyorlar. Müsaade buyurursanız ben arzedeyim:

Ekseriyet sizi ihtiraslarına hudut ve pâyân olmıyan, zekâsının üstünlüğüne güvenerek memleketi şahsan idare etmek istiyen bir şef olarak tanıyor ve “eski dünya diktatörlük tarihinde daima işitilen ve görülen klâsik ef'al ve hâdisat İsmet Paşa tarihinde de kendisini önemli bir surette gösterdi” diyor. Bunda elbette ki maruzdurlar. Bütün zevahir, hattâ vâki olan bazı resmî beyanat, kanaatlerini kuvvetle teyit eder mahiyettedir.

Memleket idaresinden doğrudan doğruya veya dolayısıyla mesul olanlar da, bizimle yaptıkları konuşmalarda, yegâne mazeret olarak bunu ileri sürmekte ve:

“— Ne yapalım, söylüyoruz, söylüyoruz ama dinletemiyoruz ki... Bazan ağız bile açtırmıyor!” demektedirler. Bendeniz katıyen eminim ki bu zevat huzurunuzda hiç bir zaman mütalea ve arzunıza aykırı bir kelime söylememiş, bunları tasdika şitabetmekte herkese tekaddüm etmişlerdir.

Sizinle yirmi sene yoldaşlık etmiş ve mahremiyetinize girmiş bir arkadaş olarak kendimi, fikirlerinizi ve karakterinizi tanımış olanlardan biri sayıyorum. Filhakika siz daima hükümet otoritesinden ve bu otoriteye herkesin bilâ kaydü şart itaat etmesi lüzumundan bahsedersiniz.

Hiç unutmam: Bir gün bilmem hangi bir vesile ile, bizlere:

“— Efkârı umumiye ve hâkimiyeti milliye sözleri edebiyattan ibarettir. Esas olarak bir ekalliyetle bir ekseriyet mevcuttur. Ekalliyet denilen okur yazar zekânın ekseriyeti idare etmesi ve ekseriyetin onlara tâbi olması mukadderdir. İdare eden ekalliyetin -kendi tabirinizce- başındaki menfaat yularını hazinenin yemliğine bağladın mı idare tam ve mutlak şekilde temin edilir.” buyurmuştunuz.

Hazineden maaş alanların miktarının son seneler içinde eskisinin bir kaç misline, yüz binlere çıkmış olması bu nazariyenizin elân tatbik edilmekte olduğunu gösterir. Fakat hükümet otoritesinin -o da bila kaydü şart değil- hâkim olabilmesi için

bunun bir takım vahî nazariyelerle iktisap edilmiş olmayıp milletin itimat, hürmet ve muhabbetine mazhariyetinden doğmuş olmasının şart olduğunu bugün elbette teslim buyurursunuz.

Bilhassa son birkaç sene zarfında olup bitenlerden ve başlarındakilerin acıklı hal ve âkibetleri görüldükten sonra “efkârı umumiye ve hâkimiyeti milliye” hakkındaki nazariyenin ise büsbütün kıymetten düştüğü şüphesizdir.

Sayın Paşam:

Senlerdenberi millet içinde yaşıyorum. Gayet vâzıh olarak halkta cidden büyük bir hoşnutsuzluk ve itimatsızlık vardır. Bu hoşnutsuzluğun ve itimatsızlığın hakiki amilini bulmadan ittihaz edilen tedbirler ve sindirici söylevler zatı marazı teşhis edemedi hastalığı tedaviye kalkışmak gibi bir şey oluyor. Bence hoşnutluğu ve itimadı temin etmenin tek bir yolu halkı tanımak, ruhiyatını bilmek, onun kalbinde hürmet ve itimat sahibi olmakla kaabildir.

Bu münasebetle geçenlerde Serkl Doryanda şahit olduğum bir muhavere aklıma geldi. Memleket meseleleri ve dertleri hakkında hasbihalde bulunuluyordu. Hazır olanlardan biri:

“— İsmet Paşa cidden çok zeki bir adam. Ya vaktinde şu Hüseyin Cahidi elde etmeyip de Ahmet Eminin safında bırakmış olsaydı hali nice olurdu?” dedi.

İşte münevver sayılan bir muhitte münevver tabakanın hakkınızdaki düşünceleri!

Görüyorsunuz ki partinin resmi gazetesinde yazan ve yurt gezilerinizde refakatinizde bulunan Falih Rıfkıdan başka Hüseyin Cahidin yazdıkları da size atfedilmektedir.

Şaşıyorum paşam, mutlaka hatırlarsınız: Falih Rıfkı, bir gece Atatürkün sofrasında Cemal Paşa hakkında çok laübalı sözler sarfetmiş ve siz de dahil olduğunuz halde hepimizi üzmüştü. Bize:

“— Dikkat edin, günün birinde bu adam bizim için de aynı tarzda konuşacak ve yazacaktır!” buyurmuşsunuz.

Ne milli hareketin parlak sayfaları, ne düşmanın denize dökülmesi, ne de milli hâkimiyetin ve cumhuriyetin ilanı kendisine zerre kadar heyecan vermemiş olan ve Lozanda sizden gördüğü barid muameleden müteessir olarak bir gün bu milletin Lozandaki hakkını arayacağını ifade ile sulh konferansında millet haklarının çiğnenildiğini ima eden ve fırka prensiplerine karşı kalemi ile cephe alan ve hatta sizi aleyhine İstiklâl mahkemesi sevketmeğe mecbur edecek kadar ileri varan Hüseyin Cahidin hakiki hüviyetini bendeniz yine sizden öğrenmiştim.

Ağa Hanın mektubu üzerine İstiklâl mahkemesini teşyi esnasında bir kolunuzla mahkeme reisi İhsan'ın, bir kolunuzla da benim koluma girerek İhsana hitaben:

“— İhsan, bu adamın hesabını görmek lazımdır. Tarih insanı böyle şerefli bir vazife ile nadiren karşılaştırır.”

Demiştiniz. Cidden şaşıyorum paşam, mahkeme heyetinin itidali ve adaleti sayesinde hayatta kalan bu zata şimdi nasıl itimat buyurulmaktadır?

Bütün bu söylentilere ve söylediklerime rağmen, paşam ben sizin yüksek kıyaset ve derin nüfuzu nazarınızla hakikati gördüğünüze veya göreceğinize ve milletin her şeyin üstünde olan iradesine daima hürmetkâr kalacağınıza inanmaktayım.

Milli birlik, bugün bazı zevatın istedikleri gibi kendi hususî ve şahsî görüşleri etrafında şuursuz ve imansız bir toplanış şeklinde değil, aşağıda arzedeceğim noktalar etrafında bilerek ve inanarak tam ve kâmil bir surette teessüs etmiştir.

1- Milli misak hududu dâhilinde tam İstiklâl ve bunu her ne pahasına ve kime karşı olursa olsun müdafaa etmek;

2- Haricî siyasetimizi tayinde milli menfaatlerimizden ve birleşmiş milletler anayasasının zaten bizim yirmi beş sene evvel ortaya attığımız prensiplere uygun olan esaslarından başka âmil ve müessir tanımamak;

3- Anayasamızın hem ifadesine, hem de ruhuna samimi olarak riayetkâr olmak,

4- Memleket düşüncesini her düşüncenin üstünde tutarak ona ait meseleleri karşılıklı hürmet ve sevgi havası içinde serbestçe münakaşa etmek;

5- Milletin rey ve iradesinin tecellisine, her ne suretle olursa olsun engel olmayı vatana ihanet saymak.

Bunları muvafık, muhalif, müstakil bütün konuşan, yazan vatandaşların demeç, söylev ve yazılarından çıkarmış bulunuyorum.

Arzettiğim şekildeki hakiki milli birlik bugün mübarek bir cereyan halindedir. Bu cereyan herhangi bir gün arzu edilmeyen taşkınlıklar gösterirse bundan Allah indinde ve tarih muvacehesinde mesul olacaklar, herhalde onun tabii mecrasında sükunetle akmasını teshil ve temine çalışanlar değil, şahsî düşünce ve hesaplarla önüne setler dikmeğe gayret edenler ve sözleriyle fiilleri birbirine uymıyanlar olacaktır.

Sayın Paşam;

Millet ekseriyetinin cidden benimsediği bu cereyanın baş nâzımı olmak için yüksek şahsiyetinizin fırkaların ve fırka ihtiraslarının üstünde büyük bir mevki ihti-

ramda bulundurmak suretiyle mazide memlekete yapmış olduğunuz hizmetleri tetviç etmek ve bütün nâhoş intibaları bir an içinde silerek tekrar bütün milletin malı olmak istemez misiniz?

Bilseniz bunu gönlümüz ne kadar arzu ediyor ve yine bilseniz bundan herkes ne kadar sevinecektir.

Ben, ne tefahür için bir mevki kazanmak, ne de kendimi tatmin edici bir hareket peşinde koşanlardan değilim. Vatanî vazifemi her şeyin üstünde sayanlardanım. Bütün inkılap senelerinde devam eden yoldaşlığımızdaki ef'al ve harekâtım bunun delilidir.

Bunun için arızamın başında da niyaz ettiğim veçhile tasdiatımın samimiyet ve hüsnüniyetime bağışlanmasını tekrar istirham eder, derin tâzimlerimi teyit eylerim Sayın İnönü.

Ali Kılıç”

EK 18: Kılıç Ali'nin Başbakan İnönü'ye Çektiği Tebrik Telgrafı

3 12 1961

PTT **TELGRAF**

Devlet telgraf muhabetlerinden dulalet mizuliyet kabul etmez

Servis İşareti :

++SAYIN İSMET İNÖNÜ BASVEKİL ANKARA

Sıra no.	İlk emre	Numara	Kelime	Verildiği	İsim	Orta merkez	Alındığı	İsim
							Yarın	Saat
+ 913	KADIKÖYİST	393 115 3 12 1922	+		Hanasi		3	2114

+TESKİL BUYURDUGUNUZ HUKUMETİNMECLİSTENİTİMAT REYİ ALMIŞ OLMASI
MUNASEBETİLE EN SAMİMİ TEDRİKLERİMİ ARZEDERİM SAHİ KUSKUNLUKLERİNİZİ
BİR TARAF A BIRAKARAK BU VAZİFEMİ BİR MEMLEKET EVLADI OLARAK İÇTEN
GELEN İYİDUYGULARIMLA YAPMAKTA OLDUGUMA İNANMANIZI RİCA EDERİM YÜKSEK
İYASET VE DERİN NUFUZU NAZARINIZLA HAKİKATLERİ GORDUGUNUZE VE
YAPAYALINIZ DERTLERİLE BASBASA KALMIŞ OLAN MİLLETİMİZİNİSTIRABINA VE

-2-

PTT **TELGRAF**

Devlet telgraf muhabetlerinden dulalet mizuliyet kabul etmez

Servis İşareti :

MEMLEKETİN SİNİRLİ HAL VE MANZARASINA UZUNUZADIYE SEYİRCİ
KALMAYACAĞINIZA ESAS İNANMAKTAYDIM BÜYÜK BİR FEDARKARLIK GOSTERİNİZ BU
FEDARKARLIĞI YAPMAKLA MİLLETİNİSTIRAPLI VE BİLHASSA TEHLİKEYE DÜŞEN
MAKUS TALİHİNİ BİRDEFA DAHA YENEREK HAKİK MİLLİ BİRLİĞİ MUDAREK BİR
CERYAN HALİNDE ETRAFINIZDA TOPLAMIS OLACAKSINIZ Kİ BUNLARI GORMEKLE
SİZE KARŞI OLAN SEVİ VE BAĞLILIĞIMIZ TEKRAR ESKİ HARETTLİ DERECESİNİ
BULACAKTIR DAIMA İYVAFFAKİYETLERİNİZİDİLER TAZİMLERİNİZİ ARZEERİM

+KILIÇ ALI ++++++

030 01 22 12 2

Stok No 3001 - 1201 - 1202 (140) 20.09.1961

T.C.D.D. Stationeri - İzmir - 4196 - 1961

2

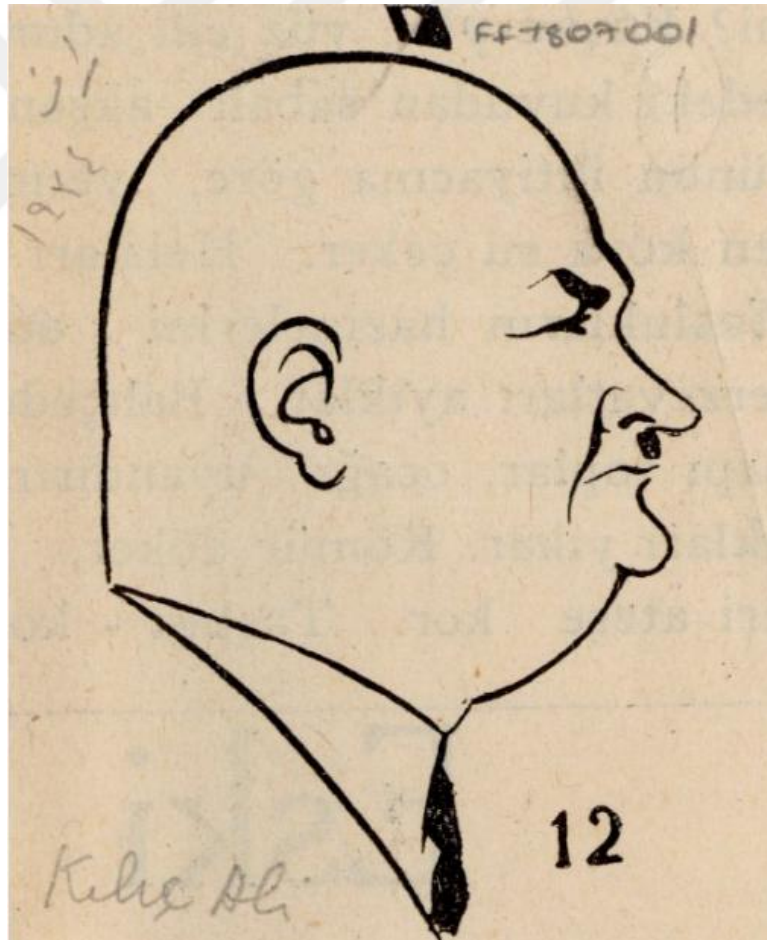
EK 19: Kılıç Ali'nin Zincirlikuyu Mezarlığındaki Kabri

EK 20: Kılıç Ali'nin Bazı Fotoğraf ve Karikatürleri⁹

9 Atatürk Araştırma Merkezi Fotoğraf Arşivi, <http://www.atam.gov.tr/fotograflar>, (04.9.2018).

Kılıç Ali (1934)¹⁰

10 "Kılıç Ali", <https://www.archives.saltresearch.org>, (04.9.2018).